Володимир Білінський

Країна Моксель, або Московія

книга II

Володимир БІЛІНСЬКИЙ

КРАЇНА МОКСЕЛЬ, або МОСКОВІЯ

Історичне дослідження

Книга друга

4-те видання

Київ
«Видавництво імені Олени Теліги»
2012

ББК 63.3 (2 РОС)
Б61

Білінський В. Б.

Б61 Країна Моксель, або Московія: Історичне дослідження. — 4-те видання. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2012.

ISBN 978-966-355-055-8

Книга 2. — 320 с.
ISBN 978-966-355-057-9

У книзі на основі давніх літописних джерел досліджено історичні корені Російської імперії, доведено факти становлення та розвитку московитів як народу на базі давнього фінського етносу.

ББК 63.3 (2 РОС)

Обкладинку книжки скомпоновано
на основі картини І. Глазунова «Іван Грозний»

ISBN 978-966-355-055-8
ISBN 978-966-355-057-9 (книга 2)

© Білінський В. Б. Текст, 2011
© Видавництво імені Олеги Теліги.
Оригінал-макет, 2012

Моїй коханій дружині
Любові Сергіївні присвячую.
Автор

ПЕРЕДМОВА

Після виходу першої книги двотомника до автора роману-дослідження звернулося багато читачів із проханням виокремити і прояснити поняття народу та країни Моксель. Зважаючи на це, другий том книги автор повністю присвятив цьому важливому питанню. Позаяк і сам збирався про те писати.

Продовжуючи розпочату в першій книзі тему про народ і країну Моксель, ми часто повертатимемося до перших часів появи цього народу, його історичних коренів. Постараємося бодай почасти заповнити прогалину, яку свідомо залишила, покривши її вигадками і облудою, російська історична наука. Надзвичайно великий парадокс підкинула нам шовіністична влада Російської імперії: мовляв, московити, яких пізніше возвеличили у великоросів, — цілком слов'янський етнос. І не просто слов'янський, а вищий за інтелектом та давністю історичних коренів. Облуда найвищої проби! Усе виконано в істинно романовському (катерининському) дусі, "доведено" найкращими російськими дореволюційними істориками.

Ось якою їхня концепція є насправді, якщо висловити її стисло: "Великій державі — велике минуле, великим правителям — великих попередників». Тому коли слов'янський етнос на початку XVIII століття виявився без великих "державних продовжувачів", то й був, ясна річ, "остаточно поцуплений" володарями "змужнілої" країни Моксель, як "те, що лежало без нагляду", "не мало власника". Династії Романових, яка почалася зі служника-мерянина Кобили, знадобилося велике слов'янське минуле Київської держави. І

теорія про слов'янське походження Московії була "історично обґрунтована".

Але парадокс полягає в тому, що на території "споконвічної російської землі" — сучасних Московської, Володимирської, Ярославської, Івановської, Костромської, Тверської, Рязанської областей — здавна проживали фінські племена: *меря, мурома, мещера, весь* і т. д. Тобто Московське князівство виникло й розвинулося на базі фінського етносу.

Ще в VI столітті цю істину засвідчив готський історик Йордан, про що нагадує Велика Радянська Енциклопедія (третє видання). Я не цитуватиму тут підтвердження, бо вже виклав їх у першому томі книги.

Найдавніші київські літописи нагадують, що саме ці племена проживали на землі майбутньої Московії також у IX—XII століттях. Великий мандрівник Вільгельм де Рубрук, побувавши у ставці хана Сартака 1253 року, підтвердив цю думку, вказавши, що на північ від сучасного міста Липецька, між Доном і Волгою, проживали тільки "два роди людей, а саме: Моксель... і Мердиніс".

Сучасник Катерини II історик Іван Болтін, який бурхливо сприймав будь-який замах на "велич російської історії", необережно бовкнув, що *меряни* проживали на своїй історичній землі аж до навали татар хана Батия на країну Моксель, або так звану ростовсько-суздальську землю, а *мурома* "вся перетворилася на росіян". Мовляв, ось так — взяла та й "перетворилася". Геть уся!

Але що цікаво: навіть у часи, коли "підводилася основна історична база" під слов'янське походження Московії, археолог граф Олексій Сергійович Уваров, провівши розкопки 7729 курганів у колишніх Московській, Володимирській, Ярославській, Костромській, Рязанській губерніях, установив, що ті кургани належали виключно *мерянському* (фінському) етносу VIII—XII століть. Були розриті кургани цього ж етносу наступних віків, аж до XVI століття. Граф О. С. Уваров, підсумувавши матеріал досліджень, у 1872 році видав книгу

"Меряни та їхній побут за курганними розкопками". Широкоформатна книга має 215 сторінок, на 82 із яких містяться таблиці археологічних знахідок у курганах.

Я не розповідатиму про тисячі знайдених кістяків *мерян*.

Слов'янського духу на землі Московії у ті віки "не чути". Але про те поговоримо окремо.

Вище ми згадували про романовську концепцію російської історії. Паралельно з головними постулатами тієї концепції існували допоміжні: про "богообраний народ", "російський патріотизм", "російський національний характер", "широку російську душу" та інші. Читачі мають знати: всі оті постулати необхідно було не тільки вигадати, а й дуже довго, завзято й примусово насаджувати. І деспотична імперська влада не лише насаджувала подібні "сказання", а й заохочувала до плагіату та вимислів національну еліту, власну науку та літературу. Адже недарма Андрій Тимофійович Болотов у своїй книзі "Життя і пригоди Андрія Болотова, описані ним самим для своїх нащадків" зауважив: "Імовірно про Катерину (імператрицю. — *В.Б.*) можна сказати, що саме вона започаткувала жанр псевдомемуарів". Ці слова, мовлені 200 років тому, спонукають до роздумів.

Не пояснюватимемо знову, навіщо вдавалися до таких маніпуляцій, навіщо запускалися брехня і вимисли в російську історичну науку, в російську літературу, нарешті, в уми московитів. Створювалася жорстока імперія, створювалася із звичайних простолюдинів нова династія Романових-Кобиліних, і необхідно було підвести її під статус "богообраної" та "величної". А в тоталітарній державі, якою завжди була Російська імперія, пробляти таке було зовсім нескладно. Тим паче, що до цих дій була залучена Російська православна церква. Її навіть було призначено очолити процес фальсифікації. А за всіма цими діяннями спостерігала, насолоджуючись всевладдям, державна і церковна потрійна цензура.

Всі визначні російські історики минулого: Лизлов, Татіщев, Болтін, Карамзін, Соловйов, Ключевський та інші — були істориками російської династії Романових. Вони служили єдиній меті — возвеличити імперію та її династію. І з цим непогано впоралися. "Непогано", бо все ж таки припустилися істотних грубих помилок, що цілком зрозуміло. Адже процес "творення" російської історії, "впровадження" вимислів, "правка" старого матеріалу, "уточнення" викладеного, "заперечення" сумнівного — усе це відбувалося одночасно. Через це в матеріал почасти привносили масу суперечностей, казусів, а нерідко елементарного безглуздя. Кожне нове покоління істориків бачило глупство, хапалося за голови і обережно, або ж відкрито, з погордою, намагалося "пояснювати, зачищати, уточнювати, спростовувати, поліпшувати" попередній матеріал. Дуже багато подібних діянь зустрінемо на сторінках книги. Дивуватися не варто.

Може виникнути дуже доречне запитання: як же викладали історичне минуле Російської імперії за радянської влади? Адже сама радянська влада спростовувала багато царських постулатів. Здавалось би, більшовицька ідеологія, згідно з якою "кожна кухарка може управляти державою", повністю суперечить ідеї: "великим правителям — великих попередників".

Але весь парадокс, а можливо, великий секрет, російської історії полягає в тому, що в ній усе приживається. Більшовики нічого змінювати не стали. Всі романовські вигадки залишилися. Десь поруч із ними прилаштувалася й "ленінська кухарка". Романовська концепція російської історії збереглася і за більшовиків. Саме її ми вивчали свого часу, а Росія вивчає й проповідує донині.

Більшовики лише підкоригували романовську концепцію: подекуди підмазали, подекуди підфарбували, в інших місцях підсилили або послабили акценти, ще в інших — додали шматок червоної ганчірки, але саму ідеологію викладу залишили такою, якою вона й була. Адже саме в

основі тієї романовської концепції закладені такі поняття, як "російський патріотизм", "споконвічна російська земля", "звідки взялася й походить Москва та Московія", "російська доблесть" тощо. Без цих понять Російська імперія існувати не може.

За царату в імперії вивчалися "велике XVIII століття" та "твори Катерини II". То були обов'язкові дисципліни. Більшовики лише "пропустили" праці Катерини II, але виключно за тією ж методою, з усе тим же проімперським духом узялися вивчати відповідні твори О. С. Пушкіна. Сучасна, так звана демократична, Росія поєднала одне з іншим.

Ми повинні розуміти: Росія завжди була тоталітарною державою. І навіть сучасна Росія є так само тоталітарною імперією. Згадайте, як жорстоко був розстріляний тамтешній парламент, як цинічно були закриті й розігнані телеканали НТВ і ТВ-6. Я вже не кажу про геноцид чеченського народу. Дух Романових і сьогодні панує в Російській державі.

У другому томі нашої книги ми повернемося до коренів становлення російського народу, його первісних джерел; звернемо увагу на літописи, поглянемо, які в них вносилися зміни; торкнемося археології; нарешті, спробуємо розкрити великі таємниці імперії, так ретельно заховані по архівах. Можливо, не зуміємо розшифрувати все, але дещо таки витягнемо на світло і спровокуємо подальші пошуки.

Настав час зруйнувати брехливу романовську концепцію російської історичної науки.

Частина перша

МОКСЕЛЬ:

МЕРЯ — МОРДВА — МОСКОВИТИ

1

Скільки відкупного дала б російська історія і як вільно почувалася б вона нині, якби не існувало наукових праць великого археолога XIX століття графа Олексія Сергійовича Уварова! Видатний археолог, О.С.Уваров своїми роботами підірвав зсередини міфи і вигадки про слов'янське походження ростовсько-суздальської землі та Московського князівства. Його дослідження поховали шовіністичну облуду, загнали в цей міф смертельний осиковий кілок. Хоча слід розуміти, що ні сам О. С. Уваров, ні його соратники ніколи відкрито нічого подібного не говорили. Та й не могли говорити — з відомих причин.

Я часто задумувався: навіщо граф написав цю видатну працю — "Меряни та їхній побут за курганними розкопками"? Чому О. С. Уваров не спотворив, не додав до досліджень "доважку брехні", відверто не набрехав, не започаткував що-небудь своє до ідеї про слов'янське минуле московитів, а послуговувався лише тим, що вже було запущено до нього? І дійшов висновку: сприяли тому дві головні причини.

Перша: в середині XIX століття ще не існувало потреби в доказах слов'янського походження Московії. Не було й людей, які б заперечували брехливу ідею. А з огляду на жорстокий деспотичний режим та всевидющу цензуру, суперечні цій облуді думки не могли побачити світ. Притім думки істориків європейських країн ігнорувалися й не доводилися до освіченої спільноти імперії. А російська громадськість правди й не сприймала, зачарована шовіністичною

ідеєю "про богообраний народ". Простий же люд до середини XIX століття був поголовно запроторений у звичайне рабство — кріпацтво.

І друга причина: походження роду Уварових. Зверніть увагу: то був не звичайний аматор, який шукав пригод і вдарився в розкопки стародавніх курганів. Ні! То був великий учений XIX століття, сам по собі видатна особистість свого часу. Коротенько простежимо, звідки з'явився рід Уварових у Московії і як служив Московській імперії. Читачі, напевно, пам'ятають, як професор Л. М. Гумільов писав "про виходи до Московії" татарських мурз та звичайних аскерів із Золотої Орди, як їм присвоювали князівські й боярські звання. Саме таким чином у XIV столітті в Московії з'явився мурза Мінчак Касаєв. Звернімося до російського історичного джерела: "Уварови, російські дворяни, походять від мурзи Мінчака Касаєва, по хрещенні названого Симеоном, який приїхав із Золотої Орди до великого князя Василя Димитрієвича (1389—1402)... Мав дітей: Давида, Злобу, Оркана (Оринку), Увара... Від них пішли: Давидови, Мінчакови, Злобіни, Орєшкіни, а від Увара — Уварови" [1].

Один лише виходець із Золотої Орди — мурза Мінчак Касаєв дав московитам п'ять титулованих дворянських родів. А таких за сотні років було десятки тисяч. І одружувалися мурзи й аскери не з вигаданими слов'янками, а зі звичайними мерянками. І це також правда.

Золотоординський рід Уварових чесно й віддано служив Московії багато сотень років. Для прикладу згадаю про батька нашого археолога. Граф Сергій Семенович Уваров з 1818 до 1855 року був президентом Російської Академії наук, опублікував низку наукових праць із давньогрецької літератури й археології; з 1833 до 1849 року працював у Кабінеті Міністрів імперії — міністром народної освіти. Саме міністр Сергій Семенович Уваров висунув знамениту проімперську формулу: "православ'я, самодержавство, народність". Тільки, будь ласка, не подумайте, що граф С. С. Уваров під "народ-

ністю" розумів звичайних рабів-кріпаків. Аж ніяк! Народом в імперії був сам граф і подібні до нього.

Син міністра й президента Академії наук імперії — Олексій Сергійович Уваров виріс у високоосвіченій родині, одержав вищу, навіть за сучасними мірками, освіту — закінчив Петербурзький університет, після чого продовжив навчання в університетах Берліна і Гейдельберга; кілька років вивчав в Італії візантійське мистецтво. А пізніше: "присвячує себе дослідженню російських... старожитностей, причому незабаром займає одне із перших місць серед російських археологів: робить численні розкопки на чималі власні кошти.., видає низку цінних і першокласних творів та монографій... У 1864 р. переселяється до Москви, де засновує московське археологічне товариство, в якому аж до своєї смерті обіймає посаду голови, організує археологічні з'їзди, дослідження старожитностей при російських монастирях... Є одним із засновників Московського Історичного Музею" [2, с. 711].

Олексій Сергійович Уварів піклувався про якість археологічної науки. "З його ініціативи призначалося керівництво для розкопок курганів і наукового пошуку. За його пропозицією були досліджені кургани кривичів, городища сіверян і старожитності тверської Карелії..." [3, с. 418—419].

Тобто, в особі О. С. Уварова ми маємо справу практично з родоначальником російської наукової археології.

Сподіваюся, читачі не забули, що другою причиною, яка дозволила графові О. С. Уварову написати видатну працю "Меряни та їхній побут за курганними розкопками", став його родовід. Саме тюркське (золотоординське) коріння династії Уварових заклало в їхню свідомість байдужість до вигаданого російського слов'янства. Династія Уварових пишалася своїм тюркським походженням. А висока європейська освіта, яка спиралася на тюркську самосвідомість, спонукала питання історичної правди ставити вище за слов'янську міфологію.

Ось чому побачило світ відносно чесне дослідження. При цьому необхідно враховувати, що граф О. С. Уваров, навіть за свого незалежного становища й волелюбності, не міг виходити за визначені Катериною II рамки так званого "слов'янського походження Московії та московитів". Як побачимо надалі, він і не виходив за визначені рамки. Однак у цьому розділі не станемо посилатись на свідоме замовчування О. С. Уваровим окремих брехливих вимислів. Він усе-таки багатьма облудними міфами користувався. Та й імперська цензура ніколи б не дозволила навіть графові О. С. Уварову відкрито спростовувати міфічні "основи імперії".

Через те ми не станемо в цьому розділі акцентувати увагу на помилках археолога, а детально вивчимо саму працю "Меряни та їхній побут за курганними розкопками". А вже далі подивимось, як заповзято кинулися деякі російські історики й археологи (через півсотні років) підправляти, а то й спотворювати великого археолога, його наукові дослідження. Вони, укотре вже, стали мудрі "по шкоді".

Простежимо, як з'явилися ці чудові дослідження графа О. С. Уварова. Ось що він пише у своїй праці "Меряни та їхній побут за курганними розкопками":

"У 1850 році колишній міністр внутрішніх справ граф Л. А. Перовський... запропонував мені дослідити ґрунт Новгорода і його околиць. Але,знаючи, що в Новгороді та Новгородській губернії досить часто й раніше проводилися розкопки, не завжди вдалі, я подав графові Перовському думку почати дослідження в Суздалі й біля Суздаля, на місцевості, ніколи ще не досліджених... Граф Перовський прийняв цю пропозицію і навесні 1851 року відправив мене в Суздаль для починання робіт. Відтоді до 1854 року, впродовж чотирьох років, були виконані археологічні пошуки в повітах: Суздальському, Володимирському, Юріївському, Переславському і Ростовському. Кількість розритих тут місцевостей і курганів була настільки велика, що

загальний висновок із цих студій подав нам напрочуд цікаві й доволі точні матеріали як про первісне місце перебування народу *мері*, так і про звичаї, домашній побут і торгові зносини цього народу...

Усього досліджено протягом чотирьох років 163 місцевості й розрито 7729 курганів" [4, с. 1].

Зверніть увагу на деякі факти, на яких наголошує археолог. По-перше, на місцевостях, де працював О. С. Уваров, ніхто до нього розкопок не робив, тобто знайдені там першоджерела були ним першим і виявлені. По-друге, О. С. Уваров провів розкопки найголовніших політичних центрів так званої ростовсько-суздальської землі, як-от: Ростова, Суздаля, Володимира, Юр'єва, Переславля, а його колеги — Мурома, Коломни, Москви, Рязані, Можайска, Твері, Костроми, Ярославля, Галича-Мерського та інших. Щодо тих земель, де не робив розкопок він особисто, або його помічник, археолог Павло Степанович Савельєв, О. С. Уваров для видання книги використав археологічний матеріал своїх сучасників. Що дуже важливо — вони ще не фальшували матеріал заради так званого "московського слов'янства". То були археологи 30—50-х років XIX століття. Надалі ми вкажемо тих археологів і їхні роботи.

І нарешті, по-третє: досліджуючи величезний археологічний матеріал, як свій, так і запозичений, граф О. С. Уваров установив, що всі поселення і землі були виключно "місцями проживання й перебування народу *Мері*". Археолог чітко зафіксував проживання *мері* на тій землі, починаючи з VI—VII і аж до XVI століття. Про подальший період проживання він промовчав, хоча й підтвердив багатьма фактами.

На початку книги О. С. Уварова, між сторінками 8 і 9, прикладена "Карта Мерянської землі за Археологічними і Філологічними дослідженнями. Складена гр. Уваровим".

Карта також є унікальним матеріалом, як і сама книга, тому що включає в "Мерянську землю", яка простягається від Галича-Мерського, Костроми та Ярославля до Калуги,

Кашири і Рязані, всі найдавніші центри країни Моксель, такі як: Торжок, Твер, Клин, Москва, Переславль, Ростов, Юр'єв, Суздаль, Володимир, Коломна та ін.

На тій карті граф допустив єдиний недогляд, позначивши тільки міста: Галич-Мерський, Ростов, Суздаль і Муром. Забувши вказати інші. Але "Мерянська земля" дуже чітко окреслена лініями, на неї нанесені ріки та озера, так що відновити недогляд графа було нескладно.

"Проведені пошуки цілковито підтвердили... показання літописця: "а на Ростовському озері *Меря*, а на Клещині озері *Меря* ж"... Цими короткими словами позначені дві головні місцевості (Клещино або Переяславське озеро та Ростовське озеро), навколо яких переважно зосереджувалися перші житла *мерян* і звідки згодом *меряни* вийшли, поширюючи свої території. Для зростаючої чисельності народу простір, зайнятий навколо озер, був недостатнім, та й інші причини, як, наприклад, торгівля, спонукали до заснування нових поселень уздовж плину великих рік" [4, с. 2].

Пов'язавши свої дослідження зі стародавнім літописом, археолог показав древній мерянський народ не у звичайній російській консервації, як завжди це трактували московські "державні історики", а саме в життєвій динаміці. Тобто *меря*, за багато сотень років розвитку, не сиділа на одному вузькому місці, а, у зв'язку з великим приростом населення, постійно розширювала межі проживання. Вона розширювала свої володіння не лише на північ і схід, але частіше на захід і південь, у місця, більш сприятливі для життя. Не варто забувати, що сусідами *мері* були родинні племена фінського етносу, які розмовляли близькими наріччями.

Якщо подивитися на розташування Ростовського і Переяславського озер, то побачимо, що сама їхня географія сприяла розширенню володінь *мері*. Адже без жодних труднощів *меря* могла рухатися великими ріками — Волгою, Окою, Клязьмою, Москвою, Мологою та їх притоками в усі

сторони світу. Що й засвідчив археолог О. С. Уваров. Як побачимо надалі, цьому є й багато інших підтверджень.

Праці археолога О. С. Уварова мали у свій час велику вагу й авторитет. Усі енциклопедичні словники царської Росії подають археолога О. С. Уварова як видатного вченого і незаперечного фахівця. Здається, археолог навіть передбачав, що надалі комусь можуть не сподобатися його праці, що згодом на них накладуть табу і почнуть замовчувати, тому застеріг у книзі:

"При написанні нашого дослідження ми мали на меті дати кожному вченому, який побажає перевірити наші висновки, можливість виконати це напрочуд просто, і для того помістили наприкінці виписки із щоденників, що велися під час розкопок. Ми виписали звіти про найголовніші й найцікавіші кургани і помістили всі без винятку кургани, в яких були знайдені монети, тому що ці кургани стають хронологічними даними для порівняльного вивчення інших, і за ними можна довідатися — до якого саме часу належать предмети, подібні до тих, які були знайдені в цих курганах" [4, с. 2].

Археолог достовірно пов'язав хронологічні події з фактологічним матеріалом розкопок, через що й стала його праця непідвладною подальшим творцям "доважків брехні" слов'янського походження московитів.

Звичайно, головними ознаками належності величезної території до землі *мері* були знайдені в розкопаних курганах тотожні, притаманні лише *мері* та їхнім фінським родинним племенам речові докази. Були й інші особливості. Але всі вони мали цілковито *мерянське* коріння. Послухаймо графа О. С. Уварова:

"Таким чином, розкопані кургани на берегах обох озер набувають значення точного мірила для порівняння могил між собою, причому значна їхня кількість свідчить про густоту народонаселення на цих місцевостях... Зауважимо при цьому, що різноманітність і численність предметів, вийнятих із курганів, дає нам можливість

достовірно визначити характер *мерянських* могил, відновлюючи наочно весь наряд з усіма його своєрідними особливостями, що відрізняли оздоблення *Мері* від одягу майже всіх інших мешканців давньої Русі" [4, с. 3].

О. С. Уваров, як розуміють читачі, відносив *Мерю* і *Мерянську землю* до Русі. Але це — велика неправда!

Достеменно знаючи з древніх літописів, що по периметрах озер Неро і Клещино (Ростовське й Переяславське) жили *меряни*, археолог спочатку провів розкопки багатьох сотень могил на берегах цих озер, установивши їхні базисні дані. І лише опісля, за очевидними ознаками, установив тисячі інших курганів, які належать *мері*. Притому О. С. Уваров усі могильні розкопки, як свої, так і чужі, міг вільно порівнювати за часом їхнього закладення, тому що наявність монет як у базисних, так і в периферійних курганах, разом з об'єднавчими *мерянськими* ознаками, чітко вказували на їхнє походження і час поховання.

Археолог О. С. Уваров на багатьох сторінках своєї книги подає базисні ознаки *мерян*: житло, місця їхнього розташування; предмети побуту; види одягу, прикрас; види зброї, ножів; місця й способи поховань тощо.

Книга О. С. Уварова "Меряни та їхній побут за курганними розкопками", 1872 року видання, є в Національній бібліотеці України і перебуває в чудовому стані, хоч на час моєї роботи з книгою їй виповнилося більш як 130 років. Це означає, що багато десятиліть вона була захована від читачів і не видавалася на руки простим смертним. Можна лише подивуватися, чому книга не була знищена більшовиками.

Отже, звернімося до свідчень великого вченого і, природно, почнемо із самих курганів та поховань. Ось як про це сказав археолог:

"...іноді вони спалювали тіло, а іншим разом ховали його, але в обох випадках завжди насипали курган. Тому кургани *мерянських* цвинтарів містять рядом могили з

паленими кістьми і могили з похованими тілами... Таке одночасне існування двох способів поховання доведене, крім того, тими курганами, в яких обидва способи поховання зустрічаються разом під одним і тим же насипом" [4, с. 6].

Автор на тій же сторінці підтверджує свої висновки розкопками біля села Веськово та розкопками біля села Велика Брембола. В одній із могил: "палені кістки; між ними знайдені: срібна монета короля Оттона X століття, що слугувала підвіскою, серга мідна з трьома дутими срібними кульками, намиста.., залізний молоток і уламки глиняного зображення руки й кола... На глибині двох аршинів знайдено три черепи... поруч із одним черепом були намиста... і бронзова підвіска у формі невеликого чотириногого звіра; біля другого черепа — бронзове плоске кільце й одинадцять позолочених намистин".

О. С. Уваров велику увагу приділяв описові одягу і особливо прикрас, які використовували *меряни*. Послухаймо: "...чоловіки і жінки носили одяг з товстої вовняної матерії... *Меряни* мали звичай прикрашати цей одяг пришивкою із металевих підвісок з найрізноманітнішими малюнками, які надавали усьому вбранню того своєрідного характеру, що вирізняв усі племена фінського походження від інших народів. До обох плечей, наприклад, *меряни* пришивали бронзові трикутні прорізні бляхи з підвішеними до них маленькими трикутниками або бубонцями...

Шкіряний пояс складався з доволі широкого ременя... чоловіки й жінки підвішували до пояса найбільш необхідні... предмети, як-то: ключ, ножик, кресало, голка, шило, брусок або точильний камінь, кістяні гребені" [4, с. 5].

"Починаючи опис із головних уборів, ми бачимо, що чоловіки й жінки однаково прикрашали себе на скронях металевими кільцями... зі срібного або мідного дроту... Разом зі скроневими кільцями збереглися також і шкіряні ремені (на голові. — *В. Б.*), на які просмикувалися ці

кільця, і разом зі скроневими кільцями й ременями знаходили ми іноді залишки темно-русого волосся...

На шиї *Меряни* носили прикраси двоякого роду: або металеві гриви, здебільшого срібні обручі, або намисто із різноманітних бус, підвісок і срібних монет" [4, с. 4].

"Браслети зі срібла та бронзи і такі ж перстні носили не лише всі *Меряни* без розмежування статі, але навіть і діти. Вони, за свідченням розкопок, мали таку пристрасть до прикрас цього роду, що надівали часто по два браслети на кожну руку і по персню на кожен палець..." [4, с. 6].

Я вже писав, що археолог у своїх дослідженнях рухався від центру *мерянськiй землі*, від так званого "Мерського стану", до окраїн губерній: Московської, Тверської, Ярославської, Костромської, Володимирської, Рязанської. На карті "Мерянської землі", складеній графом і доданої до книги, крапками та номерами позначені місцевості, де виконувалися розкопки або самим графом, або його помічником Павлом Степановичем Савельєвим, але значною мірою — їхніми сучасниками-археологами. Таких місцевостей на карті позначено 26. Дуже важливо простежити географію зазначених місць розкопок, які О. С. Уваров використав для порівняння з курганними розкопками "Мерського стану".

Отже, номерами 1 і 2 позначені окремо розташовані й розкопані масиви курганів біля (міста) Мурома: 3, 4 — біля (міста) Коломни, вздовж Москви-ріки; 5 — у Бронницькому повіті Московської губернії; 6 — у Богородському повіті тієї ж губернії; 7 — у Московському повіті біля села Сетуні; 8 — у Московському повіті біля сіл Черкизово, Ростокино та біля села Успенського; 9 — у Подольському повіті біля с. Бабарикино Московської губернії; 10 — у Звенигородському повіті Московської губернії; 11 — у Можайському повіті; 12 — у Верейському повіті тієї ж Московської губернії; 14 — у Весьєгонському повіті на річці Сорогожа Тверської губернії; 15 — у Вишневолоцькому повіті на лівому березі річки Волчина Тверської

губернії; 16 — в Устюжському повіті біля великої Боровицької дороги Новгородської губернії; 17, 18, 19 — біля озера Неро поруч із (містом) Ростовом Ярославської губернії; 20 — біля Галича-Мерського Костромської губернії; 21 — біля річки Волга, вище міста Ярославля, після повороту ріки на південь; 22, 23 — уздовж річки Клязьма, біля (міста) Володимира Володимирської губернії; 24 — біля річки Теза, східніше (міста) Суздаля Володимирської губернії; 25 — на річці Сіть Ярославської губернії; 26 — на річці Молога, де в неї впадає річка Сіть (дивись нижче карту Мерянської землі).

Звернімо особливу увагу на західні кордони *мерянської землі* — Калузьку, Московську, Тверську та Ярославську губернії, оскільки граф О. С. Уваров підтримував імперську шовіністичну вигадку про проживання, як мовиться, "впритул до *мері*" — "в'ятичів, кривичів і словенів новгородських". Ми ще побачимо, що ця так звана теорія була елементарною облудою. Однак, як розуміють читачі, учений не міг у ті часи повністю вийти за рамки існуючої проімперської "ідеї". Головне в іншому: всі проведені розкопки в Московській, Тверській і Ярославській губерніях були ідентичні розкопкам курганів "Мерського стану": ті ж предмети побуту, ті ж прикраси, ті ж методи поховання, той же час поховань — IX—XVI століття. Ці свідчення стали незаперечними, і важать вони більше, ніж звичайні слова.

Звертає на себе увагу той факт, що навіть розкопані кургани в Устюжському повіті Новгородської губернії засвідчили своє *мерянське* походження. Тут не могло бути по-іншому. Якщо ми подивимося на географічну карту, то побачимо, що розкопки місцевостей 14, 15, 16 проведені у верхів'ях ріки Молога. А зовсім поруч — Валдайська височина. І зрозуміло, що Валдайський вододіл став межею *мерянської землі*. Точнісінько таку ж картину ми спостерігаємо в Московській губернії, де нам також пропонують повірити, що *меря* ніяк не могла по своїх

ріках — Москва, Волга, Ока, Протва, Пахра, Нара та Руза дістатися до східної і північно-східної частини смоленської землі. Але кожен розуміє, що зупинитися на півдорозі (на половині ріки) *меряни* не могли. Вони дійшли до верхів'їв цих рік. А ось перевалити через плоскогір'я та поплисти по інших ріках на захід вони не змогли, не мали можливості з багатьох причин. Але це тема іншої розмови. І, як побачимо надалі, найближчі розкопані могили кривичів були знайдені лише на заході Смоленської губернії.

Така правда про західну межу *мерянської землі.* Саме Валдайська височина, яка переходить на півдні в Бельську, В'яземську та Смоленську височини, і стала західним рубежем *мерянської землі.* Про що свідчать і назви рік: Угра, Воря, Вазуза та інші в Калузькій і Смоленській областях.

Древня земля *мері* містила не лише характерні, тільки їй приналежні, поховання та могильники. Вона багато в чому характеризується і самим словом *меря.* Адже це слово збереглося до XIX століття, часу проведення розкопок графом О. С. Уваровим, у сотнях назв: сіл, селищ, рік, озер і урочищ. Так, *Ростовське озеро* в давнину звалося *Неро*; з озера Клещино витікає ріка Велика *Нерль.* Неподалік тече ріка Мала *Нерль.* Сподіваюся, зрозуміло, що *Мерль* і *Нерль* — слова тотожні. Одна із приток ріки Ока зветься — *Нерська.* У ріку Волга біля села Нікольське впадає ріка *Меря.* На річці Волхонка, в Московській губернії, лежить село *Меря.* Можна навести багато інших подібних назв. Лише на карті "Мерянської землі" археолог О. С. Уваров подав назви 37 населених пунктів, які походять від слова "*меря*", як ось: *Мерлево, Мереново, Мерилово, Мерзлево, Чамерово, Мерялово, Меревкино, Мерлиновка.* А паралельно — назви п'яти населених пунктів, які походять від назви іншого *мерянського* озера — *Клещино.*

У 1859 році археолог М. М. Журавльов, проаналізувавши тисячі назв сіл, селищ, рік і урочищ Ярославської губернії, встановив, що корінними мешканцями губернії, котрі дали ці імена довколишньому світові, були фінські племена, і в

цих назвах читається відбиток, "не споріднений зі слов'яноруською мовою".

Граф О. С. Уваров навіть бідкався, що, "на жаль, ми не маємо подібного повного матеріалу для інших суміжних губерній, як, наприклад, для Московської, Костромської, Вологодської, Новгородської, Тверської тощо" [4, с. 8].

І тут же уточнив: "корінні мешканці цих місцевостей були одного племені або належали до племен споріднених".

Ясна річ, граф О. С. Уваров добре знав: в імперії суворо заборонені подібні дослідження, що стосуються Московської губернії. І навіть сам археолог потрапив під "ковпак заборон", бо вимушено вказав на своїй карті, на захід від Москви, вигаданих "словенів" і "кривичів". Саме в такий спосіб на той час "родичалась" *мерянська* земля зі *словенською*.

Отож археолог О. С. Уваров пише:

"Крім цих назв, що зберігають досі ім'я *Мері* майже в первісній його цілості, ми маємо ще інші назви селищ, більш-менш суміжних, у яких ім'я *Мері* чується в першому або останньому складі. Такі селища безсумнівно вказують — до яких меж поширювалася *Мерянська земля*, і часто ті ж назви повторюються як на окраїнах, так і на середині цієї землі, неподалік від Переяславського або Ростовського озер [4, с. 8—9].

Далі автор подає масу однокореневих назв, пов'язаних зі словом *меря*, в Ярославській, Володимирській, Московській, Тверській, Костромській, Вологодській, Нижегородській, Рязанській і Тульській губерніях. А підсумовує цю тему так:

"Коли в Тульській губернії, у назвах: *Мерлево* й *Мерлиновка*, повторюються тільки ті назви, які ми вже зустрічали в Нижегородській і Ярославській губерніях, де безсумнівно жили меряни, тоді подібні назви стають найпереконливішими доказами. Назва *Мериново*, яка бере початок від колиски *Мерянського народу*, поблизу озера Клещино, і повторювана без жодних змін у Вологод-

ській, Нижегородській, Тверській і Ярославській губерніях, усього 8 разів, не допускає будь-якої можливості звичайного співпадіння" [4, с. 10].

Чудові дослідження провів граф О. С. Уваров! Їм неможливо заперечити навіть нині. Єдиний недолік: археолог, як завжди, змовчав про те, що схожу ситуацію маємо і в Московській губернії, хоча й навів у губернії не просто однокореневі слова, а й навіть саму назву *меря*. Так зветься селище в Богородському повіті. Доводиться заповнювати недомовки археолога.

Однак не лише слово *меря* пов'язане з *мерянською землею*. Необхідно звернути увагу на безліч назв сіл, селищ, рік, урочищ, котрі виразно свідчать про належність тих слів фінському етносу. Ось що з цього приводу пише граф:

"Після назв, які характеризуються співзвуччям із назвою *Мері*, перейдемо до таких назв, що не мають слов'янського кореня і вражають своїм чужинським походженням. Цих назв багато збереглося на всьому просторі *Мерянських* поселень" [4, с. 10—11].

Автор подає сотні чужих слов'янській мові слів — назв озер, рік і селищ у Московській, Володимирській, Ярославській і Костромській губерніях. Я спочатку хотів навести повністю цей чудовий букет слів. Але вирішив не втомлювати читача і обмежився півсотнею назв. Ось деякі з них:

Селища: Шипуліно, Шупалово, Шульпіно, Шугарово, Саурово, Сорпово, Весь, Кіжила, Брембола, Веськово, Шокшово, Маймори, Юкша, Шухра, Тума, Бікань, Воржа, Шопша, Угож, Тара, Учма, Копор'є, Гекма, Лохово, Сора, Лушма, Вигор, Ягорбино, Некоузь, Кергуй, Шарша, Сагда, Міча, Андоба, Ізма, Какша, Печенга, Номаа, Тунбаль, Москва, Шуда, Кострома, Чухлома, Хомкіно, Бакі, Урень, Надога, Воча, Молога, Дешано.

Виписані з величезного, до речі, не остаточного списку, лише п'ятдесят назв селищ.

Усі назви — фінського походження. Кожен розуміє: лише корінний народ (*меряни*) міг дати ці назви своєму довкіллю.

А ось деякі назви рік: Кубра, Клязьма, Судогда, Нерехта, Пекша, Гза, Ірміз, Ухтома, Вязьма, Оновод, Сувод, Теша, Унжа, Пеза, Сара, Векса, Вашка, Волга, Войга, Ухра, Угра, Молога, Сіть, Сога, Согожа, Іть, Жіздра, Моса, Музга, Шула, Ушлома, Цина, Ега, Вонога, Учара, Пера, Раха, Вага, Кутьма, Луха, Руза, Пахра, Москва, Протва, Нара, Ока, Кострома, Сендега, Шурма, Шуя, Воча, Томга. Майже не звіряючись із книгою О. С. Уварова, я подав читачеві перші, що потрапили на очі на обласних картах або ж збереглися в пам'яті, назви півсотні річок. Ясна річ, пізніше звірив їх зі списком річок, які подав археолог. Звертаю увагу: фінські назви — переважно з Московської, Ярославської, Володимирської, Калузької та Костромської губерній. Не включені до переліку назви рік таких споконвічно фінських земель, як Рязанська і Тверська.

Вдячна людська пам'ять фінського етносу дотепер дбайливо зберігає своє древнє коріння. Не споріднений *мерянському* племені народ ніколи не зберіг би на тисячі років чужі для себе слова. Сподіваюся, ця істина не потребує доказів.

А ось, приміром, винятково по пам'яті, після прочитання книги О. С. Уварова, кілька *мерянських* назв озер: Неро, Клещино, Ісара, Сеньга, Кіздра, Варех, Сахтино, Семіно, Вашкіно, Сурмое, Ягорба, Утрехт, Гадш.

"Чимало із цих назв як вод, так і селищ повторюються в доволі віддалених між собою місцевостях, доводячи цим не лише свою етимологічну єдність або близькість, але також і єдність походження перших мешканців цих країв. Тільки той самий народ міг, розкинувши свої селища на великому просторі, повторювати ті ж імена або давати назви однакового етимологічного походження... Ця близькість була вже помічена М. М. Журавльовим стосовно деяких назв Ярославської губернії; але вона може бути поширена й на суміжні губернії, які також були заселені древньою *Мерею*" [4, с. 12].

Як хотілося б, щоб ці істини нарешті дійшли до ошалілих "хоронителів" брехливих імперських теорій про "слов'янське походження Московії" та про "братерство трьох слов'янських народів".

Археолог О. С. Уваров у своїй книзі подав сотні прикладів *мерянських назв* селищ, рік і озер — однокореневих слів. До речі, до однокореневих він відносив безліч *мерянських* назв рік. Наприклад: Волга, Вольга, Войга, Ворга, Воля, Вокшера, Ворсма, Вонога, Вончила, Вонгіль, Волготня. Але чомусь граф забув додати назви рік Смоленської губернії, які мають той же *мерянський* корінь. Послухайте: Воря, Вотря, Воп. Навіть великі російські дослідники були не до кінця щирими й чесними. Вони тією чи іншою мірою були завжди заражені бацилою московського шовінізму. Про це завжди необхідно пам'ятати.

"Однакового походження також назви деяких сіл, як ось: Воржа, Ворокса, Вологдіно, Вослома, Воятіци, Воліно, Волнєнко, Володятіно... Ворсіно, Воньково... Вологда, Волочино, Вологомоновська, Вонгодіци, Вонгодська... Воєхта... Вохта, Вохтога... село Восци розташоване в Коломенському, в Новоторзькому і в Осташковському повітах" [4, с. 12—13].

Усі ці ріки та селища вільно розташувалися на величезному просторі древньої *мерянської* землі від Рязані, Калуги і Москви до далекої Вологди, Галича-Мерського й Вишнього Волочка, де містяться всі давні центри так званого Ростовсько-Суздальського князівства, або точніше — країни Моксель, як ось: Ростов, Переяславль, Юр'єв, Суздаль, Володимир, Москва, Кашира, Клин, Торжок і Ярославль. А поруч, у спорідненому для *мері* мордовомуромському краї, привільно лежали: Муром, (Стара) Рязань, Пронськ, Городець, Нижній Новгород, Липецьк та інші.

Граф О. С. Уваров дуже чітко і ясно підсумував цю частину свого дослідження:

"На закінчення ми ще раз ствердимо, що стародавність поселень, які мали такі назви, чужі духу як слов'янської, так і російської мови, підтвердилася розкопкою курганів. Біля них завжди були могили найдавнішої епохи з обома обрядами поховання" [4, с. 14].

Не будемо втомлювати читачів повним описом меж *мерянської* землі. Сам граф установив, що на північ, на схід і південь від *мерян* проживали споріднені з ними племена *весі, черемисів, мордви* і *муроми.*

Про західні кордони ми ще згадуватимемо багато разів. Позаяк вся Московська і Калузька губернії та східна частина Смоленської, поза всякими сумнівами, належали до *мерянської* землі з далекого VIII століття й належать донині. І сама карта "Мерянської землі" графа О. С. Уварова, додана до нашої книги, свідчить про те.

2

Археолог О. С. Уваров описав у своїй книзі 43 місцевості *мерянської* землі, де він провів детальний аналіз розкопок. Для того щоб і наші читачі мали уявлення про коріння *мерянського* етносу, ми зобов'язані вивчити його звичаї, побут, житла, середовище проживання і, нарешті, той рівень розвитку, якого сягнула *меря* в VIII—XIII століттях, тобто до навали хана Батия і приєднання фінського народу до складу тюркської держави — Золотої Орди.

Сподіваюся, ніхто не візьметься стверджувати, що після підкорення народу *мері* ханом Батиєм могло відбуватися "перетікання" слов'ян із Подніпров'я до Московського улусу Золотої Орди. Становлення мерянського етносу до кінця XVI століття відбувалося окремо від слов'ян — сучасних народів України і Білорусії.

Слов'янські народи давньої Київської держави з 1320 року ввійшли до складу Великого Князівства Литовського, Руського й Жемонтского.

Чесно кажучи, мені зовсім не зрозуміле бажання російських істориків і в наш час злодійкувато привласнювати собі слов'янське минуле. Адже в тому немає жодної необхідності. Якщо не брати до уваги суто імперську потребу. Із звичайної людської точки зору фінські племена: *меря, мурома, весь, мещера, мордва, марі* — нічим не

гірші від слов'янських племен. Як побачимо, фінський етнос країни Моксель такий же давній, як і слов'янський. Точнісінько як і той нарощував у процесі розвитку свої території, щоправда, значно північніше й східніше від слов'ян. До запозичення тюркських ідей "самодержавства" і "богообраності" був цілком мирним, працьовитим народом. А з точки зору історичної справедливості, мав повне право на створення власної держави на своїй древній землі, у межиріччі Оки і Волги. Що й здійснив упродовж свого історичного становлення. А брехня про "московське слов'янське коріння" — уже імперська потреба, яка виправдовувала поневолення слов'ян. Ця облуда особливо жахливо давалася взнаки при поневоленні України і в часи балканських імперських воєн.

Настав час древньому фінському етносу — московитам — очиститися бодай від очевидної брехні й відвертих вигадок. Адже подібне очищення ніколи не вело до сорому, а тільки омивало душі і згодом додавало поваги в очах сусідів. Сподіваюся, подібне колись станеться й з великим народом *моксель — меря — московитами.*

Та повернімося до чудової книги графа О. С. Уварова. Ось що він пише:

"Ми тепер оглянули всі найдавніші житла Мерянського народу і перші його висілки, що позначилися у висліді археологічних досліджень сорока трьох місцевостей, на яких стояли кургани з *мерянськими* могилами. Тотожність усіх цих могил з могилами на берегах Ростовського й Переяславського озер полягає не лише в однакових похоронних обрядах, а й також в однотипних предметах, виявлених у всіх курганах. Народ колоній носив однакове вбрання, мав такі ж предмети для війни й домашнього побуту, як і корінні насельники. Найвіддаленіші поселення не переривали тісного зв'язку з мешканцями берегів обох озер і продовжували становити з ними один нероздільний народ *Меря*" [4, с. 49].

Настала й наша черга подивитися, послухати і побувати разом з археологом на давніх *мерянських* розкопках. А оскільки вчений подає свої аналітичні міркування, аналізи й висновки на багатьох десятках сторінок, побуваємо разом із ним бодай на деяких розкопаних курганних місцевостях. Погляньмо, яким же він, московит, був насправді споконвічно.

Перше, на що звертає увагу археолог, — це місця розташування цвинтарів і місця розташування жител, або, як казали за старих часів, городищ самих *мерян*. Вони вибирали для жител і для поховань дуже зручні місця: біля рік, на височині. Такі найдревніші їхні поховання виявлені, як правило, на горбах або на їхніх сухих схилах. Оскільки *меряни* вірили в загробне життя, то це цілком зрозуміло: небіжчик і після смерті мав комфортне, надійне "житло". До нього не могли дістатися ні звір, ні вода.

"Найпевнішою ознакою давнього селища були групи курганів, яких завжди зустрічається чимало в місцях, дуже зручних для житла, на схилі високого берега біля озера або річки.

Меряни, облаштовуючи свої цвинтарі, як довели кургани, вибирали найперше місця на узвишшях, уникаючи схильних до зсуву і вологих... Звідси випливає, що самі житла їхні були також розташовані на височинах неподалік від рідних могил" [4, с. 22].

Розглянемо деякі з *мерянських* курганних поховань:

1. Винятково цінними виявилися "розкопки курганів біля сіл Велика і Мала Брембола на околицях Переславського озера, на його східному березі".

Перша група курганів розрита на березі струмочка Ветляника біля села Велика Брембола. На височині, прозваній "Круглицями" за круглою формою могильних насипів, обкопаній невеликою канавою, насипано 100 курганів. Неподалік розташувалися кургани, прозвані "Князівськими могилами", їх 45, не менш давніх, ніж "Круглиці".

Поруч, у третьому урочищі того ж села, було 200 курганів і два кургани — "Пани". І нарешті, в урочищі "Могилки", у лісі біля села Мала Брембола, також було знайдено могильні насипи з паленими кістками й похованими тілами.

Меряни одночасно використовували два методи поховання: спалювання із закопуванням останків і звичайні похорони. Скоріше за все, це було пов'язано з похованням у різну пору року: влітку та взимку. Ми ще поговоримо про це.

Що дуже важливо — у могильних курганах було знайдено монети: в "Круглиці" — 5 східних монет X століття, а в "Княжих могилах" — 6 східних монет X століття й дві західні — X і XI століть. Тобто ми маємо право заявити, що кургани "Круглиці", як нам видається, насипані наприкінці X століття, а "Князівські могили" — поховання XI століття, тому що навіть східні монети, знайдені в них, здебільшого другої половини X століття (948, 960 і 971 рр.).

2. Масштабні розкопки проведено біля села Городище по обох берегах річки Слуда та між ярами Лисим і Глининським. Тут був давній цвинтар, що налічував 1341 курган, а поруч — великий "Городок", в якому було знайдено будівлі пізніших часів. Зверніть увагу: *меряни* не покидали своєї землі після X—XII століть. Ні! Вони й упродовж наступних століть ховали своїх предків поруч.

Неабияк брехали російські історики!

Найдревніші могили розкопано на схилі гори правої сторони яру Слуди, далі — по схилах ярів Лисого й Глининського і, нарешті, по схилу гори, розташованої між ними, нижче "Городка". Це були кургани зі спаленими кістками.

У курганних розкопках біля села Городище знайдено дуже багато (порівняно) срібних монет, як східних так і західних. Східні монети VIII—X століть, а західні карбовані в XI і XII століттях.

Звідси можна вести мову й про час поховання: VIII—XII століття.

3. Чималу цінність для археологічної науки та для пізнання історії Московії має розкопаний штучний насип, відомий як Олександрова гора. Її упродовж двох років (1853—1854) розкопував помічник О. С. Уварова — П. С. Савельєв. Провівши пошарове зняття ґрунту, археолог простежив історію *мерянського народу* з VIII до XVI століття.

У нижньому шарі кургану виявили палене вугілля. У ньому знайшли дві східні монети 859 і 900 років карбування. У тому ж шарі виявили звичайні *мерянські* предмети побуту: глиняні черепки розбитих горщиків, невеликі ножі, ключ і залізні пряжки, однакової форми зі знайденими в інших *мерянських* курганах. Тобто на схилі було звичайне *мерянське* поховання IX—X століть.

Я не буду в цьому розділі описувати всі наступні шари Олександрової гори. Це дуже цікавий і повчальний матеріал. Ми його вивчимо, коли поведемо мову про покоління *мерянського* етносу XII—XVI століть. Розкопана гора, як відкрита книга, розповіла історію Московії від язичницьких часів до часів Івана IV (Грозного). І жодних слідів слов'янського етносу в тій "книзі" не знайдено. Таку правду повідала Олександрова гора світовій історичній науці.

Отже, ми з вами побували на берегах древнього *мерянського* озера Клещино. Побачили кілька тисяч *мерянських* курганних поховань епохи VIII—XII століть. Тепер разом з О. С. Уваровим перейдемо на околиці не менш древнього *мерянського* озера Неро (Ростовське). Простежимо деякі розкопки цього краю.

"Ростовське озеро, на відстані від 5 до 7 верст (стародавня російська міра довжини, 1 верста = 500 сажень = 1,0668 км. — *В. Б.*) від своїх берегів, оперезане з трьох сторін, із заходу, півдня і сходу, височинами, які плавно опускаються до озера. Ще на пам'яті старожилів (перша

половина XIX століття. — *В. Б.*) значна частина схилів цих горбів, нині розораних, була покрита курганами" [4, с. 27—28].

Та не всі могильні кургани були знищені. Багато з них досліджено археологами. Я ж цими свідченнями хотів підтвердити, що *мерянський* етнос IX—XII століть був численним та відносно розвиненим, розширив свої території на сотні кілометрів від древніх озер Неро й Клещино, про що й свідчили десятки тисяч залишених ними могильників.

4. Розглянемо розкопані кургани між Ростовом і селом Новоселки. Тут під час прокладання дороги на Ярославль було розкопано скарб із монет і багатьох предметів *мерянського* побуту. Ці розкопки позначені на "Карті Мерянської землі" графа О.С.Уварова під номером 19 і були знайдені 1836 року. Там було дві монети, карбовані у Волзькій Булгарії наприкінці X століття, та кілька східних монет. Тобто скарб необхідно датувати, скоріше за все, XI століттям. А всі знайдені предмети "цілком подібні до тих предметів, що були і в *мерянських* курганах інших місцевостей" [4, с. 28].

Звертає на себе увагу той факт, що, крім звичайних *мерянських* речей, скарб зберігав значну кількість мусульманських прикрас із дорогоцінних металів. На деяких замість візерунка було вибите слово: "Аллах!".

5. "Біля села Шурскала давні кургани, з паленими тілами, займали всю височину, відому як "Червона гірка", і всю її південну сторону, тоді як кургани з кістяками були на північній стороні тієї ж гори... Досліджено 101 курган, у яких знайдено дві срібні вірменські монети XI століття та срібна монета Генріха I, карбована в Баварії в X столітті" [4, с. 31].

На берегах озера Неро було розкопано безліч могильних груп, біля сіл: Шурскала, Богослов, Шугаря, Пужбола; біля сіл: Подів'є, Кустери тощо. Ось що пише О. С. Уваров з цього приводу:

"Якщо взяти до уваги всі знахідки монет на місцях первісних поселень *Мерян* уздовж берегів Переславського й Ростовського озер, то ми побачимо, що кургани... усі належать до X і до початку XI століття. Із усіх цих нумізматичних даних ми довідуємося, що первісні поселення *Мерян* існували задовго до X століття, і що в X столітті безсумнівно розвивалася в них торгівля, через що й дісталося нам стільки цікавих монет" [4, с. 31].

Пробачимо великому археологові неточність. Як бачите, він чомусь вирішив обмежити "первісні поселення *Мерян*" "початком XI століття". Хоча в розкопаних могилах були знайдені монети кінця XI століття і навіть — початку XII століття. А якщо врахувати, що монети могли з'явитися в *мерянській* землі через багато десятків років після виготовлення, то стає зрозуміло, що розкопані могильні кургани належать до X—XII століть, і це як мінімум.

Однак я гадаю, що ця тема саме зараз — не така й важлива. Адже О. С. Уваров у своїй книзі ніде не висловив думки, що *меряни* в наступні століття покинули свої землі. Навпаки, він розповів нам про "другий період *Мерянських* поселень", але, побачивши, що підриває "підвалини імперії", обмежився лише коротким описом. А матеріалу про "другий період *Мерянських* поселень" (XII—XVI століття) він мав цілком достатньо.

Цікаво також хоча б побіжно оглянути розкопані місцевості поза древніми озерами Неро й Клещино.

6. Розкопки М. О. Ушакова "у Весьєгонському повіті біля села Сорогожського, на березі річки Сорогожа (14); у Вишневолоцькому повіті на березі річки Волчина (15); в Устюжському повіті Новгородської губернії по великій Боровицькій дорозі, на лівому березі річки Молога (16)".

Упродовж 1843—1845 років археолог М. О. Ушаков провів розкопки сотень курганів у трьох згаданих повітах. Що важливо — практично у всіх курганах було знайдено східні монети IX—кінця X століття, горщики, ножі, підвіски, намиста й інші *мерянські* прикраси.

Граф О. С. Уваров, якому М. О. Ушаков передав матеріали розкопок, написав: "Спроба п.Ушакова в сусідньому Устюжському повіті Новгородської губернії була... вдалою. Він розкопав групу з 50 курганів... Усі ознаки поховання були спільні з могилами Весьєгонського й Вишневолоцького повітів, а монети належали до Саманидських X століття... Тут спільний спосіб поховань, як і в *мерянських* могилах, складався з обох обрядів: спалювання і поховання, ...прикрашання скроневими кільцями було й тут узвичаєне" [4, с. 21].

Однак О. С. Уваров, указуючи на брак матеріалів, відсунув межу *мерянської* землі далеко на південь, за річку Молога. Хоча на іншій сторінці стверджував протилежне: "Західний край північного рубежу *Мерянської* землі примикав до Шексни та правого берега Мологи" [4, с. 16].

7. В Углицькому повіті біля села Клементьєва, на річці Молокна було до 70 курганів. О. С. Уваров позначив ці розкопки цифрою 21. Археолог пише з приводу Клементьєвських курганів: "облаштування могил і виявлені в них речі виразно свідчать про цілковиту подібність цих курганів з курганами берегів Переяславського й Ростовського озер" [4, с. 30].

8. Цінні розкопки проведені в ті ж часи К. М. Тихонравовим біля Вознесенського посаду Шуйского повіту, біля річки Увода. Вони позначені на карті О. С. Уварова цифрою 24. "Ці кургани, як зауважив К. М. Тихонравов, дуже подібні до курганів Суздальського повіту біля села Шокшово.., а також з іншими курганами Юр'євського й Переславського повітів. Головні предмети — бронзові поясні пряжки з бубонцями та бляхами — характерно *мерянські*... Кістяки були поховані... Крім срібних зап'ясть, перстенів, сокир, серг, намиста тощо, на шиї одного кістяка, разом із сердоліковою бусою, знайдено фрісландський пфеніг Генріха III (1057—1068) та ще три нечіткі, імовірно також західні" [4, с. 45].

9. Цікаві кургани біля ріки Молога, позначені номерами 25 і 26. Розкопки й дослідження курганів цього краю провів Л. М. Сабанєєв. На його думку, всі кургани на ріках Сіть, Себла й Лама належать двом періодам: одні — стародавні *мерянські*, а інші — татаро-монгольського періоду, — так звані *бойові кургани*. Але обидва періоди включають поховання одного фінського етносу. Племена, що жили на річці Молога та її притоках — Сіть, Себла, Лама й Мелега, були тими ж і в X, і в XIII століттях. У давніх курганах знайдено речі й прикраси, цілком тотожні *мерянським*: глиняні горщики, намиста, бронзові скроневі кільця, залізні зап'ястя, бронзові серги й перстені. У більшості випадків у курганах виявлені останки кістяків, рідше — палене вугілля. Глиняні горщики, як і зазвичай, були знайдені в кожному кургані. Переважно вони лежали в ногах кістяків.

Археолог О. С. Уваров обґрунтовано включив річку Молога до території "*Мерянської* землі". Хоча неабияк згрішив, провівши межу *мерянської* землі на добрих сто кілометрів південніше. Позаяк мерянська земля в Мологському краї, як і на ріках Ока, Протва, Москва, Пахра, Руза, простелялася значно далі на Захід, аніж зазначено О. С. Уваровим.

Ми, природно, охопили не всі курганні місцевості, вивчені О. С. Уваровим. Але надалі постараємося подавати для прикладів матеріали, які раніше не згадувалися. А читачам подаю назви всіх 43 місцевостей, про розкопки яких докладно, в деталях розповів археолог О. С. Уваров: Велика і Мала Брембола, село Городище, Олександрова гора, село Краушкино, місцевість Ростов-Новоселки, село Туровське, село Клементьєво, село Шурскала, село Богослов, село Шугаря, село Кустери, село Пужбола, Городок на Сарі, село Осипова Пустинь, село Кабанське, село Аламово, село Родованьє, Хабарів городок, село Вйоски, село Мислявль, село Петраїха, село Малютіно, село Стебачово, село Весь, городок Лиса Гора, село Мале Давидовське, село Шокшово, село Шелебово, село Кубаєво, село Старе Биково, Суздаль і Сільце, село Чирніж, село Гніздилово, село

Васильки, городище Турдан, Числовські Городища, сільце Городище, городище біля села Даниловського, село Плоске, Володимир на Клязьмі, місцевість біля річки Увода, кургани Мологського повіту, село Добре.

А зараз перейдемо до вивчення *мерянських* звичаїв і тих характерних *мерянських* ознак, які дозволили виокремити їх із середовища інших народів.

Отже, у *мерян* існувало два похоронних обряди: спалювання з похованням останків у горщику й звичайне поховання тіл. Ось як про це пише О. С. Уваров:

"Коли ми вказували на ознаки, які відрізняють *мерянські* могили від могил інших народів, ми намагалися відновити їхню одіж з усіма її своєрідними прикрасами. Тепер на підставі тих подробиць поховання, які вбачаються із усіх розкопаних курганів, можна відновити також і похоронні обряди *Мерян... Меряни*, приступаючи до обряду спалювання, одягали покійника в найкращу його одежу, з усіма звичайними, вигадливими його прикрасами, й обставляли тіло всіма речами, які йому слугували за життя. Потім, розклавши багаття, спалювали все разом... Вогонь при спаленні був доволі сильний і горів доволі довго. По закінченні спалення ретельно збирали кості та всі інші спалені предмети і клали їх у глиняний горщик, причому збирали також і все вугілля, яке залишилося від згорілого багаття. Ці подробиці підтверджують дослівно свідчення Ібн-Даста (збереглися його праці. — *В. Б.*): "наступного дня, по спаленні небіжчика, відправляються на місце, де воно відбувалося, збирають попіл і кладуть його в урну, яку ставлять потім на пагорбі"... Відтак, приготувавши могилу, в ній розсипали шар вугілля, імовірно того, що залишилося від багаття, і на нього ставили горщик з паленими кістками та з усіма іншими спаленими предметами... Якщо обгорілі речі не вміщалися в горщику, тоді розкладали їх навкруги горщика,... іноді... навкруги горщика з людськими кістками лежали спалені кості тварин, імовірно домашніх... Найкраще

збереглася могила зі спаленими кістками на відомій горі Грем'яч, у великому кургані завширшки 39 аршинів і заввишки 3,5 аршина (аршин — тюркське слово, міра довжини; 1 аршин = 16 вершків = 71,12 см. — *В. Б.*)" [4, с. 54—56].

Ми маємо розуміти: іноді могли траплятися як окремі розбіжності зі звичними похованнями, так і різні додаткові предмети в могилах. Це природно, бо майнове розшарування *мерян* уже тоді давалося взнаки.

Тепер перейдемо до *мерянського* звичаю поховання тіл:

"У *Мерян* існував загальний звичай ховати небіжчиків обличчям на схід, і лише вкрай рідко зустрічаються винятки із цього правила... Але... правила допускали різноманітне розташування рук. В одній і тій же групі курганів, що належать до одного часу, ми зустрічаємо кістяки у чотирьох різних положеннях: 1) з обома простягненими руками, 2) із правою рукою простягнутою, а лівою покладеною на грудях, 3) із лівою — простягнутою, а правою покладеною на грудях, і, нарешті, 4) з обома руками, схрещеними на грудях.

Усі чотири способи розташування рук зустрічаються в найдавніших *Мерянських* цвинтарях (як у Веськово)...

У головах і в ногах покійника зазвичай ставили глиняний горщик, імовірно зі стравами або з жертвоприношеннями, так само, як це робилося в могилах з паленими кістками. Часто також замість одного горщика було два...

Меряни, за звичаєм багатьох язичницьких народів, клали також у могилу навколо покійника, незважаючи на те, за яким із двох обрядів він був похований, — всі улюблені його речі й домашнє начиння... Крім знарядь ремесла й начиння, самого покійника клали в могилу у святковій одежі, з усіма прикрасами, з амулетами, металевими підвісками, бляхами. Жінок також ховали у святковій одежі з сергами у вухах, намистом і монетами на шиї, з різноманітними підвісками, бляхами й амулетами на грудях і на поясі, з перснями й браслетами на руках... Кістки тварин

часто трапляються біля людського кістяка. Найчастіше з-поміж свійських тварин це був кінь, і його ховали біля хазяїна в одному з ним кургані" [4, с. 56—57].

У нас не повинно виникати сумнівів щодо наявності двох видів поховань в одного народу. Цьому сприяла не так стародавня язичницька віра, як, скоріше за все, саме середовище проживання. Якщо згадати жорстоку московську або тверську зиму та літо в тій же місцевості, зрозуміємо, що в різні пори року існували різні методи поховань. Влітку, вірогідно, останки ховали і зверху насипали курган; узимку — в морозний, студений час, при температурі за -30°, ніде було брати землю для насипки кургану, та й, коли сніг розставав, такий курган зі схилу височини могло змити, тому що він був насипаний по мерзлому ґрунту та по снігу. Ось чому взимку труп спалювали, а останки складали в горщик.

Поховати труп у снігу було неможливо, тому що ліси кишіли звіриною: ведмедями, вовками, лисами. Та й рись водилася. І природно, звірі могли розрити могилу, розтерзати останки. А оскільки меряни вірили в загробне життя, то допустити подібне стосовно родича вважалося святотатством. Через це й берегли спалені останки до теплого часу, і вже влітку віддавали їх землі, насипаючи зверху курган.

Часто один круглий курган насипали над кількома покійниками. Про розміри курганів я почасти писав. Цілком зрозуміло, що вони могли бути більшими чи меншими — тільки над одним померлим. Однак завжди були — круглими. Зустрічалися кургани, обкладені по периметру, або, частково, каменем. Часто два насипаних поруч кургани різнилися: один був обкладений по периметру каменем, а інший — ні. На мою думку, це також було спричинене умовами життя, насамперед — погодними. Уявіть собі багатоденні московські або костромські весняні та осінні затяжні дощі — і ось у такий час насипають курган на схилі гори. Земля розповзається, мов кисіль по мисці. Природно, набираючись досвіду, *меряни* попередньо

обкладали місце каменем, конопатили травою щілини, а вже потім носили землю та насипали курган. І зрозуміло, що зовсім не потрібно обкладати курган каменем у сухий літній час. Ось такі наші думки, якщо не шукати складних пояснень простим людським діям і вчинкам.

Саме поховання з насипом зверху кургану є прямим підтвердженням наявності звірини в тих місцях і бажанням родичів відгородити померлого від зустрічі зі звіром, тобто зберегти від розтерзання. Бо в такому випадку людині, згідно з віруваннями, не судилося загробне життя.

Є ще одне дуже цінне свідчення графа О. С. Уварова, на яке хочу звернути увагу. Археолог пише, що при розкритті поховань ніде не було виявлено залишків шуб, кожухів, овчин, тобто — виробів із хутра й звірячих шкір, що зайвий раз підтверджує подібність *мерянських* могил з могилами споріднених з ними фінських племен. Послухаймо: "Точно така ж відсутність усяких слідів хутряного одягу (повсюдно, в усіх курганах. — *В. Б.*) була зафіксована професором Краузе й під час обстеження могил курляндських і ліфляндських, хоча використання шуб і овчин настільки ж поширене між жителями прибалтійських губерній, як і між всіма іншими мешканцями Росії" [4, с. 99].

Ми не можемо прийняти пояснення археолога — мовляв, шуби були дорогими предметами, через що їх і не клали в могили разом із небіжчиками. У цьому твердженні відсутня звичайна логіка. Тому що в могили клали значно дорожчі речі, предмети та навіть коней. Цьому є найпростіше пояснення. До речі, пояснення, яке виходить із розбіжності методів поховань влітку та взимку. Воно його обґрунтовує. Природно, при похованні останків влітку шуба зайва. А взимку труп спалювали, тобто він постійно перебував у теплі, через що шуба теж не потрібна. А загробне життя, очевидно, уявлялося мерянам як вічне перебування в теплі й комфорті.

Ось прості й зрозумілі пояснення окремих вчинків і логіки дій *мерян*. Саме середовище й умови життя ви-

значали свідомість цих людей. Цілком зрозуміло, що згодом усі ці звичайні життєві вчинки й людські знахідки оточили певними міфами, легендами й віруваннями. Однак це тема іншої розмови.

Дивно, що російські історики, розглядаючи природні, життєві вчинки *мерян*, доводили свої міркування й висновки до абсурду. Вони у всьому шукали слов'янський слід і можливість звеличення минулого своїх предків.

А далі пропоную перейти до ознайомлення з умовами життя *мерян*, їхнім побутом. Подивимося, в яких житлах вони мешкали, де розміщалися ці житла, які меряни носили одяг та прикраси, як господарювали і якими ремеслами володіли. Тобто подивимося на життя *мерянського* племені, мовби зануривши в той далекий час. Це необхідно не стільки для пізнання самої суті племені фінського етносу, скільки для спростування подальшої московської облуди. Бо через 40—50 років московити страшенно сполошилися: вони, врешті-решт, помітили, що археолог О. С. Уваров повністю зруйнував їхню брехливу ідею про слов'янське минуле Московії. Тож терміново почали переписувати дослідження археолога. Ось чому ми повинні торкнутися побутових деталей *мері* IX—XIII століть. Це дозволить зрозуміти й оцінити московські діяння, вчинені, як кажуть, мудрими по шкоді.

Отже, О. С. Уваров пише:

"Спершу нас вражає присутність кам'яних знарядь разом із предметами, які незаперечно належать залізному віку, і навіть другій його половині. Таке поєднання речей різночасових у тих самих могилах може пояснюватися раннім заселенням цих місцевостей *Мерянами* в другій половині кам'яного періоду, коли вже уживалися знаряддя обтесані та навіть полірованні...

На всьому просторі, зайнятому *Мерянським* народом, трапляються предмети кам'яного віку..." [4, с. 92].

Дуже цінне свідчення вченого. Ми бачимо: ще в IV—VI століттях племена фінського етносу заселяли лісисті

місцевості Калузької, Московської, Володимирської, Тверської, Ярославської та інших областей сучасної Росії. Я не торкаюся більш східних, південних і північних земель, де проживання фінського етносу в VI—XIII століттях не заперечує офіційна російська історія.

Природно, проживаючи багато сотень років на корінній землі, *меряни* не могли не залишити по собі виразних слідів. І якби в пізніші часи, скажімо, в X—XII століттях, відбулося витиснення *мері* зі своєї древньої обителі, то цілком зрозуміло, що наступний етнос (як товкмачать московити) — слов'яни — залишив би на тій землі абсолютно нові, більш пізні й більш сучасні, сліди. Все це мусило було б виявитися при розкопках тисяч давніх курганів і поховань. Це азбучна істина навіть для непосвячених в археологію. Однак археолог О. С. Уваров нічого подібного не знайшов. Він виявив на тій землі лише *мерянський* етнос.

Саме в цьому полягає вся цінність роботи О. С. Уварова. Вона не сфальшована, її неможливо спростувати, а лише — спотворити, перебрехати або повністю замовчувати. Що й проробляли російські історики. Ми ще поговоримо про ці злочинні діяння радянської археології. Дуже вже московитам хотілося бути слов'янами.

Не буду наводити всіх прикладів кам'яних знарядь праці, знайдених при розкопках. Нагадаю лише, що подібні предмети були виявлені на всій *мерянській* землі:

— у Костромській губернії знайдено кремнієві ножі, стріли "і навіть знаряддя, які слугували для полірування кості або дерева";

— у Рязанській губернії знайдено в курганах кам'яні леза від сокир, бойовий молот і багато інших предметів;

— у Московській губернії була знайдена кам'яна сокира, кам'яний молот, наконечники стріл та інше;

— "на правому високому березі річки Нерль, за селом Петраїха, знайдено молот чи сокиру із зеленуватого каменю, начебто змійовика";

— "базальтова сокира, чи молот, відритий був у Городку на Сарі... біля того місця, де він знайдений, лежало кілька десятків туркестанських монет, карбованих у Бухарі в першій половині XI століття";

— "кремінний бурав, або клин, знайдений К. М. Тихонравовим під час розкопок городища "Курмиш", біля села Доброго на Клязьмі" [4, с. 93].

Як бачимо, всі зазначені кам'яні знаряддя праці вживалися *мерянами* нарівні з подібними залізними ще в XI столітті. Вірогідно, кам'яні знаряддя праці *меряни* виготовляли самі, а залізні — купували. Не думаю, що в XI столітті *меряни* вміли обробляти метал. Одночасно цей факт свідчить про два важливі явища: перше — *меряни* під ту пору були значно слабше розвинуті за своїх сусідів — волзьких булгар і київських слов'ян, і, друге: вони за рівнем життя були значно бідніші за сусідів. І неважливо, чи самі меряни виготовляли в ті часи залізні знаряддя праці, чи купували в сусідів. Обидва варіанти не свідчать на користь цього народу.

Бо навіть у ті часи перевага залізного знаряддя праці була очевидною.

Мушу відзначити: О. С. Уваров заперечував, що наявність кам'яних знарядь праці в X—XII століттях у *мерян* свідчила про низький щабель їхнього розвитку. Що цілком зрозуміло. О. С. Уваров не допускав навіть думки, що предки московитів у X—XII століттях стояли значно нижче у своєму розвитку порівняно з булгарами і слов'янами. Подібна точка зору нехай буде на совісті вченого.

Дуже важко судити про житла *мерян* того часу. І граф Уваров чесно зізнається: "Хоча ми достовірно знаємо, судячи зі цвинтарів, біля яких рік або яких озер селилися *Меряни*, яким чином вони обирали височини для поселень, де розташовували городища; але все-таки ми не знайшли при розкопці цих місцевостей, ніяких слідів їхніх жител, а тому повинні задовольнятися самими лише здогадами й тими скупими вказівками, які почасти зустрічаються в деяких письменників і почасти пояснюються

знахідками, зробленими в курганах... У стародавні часи городища були населені й становили первісний центр осілості для майбутніх міст... Із усього цього можна зробити висновок, що внутрішня частина городищ була зайнята житлами; але якого вони були роду, чи були це землянки, чи дерев'яні будівлі, — ми нічого сутнього не знаємо. Розкопуючи самі городища, ми знаходимо лише купи вугілля, безліч розбитих черепків і деякі сліди прогнилого дерева..." [4, с. 94].

А далі О. С. Уваров посилається на "русів". Мовляв, у ті часи волзькі булгари знали київських русів, а ті для житла зводили дерев'яні будинки, отож і *меряни* мали такі ж. Я не буду пояснювати, чому подібні твердження некоректні. Адже ті ж волзькі булгари чудово знали й *мерян*. І цілком зрозуміло, знали, в яких помешканнях проживали *меряни*.

Хочу тільки нагадати: навіть значно пізніше, у 1253 році, Вільгельм де Рубрук стверджував, що в країні Моксель, у її народу, не існувало великих міст, а проживали вони в лісових хатинах. Тобто житло було найпростішим. Швидше за все, *меряни* в IX—XIII століттях жили у звичайних примітивних землянках, закопуючись на зиму глибоко в землю, ховаючись від зимової холоднечі. А свої городища-стійбища обсипали земляним валом, щоб захиститися від звірини. Тому й залишилося дуже мало слідів від *мерянських* жител IX—XII століть.

До речі, цю думку надалі підтвердив сам О. С. Уваров:

"Ібн-Даста розповідає, що "холод у їхній країні буває настільки сильний, що кожен із них викопує собі в землі щось на кшталт льоху, до якого прилаштовує дерев'яний гострий дах, на подобу... християнської церкви, і на дах накладає землю. У такі льохи переселяються з усім сімейством і, взявши трохи дров та каміння, запалюють вогонь і розжарюють каміння на вогні... У такому житлі залишаються до весни" [4, с. 94—95].

Тобто *меряни* в ті часи не користувалися печами, не знали, як їх будувати і як відводити дим з жител. Корис-

тувалися звичайними багаттями. Однак уже в IX—XII століттях у своїх житлах улаштовували двері й закривали їх на ключ. І це природно — побоювалися крупного звіра. Середовище підказувало умови життя.

Про наявність у *мерян* дверей, замків і ключів підтвердили курганні розкопки. Послухаємо археолога:

"Ключі трапляються майже у всіх могилах, як жіночих, так і чоловічих... Очевидно, *Меряни* мали звичай постійно носити ключ при собі, може, від головних дверей, а тому з померлим хазяїном або хазяйкою клали в могилу й ключ, який вони при собі носили. Цікаво, що ключ клали не лише в могилу з похованим тілом, але також і біля горщика, що містив попіл спаленого трупа..." [4, с. 97].

Однак повернімося до слова "городище". Усі виявлені городища *мерян*, тобто їхні давні поселення, завжди були поруч із курганами — місцями поховання покійників. Це підтверджено археологічними розкопками. Ось що пише з цього приводу О. С. Уваров:

"Перелічуючи найдавніші поселення *Мерянського* народу, ми згадували також про городища.., вважаючи *Мерян* найдавнішими осілими мешканцями цих країв... Зауважимо, що городища майже завжди розташовані поблизу *мерянських* курганів найдавнішої епохи. Ми думаємо, що можна причислити ці городища до пам'яток того ж народу. Навіть більше, знайдені в городищах залізні предмети незаперечно відносять ці насипи до епохи залізного віку, отже, уже до того часу, коли ці місцевості зайняті були *Мерянським* плем'ям" [4, с. 47].

Інакше кажучи, сама назва селища Городище, Городок, Городець, Городилово є прямим свідченням проживання там *мерянського* етносу.

"Городища, як ми вказали вище, розташовані здебільшого біля селищ або урочищ, що досі зберегли назви: городище, городок, городини або городець, так що сама назва "городище" перейшла в назву селищ і зберегла пам'ять про колишній насип" [4, с. 47].

А далі О. С. Уваров подає назви сотні сучасних селищ, де слово "городище" є назвоутворюючим. Десятки цих Городищ і Городців понині зберегли пам'ять про *мерю* в Московській, Ярославській, Володимирській та іншій областях Росії. Зайвий раз засвідчивши, кому та земля належала за старих часів.

Описані картини дають повне уявлення про те, у яких городищах і в яких "хатинах" проживав *мерянський* народ у IX—XIII століттях. Це дозволяє порівняти їх з життям і побутом слов'ян, скажімо, Києва, Чернігова або Новгорода. У слов'янських містах у ті часи існували величні кам'яні храми й князівські палаци. Слов'яни мали знання про димоходи й, природно, користувалися ними при будівництві житла. Маємо цінне порівняння, котре підтверджує та схиляє до висновку, що слов'янської присутності в *мерянській* землі в ті часи (судячи з тисяч курганних розкопок) абсолютно не відчувається.

Перший князь Рюрикович — Юрій Довгорукий — з'явився зі своєю невеликою дружиною в *мерянській* землі лише 1137 року. І, природно, ніякого перетікання слов'янських племен у XII столітті в *мерянську* землю не відбулося. Позаяк ніяких слідів слов'янського етносу ні археолог О. С. Уваров, ні його колеги першої половини XIX століття не виявили ні серед розкопок X—XII століть, ні серед розкопок наступних часів. До речі, провівши розкопки на місці так званих "Ліпицьких битв" 1177 і 1216 років, граф О. С. Уваров знайшов *мерянські* останки, "звалені в купу", і "три труни", що лежали поруч. Тобто навіть наприкінці XII століття *меряни* ще були нехрещеними і їх, як язичників, "звалили" після загибелі у звичайну "купу", тоді як трьох загиблих дружинників-християн поховали за християнським звичаєм — "в окремих трунах, обернених на схід, і зі складеними на грудях руками" [5, с. 4].

Ось такі відкриття виявляються повсюдно в *мерянській* землі аж до приходу в ту землю хана Батия. Тут "доважок брехні" марний. До речі, трьох загиблих дружинників зуміли вичислити за 4-м Новгородським літописом. Ось

їхні імена: Добриня Довгий, Іванко Степанович, Матвій Шибутович. І хоча всі три князівських дружинники були християнами, але за національним походженню вони могли бути ким завгодно. Я сподіваюся — читач пам'ятає:

"Дружина, як і раніше, мала змішаний племінний склад... У XII ст. в її склад входять... поруч із тубільцями й нащадками обрусілих варягів бачимо в ній людей з іногородців східних і західних... торків, берендеїв, половців, хозар, навіть євреїв, угрів, ляхів, литву і чудь" [6, с. 73].

Тобто з приходом у *мерянську* землю князя Юрія Довгорукого ніякого слов'янського начала в тій землі не з'явилося. Залишився фінський етнос на своїй споконвічній землі.

Потрібно також відзначити, що навіть із приходом у *мерянську* землю князя Рюриковича побут *мерян* ще довгі роки не мінявся. Тому що він був адекватний жорстокому середовищу. Крім того, князі з дружинниками стали споруджувати свої відособлені городища, куди, як правило, запрошували тих *мерян*, які приймали християнство й входили до складу нової *мерянської* дружини, так званих "нових молодих отроків", і, природно, *жінок-мерянок*. Лише в цих нових городищах стали з'являтися курні хати, до речі, незаперечний винахід фінських племен.

Курна дерев'яна хата була звичайним житлом московитів до кінця XVIII століття. *Мерянський* етнос зберіг свої стародавні звичаї на багато сотень років.

Мені доводилося ночувати в глухій сибірській тайзі в курній хаті кінця XX століття. Нехай читачі не думають, що курні хати й землянки є принижуючими ознаками *мерянського* побуту. Аж ніяк! Хто бував у тайговій заболоченій місцевості, повинен знати, що дим, власне кажучи, є єдиним порятунком навесні, влітку і восени від страшного гнусу та комарів.

Фінські племена були пристосовані до життя в заболоченому лісі. У зв'язку з цим навіть сторонній князь повинен був переймати життєві звичаї *мерян*. Хоча цілком

зрозуміло, що з появою серед *мері* князя й дружини стали насаджуватися нові звичаї та нові ознаки побуту. А якщо врахувати, що разом із Рюриковичем у середовищі *мерян* з'явилися й проповідники християнства, то стане очевидним, коли і як християнська релігія "прийшла" в країну Моксель, або, по-іншому — *мерянську землю*. Тут винаходити новий московський велосипед не варто. Про слов'янський етнос, слов'янський побут і слов'янські звичаї в *мерянській землі* IX—XIII століть говорити не випадає.

Тепер, коли ми більш-менш упоралися з поняттями: городище, льохи-землянки, курні хати тощо, — у нас є можливість придивитися до іншого *мерянського побуту*.

Отож подивимося, у що одягалися і які характерні прикраси носили *меряни*. Як і всі жителі північних лісів, вони, поза сумнівом, користувалися всім тим, чим було багате середовище проживання. Природно, у ті далекі часи північні ліси були повні диких звірів та лісових птахів, а ріки — риби та водного птаства.

"За таких умов звірячі шкіри й овчини, без сумніву, становили основу *мерянської* одежі, тим паче, що хутра деяких тварин були головним предметом торгу місцевих жителів із сусідніми Болгарами" [4, с. 99].

Маємо незаперечне право стверджувати: ще з давніх часів *меряни* використовували шкіри вбитих звірів для пошиття одягу і взуття. У ті далекі часи звірячі шкури й хутряні вироби майже у всіх народів використовувалися для пошиття верхнього одягу. Найчастіше подібний одяг був єдино доступним. Однак, ведучи торгівлю з більш развинутою Волзькою Булгарією, *меряни* мали змогу купувати в сусідів не лише спідній тканий одяг, а й верхній літній одяг. Що, до речі, й засвідчили курганні розкопки. Можна припустити, що вже в ті часи *меряни* вміли обробляти вовну й виготовляти грубі вовняні вироби. Між іншим, при розкопках курганів було виявлено багато типів усіляких ножиць, голок і шил.

О. С. Уваров навіть припускав, що *меряни* розводили домашніх овець і стригли шерсть. Не вважаю за потрібне спростовувати цю думку археолога. Можливо, у XII—XIII століттях подібне й траплялося. Однак не варто забувати про навколишнє середовище. Серед дрімучих заболочених лісів не існувало умов для випасу свійських тварин. По-друге, за дуже довгої суворої зими потрібно запасати багато кормів на зиму. Не забувайте, у ті часи в *мерянській землі* ще були відсутні картопля та інші коренеплоди. І потретє, уявіть собі, яку посилену охорону треба мати, щоб уберегти овечі стада від безлічі лісової звірини як узимку, так і влітку.

Існував більш простий, але не менш надійний метод одержання вовни з диких тварин: козуль, оленів та інших. Гадаю, саме дикі звірі та собаки слугували *мерянам* за старих часів джерелом постачання шерсті.

Цікаво подивитися на спідній одяг мерян IX—XII століть:

"Що ж стосується спіднього одягу, то ми бачимо з розкопок, незважаючи на спалювання тіл, як часто трапляються між вугіллям і паленими кістками чималі останки грубої шерстяної тканини, доволі щільної... До спіднього одягу, зробленого з такої шерстяної матерії, пришивалися різноманітні бронзові прикраси, у тому числі й бубонці..." [4, с. 99—100].

Як бачимо, *меряни* полюбляли різного роду прикраси. І якщо одяг *мері* практично не мав властивих лише їй особливостей. а скидався на звичайний одяг північних племен того часу, то в прикрасах вироблено власний стиль, і вони набули з часом цілковито *мерянської* самобутності.

Уже згадувалося, що "...у *Мерян* був спільний звичай носити навколо голови ремені, прикрашені на скронях металевими кільцями... У чоловіків скроневі кільця, завбільшки як звичайний перстень, зроблені з гладкого срібного або мідного дроту... на кожній скроні: по одному, по два, по три, навіть по вісім і більше.., прикрашування

волосся скроневими кільцями не заважало *Мерянам* носити на голові ще інші, особливі прикраси у вигляді металевих обручів" [4, с. 102—103].

Ще дужче *меряни* любили носити серги: "...тому що кількість їх значно перевищує кількість скроневих кілець, ... і та й інша прикраси носилися нарівні і жінками, і чоловіками. Імовірно, цей спільний звичай у *Мерян* прийшов до них зі Сходу... і самі зразки *мерянських* серг однакові з тими, які відкопуються в руїнах Болгар або попадаються разом зі східними монетами... Звичай прикрашати, від дуже ранніх літ, дітей сергами, зап'ястями та іншими прикрасами — не притаманний винятково *Мерянам*, а взагалі *всім фінським племенам*" [4, с. 104].

Маємо ще одне незаперечне свідчення належності розкопаних могил *мерянської землі* до фінського етносу.

І жодних слідів слов'янської присутності.

Дуже часто *меряни* надівали "не лише по одній, а й навіть по дві серги в кожне вухо". Полюбляли меряни носити й нашийні обручі, намиста, буси тощо. Цікаво, що намиста й буси траплялися винятково в жіночих могилах. Однак дивно: якщо слов'янки (русичі), за свідченням Ібн-Фадлана, полюбляли носити винятково зелені намиста, то серед *мерянських* розкопок практично відсутні намиста зелених кольорів.

Ще одне цікаве свідчення про фінську належність *мерянської* землі.

У давніх *мерянських* городищах було виявлено безліч всіляких підвісок — шийних, поясних, наплічних тощо.

Потрібно звернути особливу увагу на *підвіски на зразок конячок*. Це цілковито *мерянські підвіски*. Вони притаманні переважно мері й зустрічаються в їхній землі повсюдно.

Любили *меряни* носити й зап'ястя.

"Ми бачили, що всі *Меряни*, як чоловіки, так і жінки, носили зап'ястя не лише на кисті руки, а й також і вище ліктя. В одному з курганів біля села Осипова Пустинь

знайшли цікаву могилу чоловіка. Скелет був геть зотлілий, при ньому на грудях знайшли, у вигляді підвіски, монету Ґенріха IV німецького (1056—1106); на правій руці браслет з товстого жовтого бронзового дроту; біля пальців — перстень спіральної форми із залишками вовняного шнурка, що слугував замість підвіски; біля лівого боку — ножик, наконечник дротика або стріли й сокиру; на правій нозі, біля коліна, два бронзових браслети, один плоский, інший жолобком, просунуті один в один, у ногах — глиняний горщик.

Щоб пояснити пристрасть *Мерян* до браслетів, треба пригадати, що фінські племена уявляли своїх богинь, прикрашених браслетами. Дружина лісового бога Тапіо, Мієлліка, уявлялася у вигляді красивої жінки; коли мисливцеві пощастило на полюванні, тоді Мієлліка, як добра, тиха богиня, являлася йому в дивовижній красі, із золотими зап'ястями на руках, золотими перстенями на пальцях, золотим вінком на голові, золотими пов'язками у волоссі, золотими сергами у вухах, з перлами на віях, у синіх панчохах та червоних підв'язках біля черевиків. Але якщо полювання не вдавалося, то красива жінка перетворювалася на потворну й огидну істоту; замість золотих прикрас на ній були зап'ястя, кільця, вінки, намиста тощо, зроблені із хмизу, взуття з осоки, а все інше одіяння в лахміттях" [4, с. 109].

Навіть вірування *мерян* свідчать про їхню належність до давнього фінського етносу. Саме стародавні фінські перекази та вірування наклали відбиток на *мерянські* прикраси, їхнє поняття краси, їхній духовний світ.

Однак у читачів не повинна скластися думка, що кожен покійний *мерянин* був так яскраво й багато прикрашений, як у могилі біля села Осипова Пустинь. Аж ніяк! Прикраси залежали від статків людини: що багатшою була людина за життя — то багатшими були прикраси в її могилі. І навпаки: бідний *мерянин* таким залишався і в могилі.

Хочу звернути увагу на ще один факт — монета, знайдена при багатому *мерянині* біля села Осипова Пус-

тинь, указує на *мерянську могилу* XII століття. Не слід вважати, що монета з'явилася в *мерянській землі* в рік випуску. Бо чеканилися ці монети Генріхом IV лише після одержання ним титулу імператора в 1084 році. Тобто вона могла з'явитися в *мерянській землі* й через 20—40 років. Це зайвий раз доводить: і в XII столітті в мерянській землі, або інакше — в країні Моксель, повсюдно проживав фінський етнос. Про що не варто забувати. Хоча граф О. С. Уваров це замовчує.

І друге, не менш важливе: навіть у XII столітті серед фінського етносу *мерянської землі* всуціль панували фінська язичницька релігія і фінські язичницькі обряди. Про це також не варто забувати.

Чесно викладений матеріал одразу ж відшарував хитромудрі великоросійські вимисли, і назовні виплила московська історична облуда.

Не стану далі описувати, які кільця, перстні, браслети, пояси, ремінні пряжки, ножі носили *меряни*. Найчастіше то були речі привізні — або з Волзької Булгарії, або зі Скандинавії та країн Балтійського регіону. Поза всяким сумнівом, чимало прикрас виготовляли *меряни* самі. Більша частина домашнього начиння також виготовлялася *мерянами*. Серед них: відра дерев'яні різних розмірів; дерев'яні скрині, ящики, різноманітні лавки; великий і малий глиняний посуд; кам'яні бруски, кремнієві кресала тощо. Про це свідчить сам О. С. Уваров:

"Ми вже бачили, що символічні зображення рук, лап і кілець ліпилися з глини, але не обпалювалися, тоді як глиняний ідол був обпалений. Отже, *Меряни*... вміли обпалювати глину, імовірно, свідомо не обпалювали деяких предметів... Та ж розбіжність в обробці глини існує і щодо посуду, знайденого в могилах; один виготовлено від руки, грубо і геть неправильно, тоді як інший обпалено, навіть прикрашено візерунками" [4, с. 111].

Скоріше за все, у IX—X століттях *меряни* ще не вміли обпалювати глину. Маленький ідол і якісні посудини були привізними. Позаяк статуетка ідола була знайдена в одному

екземплярі, притім — у розритому скарбі, а не в могильних розкопках. Що дуже характерно.

Важливо відзначити повсюдне носіння *мерянами* ножів різного типу. І це також зрозуміло: навколишні ліси постійно становили небезпеку для людини.

"Розкопка курганів довела, що ножі постійно носили не лише чоловіки і жінки, але навіть і діти... Ножі належать до числа таких знарядь, які слугують не тільки для домашнього вживання..." [4, с. 114].

Меряни вільно користувалися вогнем, висікаючи його із кремнієвого каменю. "Огнива були зі сталевої смужки, більшменш товстої, із загнутими кінцями... для привішування до пояса".

У *мері* були розвинені такі види людської діяльності, як полювання й рибальство. Слід гадати, що саме ці два види занять у IX—XIII століттях були головними джерелами існування цього народу.

"Полювання поставляло *Мерянам* хутра для одягу і для торгівлі та м'ясо для їжі... Для полювання слугували ті ж знаряддя: сокири, списи і стріли, що й для війни.

Розташування *мерянських поселень* на березі рік і озер з раннього часу мусило звернути увагу місцевих мешканців на рибний промисел. За свідченням арабських письменників, знаємо, що... предметами торгівлі східних народів з *Мерею* були гарпуни й багри; крім відкриття таких гарпунів і багрів у курганах, також інші предмети довели існування рибного промислу в *Мерян*.

а) Гарпуни і багри..; б) Гачки..; в) Голки для плетіння сіток" [4, с. 117—118].

Ми вивчили коротко питання про *мерянське* житло, ознайомилися з одягом і прикрасами *мері*, поглянули на побут і звичаї давнього народу. Перед нами не стояло завдання вивчити все це досконало. У кого є таке бажання, той може звернутися до воістину великої праці графа О. С. Уварова "Меряни та їхній побут за курганними розкопками".

Закінчуючи розділ, хочу ще раз нагадати слова археолога:

"Подібно до багатьох язичницьких народів, *Меряни* мали звичай класти в могилу улюблені речі покійника... Чимало таких різнорідних речей розкривають нам тепер у всіх подробицях не лише всі частини вбрання, а й навіть всі речі домашнього побуту *Мерян*" [4, с. 3].

Завдяки цьому стародавньому звичаю, археологові О. С. Уварову вдалося відновити правду про проживання *мері* на древній "Залешанській землі" протягом VII—XVI століть. Проживає *мерянський народ* на своїй споконвічній землі й нині.

Лише зі злої вигадки своїх правителів *меряни* протягом століть міняли своє древнє ім'я, сіючи смуту серед людей. Однак це завжди був той самий давній народ: *меря — моксель — московити — великороси.*

3

Не варто гадати, що граф О. С. Уваров ставив перед собою завдання очистити російську історичну науку від згубного "доважку брехні". Звичайно, ні! Граф був відданим сином матері-імперії. Він служив імперії вірою і правдою, тож навіть гадки не мав що-небудь відкидати.

Однак необхідно пам'ятати: ще з петровських часів у Росії існували дві взаємовиключні теорії походження Московської держави. Перша, так звана норманська (варязька) теорія, і друга — слов'янська. Я не буду в нашій книзі глибоко вникати в це питання. Можна написати не один том про те, як безкомпромісно "схрещували шпаги" російські історики. І одні, й другі в значній частині своїх міркувань спиралися на брехню та вигадки. Перші стверджували, що так звану "російську державність" принесли й поширили на Київ і Москву варяги. Вони, мовляв, очолили державу і створили правлячий клас. Ос-

кільки сторонніх норманів було багато, згодом, осівши в Московії, дружинники-нормани створили еліту держави — боярство, яке перетворилося на російське дворянство. Другі, слов'янофіли, подібну теорію начисто відкидали. Вони стверджували, що саме слов'яни, вчинивши "перетік" у Московію "трьома шляхами", повністю витіснили з тих земель фінські племена й створили Московську державу. Ця історична гризня була тривалою і тяглася з XVIII до початку XX століття. Лише "пани-більшовики", прийшовши до влади, поставили в цій суперечці остаточну крапку. Вони підтримали слов'янофільську теорію та почали її "подальше вдосконалення", запустивши міф про "три братні народи". Хоча ця, уже нова, "теорія", ніяк не заважала "російському братові" протягом XX століття переполовинити двох інших "молодших братів" — українців і білорусів.

Утім, це тема іншої розмови.

Отже, повернімося до російського археолога О. С. Уварова. Ми пам'ятаємо, що граф мав тюркське коріння. Зрозуміло, що слов'янофільська "теорія" ніяк не могла імпонувати графові. Та й навчаючись у Німеччині й Італії, О. С. Уваров, природно, не міг мати виключно слов'янофільські уявлення про історію своєї країни. Вивчивши праці археолога, можна сміливо стверджувати, що О. С. Уваров дотримувався так званої "змішаної теорії". Це коли і "варяги живі", і "слов'яни цілі". Ось як це подано в археолога:

"З початком літописання починається тісний зв'язок *Мері* зі слов'янськими племенами, і співучасть її в закликанні Варягів". І ще: "прикордонне змішання різних народностей було першим ступенем до якнайшвидшого й найближчого ослов'янення всього Мерянського народу..." [4, с. 17].

Дотримуючись "змішаної теорії", граф не вважав за потрібне запускати у свої археологічні дослідження "доважок брехні" про "слов'янське минуле Мерянської землі". У цьому не було резону. Бо, як розумів О. С. Уваров, державність як

Новгорода, так і мерянської землі насадили "Варяго-Руси". До речі, "теорія про Варяго-Русів" — це виключно катеринінська думка, яку вона виклала у своїй праці: "Міркування про проект історії Росії XVIII століття", написаній власноруч, котра збереглася в чорновому оригіналі".

Міркування датовані 1785 роком. Не будемо цитувати Катерину II, цю родоначальницю великої містифікації російської історії. Подамо лише думку, запозичену графом О. С. Уваровим у Катерини II:

"На початку X століття Новгородці підкорили своєму впливу фінські племена, які мешкали від них на схід, з'єднали в одне спільне громадське життя, залучивши і їх до закликання Варяго-Русів, і, нарешті, всі разом підпали під панування північних (норманських. — *В. Б.*) прибульців" [4, с. 50].

Тобто О. С. Уваров, дотримуючись подібної точки зору на історію Московії, не мав потреби вносити "доважок брехні" у свої дослідження. Через це його праця має для історії першорядне значення. В його вихідному матеріалі не подається звичайного російського "доважку брехні". Хоча окремі висновки та посилання, зроблені графом, все-таки начинені цим злом.

Розкопавши та дослідивши останки тисяч могил, О. С. Уваров ніде не знайшов ознак слов'ян. І навіть до останків "норманів" можна віднести одиничні поховання.

У мерянських могилах IX—XII століть не було виявлено жодних ознак іншого етносу. Вони всі цілком тотожні. Тому археолог змушений був визнати цю всуціль мерянську ідентичність і поставити перед собою здивоване запитання про "норманів". Послухаймо О. С. Уварова:

"Ми бачили, при вивченні обрядів поховання та при описі характерних ознак мерянського одягу, що всі кургани мають той же загальний характер і що всі вони лише в мінімальних деталях відрізняються один від одного. Суцільна одноманітність, що доходить типової незмінюваності у всіх подробицях, не може існувати за

такої численної кількості курганів, хоча й одного народу, але поширеного на великому просторі. Скрізь помітні розходження, що пояснюються різним майновим станом похованих, але загальний характер могил і характерний стиль виявлених предметів постійно залишаються ті ж самі; тому постає запитання: де ховали Норманів або інших іноземців, котрі так часто заходили до *Мерян?*" [4, с. 61].

Тут археолог О. С. Уваров зіткнувся з необхідністю підтвердження "*норманської присутності*" серед *мерянського етносу*. І він ретельно намагався розшукати так звані "норманські сліди". Без цих "слідів" його книгу просто не дозволила б друкувати в ті часи цензура.

Зрештою, археолог дає таке пояснення "норманської присутності":

"...Крім звісток письмових (маються на увазі так звані катерининські "літописні зводи". — *В. Б.*), ми маємо ще речові докази про незаперечне перебування Норманів у цих місцевостях. Пригадується, що академік Френ першим висловив переконання, що знаходження африко-арабських монет у стародавніх скарбах з арабськими грішми у прибалтійських країнах і всередині Росії (Росії в XII столітті не існувало! — *В. Б.*) до придніпровських областей і навіть далі від Володимира на схід, мусить бути приписане Варягам, які занесли їх сюди під час своїх набігів або під час переходів на південь до Візантії" [4, с. 61—62].

Натяжки помітні неозброєним оком. Категоричне твердження, що "африко-арабські" монети завезені в мерянську землю самими лише "варягами", — абсурдне. Адже шлях по Волзі для персів і арабів (і не лише для них) був значно простіший і зручніший, ніж шлях варягів: через Середземне море, через десятки дрібних, ворогуючих між собою європейських князівств і держав і, нарешті, тисячі кілометрів по дикій, заболоченій тайзі. Притім відомо з історичних джерел про постійну присутність у Волзькій

Булгарії в X—XII століттях купців зі східних країн. І цілком природно, що саме арабські купці платили за хутра арабськими монетами й арабськими товарами. Не варто також забувати про існування могутнього Арабського Халіфату, до складу якого входили не лише весь Середній Схід, а й вся Північна Африка та навіть деякі території Європи. Нагадаю читачам: у 922 році Муктадир-Халіф на прохання булгарського царя Алмуша прислав експедицію арабів у Булгар для прийняття ісламу. Саме з тією делегацією прибув знаменитий арабський історик Ібн-Фадлан, на якого часто посилається у своїй книзі граф О. С. Уваров.

Треба також мати на увазі, хоч би як це здавалося дивним великоросам та їхнім холуйським поплічникам з інородців, що праці графа О. С. Уварова висвітили ще одну, дуже істотну правду: *мерянська земля* та її народ упродовж VIII—XII століть не мали ніякого зв'язку з Великим Київським князівством. Це може видатися парадоксальним, однак це — правда.

Зверніть увагу: розкопавши в *споконвічній мерянській землі* тисячі могильних курганів, граф О. С. Уваров *не виявив жодної київської монети.* Хоча ми знаємо, що в Києві ще за часів великого князя Володимира Святого (980—1015) чеканили срібні монети. Навіть *візантійських монет на всій мерянській землі виявлено лише три.* Тобто і візантійські монети через Київ не потрапляли в мерянську землю, хоча зв'язки Києва з Візантією в IX—XII століттях були дуже інтенсивні. Подумайте, чи не дивно: є монети баварські й саксонські, є монети богемські і страсбурзькі, є монети німецької імперії, англосаксонські, булгарські, бухарські, самаркандські, вірменські, багдадські. Але немає ні єдиної монети київської!

І це в ті часи, коли, відповідно до великоросійської міфології, мерянська земля була повністю заселена слов'янами, що прийшли з Київського князівства, і складала разом із Києвом єдину державу.

Чи не дивно?

Тут ми зустрічаємося з найбільшою історичною "чорною дірою". Російські так звані "професори історії" завжди мовчанкою обходили подібні парадокси своєї історії.

Раніше московська влада, чи царська, чи більшовицька, могла закрити людині рота. Сьогодні настав час розвінчування російських історичних парадоксів і відвертої брехні. Весь "доважок брехні" з тієї "науки" повинен бути виметений чистою мітлою і викинутий на смітник історії!

До речі, ось як О. С. Уваров пояснив *відсутність у мерянській землі візантійських монет:*

"...Ми мусимо взагалі зазначити, що, судячи з незначного числа знайдених візантійських монет і з незначної порівняно кількості предметів візантійського виробництва. *Меряни* не мали прямих торговельних зносин із Грецією... Іншим способом ми не можемо пояснити, що знайдено лише три византійські монети, тоді як східних і західних найшлося більше трьох сотень" [4, с. 88].

Російські історики, запускаючи "доважок брехні", пояснювали практично все. Однак мені здається, що навіть вони неспроможні пояснити цей незаперечний факт своєї історії: немає в могилах мерян IX—XVI століть жодної київської монети! А ми "трубимо" про єдність київської і мерянської земель із далекого IX століття!

Чи не смішно?

Дотримуючись логіки великого археолога О. С. Уварова, ми маємо підстави розвинути його думку: відсутність монет Київського князівства свідчить про незаперечну відсутність зносин, як торговельних, так і політичних, між Великим князівством Київським і мерянською землею в IX—XIII століттях. Справді, інакше ми це явище пояснити не можемо.

Гадаю, ми маємо підстави зробити подібний висновок. Позаяк граф О. С. Уваров цілковито проігнорував очевидний факт. Як його ігнорували й десятки інших російських істориків.

Настав час припинити брехливі балачки про "московську філію Київської Русі". Її ніколи не існувало.

Не будемо зупинятися на всіх "доважках брехні", виявлених у книзі археолога О. С. Уварова. Відзначимо лише доволі істотні, з якими нам доведеться стикатися в процесі досліджень.

Про дрібні "фоли" говорити не станемо. Позаяк російська історія без них ніколи не обходилася. Отже, перший "доважок брехні" — твердження О. С. Уварова, нібито арабські історики Ібн-Фадлан та Ібн-Даст *не розрізняли київських слов'ян від мерян* "Залешанской землі". Цей відвертий "доважок брехні" дозволив О. С. Уварову автоматично перенести твердження давніх арабських істориків (і не лише їх), мовлені на адресу русів-слов'ян, на племена фінського етносу. Слід гадати, що цей "доважок брехні" походив із його концепції походження Московії. Для О. С. Уварова подібний "національний дріб'язок" не мав істотного значення, тому що, згідно з його "теорією", все історично цінне в Московію принесли Нормани (Варяги).

Наступний істотний "доважок брехні", запущений ученим у свою книгу, — так зване "ближнє сусідство на західному рубежі мері з в'ятичами, кривичами і словенами". Ми ведемо мову про ключові, істотні "доважки брехні" в книзі археолога. Не маємо права замовчувати цю облуду російської історії, яку О. С. Уваров запозичив, не піддавши глибокому аналізу.

Отже, поговоримо про перший "доважок брехні". Археолог О. С. Уваров пише:

"Ми маємо свідчення арабських письменників X століття про те, що Руси приходили в Булгари для торгівлі; тут мусимо лише зауважити, що під ім'ям Русів або руських купців арабські письменники, імовірно, розуміли всіх осіб, не розрізняючи народностей, які приходили до них з північно-західних місцевостей, населених або слов'янськими, або іншими племенами. Таким чином, на-

певно, і Мерян... сприймали араби за справжніх русів" [4, с. 75].

Як бачимо, облуда в російську історичну науку запущена ґрунтовно, на довгі роки. Сподівалися — навічно. І навіть невтямки О. С. Уварову, що меряни, будучи плем'ям фінського етносу, відрізнялися від слов'ян, хоч київських, хоч новгородських, не лише зовнішніми рисами обличчя й будовою тіла, а головне — мовою. І тут відмінності між ними досить істотні. Тому будь-який купець або сам розмовляв мерянською (фінською) мовою, або залучав мерянського перекладача. *За мовою можна було поплутати мерю з весю, мордвою або муромою, але не зі слов'янами.*

Ця облуда очевидна й нетямущому.

Не обмежуся, однак, цим елементарним спростуванням "доважку брехні". Процитую археолога, бо ж на наступних сторінках він сам себе спростував:

"Східні письменники переказують нам подробиці німої торгівлі, яку Араби провадили з північними народами, особливо з Весю. Німа торгівля, як найперший ступінь розвитку торговельних зносин, замінена пізніше простою меновою торгівлею, коли люди, що вступають у зносини, зустрічаються і взаємно обговорюють ціну товару. Нарешті, третій ступінь розвитку — коли вживаються гроші для торгового обігу. Ібн-Фадлан розповідає, що *Руси платили в його час по диргему за одну зелену бусу...*" [4, с. 119].

Учений власноручно "загнав цвях" у твердження про те, що "арабські письменники" не відрізняли "Русів від Мерян". Ще й як відрізняли! Вони вели торгівлю з мерею і весю ще в VII столітті. Нижче я наведу слова давнього історика Йордана, де він чітко відокремив мерю навіть від мордви. Не кажучи вже про скіфів.

Не будемо подавати інших прикладів того, як О. С. Уваров "вправлявся" у подібному "возз'єднанні" мерян зі слов'янами. То були голослівні твердження. Ми вже говорили в

першій книзі "Країни Моксель" — великоросові абсолютно нічого не варто запустити у свої міркування звичайну брехню. Як правило, він користується раніше запущеною неправдою без роздумів.

Розкопав граф О. С. Уваров тисячі могильних курганів; виявив у них більше двох тисяч монет, у тому числі більше трьохсот, що відносяться до IX—XII століть; не виявив *ні єдиної київської монети за більше ніж шестисолітній період мерянській землі (з 980 до 1580 року)* — і мов заціпило. Навіть єдиним словом не згадав! Навіщо?!

Між іншим, затятий опонент Уварова — О. А. Спіцин точнісінько так само проігнорував цей факт, нібито його й зовсім не існувало. Скажіть, навіщо московитові доводити якийсь зв'язок Москви з Києвом у IX—XII століттях? Для нього подібне твердження доказів не потребує. Цей "доважок брехні" уже "обґрунтували" попередники. Така логіка російського державника-шовініста.

Настав час поговорити, хоча б коротенько, про західну межу мерянської землі. Тобто про черговий "доважок брехні", запущений Уваровим у свою книгу. Не будемо багато говорити про північні, східні та південні межі мерянських володінь. Бо навіть сам він визнав, що "Мерю оточували із трьох сторін єдиноплемінні з нею фінські народи: Мурома, Мордва, Черемиса й Весь" [4, с. 15].

Гадаю, читачам однаково, де закінчувалася *земля мері* й починалися *землі весі, муромй, мордви, мещери або марі* (черемисів). Усі ці племена в IX—XIII століттях були родинними, розмовляли однією мовою і вели однаковий, лісовий спосіб життя.

Однак зверніть увагу на той факт, що світова історія з далеких часів, ще з VI століття, від готського історика Йордана, вже розрізняла фінські племена. Так, Йордан у своїй знаменитій праці "Про походження й діяння готів", розповідаючи про підкорені Германаріхом землі, серед інших відзначив і нам знайомі: "...Готи, Скіфи... Меря, Мордва..."

та ще біля десяти інших народів і племен. Наступні арабські історики, такі як Ібн-Фадлан, Ель-Балхі, Ібн-Даст, перебуваючи у Волзькій Булгарії, розрізняли не лише племена, а й також їхній побут, ступінь розвитку, одяг, прикраси тощо. А до кінця XII століття фінські племена почали розрізняти і за релігійними ознаками. Бо ж, прийнявши 922 року *іслам*, Волзька Булгарія посилено просувала його в *мордовські межі*. У той же час, до середини XII століття, серед мері й весі з'явилися християнські проповідники, які прийшли в мерянську землю.

Існували в ті часи і різні язичницькі вірування. Що й надало право Вільгельму де Рубруку, який перебував у 1253—1255 роках в імперії Чингісидів, заявити, що північні землі хана Сартака на той час уже розділилися на "Моксель і Мерди ніс", які, згідно з його твердженням, розрізнялися, власне, за релігійними ознаками: *одні їли свинину (моксель)* і примикали до християнства, хоча у своїй масі ще були язичниками, *інші (мерди ніс) — примикали до мусульманської релігії* (і, природно, *свинини не їли*).

До речі, і курганні розкопки О. С. Уварова засвідчили, що саме в XII столітті в мерянській землі почали з'являтися перші несміливі ознаки християнства. Хоча повсюдно панувало язичництво. Характерними щодо цього стали розкопки так званих "Ліпицьких битв" 1177 і 1216 років. Про них ми поговоримо нижче. При цьому *в мерянських курганах IX—XII століть* язичницького періоду *були відсутні ознаки інших етносів*.

Отож чіткого розмежування земель мері та її сусідів на півночі, сході та півдні не існувало.

Тепер погляньмо, де закінчувалася мерянська земля на заході. Відповімо на запитання: де проходив вододіл (бо ж навіть О. С. Уваров визнав, що головними шляхами сполучення в ті часи були ріки) між мерею й східними слов'янами в IX—XIII століттях? А відповівши на це запитання, встановимо істину.

Ми пам'ятаємо твердження О. С. Уварова (і не лише його), що *меря повністю володіла своїми головними ріками* і їхніми притоками — *Волгою, Окою, Клязьмою, Москвою, Мологою* та іншими. А ось як меря рухалася по ріках:

"У такий спосіб Молога, Шексна, Кострома, Меря, Немда, Унжа, Межа з їхніми притоками здебільшого течуть із півночі на південь і впадають у Волгу, в головний водний шлях Мерянських поселенців. Ідучи по Волзі, Меряни піднімалися на північ уздовж приток, проникали в лісові землі північної смуги й засновували поселення іноді аж на верхів'ях тих же рік.

Західний край північного рубежу Мерянської землі примикав до Шексни і правого берега Мологи" [4, с. 16].

Нам усе ж доведеться заперечити графові О. С. Уварову щодо північно-західної межі мерянській землі. Зазначимо: провівши на карті лінію кордону в цьому місці від Мереново, північніше Торжка, у напрямку села Мерзлево, до ріки Молога, археолог став суперечити сам собі, своїм словам про примикання мерянської землі до "правого берега Мологи". А якщо згадаємо, що в 1843—1844 роках археолог М. А. Ушаков розкопав кургани на річці Сорогожа Весьєгонського повіту Тверської губернії (на карті позначені цифрою 14), де знайдені мерянські підвіски, спалені тіла й горщики, а також монети кінця X століття, то нам стане зрозуміло, що межа мерянської землі проходила значно північніше. І включала розкопки Вишневолоцького повіту біля річки Волчина (на карті позначені цифрою 15) і розкопки того ж М. А. Ушакова в Устюжському повіті Новгородської губернії по великій Боровицькій дорозі (на карті позначені цифрою 16), де знайдені предмети, цілковито тотожні мерянським, і ті ж східні монети кінця X століття. Тобто на північному заході межа мерянської землі повинна бути значно північніше, за містом Вишній Волочок. Ось такі "дрібниці" "забув" урахувати граф О. С. Уваров.

Пропоную подивитися на карту сучасної Калінінської (Тверської) області та зайвий раз переконатися, що ріки

Серогожа, Волчина та Іловиця, де велися розкопки, відмежовані від Новгорода Валдайською височиною і входять до басейну річки Молога. Тобто новгородські слов'яни в X—XII століттях володіли зовсім іншими ріками. І не було зафіксовано необхідності "перетікання" новгородців у мерянську землю. До речі, давні арабські історики, та й сам О. С. Уваров, підтвердили, що фінські племена в той час знищували прибульців. Та й безліч знайдених східних монет виразно свідчать про зв'язок мологських мерян саме з Волзькою Булгарією, а не з Новгородом. Як мовиться, скрізь клин для російської брехні.

Саме Валдайська височина була на заході межею мерянської землі. До речі, з Валдайської височини і витікає *"Волга, головний водний шлях мерянських поселенців"*.

Перейдемо до західних мерянських кордонів у Московській губернії. Графові О. С. Уварову не дозволили з цього приводу сказати правду. У сімдесяті роки XIX століття в Російській державі вже лютували слов'янофіли. Велися нескінченні війни з Туреччиною за "слов'янську балканську спадщину". Гіпотеза про "московське слов'янське минуле" приймалася без доказів. Тому цензура й обрізала мерянську землю по річці Москва. Але якщо уважно читати О. С. Уварова, то переконаємося в облудності визначення "московського мерянського західного кордону". Учений своїми дослідженнями спростував цю неправду. Послухаймо археолога:

"Річка Нерська вказує нам, що Меряни за її течією дійшли до річки Москва й Окою проникли в Рязанський і Пронський повіти" [4, с. 16].

І ще:

"У Тульській губернії: Мерлево — Олексинського повіту, між Окою та річкою Упа. Мерлиновка — цього ж повіту на р. Упа" [4, с. 10].

І там жила меря!

Тобто *меря*, вийшовши з "Мерського стану" на Москву-ріку, пішла далі по річці Ока і вийшла на місця нинішнього

розташування міст: Коломни, Кашири, Калуги, Рязані, Пронська і т. д. Але, за логікою графа О. С. Уварова, чомусь злякалася по ріках Москва, Руза, Істра, Пахра, Нара, Протва пройти на захід 50—150 кілометрів. Тоді як на південний захід, південь і південний схід пішла на 200—300 кілометрів. Це в ті часи, коли меря господарювала на цих ріках і коли, відповідно до стародавніх літописів, на Москві-ріці, крім мері, ніяких племен не водилося.

Дивна логіка у великого археолога.

Тут ми вкотре стикаємося з відвертою російською неправдою, з російською брехливою шовіністичною байкою про слов'янське коріння московитів. Однак, як це зустрічається майже у всіх російських істориків, О. С. Уваров свою думку про закінчення мерянської землі на Москві-ріці сам і спростував.

Учений у своїй книзі дуже багато говорить про розкопки, проведені іншими археологами в Московській губернії, про чимало мерянських поселень, назви яких походять із фінської мови. Безперечно, вони належали мері. Простежимо за словами графа, коли не йдеться про кордони мерян. Там О. С. Уваров більш відвертий.

Так чи інакше, з мерянським корінням, хотів того чи не хотів археолог, він пов'язав 11 (одинадцять) повітів Московської губернії. Ось ці повіти:

Коломенський, Бронницький, Богородський, Клинський, Рузський, Дмитровський, Звенигородський, Московський, Подольський, Можайський, Верейський.

Більш ретельно вивчивши питання та звіривши зі стародавніми картами, я гадаю, можна було б знайти й інші московські повіти, де також у X—XII століттях жила меря. У цьому сумнівів не може бути.

Нагадаємо читачам, як пов'язані московські повіти із мерянським етносом. Отже, згідно з графом О. С. Уваровим:

— "У Московській губернії: Меря (село) в Богородському повіті; Мерялево — Клинського повіту, за 16 верст від міста" [4, с. 9].

— "Але без усякої зміни назви ці збереглися... у Бронницькому повіті чимала притока річки Ока називається рікою Мерська, або Нерська (насправді річка Нерська впадає в річку Москва. Археолог посоромився навіть про це сказати. — *В. Б.*)" [4, с. 8].

— "Меря сиділа "на Клещино-озері", а древня назва Клещино збереглося також у назві багатьох селищ: ...Клещево — (в) Клинському повіті, Клешево — (в) Бронницькому повіті" [4, с. 10].

— "Мерино у Дмитровському повіті; згадується в грамоті 1504 року... Мерловка (ріка) у Мединському повіті; впадає в Городенку, що впадає в Істру зліва" [4, с. 10].

— Селища фінського походження Московської губернії: "Шупуліно, Шупалово, Шульпіно, Шукліно, Шуково, Шугарово, Фітарово, Фішино, Кабаново, Кабужсько, Карабаново, Коквіно, Кіргоміно, Бужарово, Саурово, Семерліно, Семерніно, Сорпово і т. д." [4, с. 11].

— Однокореневі мерянські слова: "У Московській губернії: (Волга), Ворсино, Воньково... Село Восци розташоване в Коломенському, Новоторжському і в Осташковському повітах; Шугар — у Ростовському, а Шугарово — в Дмитровському повітах" [4, с. 12—13].

— "Можна... ще вказати на разючу подібність інших давніх назв із фінськими словами. Сара-Sara особлива трава, звідси Sariola, місце, яке обростало такою травою... Сараєво поселення у Звенигородському повіті" [4, с. 14].

— "Треба згадати про ще одну розкопку курганів, проведену в Московському повіті біля села Успенського в 1845 р. (У ті ж часи були проведені розкопки в Коломенському повіті (на карті позначені 3, 4), Бронницькому повіті (5), Богородському повіті (6), у Московському повіті (7, 8), де були знайдені поховання з речовими доказами, цілковито тотожними мерянським. — *В. Б.*). На пологому березі Москви-ріки було 24 кургани різної величини... нарівні з поверхнею землі відриті були кістяки... З речей знайдено: на шиї кістяка обруч із крученого дроту з червоної міді,

...серги, біля пояса — дві фігурки начебто конячок, цілком подібних до... (мерянських), бронзовий перстень, ...бронзовий ланцюжок і бронзові браслети" [4, с. 19].

Поховання з такими ж точно речами були знайдені: в Подольському повіті (на карті позначені цифрою 9), у Звенигородському повіті (10), у Можайському повіті (11), у Верейському повіті (12).

О. С. Уваров, до речі, зауважив із приводу розкопок, виконаних у західних повітах Московської губернії:

"Подібність деяких, так би мовити, загальних предметів, що зустрічаються у всіх могилах майже без розбіжностей..." [4, с. 20].

Однак висновки щодо розкопок за Москвою-рікою вчений чомусь поставив під сумнів. Мовляв, не можна стверджувати, що там проживали *меряни*. Тому що, згідно з московською державною міфологією, там повинні були проживати в'ятичі та кривичі. Він навіть не вважав за потрібне пояснити, як у IX—XII століттях в'ятичі та кривичі зуміли з'явитися в тій місцевості. Проігнорував він і той факт, що розкопки за Москвою-рікою проводили колеги-археологи і мали щодо цього інші, ніж в О. С. Уварова, думки.

Нижче ми познайомимося з висновками професора А. П. Богданова, зробленими в результаті археологічних розкопок у Московській губернії.

Однак ми дещо відхилилися від теми.

Звертає на себе увагу той факт, що досі в Тульській і Калузькій губерніях та на північному сході Смоленської губернії, відмежованої від іншої частини В'яземською височиною, про *мерю* збереглася пам'ять у гідроніміці (назвах рік):

— ріка Угра — в сучасних Калузькій і Смоленській областях;

— ріка Жиздра — в Калузькій області;

— ріки Вазуза, Воря — на північному сході Смоленської області й т. н.

А ось іще більш цікаві назви:

"Міерейка, річка Смоленської губернії під містечком Красним; Мери в Двінському повіті на річці Мериця, що впадає у Двіну зліва" [4, с. 10].

Згадаймо інші слова археолога О. С. Уварова:

"Нарешті звернемо увагу і на такі назви селищ, що походять від прізвиськ, даних народом тим штучним пагорбам, які піднімаються над древніми могилами: сільце Курганиха в Олександровському повіті біля кордону Московської губернії; Курганне, або Кургани, три селища в Подольському, Звенигородському та Рузському повітах Московської губернії... Судячи зі співзвуччя всіх цих назв, ми можемо припустити, що вони означають присутність могильних насипів так само, як назви, що походять від городища або городка, свідчать про колишнє при цьому селищі городище або городок.

Ми... оглянули всі давніші житла Мерянського народу і перші його висілки, що означилися за допомогою археологічних досліджень..." [4, с. 49].

Як бачимо, сам же археолог О. С. Уваров спростував твердження про межу мерянської землі, яка проходить по річці Москва.

Не будемо подавати слова інших російських археологів другої половини XIX століття, які відкидали твердження О. С. Уварова про проходження кордону мерянської землі по річці Москва. Наведемо найбільш авторитетну думку російської науки з Великої Енциклопедії:

"Древнє населення Московської губернії ще відноситься до епохи вживання кам'яних знарядь, але про антропологічний тип цього населення не збереглося даних. Значно більше даних про так зване *Курганне плем'я*, яке жило тут, як гадають, у X—XII століттях і залишило після себе численні могили-кургани із залишками древньої культури, хоча й грубої, але вже знайомої і з бронзою, і з залізом. Це бідне... населення... і являло собою ту фінську народність, яка відома під ім'ям *Мері*..." [7, с. 444].

Так Велика Енциклопедія розставила всі крапки над "і".

І останнє щодо цього питання, на чому зупинимося.

У XIX столітті в Російській імперії вийшла книга Голубовського "Історія Смоленської землі до початку XV століття". У ній автор чітко визначив наявність на смоленській землі двох різних культур: одна культура належала південно-західній частині губернії, а друга, різко відмінна від першої, — належала північному сходу губернської землі.

Відкрийте карту сучасної Смоленської області та особисто переконайтеся: Валдайська височина, що переходить у Бельську, а далі — у В'яземську височини, якраз і відтинає північно-східну частину Смоленської області. Саме в тій, відсіченій, частині течуть мерянські ріки: Волга, Вазуза, Угра і Воря. А із західного боку тих же височин витікають древні слов'янські ріки: Дніпро і Десна.

Таким природним шляхом визначилася західна межа мерянської землі. Вона закінчувалася в лісах Брянщини та на північному сході Смоленської області, а на заході Тверської області (губернії) навіть заходила в Новгородську (сучасну) область.

Як бачимо, московська брехня відшаровується від правди, досить тільки легко натиснути. Подібне помітимо не раз, вивчаючи праці інших російських істориків та археологів.

З "нікудишнього дрантя" сфабрикували московити свою історію. Скрізь тріщить, мов зогнилий мундир.

4

Саме час повести мову "про *другий період Мерянських поселень*". Хоча наш учений говорить про нього дуже мало, однак, що цінно, визнає його існування, доводить до часів Івана Грозного і подає достовірний, з перших рук, археологічний матеріал. Сподіваюся, читачі не забули, що О. С. Уваров проводив розкопки могильних мерянських курганів на абсолютно недоторканій місцевості.

Послухаємо археолога:

"Стародавність первісних мерянських поселень виявляється ще разючіше, коли порівнюємо їх з поселеннями наступної, другої епохи... До цієї другої епохи належать ті цвинтарі, або ті групи курганів, між якими вже не зустрічаються могили з обрядом спалювання. Відсутність такого роду могил і втрата давнього родового звичаю доводять уже докорінну зміну в поглядах самого народу. До того ж поступова відсутність ще одного звичаю предків — класти разом із покійним у могилу всі предмети, які йому належали, — також свідчить про неабиякий перелом у житті народу. Цей перелом або перехід *Мері* до іншого суспільного побуту може пояснюватися двояко: або стороннім впливом, чужим стародавнім звичаям фінських племен, або поступовим упровадженням християнської віри, що мусила покликати язичницьких Мерян до зовсім іншого життя та пробудити в них нові поняття" [4, с. 50].

Маємо точну картину переходу народу *мері* від стану язичницького до християнства. Головне в тому, що саме така картина переходу засвідчена могильними курганними розкопками, зробленими графом О. С. Уваровим. І зверніть увагу: *фінський етнос у наступні століття не зникав з мерянської землі*, нікуди ніким не "витіснявся", а під тиском двох факторів, які діяли одночасно, став поступово, з дуже великим опором, переймати ті звичаї і ту релігію, які з'явилися в його землі в середині XII століття. Не зважимося заперечувати, що окремі представники як християнської, так і мусульманської релігії могли з'являтися в землі мері й раніше. Але, як засвідчили розкопки, то були одиничні випадки. Зміна віри відбувалася протягом сотень років. Навіть у XVI—XVII століттях багато фінських селищ протистояли примусовому "охристиянюванню", інакше — зросійщенню, і тікали з рідних місць у Заволжя. То були найбільш стійкі, і вони, здебільшого, уже прийняли іслам.

Саме прихід князя династії Рюриковичів став початком докорінних змін у житті мерянського народу. Прийшовши

з невеликою дружиною в мерянську землю в 1137 році, Юрій Довгорукий, природно, приніс у середовище *мері* зовсім чужі їй звичаї, правила поведінки та релігійні вірування. Не властиві фінському етносу. Це зовсім інший стан: одне, коли в землі мері з'являлися купці й, провівши торговельні операції, протягом місяця-двох ішли собі геть, і зовсім інше — поява сотні озброєних людей, що прибули в ту землю на поселення.

Не забувайте: одночасно подібний тиск проводився на *родинну мері* мордву з боку мусульманської Волзької Булгарії.

Зверніть увагу на окремі моменти того, що відбулося. Князь зі своїми дружинниками не став селитися в старих городищах мерян. Він, як правило, розташовувався в новоспоруджених власних селищах-стійбищах. Ми ще побачимо підтвердження цьому. Природно, кожен із прибулих чоловіків одразу ж брав собі за дружину мерянку. Протягом кількох років прибульці повністю родичалися-своячилися з мерянським населенням. Їх об'єднали дружини, діти, нові родинні зв'язки. І хоча по закінченні 18 років (у 1155 році) Юрій Довгорукий повернувся в Київське князівство, у мерянській землі він залишив своїх дітей, а серед них — Андрія Боголюбського — "першого великороса". Так заявив професор В. О. Ключевський. Дружинники ж князя стали батьками сотень дітлахів, які вже скоро склали ядро "нових отроків" і "нової молодшої дружини".

Історії невідомо, як меряни сприйняли прихід Рюриковича у свої землі. Можна лише припустити, що зустріли не "хлібом-сіллю". Скоріше за все, він наштовхнувся на їхній опір, і меряни повелися агресивно. Недарма-бо писали арабські історики: "Ніхто не їздить для торгівлі далі Булгара, ніхто не досягає до Ерзі (Мордви), тому що тубільці вбивають іноземців" [4, с. 75].

Ворожість мері до прибульців мала й інші причини. Князівські побори та посягання на кращі мисливські угіддя, на кращі місця рибного лову не могли не викликати

опір. Та й саме північне середовище, жорстоке й суворе, виховувало людей певним чином. Згадайте слова професора С. М. Соловйова.

Сам факт, що Юрій Довгорукий все-таки покинув мерянську землю та повернувся в Київське князівство, є прямим свідченням неприйняття ним як мерянських умов життя, так і самого мерянського середовища. До речі, всі великі російські історики із задоволенням нагадують читачам, що Андрій Боголюбський незабаром, услід батькові, "погнав зі своєї землі всіх батькових дружинників старшої дружини".

Невідомо взагалі, чи був сам Андрій Боголюбський сином Юрія Довгорукого, бо знаємо: Катерина II власноручно склала "Родословник російських князів". Йому не можна довіряти. Андрій Боголюбський міг бути ким завгодно: і сином проводиря мерянського племені, і сином звичайного дружинника, і навіть сином булгарського шейха. Тож зовсім не істотно — був Андрій Боголюбський Рюриковичем чи ні. Цілком очевидно: був він малоосвіченим і геть здичавілим представником мерянської землі. Засвідчений же факт вигнання мерянами зі своєї землі всіх прибульців зайвий раз підтверджує: мерянська земля та її народ і далі залишалися в повній самоізоляції. Проте тут у XII столітті з'явилося християнське начало і перші ознаки централізованої влади.

Так вплинув перший, зовнішній фактор на мерю. Однак ми пам'ятаємо: існував і другий фактор — релігійний. Разом із князівською дружиною в мерянську землю прийшло християнство. Цілком очевидно: релігійний фактор згодом відіграв вирішальну роль у зміні звичаїв і стану народу. Однак релігія серед мері приживалася повільно й дуже оригінально. Власне кажучи, щоб прижитися серед фінського етносу, християнська релігія пішла на так зване "двовірство". Ось слова професора В. О. Ключевського:

"Боги обох племен поділилися між собою полюбовно: фінські боги сіли нижче, в безодні, руські вище, на небі, і так

поділившись, вони довго жили дружньо між собою, не заважаючи одні одним, навіть уміючи цінувати одні одних. Фінські боги безодні зведені були в християнське звання бісів і під покровом цього звання одержали місце в руському-християнському культі, обрусіли, втратили... свій іноплемінний фінський характер..." [8, с. 51].

Те ж саме відбулося і з фінським племенем *меря*. Прийнявши християнську релігію, вони автоматично "втратили... свій іноплемінний фінський характер" і перетворилися, на думку російських істориків, у великоросів.

Та повернімося до курганів *другого мерянського періоду*. Вони починаються одразу ж біля Переяславського озера і *межують із язичницькими цвинтарями в усій мерянській землі.*

Послухаймо великого О. С. Уварова:

"На захід від міста Переславля, за п'ять верст, ми знаходимо село Веськово, за яким — гора, досі відома в народі за назвою Грем'яч, схили якої спускаються з північного боку до Плещеєвого озера... На вершині цієї гори тепер споруджено пам'ятник Петрові Великому, і тут зберігається знаменитий його ботик. Уся ця гора покрита курганами... Зі свого боку, розкопки довели, що на вершині гори були розташовані найдавніші могили язичницьких *Мерян* із паленими кістками й вугіллям у курганах. Більш нові гробниці з предметами християнськими, і навіть почасти із залишками трун, розташовані були по схилах аж до озера. Навколо найдавніших гробниць, на вершині гори, по схилах і навіть біля підошви її, по дорозі до села Селомідіна, розташовані були могили менш давні. Такий загальний характер розташування курганів у мерянських цвинтарях, і цей характер зберігся, як бачимо, у всіх інших місцевостях, ними заселених. *Чудовий приклад поваги й прихильності до могил предків*" [4, с. 23].

Мудрі, високі слова! Розриті мерянські кургани XII, XIII і наступних століть повсюдно засвідчили як релігійний різ-

нобій, так і неабияку повагу мерян до могил предків. Однак є в Росії люди, які з тупою завзятістю й нині намагаються вести мову про "слов'янське минуле Ростовсько-Суздальської землі". Скільки років московська офіційна історія відверто замовчувала ці великі й чудові свідчення! І зверніть увагу, *меря ніколи не залишала свою територію, свою обжиту землю. Вона опікувала й оберігала могили предків багато сотень років.* Тут навіть заперечити нічого неможливо. Прийнявши християнську релігію, меряни не пішли від своїх давніх поховань, а продовжували залишатися прив'язаними до могил і навіть своїх християнських родичів ховали поруч, на одному схилі, на одній горі.

Неможливо припустити, щоб якийсь сторонній слов'янський етнос із такою повагою й прихильністю ставився до чужих мерянських могил. Навіть прийняв ці могили за свої рідні.

Символічний факт установлення в наступні століття на вершині гори Грем'яч, усуціль вкритої мерянськими могильними курганами, пам'ятника Петру І. Це стало своєрідним знаком єднання мерянського етносу на його древній землі. Саме рід мерянина Кобили (згадайте, конячка — улюблена підвіска мері) навіки підтвердив єднання з предками. Яка символічна єдність!

Але ж є люди, котрі стверджують, що не існує сили Всевишнього. Існує!

Однак повернімося в землю мерянську. Раніше автор обіцяв розповісти про розкопки Олександрової гори, проведені упродовж двох років (1853—1854) соратником О. С. Уварова — П. С. Савельєвим. Отже, послухаємо:

"Якщо старожитності, знайдені в курганах, відновлюють для нас язичницький період історії Мерянськаго народу, то розкопки на Олександровій горі слугують поясненням подальшої історії суздальського краю. Гора ця була зрізана на п'ять саженів углиб до піщаного... ґрунту; все це був насип, і розріз його оголив кілька шарів... різних епох. На самому материку на піску **m** знайдено куфічні монети

Аббасидів і Саманідів (859 і 900 років) разом із шаром паленого вугілля, в якому збереглися черепки від розбитих горщиків, невеликі ножі, ключ і залізні пряжки такої ж самої форми, як у курганах... На місці спаленого капища виникла православна церква... сліди її існування позначилися смугою щебеню **g** і кістками похованих навколо неї християн, а вказівка на знищення її бусурманами збереглася в знайдених у тому ж шарі татарських монетах (Джанібек-хана близько 1350 року), стрілах і кинджалі. Тут же знайдено срібний злиток... вагою 42 золотники... Православ'я знову спорудило храм на тій же горі, і сліди нової будівлі позначені були шаром **f** кістяків з натільними хрестами, з плитами і з грошиками Іоанна III. Храм цей у свою чергу (був зруйнований. — *В. Б.*)... і над ним спорудили монастир із дерев'яною огорожею і з п'ятьма круглими вежами, від яких збереглися підмурки **d** (навіть залишилися сліди печі з горщиками)... На час існування цього монастиря вказують... відкопані в його руїнах монети царя Іоанна IV і плита з написом 1512 року, знайдена в шарі **b**. Гроші Іоанна IV, кількістю понад 1000, лежали в купі, але, імовірно, випали із глиняного горшка, на якому був напис: "кубушка" [4, с. 25—26].

Розкопавши Олександрову гору, П. С. Савельєв прочитав історію мерянського етносу, починаючи з далеких IX—X століть до часів Івана IV (Грозного). До речі, як видно, монастир зруйнував саме Іван Грозний під час свого знаменитого походу на Новгород у 1569—1570 роках. Коли війська Івана IV "ішли з оголеними кривавими мечами". Природно, і О. С. Уваров, і П. С. Савельєв сповістити про це посоромилися. Як посоромилися повідомити про те, що навіть за Івана III татари Великої Орди господарювали в своєму Московському улусі, через що й спалили церкву (дивися шар **f**). Однак засвідчено: впродовж довгих 700 років народ, що проживав на тій землі, навіть змінюючи релігійні вірування, не залишав своїх теренів і своїх свя-

тих місць, будь то древні капища чи давні церкви. Неможливо уявити, щоб якийсь сторонній у мерянській землі народ почав зводити свої святині на місцях мерянських язичницьких капищ. Це — нереально. Бо ж навіть церква в ті далекі часи забороняла влаштовувати цвинтарі й церковні споруди не те що на місцях, а й навіть поблизу язичницьких поховань і культових споруд.

Граф О. С. Уваров змушений був про цю заборону згадати:

"Така терпимість була не в дусі християнства... і навряд чи знайдеться країна, де можна достовірно вказати на приклад такої невідповідності корінним звичаям християн.... Таке ж суворе розмежування повторювалося на всіх цвинтарях як на заході, так і на сході, і ніякі кургани у всій Галлії або Німеччині не містили прикладів суміжного поховання язичника із християнином на одному й тому ж цвинтарі" [4, с. 64].

Укотре розвіявся міф про "перетікання слов'ян до Московії". Ніколи б сторонні в мерянській землі християни не стали зводити свої храми на місцях язичницьких культових споруд. А своїх покійників ніколи б не стали ховати поруч із могилами язичницьких мерян. Для будь-якої розсудливої людини подібна істина зрозуміла без доказів. Можливо, християнська релігія подібного не допустила б і серед мері. Однак слід пам'ятати, що християнство в мерянській землі насаджувалося дуже повільно; язичницькі боги мерян переходили в християнську релігію і займали в ній почесне місце. Через що, навіть приймаючи деякі християнські обряди, меряни залишалися вірні багатьом своїм старим віруванням і, природно, наступне покоління покійних ховали поруч із попереднім. Не могли діти відмовитися від батьків.

"Переходячи потім до дослідження язичницьких цвинтарів другої епохи, ми бачимо, що й із припиненням обряду спалення кількість могил із християнськими предме-

тами не збільшується... на великому язичницькому цвинтарі біля села Матвійщево, що складається зі 123 курганів з самими лише погребельними тілами, знайшли тільки дві могили із християнськими предметами..." [4, с. 65].

Ми вже писали: саме в цей перехідний період церква змушена була піти на "двовірство". Ось як це виглядало: "...християнство і язичництво — не протилежні, взаємозаперечуючі релігії, а лише частини однієї й тієї ж віри, що доповнюють одна одну і належать до різних порядків життя, до двох світів, одна — до світу вишнього, небесного, інша — до нижнього, до "безодні" [8, с. 52].

Завдяки такому методу, коли стара язичницька віра не відкидалася повністю, а пов'язувалася з вищою, небесною, і стало можливим, крок за кроком, привести мерян до християнства. А в такому випадку цілком зрозуміло, що церква не могла заборонити мерянам, навіть тим, які стали відвідувати храми, зберігати любов до предків і до місць їхнього поховання. Ось чому на всіх мерянських цвинтарях ми бачимо спадковість поколінь. *Лише один народ, який проживав багато сотень років на одній і тій же місцевості, міг зберегти цю любов та спадковість.* Тут московська байка про "зайшлих слов'ян" — недоречна.

Характерно також те, що меряни зберігали свою прихильність до древніх цвинтарів не лише в перехідний період, але і в наступні, уже християнські, часи. Послухаймо:

"Село Малютіно. — Ще далі на схід за течією Нерлі, на лівому її березі, біля села Малютіно, є древнє городище в урочищі, відоме в народі як "Красне". Цікаво, — і це довели розкопки, — що древнє це городище слугувало місцем поховання аж до XVI століття" [4, с. 37].

Тут пояснювати читачам нічого не треба: читай і запам'ятовуй! Навіть прийнявши християнську релігію, меряни продовжували поклонятися своїм "язичницьким богам". Історія свідчить: у фінських народів існував звичай поклонятися поодиноким каменям, примітним скельним виступам, окремим пагорбам і т. д. Цей культ зберігся серед мерян і після прийняття християнства.

Послухаймо О. С. Уварова:

"До боготворіння скель і каменів, розповсюдженого між всіма древніми Фінами, слід... віднести багато інших предметів, відкритих у мерянських курганах... І взагалі, з кожним примітним каменем пов'язана була в них особлива легенда.

Така віра древніх Фінів надовго залишила по собі сліди в землях, населених Мерянами... Розповідають, що коли Авраамій Ростовський оселився на березі Ростовського озера, місцеві жителі поклонялися кам'яному богу... Цікаво, що... обожнювалася не назва, а, як кажуть, звичайний камінь, що лежав у байраку за тамтешнім Борисоглібським монастирем. Переславці до XVII століття продовжували боготворити цей камінь і щорічно збиралися до нього на поклоніння 29 червня. Ірінарх, відправляючись у Москву до царя Василя Івановича Шуйського, скинув цей камінь у річку Трубіж, і з тієї пори в Переславлі зникло пошановування каменя.

Подібний же камінь, як відомо з житія преподобного Арсенія, засновника Коневського монастиря, наприкінці XIV століття був на Ладозькому озері на Коневському острові й називався камінь-кінь; він також слугував предметом боготворіння для місцевих жителів" [4, с.71—72].

Схожих прикладів єднання мерянського народу зі своїм середовищем, зі своїми цвинтарями, зі своїми ріками, озерами, урочищами та навіть окремими каменями можна навести сотні. Тут слов'янського минулого днем з вогнем не знайдеш.

Закінчуючи опис "другого періоду Мерянського народу", хочу подати виписку, яка потрясла навіть мене своїм глибоким смислом, своєю пам'яттю про спадковість. Ось вона:

"Село Добре ділиться на Нове село, що тягнеться по лінії Московсько-Нижньогородського шосе, і на Старе, розташоване на нагірній стороні річки Клязьма. Тут за яром є урочище "Бабка деревенька", де розташовувався 71 курган,

розкопаний К. М. Тихонравовим 1859 року. В курганах були поховані кістяки, а речі, знайдені при них, складалися зі срібних, бронзових і мідних кілець, ґудзиків, залишків позументів, шовкової матерії та *двох глиняних посудин особливої, донині вживаної в народі форми*" [4, с. 45].

Ось і кінець розповіді про другий мерянський період. Як же треба московським правителям не любити своїх предків, щоб запустити в історичну науку стільки облуди і відмовитися від свого національного мерянського коріння! Збагнути таке неможливо!

Аби закінчити аналіз книги О. С. Уварова та його чудових досліджень, ми повинні наостанок разом з археологом звернути увагу на характерні ознаки самої *мері* як частини фінського етносу. Це серйозне, принципове питання. Бо ж, як побачимо надалі, російські історики наступних часів (після О. С. Уварова) на цей фактор зовсім не звертали уваги, а найчастіше його замовчували або відверто спотворювали саму суть матеріалу.

5

Отже, поглянемо: у чому полягала самобутність *мері*? Чим *меря* принципово відрізнялася від *слов'ян*? Що абсолютно достовірно засвідчили археологічні розкопки О. С. Уварова? Звернемо увагу на чимало інших "прина-гідних" питань, які великороси замовчують.

Перш ніж відповісти на ці запитання, необхідно більш чітко усвідомити спорідненість фінського племені мері VII—XIII століть зі своїми навколишніми сусідами: *мордвою, муромою, мещерою, марі, весю* та іншими.

А усвідомивши це, визначимо й істотну відмінність мері від слов'ян. Тоді й зрозуміємо: не важливо, хто в якому селищі ростовсько-суздальської землі проживав — меря, марі чи мордва. То були родинні фінські племена: однієї культури, одних вірувань, однієї мови (або спорідненої), однакових умов проживання.

1. Фінське (мерянське) коріння народу

У царській і більшовицькій Росії на вивчення питання про спадковість по лінії: *меря — мордва — московити — великороси* (або об'єднано — *моксель*) була накладена сувора заборона. Вникати у вивчення цього питання заборонялося. Переглянувши сотні робіт російських учених, я не знайшов ні однієї, яка б серйозно поставилася до вивчення цієї проблеми. Злодійкувато приписавши собі впродовж XVIII століття історію Великого Київського князівства та брехливо пойменувавши себе "слов'янами", Московія будь-яку спробу з'ясувати це питання припиняла напрочуд жорстко. Лютували однаково і влада, і Російська православна церква. Та й сама великоросійська шовіністична думка пильно охороняла "своє велике київське минуле", не допускаючи проростання найменших паростків вільнодумства. Лише натяками велася мова про фінське минуле Московії. Послухаймо професора Казанського університету Дмитра Олександровича Корсакова, який дивувався з цієї безглуздості ще в 1872 році:

"Дотепер, незважаючи на багато чого, що вже зроблено вченими-фінологами, якийсь непроникний туман лежить на всьому фінському питанні, густа імла приховує від допитливого погляду дослідника сравжнє значення Фінів в історії нашого народу... За браком позитивних даних, незаперечних фактів, ми проти волі повинні задовольнятися гіпотезами, припущеннями; за відсутністю прямих відповідей на вкрай важливі питання, які постають перед нами, ми повинні задовольнятися гаданнями" [9, с. 2].

Продовжують "гадати" і понині.

Думаєте, Д. О. Корсаков дав пряму відповідь на це питання? Аж ніяк! Він також "пішов по колу", додавши безліч своїх "доважків брехні".

Однак дуже багато серйозних фактів повідав нам.

Усі "великоросійські" професори працювали на брехливу катерининську концепцію! Хоча кожен по-своєму намагався частково відійти від шовіністичної догми.

Послухаймо Д. О. Корсакова: "Фінське плем'я, представники якого тепер розкидані по широкому простору (зверніть увагу: мова йде про XIX століття! — *В. Б.*) від Балтійського моря до Єнісею і від Північної Двіни до Оки і Сури, — розпадаються на дві головні гілки: західну і східну, відмінні за зовнішнім виглядом, вдачею і звичаями, але схожі за мовою... До західної гілки зараховують звичайно Фінів... і фінські племена теперішніх губерній: Естляндської, Петербурзької та почасти Олонецької і Тверської. Східна гілка містить народи, що живуть по Волзі і Камі та за Уралом, по притоках Обі" [9, с. 3].

Прошу звернути особливу увагу на факт належності до фінських племен різних за типажем людей, тобто різної будови тіла, голови, очей тощо. Це істотний фактор, тому що надалі російська антропологія дуже часто вносила в згадане питання елементи спекуляції. Ми на цьому акцентуємо нижче.

Професор-фінолог Матіас Олександр Кастрен у середині XIX століття за завданням Петербурзької Академії наук багато років працював у Фінляндії (входила в Російську імперію. — *В. Б.*), Карелії, Архангельській губернії, на Обі, Єнісеї, у Саянах і в Забайкаллі, внаслідок чого встановив розподіл східних фінів на три додаткові групи, споріднені за мовою: волзьку, камську й уральську.

"До першої він відніс велике, майже зовсім обрусіле плем'я Мордви і Черемисів, до другої — Зирян, Перм'яків і Вотяків, а до третьої — Вогулів і так званих Уральських Остяків" [9, с. 3—4].

У межах так званої ростовсько-суздальської землі навіть у XIX столітті проживали представники фінських племен — як західної, так і східної гілок.

Фінами були всі, хто не прийняв на той час християнство, тобто — "не обрусів" і сповідував свою давню ре-

лігію. Об'єднавчим елементом фінських племен завжди були мова і язичницька релігія, по-іншому — вірування.

Пропоную ознайомитися з тлумаченням слова *фін* і об'єднавчими елементами самоназв *фінських племен*, які жили в IX—-XIII століттях (і в наступних) у самій серцевині майбутньої "Великоросії":

"Самі Фіни не називають себе цим ім'ям. Вони звуть себе Суомалайнен, тобто житель болотної низинної місцевості. "Фін" є переклад цієї назви й походить від старонімецького слова: Fönn — болото... Учені також бачать скрізь присутність кореня, що означає болото, воду, вологе місце (суо, ва, вад, вена у західних Фінських діалектах, і нер, нюр у діалектах східних).

У звуках: *Мор, Мар, Мер, Мур*, які чуються у багатьох самоназвах східних народів, учені вбачають значення "людина", виводячи це значення із черемиського *Мара* — людина. Так пояснюють вони походження назв: *Мордва, Мурома, Марі* (так звуть себе Черемиси), *Морт-Комі* (самоназва Зирян), *Уд-Морт* (самоназва Вотяків)" [9, с. 4].

Це вже Російська імперія самовільно пройшлася по іменах древніх народів, учинивши "своє бачення" їхніх імен, по методу — "розділяй і владарюй"; "висмоктала з пальця" — *малоросів, черемисів, волзьких татар, зирян, вотяків* та інших. Все це — російська шовіністична брехня! Адже всі самоназви древніх фінських племен, які жили від Балтики до Волги, були тотожні й споріднені.

Переконайтеся самі:

— *Мер(я)* — людина (об'єднавча фінська назва людей, що живуть у лісі, серед боліт, у низинних місцях, на суші й на воді);

— *Мар(і)* (черемиси) — людина (те ж, що й *меря*);

— *Мур-о-ма* — людина на землі (*мур* — людина, *ма* — земля. Тобто — люди, що живуть на землі);

— *Мор-д-ва* — людина на воді (*мор* — людина, *ва* — вода. Тобто — люди на воді);

— *Ме-ще-ра* — видозмінене *меря* (мається на увазі: *мордва — мокша — мещера — меря*).

Ми вже писали, що черемиси називають себе *марі* — люди. При цьому професор М. О. Кастрен писав: "...назва *Меря* — є слов'янська видозміна слова "*Марі*" і вважав, унаслідок цього, можливим "зробити висновок по справедливості, що *Меря* або складалася із Черемисів, або була напрочуд споріднена з ними" [9, с. 29—30].

Нехай читач не думає, що це мої особисті міркування, які доводять єдність і спорідненість як племен, так і їхніх самоназв, як ось: *меря, марі* (черемиси), *мурома, мещера, мордва, морт-комі* (зиряни), *уд-морт* (вотяки). Всі дослідження виконані давним-давно російськими професорами-філологами й істориками, такими як М. Кастрен, В. Ключевський, Д. Корсаков, О. Уваров, Г. Іловайський, П. Мельников, Г. Ауновський і багато інших.

Можна що завгодно говорити, але заперечувати сам факт наявності багатьох тисяч фінських назв сіл, селищ, рік, озер, урочищ в обителі "великоросійської землі" — безглуздо. Як безглуздо заперечувати, що лише корінний, а не сторонній народ міг зберегти свої рідні самоназви впродовж тисячі років.

Не будемо знову повертатися до тисяч цих фінських назв. Нагадаємо лише головне, що витікає з матеріалу та установлене російськими істориками: "...Зі свідчень письмових джерел (літописів. — *В. Б.*), з розглядом особливостей теперішнього населення тієї місцевості, де жила у свій час *Меря*, з аналітичних висновків про *Мерю* з теперішнього побуту й релігії *Мордви* і *Черемисів*, ...з результатів курганних розкопок і археологічних знахідок у губерніях Ярославській, Костромській, Володимирській, Московській:

По-перше, ми маємо... район поширення *Мері*... По-друге, ми можемо стверджувати, що сліди мови *Мері*, дуже близької до мови *Мордви* і *Черемисів*, збереглися в говорі теперішнього населення губерній Ярославської, Костромської і Володимирської, у місцевих назвах... урочищ і поселень (від себе додамо — рік і озер. — *В. Б.*) і в так званих

"таємних мовах" цих губерній. По-третє, ми маємо... можливість уловити релігію *Мері*... Бо ж навряд чи могли бути в *Мері* ідоли, яких немає ні в Мордви, ні в Черемисів. У *Мері* набували священного значення камені... У лісистій країні, в якій жила *Меря*, ліс, без сумніву, також шанувався, як шанується він досі в Мордви і Черемисів. У *Мері* були жерці... Сліди цих жерців збереглися у волхвах... Релігія *Мері* проявила неабияку живучість при поширенні Християнства в Ростовсько-Суздальській області... По-четверте, побут *Мері*, не будучи особливо відмінним від стану *взагалі дикого племені*, — може бути охарактеризований так: живучи в лісистій, дикій місцевості, *Меря* займалася полюванням і, можливо, розпадалася на кілька родів, які мали своїх племінних князьків... Помалу... *Меря*... зникає, або, краще сказати, *перетворюється... на особливий тип — Великоросійський*" [9, с. 43—44].

Це самовизначення племені, його побут, звичаї, тисячі самоназв місцевості є однією з головних відмінностей *Мері* та її землі від слов'ян і їхньої батьківщини. Корінна відмінність. Тут плутанини бути не може.

Ми не будемо описувати становище слов'ян у IX—XII століттях — це відомо й школярам.

2. Язичницькі вірування мері й мордви

Знаменитий князь Курбський, один із керівників завоювання Казані 1552 року, засвідчив: "*У землі Мещерській була мова Мордовська*".

Самі російські історики переконують нас у тому, що всі давні фінські племена, котрі жили в так званій ростовсько-суздальській землі (і не тільки в ній), мали родинні, тотожні самоназви й говорили однією мовою. Але головне — всі ці фінські племена в IX—XIII століттях поєднували єдині язичницькі вірування. Хоча зрозуміло: у кожній місцевості, у кожного племені згодом з'явилися як свої особливості, так і свої звичаї і обряди. Однак принцип язичницької віри був

єдиний. Усі фінські племена поклонялися рікам, озерам, скелям, але особливо — деяким окремим каменям: "...з кожним чим-небудь примітним каменем пов'язана була в них особлива легенда.

Така віра древніх Фінів надовго залишила по собі сліди в землях, населених Мерянами" [4, с. 71].

Ми вже говорили про те, як у великому Московському улусі Золотої Орди, а пізніше — *у Московській державі впродовж XIV—XVII століть* місцеве населення, — яке, до речі, вже прийняло християнство, — *масово поклонялося поодиноким каменям.* Не будемо подавати нові приклади подібного поклоніння.

Сподіваюся, кожна розсудлива людина розуміє: сторонні в мерянській землі слов'яни, будь вони язичниками чи християнами, ніколи не стали б молитися язичницьким фінським богам, а тим паче — каменям.

До речі, в історичних джерелах збереглися відомості про язичницькі вірування мерян. У літописі Нестора є повідомлення, як 1071 року в мерянську землю прибув з невеликою дружиною Ян Вишатич збирати данину для Новгородського князя Святослава. Зверніть увагу: ніякого князя у фінському мерянському середовищі в 1071 році не було. У них примусово збирали данину. І як бачите — навіть не в Київ. Ми, виходячи з літописів, повинні пам'ятати: подібну данину у свій час у них збирали готи, хазари і варяги. Приходили та грабували. Ото й уся данина!

"Залешанська земля" не входила до складу Великого Київського князівства, і князя династії Рюриковичів у ній не було. Нагадаю: навіть так звані "літописні зводи" ані єдиним словом не згадують про "Залешанську землю" впродовж X століття. Читаємо:

"З 913 до 988 року в літописах нічого не згадується про землю Ростовську. Ігор, зайнятий винятково справами півдня... Ольга була в Новгородських володіннях, "встанови погости і дані" по Мсті та "дані й оброки" по Лузі, — а

Святослав "на лізе Вятичі"... У Ростові ж із них ніхто не був. Унаслідок цього можна припустити, що Ростовська область (звичайна хитрість російського історика: коли не вигідно, тоді не народ, а — лише місцевість. — *В. Б.*) у той час була незалежною...." [9, с. 68].

Стільки облуди в російській історії! Неможливо "осягти неосяжне"!

Меряни в IX—XI століттях не мали жодного зв'язку з Великим Київським князівством. Навіть данину йому не платили. А пізніше, — хто посилав дружину — той і грабував. Були серед них князі династії Рюриковичів, були й Булгарські князі.

Однак повернімося до подібності давніх мерянських і сучасних (XIX століття) мордовських вірувань. Ось що писав професор Д. А. Корсаков:

"Ян Вишатич, який збирав данину... довідався, що волхви (мерянські священики. — *В. Б.*) б'ють жінок по всьому Поволжю, розриваючи в них спину, і кажуть, що вони ховають у себе за плечима... жито й рибу, внаслідок чого нібито і стався голод у Ростовсько-Суздальській землі... Коли Ян із дружиною з'явився... волхви "ставши ополчившися противу". З юрби вийшли до Яна "десять мужів" і сказали йому, щоб він не ходив до них на вірну смерть. Ян велів убити їх і пішов з 12-ма своїми отроками на інших (близько 300, за літописом. — *В. Б.*)... Відбулася сутичка між дружиною Яна та волхвами. В Яна був убитий священик. Волхви втекли до лісу... Ян є тут представником християнських вірувань, які вже зміцніли на півдні Русі (у Київському князівстві. — *В. Б.*), а в супротивних йому волхвів, покрізь православно-християнське забарвлення літописної оповіді, можна помітити риси, доволі близькі до мордовських релігійних вірувань (нижче я подам виписку, про що йде мова. — *В. Б.*)... У самім ученні волхвів є велика подібність до однієї мордовської легенди про створення людини: "Бог мився в мивниці", говорили волхви Яну, "і вспотівся, отерся віхтем, і верже з неба на землю; і

распреся сотона з Богом, кому з нього сотворити людину? І створив диявол людину, а Бог душу в неї вложив, ... аще вмре людина, в землю іде тіло, а душа — до Бога"... У деяких Мордовських поколіннях... досі оповідається легенда про створення душі людини Чам-Пасом (Богом), а тіла Шайтаном" [9, с. 89—90].

А щоб читачі зрозуміли, чому волхви шукали хліб за плечима мерянок (тільки в жінок), подамо виписку з мордовського релігійного обряду XIX століття:

"Ми зупинимося лише на одному обряді богослужіння *Велен-молян*, а саме на зборі необхідних для жертвоприносин припасів... Характеристичні особливості цього обряду полягають найперше в способі приготування до *моляну* борошна, меду, масла, яєць і грошей замужніми жінками, у тім способі, яким вони передають приготовлене збирачам жертовних припасів"... "Чоловіки не лише не беруть у приготуваннях жодної участі, але не можуть їх навіть бачити, для чого з самого ранку того дня, коли в село повинні приїхати *збирачі* (а це відомо заздалегідь), ідуть на роботу в поле, в клуні або ж ховаються у хлівах... Навіть хлопчики ховаються з батьками"... "Напередодні того дня, коли повинні приїхати в село *збирачі*, жінки роблять приготування. Вони шиють три, чотири й більше мішечки і до них пришивають по дві довгі тасьми або мотузочки. В один мішечок господиня насипає... борошна.., в іншій кладе бурачок (бочечку. — *В. Б.*) з медом, у третій — гроші, у четвертий — бурачок з олією, у п'ятий — бурачок з яйцями тощо... коли, бігаючи по вулиці, дівчатка скажуть матерям, що *паріндяїт* і *янбед* прибули, ті з різними міфічними прийомами й молитвами входять до хати".

"При вході *янбеда* до хати, у ній горить каганець на припічку печі, перед котрою — стіл з мішками. Перед ним стають заміжні жінки родини задки до дверей; плечі й груди в них оголені по пояс. Дівчата стоять поруч також задки до дверей, але не оголені. *Паріндяїт* з *янбедом*, увійшовши

до хати, зупиняються біля самих дверей, один тримаючи парку, інший жертовний ніж, і читають молитву Чам-Пасу, Анзі-Патяй і Юртова-озаїсу (духові покровителю дому). Тоді старша заміжня жінка бере обома руками за тасьми мішок з борошном, закидає його через голову назад на голі... свої плечі і, не оглядаючись, бо не слід жінкам бачити обличчя *збирачів*, задкує до дверей. Коли, таким чином, вона підходить до збирачів, *паріндяйт* підставляє до спини її священну парку (великий мішок. — *В. Б.*), а *янбед*, взявши в одну руку мішок, другою рукою п'ять разів злегка коле жінку священним ножем в оголені плечі та спину, читаючи молитву, звернену до Анге-Патяй, і потім перерізує тасьми, мішок падає в парку, а кінці тасьм залишаються в руках жінки. Вона відходить до стола не оглядаючись; за нею інша в такий же спосіб підходить до збирача з іншим мішком, третя з третім і т. д. Якщо ж у родині є тільки одна заміжня жінка, то вона сама відносить до збирачів описаним способом приготовлені мішки один за одним. Дівчата залишаються біля стола; вони не можуть торкатися приготовлених мішків. Прийнявши призначені для жертвопринесення припаси, *збирачі йдуть*, не зачиняючи ні дверей хати, ні воріт, складають усе отримане на віз і відправляються в наступний дім. Коли вони пішли, жінки розводять на припічку вогонь, запалюючи його каганцем, і спалюють на ньому решітки тасьм. Попіл від них разом із вугіллям, кладуть у загнітку з молитвою до Юртова-озаїса..., котру промовляє старша в домі" [9,с. 26—28].

Тепер стає зрозуміло, чому мерянські волхви в 1071 році, під час голоду, шукали хліб за плечима замужніх жінок. Древнє фінське вірування збереглося серед етносу на багато сотень років. І до цього вірування слов'ян не приєднаєш. Їм немає місця у фінському середовищі (серед мері).

Не будемо порівнювати безліч інших аналогій із літописів про древніх волхвів і вірування язичницької мордви XIX століття. Мордва навіть у XIX столітті поклонялася все тим же богам і все

тим же каменям, що й меряни в давнину, у IX—XIII століттях. Язичницькі вірування мали глибоке коріння в мерянському народі. Саме ці *вірування мерян і є другою головною ознакою*, що визначає належність фінському етносу всіх розкопаних графом О. С. Уваровим курганів від Галича-Мерського на півночі — до Калуги й Рязані на півдні; від басейнів рік Угра, Вазуза й Воря на сході Смоленщини — до рік Унжа й Межа на сході Костромської і Володимирської губерній.

Отже, язичницькі вірування, що панували в IX—XIII століттях у ростовсько-суздальській землі, є другою головною відмінністю мері від слов'ян.

До речі, в ростовсько-суздальській землі під час дослідження в розкопках курганів не було виявлено пам'ятників ідолам. Меряни, як і мордва, ідолів не мали! Напрочуд важливе свідчення фінського минулого мерянської землі. Це в той час, коли всі язичницькі слов'янські племена поклонялися саме ідолам. Їх зводили з дерева, з глини, з каменю. То були зображення людиноподібні. "Ні ідолів, ні храмів у Мордви не було. Обрядовий культ Мордви полягає в моліннях і жертвоприносинах. Обгороджені місця, на яких вони приносяться, звичайно в лісах, — називаються *кереметями*... Моління й жертвоприносини в сукупності називаються *молянами*... Велику роль у *молянах* відіграє камінь — *Кардо-сярко*, який неодмінно є у дворі кожного будинку та в кожній *кереметі*" [9, с. 25].

Розбіжності в язичницьких віруваннях слов'ян і фінських племен настільки істотні, що їх неможливо поплутати. Розкопки в середовищі проживання слов'ян завжди супроводжувалися знахідками ідолів. Усі літописи, які описують язичницький період слов'ян, засвідчили факт спорудження слов'янами ідолів на честь своїх богів. У багатьох же тисячах розритих курганів, у так званій ростовсько-суздальській землі, древній землі Московії, не знайдено жодного пам'ятника ідолам (якщо не вважати таким маленьку мідну прикрасу, до речі, знайдену не в кургані, а в давньому скарбі).

Не зупинятимемося на супутніх язичницьких віруваннях мерян, тому що вони хоча й дуже характерні, як, наприклад, вірування про перевагу правої сторони, однак — принагідні для нас і, я б сказав, другорядні. Хто хоче більш докладно про це довідатися, може звернутися до праць графа О. С. Уварова і професора Д. О. Корсакова. Я ж акцентую увагу на дуже серйозному висновку, зробленому професором Д. О. Корсаковим (про що згадувалося вище):

"...*побут Мері, не виказуючи особливих відмінностей від стану взагалі дикого племені,* — може бути охарактеризований так: живучи в лісистій, дикій місцевості, *Меря* займалася звіроловством і полюванням і, можливо, розпадалася на кілька родів, які мали своїх племінних князьків на кшталт тих, які пізніше з'явилися в Мордви... Однак... *релігія Мері проявила неабияку живучість при поширенні Християнства* в Ростовсько-Суздальській області" [9, с. 44].

Багато сотень років російські історики та політики намагалися довести, що саме в ростовсько-суздальську землю, починаючи з XII століття, змістився центр політичного життя Київського князівства. Варто зауважити: якби в XIII столітті в землі мерян і взагалі — всіх фінських племен — не наскочили татари хана Батия, та земля ще багато сотень років залишалася б найдикішою європейською глушиною. Саме Золота Орда, яка стояла на той час набагато вище в політичному, військовому та економічному розвитку, виявилася каталізатором підйому *Московії "від стану взагалі дикого племені"* до рівня розвитку самої Золотої Орди. Хоча весь цей розвиток супроводжувався неабияким опором і розбоєм.

Звертаю увагу на ще одне дуже цінне свідчення давнього літопису, про яке ми говорили вище. Ян Вишатич, перебуваючи 1071 року серед племені *мері*, міг покладатися лише на своїх дружинників. Іншої опори в тому середовищі він не мав. Ні єдиного християнина серед *мері* не виявилося. Літопис про це мовчить. Направляючись у мерянську землю, —

а то був кінець XI століття, — Ян Вишатич змушений був узяти з собою християнського священика, тому що їх у тій землі не було. А перед смертю християнин зобов'язаний був сповідатися. Тобто, як і курганні розкопки графа О. С. Уварова, легендарний літописець *Нестор свідчив: християнства в мерянській землі до кінця XI століття не було.* Серед мері панували язичницька віра та хоронителі тієї віри — волхви. Тут цілком резонно виникає запитання: де ж побачити отих прийшлих слов'ян, які, згідно з московськими брехливими писаннями, повсюдно панували ще з IX століття в мерянській землі? І, на велику прикрість великоросів, ми змушені, уже вкотре, засвідчити: до кінця XI століття в мерянському середовищі, на землі давньої Московії, слов'ян не виявлено. Московська облуда про присутність у ростовсько-суздальській землі слов'ян великим Нестором не підтверджується.

На цьому закінчимо розповідь про другу головну розбіжність між мерею та слов'янами. *Курганні розкопки* археолога О. С. Уварова *засвідчили: в мерянській землі присутній лише фінський етнос.* Саме меря, і тільки вона, жила в IX—XIII століттях у давній землі Московії. І, як засвідчили російські історики, була вкрай відсталою, сповідуючи язичницьку віру цілком фінського (мордовського) штибу. Розкопки стали тому свідченням.

3. Монети VIII—XII століть, знайдені в мерянській землі під час курганних розкопок

У цьому розділі вивчимо питання про монети, знайдені археологом О. С. Уваровим під час курганних розкопок у мерянській землі. Наявність безлічі давніх монет свідчить, як мінімум, про два безсумнівних фактори: перший — навіть у ті давні часи меряни мали зв'язок з навколишнім світом і вели торгівлю як із сусідами, так і з заїжджими з далеких країн торгівцями. Цілком зрозуміло: головним мерянським торговельним товаром були хутра і шкіри диких звірів. У ті часи ліси кишіли звіриною.

Іншим безсумнівним фактором є свідчення проживання мері на своїй споконвічній землі впродовж тривалого історичного періоду. Наявність, скажімо, арабських монет IX—X століть або німецьких монет XI—XII століть свідчить, що меряни саме в той час жили на своїй мерянській землі. При цьому наявність європейських і азійських монет підтверджує думку, що меряни вели торговельні справи як з азіатськими, так і з європейськими країнами і народами.

Торгівля зі Сходом і Заходом мала певні нюанси. У першу чергу — щодо часу. Як свідчать арабські мандрівники X століття, меряни в ті часи вели торгівлю переважно через Волзьку Булгарію — потужну, розвинену державу, — використовуючи її як посередника, тому що: "Ніхто не їздить для торгівлі далі Булгара (столиця країни. — *В. Б.*).., бо тубільці вбивають іноземців". Слід гадати, що в цих питаннях меряни не робили винятків і для представників західних народів.

Погляньте, як, здавалося б, незначний факт перекреслив московську брехню, нібито новгородські і київські князі мало не як до себе додому їздили в X столітті в так звану ростовсько-суздальську землю. Звичайна московська вигадка. Побажали для себе, як завжди, винятку з правил.

Вочевидь, у IX—X століттях торгівля мері із Заходом була обмежена, тому що найближчими культурними центрами були Новгород і поселення на Балтійському морі, за багато сотень кілометрів від "Мерського стану", а прямого водного сполучення по "*головній Мерянській дорозі — Волзі*" — не існувало. В результаті цього, у VIII—X століттях меряни мали переважно зв'язок зі Сходом, тобто з Волзькою Булгарією. Цю жорстоку правду засвідчили й монети, знайдені в мерянських курганах. Серед більш ніж 300 монет із VIII—XII століть понад 180 — азійського походження, їх відносять до VIII—X століть. Факти невблаганні! Дуже мало монет європейських, що були в обігу на той час.

Хоч які байки пропонували б так звані російські "літописні зводи", факти свідчать: у VIII—X століттях меряни

ростовсько-суздальської землі практично не мали ніяких зв'язків із Новгородом, Києвом і Балтійськими країнами. Ця істина підтверджена джерелами, які містилися в мерянських могильних курганах. До речі, хочу нагадати: археолог О. С. Уваров і професор Д. О. Корсаков своїми роботами засвідчили дуже цікаву істину: саме в IX—X століттях тривало освоєння мерянами своєї західної та північної землі. Послухаємо:

"По Шексні колонізаційний рух (Мері) проникав до Білоозера та поширювався від нього далі у Двінську землю".

А не навпаки, як "проповідують" великоросійські "байкарі від історії". Знаючи, як були "знайдені" катерининські "літописні зводи" і яку мету вони переслідували, ми не маємо до них довіри.

Уже неодноразово пропонувалося затятим захисникам "московського слов'янства" зробити в Європі незалежні хімічну, біологічну, бактеріологічну й тому подібні експертизи паперу, чорнила й почерків найстарших "літописних зводів", які зберігаються в російських бібліотеках, і переконатися, до якого часу вони належать. Адже навіть серйозні російські вчені не сумніваються, що ми маємо справу з книгами XVIII століття. Катерининські часи!

Один серйозний московський професор-демократ у 1991 році на мою пропозицію провести подібну експертизу спочатку довго мовчав, хапаючи ротом повітря, мов риба, витягнена з води, після чого бовкнув:

— Тепер я розумію, за що вас, хохлів, засилали за старих часів на Соловки та в Магадан!

Довелося нагадати професорові, що в Магадан і Соловки засилали справжніх українців. Тому що *хохли ніколи не були українцями, як кацапи ніколи не можуть стати росіянами.* Це вироджені відщепенці й мутанти. *Вони завжди ходили в парі: кацап — хохол. Як двостороння єдина медаль.*

Такий вірус російського шовінізму. І серед демократів — прижився.

Повернімося, однак, до монет мерянської землі. Ось що писав про них О. С. Уваров:

"Перевага східних монет перед західними свідчить, що мерянська торгівля зі Сходом була більш жвава, ніж із Заходом; при цьому факт, що східних монет, карбованих до XI століття, збереглося аж стільки, показує, що ці комерційні зносини почалися зі Сходом набагато раніше, ніж торгівля із Західною Європою" [4, с. 75].

"Перші західні монети (з Німеччини) належать до X століття, а перші англосаксонські — до кінця X і початку XI століття" [4, с. 75—119].

Археолог О. С. Уваров робив свідому помилку, уподібнюючи рік випуску монети в чужій, далекій країні, з роком її появи в мерянській землі. Скоріше за все, монети з'являлися серед мерян через кілька десятків років після їхнього карбування. Гадаю, у цьому році сумніватися. У своїй книзі граф О. С. Уваров свідомо "зсував час". Що цілком зрозуміло. Адже й він *квапився якнайшвидше "ослов'янити" мерян.*

Звертаю увагу на ще одну цікаву істину, яку замовчують російські історики. Погляньте, навіть так звані "літописні зводи" видали "на гора" цікавий факт: у жодному з них з 913 до 988 року не згадується так звана ростовсько-суздальська земля. Начебто її та й зовсім не існувало. Вище ми подавали слова професора Д. О. Корсакова з цього приводу. Цей факт, разом з фактом відсутності в мерянській землі європейських монет IX — більшої частини X століття, засвідчив відсутність зв'язків мері зі слов'янськими Києвом, Новгородом та іншими європейськими народами. Цьому не варто дивуватися. Великоросійські "автори літописних зводів" і не сподівалися, що колись комусь буде дозволено зруйнувати їхню брехливу "теорію".

У цьому розділі не будемо заглиблюватися в нетрі російських "літописних зводів", щоб підтвердити дослідження професора О. О. Шахматова, з яких випливає, що раніше, до 913 року, жоден із київських князів не з'являвся

в так званій ростовсько-суздальській землі, або, вірніше, у землі народу моксель. То були елементарні вигадки авторів "історії, переважно Росії".

Послухаймо знову графа О. С. Уварова. Цього разу — його думки стосовно Візантії та візантійських монет:

"...Ми повинні взагалі зауважити, що, судячи з незначного числа знайдених візантійських монет і незначної порівняно кількості предметів візантійського виробництва, *Меряни не мали прямих торговельних відносин із Грецією.* Спершу Булгари слугували Мерянам посередниками в придбанні візантійських виробів, а потім, імовірно, Нормани з Новгородцями прибрали цю монополію до рук" [4, с. 88].

У мерянських курганах і скарбах було знайдено тільки три візантійські монети: одна — біля села В. Брембала та дві — біля села Васильки. Монети належали до другої половини X століття.

Археолог О. С. Уваров слушно засвідчив: судячи з незначної кількості монет, а головне — з відсутності в могильних курганах речей, прикрас та інших предметів візантійського виробництва, — меряни не мали прямих торговельних контактів із Візантією. Це тим паче дивно тому, що в той час великі київські князі вважали Константинополь мало не своїм "рідним домом". Гадаю, ніхто не забув: починаючи від Олега і закінчуючи княгинею Ольгою та князем Володимиром, зв'язок із Візантією підтримувався більш ніж регулярно. Як бачимо, мерянський народ до цього київського родинного зв'язку ніякого відношення не мав.

Такий парадокс ростовсько-суздальської землі! Хоча "великороси" понад 200 років співають зовсім інші пісні. І навіть не заглядають у дослідження археолога О. С. Уварова.

Однак це тільки квіточки. Виявилося, що, розкопавши 7729 могильних курганів, а пізніше додатково вивчивши ще кілька тисяч розкопок, виконаних також у мерянській землі археологами К. М. Тихонравовим, А. П. Богдановим,

М. О. Ушаковим, Л. М. Сабанєєвим та іншими, *граф О. С. Уваров не виявив ні єдиної київської монети.* Але якщо про візантійські монети та про зв'язки мері з Візантією О. С. Уваров висловив цілком певну думку, то про зв'язки мерянської землі з Київською державою в IX—XIII століттях граф і словом не згадав. Вірніше буде сказати: "співав старі пісні", абсолютно ігноруючи питання відсутності київських монет. Цілком зрозуміло — робив він це радше усвідомлено. Як і десятки інших російських археологів того часу. До речі, треба розуміти, що люта російська цензура, як царська, так і більшовицька, ніколи б і не дозволила просторікувати на подібну тему. Тому стверджувати, чи було замовчання усвідомленим, чи примусовим, досить-таки складно. Та й не має це визначального значення. Можна сказати з впевненістю: учений такого рівня, як О. С. Уваров, безумовно, не міг не помітити подібного явища і не зробити відповідних висновків. Як безсумнівно й те, що граф О. С. Уваров не проронив ні єдиного слова з цього приводу.

Отже, у мерянській землі (майбутній Московії), у курганах як першого (IX—XII століття), так і другого (XII—XVI століття) періодів не знайдено ні єдиної київської монети під час розкопок XIX століття. Тобто, слідуючи логіці графа О. С. Уварова, ми маємо повне право заявити: упродовж IX—XVI століть мерянська земля та її народ практично не мали господарських і торговельних зв'язків ні з Великим Київським, ні з Великим Литовським князівствами. Сподіваюся, це очевидно. Хоча "стара московська брехня" дотепер не дозволяє нам невимушено, легко прийняти цю просту аксіому. Однак не забувайте: Київ чеканив монети з X по XIII століття й далі, у часи Литовсько-Руського князівства, у XIV—XV століттях. Ці істини незламні.

Така третя відмінність мері від слов'ян.

Мерянський народ не мав державних зв'язків із київськими слов'янами до приходу військ хана Батия.

Про християнську православну віру поговоримо нижче. Це дуже серйозне питання, яке зовсім не свідчить про державні зв'язки.

А тепер звернімося до дуже цікавого, останнього в цій частині питання. Згадаймо великого Вільгельма де Рубрука, його чудове свідчення:

"Ця країна за Танаїдом (Доном. — *В. Б.*) дуже гарна і має ріки й ліси. На півночі тут величезні ліси, в яких живуть два роди людей: Моксель, що не мають ніякого закону, чисті язичники... Їхній государ і чимало люду були вбиті в Германії. Саме Татари вели їх разом із собою, щоб ступити в Германію, тому Моксель вельми прихильні до Германців, сподіваючись, що за їхнього посередництва вони ще звільняться від рабства Татар" [10, с. 88].

Ми розуміємо: "Государ" народу Моксель і його воїни, які загинули в поході військ хана Батия в Європу в 1240—1242 роках, не могли принести в мерянську землю відомостей про "германців". А представників фінських племен, які повернулися з військового походу ханських військ, вижило дуже мало, і Батий продовжував їх тримати в армії за тисячі кілометрів від "Мерського стану". У мерянську землю з Німеччини повернулися одиниці. Цілком зрозуміло — вони не могли оповісти всьому мерянському народу про силу і міць германців, щоб серед усієї мері поширилася впевненість, "що за їхнього посередництва вони ще звільняться від рабства Татар". Це очевидно. Однак вони принесли звістку про військове зіткнення "татар з германцями". І це стало вирішальним фактором, який відновив історичну пам'ять мері. Тому що країна Моксель, за Рубруком, і була країною мерянського народу. А меряни впродовж XI—XII століть вели найбільш інтенсивну торгівлю саме з гер-манським народом. Щодо цього ми маємо незаперечні свідчення.

Розкопавши багато тисяч курганних поховань у мерянській землі, О. С. Уваров знайшов *у могилах понад*

80 германських монет — найбільша кількість з усіх, що належать одному європейському народові. Крім монет, у могилах були знайдені *тисячі предметів* побуту, прикрас і зброї, які мали *німецьке походження*. Ось свідчення археолога:

— "...намиста з гірського кришталю, аметисту й сарделику. За місцем народження цих каменів вони повинні були привозитися з Німеччини... А тому що в курганах знаходили часто монети з південної Німеччини і з Богемії, то ми маємо нову вказівку на ті саме країни, котрі були відомі як місця народження цих дорогоцінних каменів" [4, с. 85];

— "скляні зап'ястя та кільця різного забарвлення, знайдені в Мерянських курганах. Усі ці предмети... (також) знайдені на берегах Рейна або на околицях його в Бадені, Гессені та біля Крейцнаха... А монети, чеканені в Кельні, Вюрцбурзі, Страсбурзі, Баварії, Гальберштадті і Шпеєрі... знаходили в мерянських курганах, ...так що монети і в цьому випадку роз'ясняють нам причину подібності цих виробів" [4, с. 83—84];

— "відтак нам залишається ще звернути увагу на сокири та деякі інші предмети озброєння, які привозили винятково із західних країн... Таким же чином, судячи з подібності форм, крім сокир, і всі списи, кинджали... і стріли привозилися західними купцями... Вони, *знайдені на заході в курганах, того ж типу і тих же розмірів, як... мерянські*" [4, с. 86—87]. "Значна частина мерянських сокир має видовжений обух, що рівняється майже довжині самого леза... Отже, ці бойові сокири не привозилися до Мерян зі Скандинавії, а, ймовірніше, із Німеччини" [4, с. 126].

Не буду подавати десятка інших подібних свідчень.

Така правда про "германців", на допомогу яких сподівався народ країни Моксель, тобто — меряни. Справді, меряни впродовж XI—XIII століть (до 1237 року) мали інтенсивні торговельні взаємини з германським народом, через що й зберігали історичну пам'ять про нього як про

сильний і мужній, можливо, навіть войовничий народ. Тому Вільгельм де Рубрук у 1253 році не зробив ніякого відкриття ні про мерю, ні про германців. Він лише засвідчив правду свого часу. А дивною, на перший погляд, вона виявилася тому, що московська історична лженаука дві сотні років "співала" зовсім іншу пісню.

Про те, що країна Моксель є саме країною мерянського народу, Вільгельм де Рубрук навів у своїй книзі й інше дуже цінне свідчення. Послухайте:

"Про одіяння й плаття їх (Татар. — *В. Б.*) знайте, що з Китаю й інших східних країн, а також із Персії та інших південних країн їм доставляють шовкові й золоті матерії, а також тканини з бавовни, в яку вони одягаються влітку. *З Русі, з Мокселя, з великої Булгарії і Паскатиру*, тобто великої Венгрії, з Керкису (всі ці країни лежать на півночі й повні лісів).., які їм коряться, *їм привозять дорогі хутра* різного роду, яких я ніколи не бачив у наших країнах і в які вони одягаються зимою" [10, с. 76].

Погляньте, в якому порядку (чітко із заходу на схід) розташував Рубрук північні країни, що коряться ханові Батию: Русь, Моксель, Булгарія, Паскатир, Керкис. Саме між Руссю і Булгарією лежала країна Моксель. Між іншим — порівняння з ними. Згадайте карту "Мерянської землі" графа О. С. Уварова, і вам одразу стане зрозуміло, що саме меря розташовувалася між русичами і булгарами і, згідно з Вільгельмом де Рубруком, мала ім'я — "країна Моксель". Бо ж, як твердить мандрівник, "Русь... тягнеться від Польщі й Угорщини до Танаїду (Дону. — *В. Б.*)... Ця ріка слугує східним кордоном Русі". І більше до Київської Русі ніякі землі, ніякі народи не належали. Тут "доважки брехні" абсолютно недоречні. А за країною й народом моксель (меря) лежала країна Булгарія, далі — Башкирія (Паскатир), а за нею — Керкис (Сибір). При цьому, зверніть увагу, Рубрук назвав доволі великі й порівнянні, як на ті часи, країни та народи. І не згадав серед північних країн ні єдиного дрібного племені, яких у ті часи існувало безліч.

До речі, той же Рубрук, згадавши народ мордву, відокремив її від моксель чітко за релігійною ознакою. Частина мордви до 1253 року прийняла мусульманську віру, отож потрапила під вплив Булгарського царства. Він ніде не виділив мордву в окрему державу, тому що "Мердас, яких Латини називають Мерединс, і вони — Сарацини". Тобто — мусульмани. А та частина фінського етносу, яка зберегла свої язичницькі вірування, віднесена Рубруком до "країни Моксель" (вони їли свинину!!!). Саме ця частина фінського етносу — "країна Моксель" — мала до 1237 року свого "государя", який загинув у Німеччині.

Ось про що розповіли монети, знайдені в мерянській землі, коли ми їх зіставили з іншими достовірними історичними джерелами.

4. Інші вагомі розходження між мерянськими (фінськими) і київськими (слов'янськими) племенами, виявлені під час розкопок могильних поховань

Інші розходження між мерянськими та київськими племенами, виявлені під час розкопок курганних поховань, зведені заразом, бо ми про них уже говорили і ще будемо вести мову. Тому повторюватися нема сенсу. Однак звести їх у єдиний ряд — необхідно.

Отже, які ще відмінні риси мерян і їхніх поховань виявлені російськими археологами в XIX столітті під час розкопок? Про що розповіли їхні роботи?

Саме факти, а не словоблудство:

а) єдність мерянських поховань (цвинтарів) протягом IX—XVI століть

Археолог О. С. Уваров у своїй праці "Меряни та їхній побут за курганними розкопками" чітко позначив спадковість мерянських поховань протягом тисячі років, тобто починаючи з VII по XVI сторіччя. Про що свідчили монети, знайдені в курганах.

Мінялися релігійні уподобання мерян, мінялися умови життя і принципи виживання самого фінського етносу,

однак зберігалася вічна повага до могил предків і пам'ять про них. Які би потрясіння не випадали на долю фінської ростовсько-суздальської землі, племена не йшли з обжитого місця і продовжували ховати своїх мерців на тих самих цвинтарях. Навіть обживаючи сусідні землі, меряни завжди залишали "коріння" свого роду біля древніх могил. Історія європейських країн подібного не знає.

Це властиве лише фінському етносу Московії. Ось слова археолога О. С. Уварова: "Навколо найдавніших гробниць... розташовані могили менш древні. Такий загальний характер розташування курганів у мерянських цвинтарях, і цей характер зберігся... на всіх інших місцевостях... Чудовий приклад поваги й прив'язаності до могил предків" [4, с. 23].

Лише один народ міг ховати своїх предків (язичників і християн) багато сотень років на єдиних цвинтарях. До речі, іншої, не мерянської археологічної культури (XII—XVI століть) на території ростовсько-суздальської землі, у межиріччі Оки і Волги, історія та археологія не знають. Великий парадокс Московії! Тут можна лише поспівчувати московитам.

б) форма мерянських курганів

На цю тему будемо вести більш детальну мову в одному із наступних розділів. Однак відзначимо, що всі розкопані археологом О. С. Уваровим та його сучасниками кургани мали виняткову круглу форму й були невисокі. На території давньої ростовсько-суздальської землі ніколи не знаходили і не розкривали курганів іншої форми, належних до VIII—XV століть.

Багато віддала б московська історична наука за відкриття на своїй материнській землі видовжених курганів. Позаяк такі кургани характерні для слов'янських поховань. Однак навіть натяку на що-небудь подібне в російській археології не існує. Хоча російські вчені мали в XIX столітті масу можливостей "знайти" що душі завгодно. Прорахувалися! Понадіялися на катеринінську брехню. 7729 уваровських курганних поховань і кілька тисяч

інших (приблизно стільки ж, як уваровських) курганних поховань, розкопаних у XIX столітті російськими археологами, мали винятково круглу форму. Переважно від 1 до 3,5 аршина у висоту і від 10 до 40 аршинів по нижній окружності. У той час, коли слов'янські поховання IX—XV століть мали чітко виражену видовжену форму.

Ми ще послухаємо з цього приводу російського академіка О. А. Спіцина. Це був великий археолог-махінатор уже радянських часів.

в) примітивність мерянських жител і знарядь праці (VIII—XII століття)

Навіть у 1253 році посол короля Франції Людовика IX до хана Сартака (сина Батия) Вільгельм де Рубрук, відвідавши "країну Сартаха", написав: "Моксель... чисті язичники. Міст у них нема, а живуть вони в маленьких хатинах у лісах" [10, с. 88]. Тому й не дивно, що, розкопавши могильні кургани, О. С. Уваров так і не знайшов поблизу них великих мерянських міст і городищ, що належать до першого періоду мерянських поховань (VIII—XII століття). Їх не існувало. Археологічні розкопки О. С. Уварова повністю відповідають свідченню Вільгельма де Рубрука. Правдиві свідчення історії, у нашому випадку — Вільгельма де Рубрука, відповідають правді археологічних досліджень, маємо на увазі — археологічні розкопки О. С. Уварова.

Природно, способові життя фінських племен VIII—XII століть відповідали й знаряддя праці. Це аксіома. Ось чому археологи, які працювали на недоторканому археологічному полі ростовсько-суздальської землі, повсюдно знаходили безліч кам'яних знарядь праці. Тобто — ознаку первісного стану суспільства. Тут ремствувати на якунебудь упередженість нема рації. Маємо історично достовірну картину стану московита IX—XII століть, до появи в тій землі Юрія Довгорукого. До речі, у цьому нічого принизливого нема, тому що кожен народ проходив подібну стадію свого розвитку.

Однак нагадаємо читачам, на якому щаблі розвитку перебували київські слов'яни в X—XII століттях. Уже 1037 ро-

ку в Києві князем Ярославом Мудрим був закладений величний собор Святої Софії. Можна уявити, яким рівнем інженерної думки та якими ремеслами необхідно було володіти будівельникам собору, щоб звести 13-главий храм із тристоронніми двоярусними галереями.

А тема шедеврів стародавньої мозаїки та малюнків, навіть у нашому контексті, вимагає особливої розмови...

То був період розквіту культури і писемності давньої Київської держави. Природно, та культура й писемність, та київська інженерна думка й майстерність ремісників були затребувані слов'янським народом давнього Києва, його жителями. Русичі-українці в IX—XII століттях, без сумніву, були серед найперших у рядах європейських народів, куди притягли і московитів через 500—600 років. Утім, це вже інша тема .

г) мерянські прикраси: підвіски, браслети, намиста тощо

Раніше ми говорили про фінські прикраси й, зокрема, про мерянські. Тому поведемо мову про прикраси в контексті порівняння мерянських і слов'янських. Подивимося на них, порівнюючи одні з одними, особливо звертаючи увагу на відмінності та причини, які спонукали до відмінностей.

Меряни, як і всі фінські племена, полюбляли прикрашати себе, свій одяг, пояси, свою голову підвісками різної форми. Археолог О. С. Уваров звернув увагу на повсюдне носіння мерянами підвісок у вигляді: бубонців, різних блях, коників, кілець, обручів, ведмежих зубів, металевих качок, звіриних лап із пазурами, круглих пластинок, кульок тощо. Природно, носіння подібних підвісок у першу чергу пов'язане з релігійними поглядами фінських племен. Однак мало воно й практичне значення: людина, перебуваючи в тайговому лісі, при потребі могла зчиняти неймовірний галас, відлякуючи всіляких звірів. То була людина лісових нетрів, і вона чудово знала, як поводитися в лісі.

Як засвідчив професор Петербурзького університету Федір Кіндратович Вовк, нічого подібного не спостерігалося серед племен київської землі. Що характеризує не лише різницю в побуті етносів, а й відмінність середовища перебування. У своїй книзі "Лекції з української етнографії та антропології" він написав: "Нарешті, поясні прикраси, яких зовсім немає по всій Україні (за винятком гуцулів)".

Одночасно меряни носили на руках і ногах усілякі зап'ястя та браслети. О. С. Уваров, зокрема, указав: "На Табл. XXVIII помістили ми, як скандинавські вироби, п'ять браслетів (мал. 38—42) із крученого дроту через їхню подібність із браслетами, знайденими в скандинавських країнах" [4, с.109].

Водночас професор Ф. К. Вовк писав: "Цілком певною рисою сучасних українських прикрас... є цілковита відсутність браслетів... із древніх часів браслети були прикрасами лише привізними й навіть тоді не були поширені по цілій території сучасної України" [4, с. 34].

Ще більша відмінність спостерігається в намистах (бісері). Про це писав особисто О. С. Уваров:

"...У всіх курганах лише одне зелене намисто, ... хоча про нього і згадує Ібн-Фадман. Дивно, що, перелічуючи головні предмети торгівлі з русичами, він ... вказує на намиста, які в курганах трапляються як рідкісні винятки" [4, с. 76].

О. С. Уварову це здавалося дивним. Однак у цьому немає ніякої дивини, бо меряни ніколи не належали до "русичів".

І нарешті, скажу кілька слів про мечі.

Розкопавши 7729 курганів, О. С. Уваров знайшов лише три залишки мечів (із них — одна шабля). І це в часи (IX—XII століття), коли кожен русич навіть "спав з мечем".

"Ібн-Фадлан... намалював нам повне озброєння Русів: кожен із них... носив сокиру, ножик і меч, без яких їх ніколи не зустрічали...

Незважаючи на ясність слів арабського письменника, мечі були в могилах (Мерян. — *В. Б.*) як рідкісні винятки" [4, с. 123—124].

Через що й виникає резонне запитання: чи варто росіянам базувати свою історичну науку на суцільних винятках?

Ми ж бачимо: етноси слов'ян Подніпров'я та фінських племен країни Моксель відрізнялися істотно. Практично у всьому.

6

Цілком імовірно, читачі вже неодноразово задавали собі запитання: як же так сталося, що російські історики пропустили такий страшний удар, якого завдав їхній історіографії своїми археологічними роботами О. С. Уваров. І не лише він, бо працювало чимало інших археологів і антропологів.

Зверніть увагу: всі найбільш разючі удари по московській історичній брехні про слов'янське походження московитів були завдані в другій половині XIX століття. Головними напрямками цих ударів стали дослідження з археології та антропології, а також вивчення давнього побуту і звичаїв московитів. Дослідження повністю заперечували словесні байки "великоросів". Вони свідчили про разючу відмінність етносу Подніпров'я від етносу межиріччя Оки і Волги. Словесна полова російської історичної науки відсівалася навіть від легесенького подуву вітерця фактологічних джерел.

Треба відзначити: жорстока суперечка між прихильниками норманської теорії походження Русі та прихильниками чисто слов'янського її походження, що спалахнула було на початку другої половини XVIII століття, майже повністю згасла в період царювання Катерини II. Тоді подібна суперечка була недоречна. Бо сама присутність німецької пані (майже норманки) на російському престолі знімала питання з порядку денного. Та й Кате-

рина II, особисто втрутившись в історіографію "переважно Росії", поставила "остаточні крапки" в історії Московської держави. Так до початку XIX століття був установлений якийсь консенсус між норманістами і слов'янофілами. Тобто була дана можливість, у межах дозволеного "загальноросійськими літописними зводами", вести будь-які дослідження в археологічному, антропологічному, історичному і т. д. напрямках. Головною умовою подібних досліджень було збереження "статусу-кво" катерининської концепції побудови російської держави, походження правлячої династії та становлення московитів як народу. А відповідно до катерининської концепції, народів, які створили "*єдину русь*", було багато. Тут і слов'яни, і чудь, і меря, і весь, і мурома й т. д. Ясна річ, згідно з концепцією, слов'яни були головними, і їм дозволялася міграція в будь-якому напрямку. До речі, тим же фінським племенам заборонялися будь-які зсуви в напрямку слов'ян. Вони могли лише бути "витиснуті слов'янами" зі своєї обителі. Подалі, на схід і на північ. Усе до банальності просто, на-дійно. І якщо читачі зазирнуть у будь-яку працю О. С. Ува-рова, Д. О. Корсакова, П. С. Савельєва, А. П. Богданова, О. О. Шахматова, вони переконаються: видатні вчені, в принципі, ніде не суперечили катерининській (романовській) концепції. Вони скрізь розповідали про "перетікання слов'ян", "перевагу слов'ян", "слов'янське минуле" тощо. Однак, крім "словесного лушпиння", подавали сотні, тисячі незаперечних фактів, які повністю відмітали подібне "лушпиння".

Якщо відкриємо старі російські енциклопедичні словники, побачимо: навіть на початку XX століття московська археологія прихильно сприймала праці О. С. Уварова.

Читаємо: "Уваров Олексій Сергійович (1828—1884) — відомий археолог... Першою ж працею своєю гр. Уваров виборов собі видатне місце серед наших дослідників...

У 1851 р. він... відправляється на розкопки в древнє князівство Суздальське... На підставі цих розкопок він

написав "Меряни та їхній побут за курганними розкопками...". У 1864 р. у Москві відкривається московське археологічне товариство, граф Уваров... займає в новому товаристві посаду голови, яка й залишилася беззмінно за ним аж до його смерті. Одноголосно обраний, Уваров виголосив промову, в якій намітив той шлях, що так блискуче був подоланий згодом московським археологічним товариством під його керівництвом... З його ініціативи було створено керівництво для розкопок курганів та для їх дослідження. За його пропозицією проведено дослідження курганів кривичів, городищ жителів півночі та старожитностей тверської Карелії..." [3, с. 418—419].

Висновок єдиний: на початку XX століття авторитет О. С. Уварова і його досліджень "*колиски Великоросії — Мерського стану*" залишався безперечний і непохитний. Однак уже в той час були люди, які бачили повну невідповідність між "загальноросійськими літописними зводами", які утверджували "слов'янське минуле" Московії, і дослідженнями археолога О. С. Уварова.

Першим із "великоросів", хто відкрито почав спростовувати археологічні дослідження графа О. С. Уварова, став такий собі О. А. Спіцин, який ще донедавна особисто поклонявся видатному археологові. У своїй праці "Володимирські кургани", опублікованій у збірнику "Вісті Імператорської Археологічної комісії", випуск 15-й за 1905 рік, він так пояснив своє неприйняття археологічних праць О. С. Уварова: "Висновки ж гр. Уварова та усілякі його узагальнення нас уже не можуть задовольняти" [11, с. 89].

Як пам'ятаємо, багато років археологічні праці О. С. Уварова були авторитетними й безперечними. Але ось такий собі О. А. Спіцин поставив їх під сумнів. І якби хоч подібну думку висловив практикуючий археолог, який багато чого побачив на своєму віку і сам попрацював на ростовсько-суздальському археологічному полі. Але ж ні, заперечувати роботи археолога О. С. Уварова став звичайний російський клерк.

До речі, ті ж російські енциклопедичні словники до початку XX століття нічого не знали про якогось Спіцина Олександра Андрійовича. По суті, лише Велика Радянська Енциклопедія вже починає вивищувати О. А. Спіцина та повністю заперечувати О. С. Уварова. І від одного видання Енциклопедії до іншого — усе більш затято. В останньому, третьому, О. А. Спіцин уже подається як "видатний археолог". Ось такі метаморфози відбувалися в російській науці!

Візьмімо ВРЕ (друге видання): "Спіцин Олександр Андрійович (1858—1931) — радянський археолог (визнали своїм! — *В. Б.*). Народився в м. Яранську колишньої В'ятської губернії. Після закінчення Петербурзького університету (1882) працював учителем історії у В'ятці (отоді й виявив невідповідність робіт О. С. Уварова "загальноросійським літописним зводам". — *В. Б.*)... Переїхавши в Петербург, Спіцин з 1891 р. взяв активну участь у роботі Археологічної комісії, піднявши значення слов'яно-російської археології (через що й став "видатним радянським археологом". — *В. Б.*)... З 1929 р. — член-кореспондент Академії наук СРСР... *Спіцин мало займався розкопками*, зосередивши свої сили на вивченні та виданні різних археологічних матеріалів. Спіцин одним із перших почав здійснювати поєднання археології та історії" [12, т. 40, с. 313].

Саме почавши "поєднання археології та історії", О. А. Спіцин ніяк не зміг "поєднати" роботи О. С. Уварова із "загальноросійськими літописними зводами". А так як йому ніколи не дозволили б зазіхати на "загальноросійські" літописні байки, він і написав, що, мовляв, "нас не можуть задовольнити" роботи О. С. Уварова. І взявся з них (розкопок) робити зовсім інші висновки. З'явився такий собі російський археологічний "чистильник", який сам "мало займався розкопками", однак вільно маніпулював роботами інших.

Нехай читачі не думають, що це мої домисли. Ні! Аби переконатися у справедливості моїх слів, ми вивчимо роботу О. А. Спіцина "Володимирські кургани", як то ка-

жуть, уздовж і впоперек. Читачі побачать самі, до якої елементарної брехні опускався "радянський археолог", щоб приписати Московії "слов'янське походження". І цьому дивуватися не варто. З першої книги ми вже бачили, до якої ницості опускався лауреат Нобелівської премії А. І. Солженіцин, аби "обґрунтувати" свої домагання на українські та казахські землі. Це звичайна "мораль" російського шовініста. Йому завжди не вистачало чужої землі.

Відкриємо роботу О. А. Спіцина "Володимирські кургани" — звичайний спрощений переказ книги О. С. Уварова "Меряни та їхній побут за курганними розкопками". Стаття займає 88 сторінок і 8 рядків. На перших 23 сторінках "Володимирських курганів" подані наступні матеріали: одержання О. С. Уваровим дозволу на проведення археологічних робіт; перелік місць, де проводилися розкопки; повідомлення, ким і коли велися роботи; опис переліку розкопок, які провадили інші археологи, і матеріали, які використав у своїй книзі Уваров; повторне, самовільне сортування археологічного матеріалу за часом: "речі VIII—IX ст., кургани X століття, кургани XI—XII століть; "речі пізні й невідомі", як пише О. А. Спіцин.

Дуже важливо відзначити: подаючи чужий матеріал, О. А. Спіцин усвідомлено вносив власні критичні натяки і недомовки на адресу О. С. Уварова й П. С. Савельєва, які особисто керували розкопками; робив безліч домислів типу: "Розкопки проводилися з помічниками, безсумнівно, недосвідченими, які навряд чи розуміли всю відповідальність роботи". Начебто О. А. Спіцину було відомо, як велися роботи, начебто він був більш значимим фахівцем в археології. Робив він і напівнатяки на некомпетентність О. С. Уварова: "Потрібні ретельне перевидання та переоцінка матеріалу, добутого розкопками Володимирських курганів" [11, с. 90]. І нарешті, він робить самовільні висновки, що повністю розходяться з висновками К. М. Тихонравова, який провадив розкопки біля села Васильки і ні єдиним

словом не згадує про це. Послухайте: "У 1852 р. К. М. Тихонравов розкопав 291 курган біля села Васильки Суздальського повіту, мабуть, з доручення гр. Уварова... Є покурганний опис цієї розкопки... Разом із Гніздиловим ці місця, мабуть, древні суздальські російські поселення" [11, с. 91].

І багато чого подібного. Хоча К. М. Тихонравов, П. С. Савельєв, О. С. Уваров та інші чітко зафіксували належність розкопок у с. Васильки фінському етносу (мері). При цьому, якщо О. А. Спіцин робив свої висновки абсолютно голослівно, то археолог О. С. Уваров свої висновки повністю обґрунтував.

Він зазначав: "Починаючи із самого берега Переславського, де головне первісне поселення називається Веськово, потім уздовж Нерлі й інших вод зустрічаються назви: Весь, Веська, Веслево, Вексіци; навіть сама назва Васильки (Весильки) є безперечно обрусіла форма такого ж кореня, від слова vesi, фінською — *вода*. Древні Фіни поклонялися воді, vesi, яку навіть персоніфікували у вигляді особливого божества, оспіваного в древніх рунах. Цікаво, що археологічні матеріали цілком підтвердили стародавність цих назв, які походять від фінського кореня vesi" [4, с. 13].

Я не стану описувати знахідок з курганів біля с. Васильки та с. Гніздилово. Нагадаю лише, що там було знайдено східні монети X століття, які свідчили про поховання кінця X—початку XI століття. Така відверта облуда "радянського археолога" про "суздальські російські поселення".

Підемо далі за статею О. А. Спіцина. На наступних 22 сторінках подані нумерація до наведених нижче малюнків і довільний текст до цієї нумерації типу: "№ 43. У Рум('янцевському) Муз(еї) немає. Кустеря. Аналогія в Гніздовському могильнику" і тому подібні. Всі ці вільні примітки О. А. Спіцина не мають нічого спільного з описовою частиною розкопок і щоденниковими записами археологів, крім місця виявлення.

На наступних 34 сторінках наведено зображення речей, зброї і прикрас, знайдених О. С. Уваровим, П. С. Савельєвим і К. М. Тихонравовим у курганах під час розкопок.

Весь матеріал, поданий на 79 сторінках, є набутком археологів і, звісно, ніякого стосунку до "наукової творчості" О. А. Спіцина не має. Він (матеріал) поданий винятково для надання більшої ваги роботі самого О. Спіцина. Звертаю увагу читачів: посилання О. Спіцина на "аналогію в Гніздовському" потрібне йому для обґрунтування цієї речі як слов'янської. Тому що мова йде про розкопки в Гніздово (Смоленську). Прошу не плутати з розкопками біля с. Гніздилово, виконаними експедицією О. С. Уварова на річці Нерль.

Отже, особиста робота "радянського археолога" щодо характеристики курганних розкопок у ростовсько-суздальської землі та висновки помістилася на 8 сторінках і 8 рядках, проте це дозволило авторові зробити прямо-таки приголомшливі висновки: приписати всі кургани — слов'янам. Однак О. А. Спіцин у своїх міркуваннях і висновках настільки забрехався, що так ніколи й не зумів виборсатися зі своєї брехні.

Прочитаємо думки та доводи О. Спіцина з його статті "Володимирські кургани". З тих знаменитих 8-ми сторінок і 8 рядків: "До цього часу (VIII—X століття. — *В. Б.*) до російських старожитностей можна відносити подовжені й довгі кургани... У звітах про розкопки гр. Уварова і Савельєва немає ні найменших згадок про ці важливі пам'ятки старовини... Сюди такі кургани повинні були просунутися разом із першими російськими поселенцями з верхів'їв Двіни і Дніпра" [11, с. 95].

Повинні-то повинні — та ж не просунулися. Жоден із археологів, які працювали в другій половині XIX століття в ростовсько-суздальській землі та її околицях, довгих і подовжених курганів не відшукав. Тобто серед більш ніж 10 тисяч розкопаних могильних курганів не існувало курганів, які хоча б за зовнішніми ознаками належали

"росіянам". Хоча мова йде зовсім не про "росіян", а лише про слов'ян. Росіян у ті часи не існувало. Залишимо цю маніпуляцію на совісті "радянського археолога".

Що цікаво, граф О. С. Уваров лише в одній своїй книзі (я не кажу про щоденникові записи) докладно описав розміри декількох сотень саме круглих курганів. У його книзі XVII розділ має назву: "Окружність і висота курганів" (с. 175—178). Притім усі кургани ростовсько-суздальської землі, за рідкісним винятком, один в один заввишки від 1 до 3-х аршинів (71,12 см — 213,36 см).

Тут доречне російське прислів'я: "нечєво на зєркало пєнять, коль рожа кріва".

Навіть О. А. Спіцин змушений був поскаржитися: "Майбутні дослідники Ростовсько-Володимирської області зроблять велику послугу науці (скоріше — лженауці! — *В. Б.*), розшукавши тут безсумнівні сліди древніх кривицьких подовжених і довгих курганів" [11. с. 96].

І мовби за бажанням О. А. Спіцина, у 1904 році археолог О. О. Смірнов розшукав і дослідив (біля міста Мурома) кілька подовжених курганів. Але, як виявилося, і вони належали не "російським", а фінським племенам. Так що навіть О. Спіцин змушений був визнати: "належність їх до типу смоленських (гніздовських. — *В. Б.*) ще не з'ясована. Посуд у цих курганах виразно фінський..." [11, с. 96].

Що, однак, не перешкодило "радянському археологові" все-таки зробити висновок про всі круглі кургани ростовсько-суздальської землі: "Ми без вагань визнаємо володимирські кургани російськими, і прояву в них фінського елементу вважаємо незначною". [11, с. 166].

Вважати, у принципі, О. А. Спіцин міг що заманеться. Однак доказів для його "вважань" не було. Як пам'ятають читачі, археолог О. С. Уваров у своїй книзі подав тисячі назв урочищ, сіл, селищ, рік і озер, які мають фінські корені й фінське походження. Таких корінних "російських слів", як Москва, Ока, Кострома, Клещино, Неро, Шендора, Кустері,

Вязьма, Клязьма, Гза, Волга, Колокша, Теша, Уводь, Кіжила, Шупуліно, Істра.

А оскільки російському члену-кореспондентові з цього "фінського приводу" було "нічим крити", то він про це просто промовчав. Так би мовити, "не помітив". Звичайний прийом "великоросів".

Однак О. Спіцин дуже докладно, як для восьми сторінок, "розтлумачив" саме слово — *меря*. Отут він породив "шедеври" своєї логіки. Послухайте: "Що Володимирський край колись заселений був фінами, це очевидно й не піддається сумнівам, та щоб це була саме *меря* й щоб саме вона займала Ростовське і Плещеєвське озера, на це потрібні докази інші, крім *посилання на Нестора і Карту*...

Через те, що ім'ям *мері* називають себе черемиси, і на підставі того міркування, що Галич Мерський стоїть в землі черемисів, вважаємо за можливе літописну мерю ототожнювати саме з цими народностями... Слова літопису тут не факт, а лише домисел" [11, с. 164].

Мене завжди вражав нахабний цинізм російських учених мужів. Не міг же член-кореспондент радянської Академії наук не знати найпростішої істини: "черемиси" ніколи не називали себе цим ім'ям. Вони завжди величали себе самоназвою — марі. Що тотожно — *меря*. Саме "великороси" завжди маніпулювали прізвиськами для цілих народів. Згадайте: татари — *волзькі булгари*; малороси — *русичі, українці*; киргизи — *казахи*; зиряни — *морт-комі*; вотяки — *уд-морт* тощо. Російський професор М. А. Кастрен, один із великих учених-фінологів, ще задовго до О. Спіцина виразно вказав та те, що корінь слів: *мор, мар, мер, мур* єдиного походження — від фінського слова *"марі"* — людина. Той же А. Кастрен чітко пояснив, що саме великороси, ламаючи фінські назви, розірвали однокореневі слова, утворивши кілька. Тому посилання О. А. Спіцина на вигадане слово — черемиси — елементарний блуд. Для члена-кореспондента — ще й ознака неуцтва. З таким ось "науковим діячем" Московії маємо справу.

Заява О. А. Спіцина про "домисел" легендарного Нестора — навіть не дурість. Це звичайна словесна "проституція" російського наукового мужа. Вочевидь, великий Нестор набагато краще за О. Спіцина знав, де на початку XII століття жила *меря*. І хоча працю Нестора дуже ґрунтовно попсували "вставками" московські "мужі від науки", на що вказував О. О. Шахматов, однак геніальність її від цього не зменшилася.

А ось як далі маніпулював зі словом *меря* "радянський археолог":

"Указівки на існуючі географічні назви у Володимирській області, пов'язані нібито з ім'ям *мері*, не можуть видаватися переконливими, тому що етнічні назви застосовуються лише на окраїнах племені, де вони мають реальний сенс, як позначення межі, і *де вони негайно зникають, як тільки місцевість займається суцільним однорідним іншим племенем;* російському населенню, що зайняло Ростовське озеро, незручно було називати його Черемиським" [11, с. 164—165].

Подібні докази настільки безглузді, що їх нема рації коментувати. Адже якщо вище О. А. Спіцин визнав, що "Володимирський край колись заселений був фінами", а пізніше їх "витіснили росіяни", то, за логікою того ж О. Спіцина, "назви... негайно зникають, як тільки місцевість займається суцільним однорідним іншим плем'ям". Що ж відбулося з цими "росіянами", які чомусь залишили у своєму побуті не лише саме слово *меря*, але й десятки тисяч інших, чужих їм фінських слів? Приміром, Москва, Волга, Ока та інші. В який кут у своїх вигадках забрів російський член-кореспондент Академії наук?

Найімовірніше, вчинилося за методом: "язык мой — враг мой", або ж: язик — мов помело. Такий він, "радянський археолог". Притім спотворив зміст наукових висновків О. С. Уварова. Позаяк той чітко писав: "Якщо тепер, дивлячись на великий простір, зайнятий назвами, що нагадують древню *Мерю*, ми зазначимо, що таке спів-

звуччя імен може відбутися випадково, то найкращим спростуванням такого заперечення можуть слугувати самі ці назви. Коли в Тульській губернії (на окраїні! — *В. Б.*) у назвах: Мерлево і Мерлиновка повторюються тільки ті назви, які ми вже зустрічали в Нижегородській і Ярославській губерніях, де, безсумнівно, жили *Меряни*, тоді подібні назви набувають якості найбільш переконливих доказів. Назва Меринове, що зустрічається в колисці Мерянського народу, поблизу озера Клещино, і повторюване без жодних змін у Вологодській, Нижегородській, Тверській і Ярославській губерніях, загалом 8 разів, усуває всіляку можливість звичайного співпадіння" [4, с. 10].

"Чимало із цих назв як вод, так і селищ повторюються в найбільш віддалених між собою місцевостях, доводячи цим не лише свою етимологічну єдність або спорідненість, але також і єдність походження перших мешканців цих країв. Лише один і той же народ міг, розкинувши свої селища на великому просторі, повторювати ті ж імена або давати назви однакового етимологічного походження" [4, с. 12].

Ось і кінець балаканині О. А. Спіцина. Археолог О. С. Уваров писав про назви меря й інші, проявні не лише безпосередньо біля озер Неро і Клещино, а чітко нагадував про їхнє існування на величенному просторі мерянської землі. Для того й була складена карта, яка підтверджує велику істину другої половини XIX століття. Члену-кореспондентові Академії наук не личило так відверто брехати. Щодо "незручності" слова "черемиси", "радянському археологові" потрібно було нарікати на московських шовіністів. Фінські племена *меря* й *марі* до цього стосунку не мали.

Однак хоч як би хитрував та вивертався О. А. Спіцин, він все-таки повинен був пояснити, кого ж мав на увазі під "російським народом"? Які племена слов'ян, за його ідеєю, перекочували в IX—XII століттях у мерянську землю? І він, нарешті, ледь-ледь відхилив завісу таємниці:

"Для нас важливе питання не про те, росіянам чи фінам належать володимирські кургани, для нас особисто давно вирішене, а про те, якому зокрема російському племені вони можуть бути приписані" [11, с. 166].

У цих словах — весь О. А. Спіцин. Йому не потрібні були ніякі докази. Він давно вирішив (радше, за нього вирішили), що фінське плем'я *меря* не могло стати утворюючим ядром "великоросійської нації". Тому великі археологічні відкриття його просто "не влаштовували". Для нього, і для таких, як він, у питанні походження московитів навіть праця геніального Нестора, щоправда, злегка перекручена фінськими співвітчизниками члена-кореспондента, не була обов'язковим елементом історії. Перед ним стояло лише одне завдання: визначити, "якому... російському племені вони можуть бути приписані".

До речі, як побачимо, він так і не зумів на це питання знайти переконливу відповідь. Облудою тхнуло від найменшого дотику до його писанини.

У своїх стараннях О. А. Спіцин зіткнувся з масою проблем. І перша з них полягала в тому, що він почав свої "пошуки" лише на початку XX століття, коли московська історія вже давно була "скроєна" і коли, як казав великий русич-українець М. Грушевський, "кожен російський демократ закінчувався на українському питанні". Тобто О. А. Спіцину не дозволяв звичайний російський шовінізм заявити, що "великороси" постали від "слов'ян малоросійських". Тому одразу відпали такі племена, як: поляни, сіверяни, волиняни, дреговичі, дуліби, уличі та інші. Не годилися на роль "родичів" і новгородські словени, бо вимальовувалася картина пізнього й принизливого походження московитів. Крім того, не знаходило пояснення повне винищення новгородських словенів московитами в XV—XVI сторіччях. Не годилися в предки "великоросам" і "сумнівні в'ятичі", скоріше за все й не існуючі в історичному минулому. Адже в'ятичі не залишили після себе ні єдиного відомого селища,

не кажучи вже про "міста". А про культурні досягнення в'ятичів навіть говорити нема чого. Зрозуміло, таке плем'я не годилося "великоросам" у предки. Поколесивши по окрузі, О. А. Спіцин, з мовчазної згоди російських учених, зупинився на "смоленських кривичах". По-перше: свої, "великороси", а по-друге: не проглядалося ніякої залежності від минулого. І вовк ситий, і вівця ціла.

Почитаємо "радянського археолога":

"Колонізація Ростовського краю росіянами почалася... в IX ст. і, скоріше за все, з верхів'їв Дніпра, із землі смоленських кривичів. У X ст. бачимо тут рясне російське населення, що залишило численні кургани зі спаленням (О. А. Спіцин має на увазі мерянські кургани, досліджені О. С. Уваровим. — *В. Б.*). Кургани ці загалом багаті на знахідки, мають аналогії лише в Гніздово (Смоленськ. — *В. Б.*), тому що кургани X ст. новгородські, псковські і вітебські дуже бідні речами, і речі ці інших типів... Курганів X ст., які можна було б приписати південноросійським і середньоросійським племенам, у Володимирській області нема, як немає їх і на місці" [11, с. 167].

Як бачимо, не підійшли О. А. Спіцину ні південноросійські, ні середньоросійські кургани. Не знайшли слідів наших предків у "Володимирській області". Жодного!

А скільки дисертацій в українській історіографії написано на цю тему — "про перетікання слов'ян трьома шляхами". Як бачимо, О. А. Спіцин не побажав "родичаться" з "малоросами".

Однак що цікаво: і "смоленські кривичі" не мали абсолютно ніякого стосунку до мерянських курганів IX—X століть, тому що їхні кургани відрізнялися від курганів мері.

Послухаймо самого О. Спіцина, з іншої його праці "До історії заселення Верхнього Поволжя росіянами": "Найстарші пам'ятники давнини в країні смоленських і полоцьких слов'ян — подовжені й довгі кургани, із залишками спалення трупів. Перші можна відносити до IX ст., другі почасти до кінця IX, почасти до X ст. Це найбільш характерні

старожитності кривичів даного часу, рясно поширені в їхніх землях і геть-чисто відсутні в районі російських племен південних і східних (у країні Моксель. — *В. Б.*) [13, с. 3—4].

Однак ні О. С. Уваров, ні його численні колеги серед багатьох тисяч розкопаних курганів не знайшли ні єдиного довгого або подовженого кургану. Винятково круглі й всі як один — невисокі. Навіть сам О. Спіцин розумів анекдотичність ситуації, тому й писав:

"Майбутні дослідники Ростовсько-Володимирської області зроблять велику послугу науці, розшукавши тут безсумнівні сліди древніх кривицьких подовжених і довгих курганів. Найдоречніше шукати такі кургани біля Ростова і Переяславля" [11, с. 96].

Але й наступні дослідники не знайшли "біля Ростова і Переяславля" ні одного довгого або подовженого кривицького кургану.

Познущались зі спіцинської теорії "подоби знахідок у Гніздово" й сучасні історики. Послухаймо істориків С. В. Думіна і О. О. Турілова: "Особливу увагу дослідників привертали й привертають розкопки Гніздова (який був, цілком імовірно, попередником Смоленська), Темирівських і Михайлівських курганів під Ярославлем. Археологи виявили й характерні типи скандинавських поховань... з характерними предметами, у тому числі так званими "молоточками Тора" (амулетами, пов'язаними з культом скандинавського бога-громовержця), мечі, застібки-фібули... Ці знахідки скандинавського інвентаря дали історикам достовірний матеріал, який було досить важко ігнорувати, хоча під тиском усе тієї ж великої теорії (слов'янофільства. — *В. Б.*) розкопки іноді згорталися, були спроби штучно знизити — шляхом складних маніпуляцій — "надмірно високий" відсоток варязьких поховань" [14, с. 18].

Серед тих, хто посилено займався "маніпуляціями" розкопок у Гніздово, був і наш "радянський археолог". Однак подальші дослідження археологів спростували й цю брехню пана О. А. Спіцина...

Погортаймо "Володимирські кургани" далі: "В'ятичі, судячи з розкопок курганів у Калузькій і Тульській губерніях... стояли геть осторонь від колонізаційного руху в Суздаль...

Речей, характерних для радимицьких і сіверянських курганів XI ст... серед володимирських старожитностей не виявлено жодної, так що не може бути й мови про колонізацію Клязьми з цього боку.

Києво-Волинські кургани XI—XII ст. доволі бідні на речі і вже цим наочно відрізняються від володимирських того ж часу...

Кургани XI—XII ст. дреговицькі близькі до києво-волинських і, таким чином, далекі від володимирських" [11, с. 168—169].

Ні одне слов'янське плем'я (за О. А. Спіциним), крім смоленських кривичів, не брало участі з XI по XII століття в колонізації (перетіканні) ростовсько-суздальської землі.

До речі, всі ці висновки стосуються й новгородських словенів, тому що: "...новгородці IX—X ст., задовольняючись своїм історичним центром, не мали колонізаційних інтересів ні на Волзі, ні в Суздальщині" [13, с. 4].

Те ж стосувалося новгородців і XI—XII століть. О. Спіцин так і заявив: "новгородські словени зовсім не брали безпосередньої участі в заселенні Ростовсько-Суздальської області..." [13, с. 6].

Отже, залишилися лише "смоленські кривичі"! Тому О. Спіцин і далі проповідує свою ідею:

"Смоленські кривичі, склавши ядро російського населення Ростовської області, продовжували колонізувати її і в XI ст.. На жаль, ми зовсім не маємо змоги встановити, наскільки насправді значний був рух у цей час населення з верхів'їв Дніпра в залеські міста" [11, с. 169].

Ось, нарешті, й "радянський археолог" трохи пригальмував з "перетіканням смоленських кривичів" в "Ростовсько-Суздальську область". Незабаром побачимо, як він остаточно заплутається у своїх домислах.

Наостанок, у своїй праці "Володимирські кургани" О. А. Спіцин подав ще одну очевидну вигадку, яка стосується досліджень археолога О. С. Уварова.

Читаємо: "Наступні століття життя Володимирської області наразі приховані від очей археолога, тому що кургани далі XII ст. не ведуть" [11, с. 172].

Я не буду докладно аналізувати цю відверту брехню "радянського археолога". Скажу лише, що кількість курганів II періоду, які належать до XII—XVI століть, розкопаних уваровською експедицією в ростовсько-суздальській землі, становила кілька тисяч. За своєю подобою, методами поховань, знайденими речами тощо вони повністю відповідали розкопаним курганам I періоду (VIII—XII століття). Ось тому й довелося О.Спіцину брехати про "відсутність курганів далі XII століття". Адже і йому необхідно було якось пояснювати єдині 700-літні мерянські цвинтарі та єдину 700-літню форму (і навіть орнамент) посуду. І багато чого іншого. А пояснень із цього приводу в нього не було.

"Радянський археолог" був винятково плідною людиною. Він написав десятки статей про різні археологічні пошуки. Хоча сам, як писала ВРЕ, "мало займався розкопками". Він просто вів "зачищення" археологічних досліджень, "уживав спроби складних маніпуляцій", як писали сучасні історики.

І я вирішив уважно перечитати інші його роботи, зіставити їх з "Володимирськими курганами". У своїй праці "До історії заселення Верхнього Поволжя росіянами" О. А. Спіцин, уже сам того не помічаючи, став суперечити своїй теорії "перетікання смоленських кривичів" у "Ростовсько-Суздальську область".

Почитаймо: "Облаштовувачі Суздальської землі, князі Юрій, Андрій і Всеволод, без сумніву, однаково радо приймали поселенців звідусіль... Здавалося б, можна чекати, що саме дніпровські кривичі повинні були становити го-

ловну масу переселенців сюди. Може, так і було насправді, але археологічний матеріал точних вказівок на це поки що не дає" [13, с. 7].

Хоч якими витонченими прийомами користувався А. Спіцин, хоч які натяжки він робив, на кшталт: "здавалося б", "можна чекати", "повинні були", "без сумніву", — а "смоленських кривичів" як не було у Володимирській області, так і не з'явилося.

Однак у цій роботі О. А. Спіцин наразі лише поставив під сумнів свою працю зі спростування робіт О. С. Уварова. А ось в іншій роботі: "Розселення древньоруських племен. За археологічним даними" він уже сам із себе познущався. Послухайте: "У питанні про тих же білорусів є один пункт, у якому філологічні й археологічні розвідки зійшлися, але привели до висновку, дивним чином суперечному дійсності. Одні й інші суголосно стверджують, що кривичі належать до північної групи давньоруських племен, тобто великоросів, тоді як усі ті місцевості, де археологічними розкопками виявлені поширення кривицьких (полоцьких і смоленських) курганів в XI столітті, у цей час заселені не великоросами, а білорусами. У масове переселення племен ми не зважуємося вірити, а повне перероджения одного племені в інше, упродовж 6—7 століть, хоча б російського в російське, малоймовірно. Виходу із цієї дилеми ми не бачимо" [15, с. 39—40].

Спостерігаємо черговий анекдот російської так званої історії. Тому що ніякої дилеми тут не існувало й не існує. Є найпростіша істина: від кривичів, справді, походять білоруси, а "великороси" мають зовсім інше коріння — фіно-татарське. І немає дилеми!

Ми не будемо вивчати подібні "праці" інших російських "істориків-поденників", які намагалися спростовувати й очорняти видатні археологічні дослідження графа О. С. Уварова і його експедиції. Археологічні розкопки і висновки О. С. Уварова безцінні для світової науки. Вони завдали завершального удару по московській історичній облуді "про сло-

в'янське походження Московії", чого насправді бути не могло.

Хочу нагадати: в російській історичній науці є й інші джерела, які остаточно спростовують "перетікання смоленських кривичів" у так звану ростовсько-суздальську землю. Цитуючи "Літописець Переяславля-Суздальского", професор Д. О. Корсаков свідчив:

"Смольняни проникли лише раз у Ростовсько-Суздальську землю — у війську Мстислава Мстиславича Торопецького (у 1216 р.). З літописного свідчення про Смольнян під цим роком видно, що Смольняни вважали Ростовсько-Суздальську землю геть для себе чужою" [9, с. 147].

Здається, коротше не скажеш. Ростовсько-суздальска земля тому й була "геть чужа" для смоленських кривичів, що була заселена "геть чужим" фінським етносом.

Той же професор Д. О. Корсаков, посилаючись на працю С. М. Соловйова "Природа Російської державної області та її вплив на історію" і на працю М. І. Костомарова "Дві руські народності", точно встановив місце кривичів в історії. Послухайте: "Кривичі — було плем'я дике, яке не мало задатків до самостійного розвитку через своє невигідне географічне розташування, котре затисло його в лісистій місцевості серед Литовських народів. Це плем'я, розвинувши в собі переважно сувору релігію, рано підпадає під уплив Литовців і змішується з ними. Об'єднане спочатку Федерацією з Новгородськими Слов'янами, плем'я Кривичів в подальшому своєму історичному житті виділяє два князівства: Полоцьке і Смоленське, — по системі рік Західної Двіни і Дніпра. Унаслідок напрямку цих рік — Двіни на захід і Дніпра на південь, плин історичного життя обох князівств веде до заходу і півдня, залишаючись зовсім далеким північному сходу Росії (ростовсько-суздальської землі. — *В. Б.*)" [9, с. 46].

Отже, перетікання не могло бути здійснене внаслідок географічних особливостей місцевості. Рух у ті далекі часи здійснювався по ріках.

Дуже пізно "радянський археолог" О. А. Спіцин узявся за свою брудну й невдячну роботу. Як кажуть самі росіяни: поїзд давно пішов.

Однак російським науковим мужам і нині ввижається все та ж вигадана історична дилема. Не може ні серцем, ні розумом сприйняти російський шовініст праці свого співвітчизника археолога О. С. Уварова. Бажає бути слов'янином — і все тут.

7

Я дещо вагався, чи підключати російську антропологію XIX століття до наших історичних досліджень. Навіть радився з друзями й істориками. Однак їхні думки розділилися. Вирішальним фактором щодо включення цього розділу в книгу стали одкровення російських політичних шовіністів, які виказують нову тугу за "слов'янським братерством трьох народів". Така їх охопила туга за цим "братерством", що вони навіть спробували відняти в одного "молодшого брата" острів Тузлу, а другого "молодшого брата" серед зими відключили від газу. "Старший брат" проявляв споконвічну "справжню любов" до "молодшого". Після цього мої сумніви, укотре вже, розвіялися. Однак непокоїла десь у глибині свідомості все та ж настирлива думка: невже "старший брат" ніколи не порозумнішає? Невже й далі буде намагатися будувати імперію на людських кістках?

Ось чому автор вирішив залучити, для ознайомлення читачів, антропологічні праці знаменитого вченого XIX століття професора А. П. Богданова.

Хочу звернути вашу увагу: ВРЕ (третє видання, т. 3, с. 443) визнала А. П. Богданова "одним із засновників антропології в Росії", "організатором перших антропологічних установ і популяризатором природничо-наукових знань". Він був професором Московського університету (з 1867 року) і членом-кореспондентом Петербурзької Академії наук з 1890 ро-

ку. Виходить, і в цьому випадку ми маємо справу з великим російським ученим кінця XIX століття.

Дозволю собі розкрити читачам деякі основні поняття антропології. Це "...наука про походження й еволюцію людини, формування людських рас і про нормальні варіації фізичної будови людини" (ВРЕ, т. 2, с. 107). На тій же сторінці далі написано: "Антропологія вивчає варіації розмірів і форм тіла за допомогою опису й виміру... Важливими методами антропологічних досліджень є краніологія, остеологія, одонтологія, антропологічна фотографія, зняття відбитків шкірних візерунків долонь і підошовних поверхней стіп, зняття гіпсових масок обличчя" тощо.

Професор А. П. Богданов, вивчаючи мерян, у своїй праці "Курганне плем'я Московської губернії" приділив головну увагу краніологічним дослідженням. А "краніологія" — це наука про будову черепа людини і тварин.

Сподіваюся, читачі добре пам'ятають видатні праці в цій галузі знаменитого радянського вченого М. М. Герасимова і його школи.

Згідно з "Великою Медичною Енциклопедією" (видання третє) і світовими стандартами, людські черепи характеризуються трьома головними типами: доліхоцефалія, мезоцефалія, брахіцефалія — за так званим поздовжньо-широтним індексом черепа. Цей індекс обчислюється по формулі: (поперечний діаметр: поздовжній діаметр) х 100 [17, т. 11, с. 481].

Погляньмо, як Медична енциклопедія характеризує ці три характерних будови черепа:

"*Брахіцефалія*... — короткоголовість, форма голови, що відрізняється високим відношенням показника найбільшої ширини голови до її найбільшої довжини. Обчислюють по формулі: (в:а) х 100, де **а** — поздовжній діаметр голови від надбрівної точки (глабела) до потиличної (опістокраніон), **в** — поперечний діаметр між тім'яними точками. Цей індекс, введений у 1842 р. шведським ант-

рополог А. Ретціусом, отримав назву "головного показника". Головний показник застосовують в антропології — для характеристики процесу округлення голови (форми черепної коробки в межах виду сучасної людини). Брахіцефалія майже не зустрічається у викопних гомінідів, не належних до виду Homo sapies, себто у неандертальців, синантропів і пітекантропів. У сучасної людини Брахіцефалія характеризується індек-сом 81,0 і вище" (17, т. 3 с. 372).

Саме брахіцефальні черепи, згідно з дослідженнями антропологів, характерні слов'янським племенам, зокрема — українцям.

"*Доліхоцефалія*... — довгоголовість; значна перевага поздовжнього діаметра мозкового черепа над поперечним. Термін уведений в антропологію в 1864 р. А. Ретціусом... Головний показник (відношення найбільшої довжини голови до її ширини при Доліхоцефалії (за міжнародною згодою краніологів у 1886 р.) коливається між 55—74,9" [17, т. 7, с. 452].

Доліхоцефалія за старих часів була властива фінським племенам, що жили на території сучасної Московії: від Липецька, Тули і Смоленська до Білого моря та Закам'я.

"*Мезоцефалія*... — проміжна між брахіцефалією і доліхоцефалією форма голови, що характеризується величиною головного покажчика від 76 до 80,9 у чоловіків і від 77,0 до 81,9 у жінок. М(езоцифалія) зустрічається в представників окремих рас і етнічних груп, які населяють усі континенти, за винятком Австралії" [17, т. 14, с. 482].

Після того як ми познайомилися з деякими поняттями медицини й антропології, звернемося до робіт російського професора Анатолія Петровича Богданова (1834—1896). Праця "Меряни з точки зору антропології" написана професором і видана в 1879 році; інша — "Курганне плем'я Московської губернії" — написана й видана значно раніше, у 1865 році, й опублікована в 3-му випуску "Московських Університетських Відомостей". А оскільки "московське

курганне плем'я" є лише частиною мерянського племені й усього фінського етносу, то ми вивчимо спочатку загальне, а за ним — часткове. Тим паче, що "московська частка" абсолютно тотожна "мерянському загальному".

До речі, коли ми говоримо про науку антропологію та її розділ — краніологію, повинні розуміти, що мова йде про дуже авторитетну світову науку, без знань якої дуже важко заглядати в минуле. Саме антропологія дозволяє розставляти остаточні крапки в дослідженні минулого.

Пропоную уважно розглянути працю А. П. Богданова "Меряни з точки зору антропології". На самому початку її професор пише:

"Із-поміж усіх доісторичних мешканців Росії (мається на увазі територія корінних московитів. — *В. Б.*), Меряни найбільш опрацьовані й досліджені як у сенсі археологічному, так і побутовому завдяки класичному дослідженню графа О. С. Уварова. Близько 8000 курганів розкопано було графом Уваровим і покійним Савельєвим, і розкопки ці подали багатий матеріал для пізнання мерян у всіх сенсах, крім антропологічного..." [20, с. 1].

В який раз переконуємося, як високо оцінювали російські вчені в XIX столітті "класичні дослідження" графа О. С. Уварова мерянської землі і мерянських племен. Подібні оцінки давали вчені всіх наукових напрямків, так чи інакше дотичних до розкопок. "Класичними" дослідження О. С. Уварова визнавали історики (М. І. Костомаров, П. Н. Погодін, Д. О. Корсаков і десятки інших), археологи (Л. П. Сабанєєв, А. І. Кельсієв, К. Н. Тихонравов, Я. А. Ушаков та інші), антропологи (К. М. Бер, Ф. П. Ландцерт, А. П. Богданов та ін.). Саме антропологи Бер, Ландцерт і Богданов провели антропологічні дослідження черепів із мерянських могил і підтвердили достовірність висновків О. С. Уварова.

Так, академік К. М. Бер, практично перший антрополог Росії, дослідивши на прохання О. С. Уварова два мерянських черепи з курганів села Доброва Володимирської губернії, зробив такий висновок:

"Порівнюючи ці черепи з тими, які є у нас в анатомічному музеї, мені здається досить імовірним, що вони належать татарському племені. Найбільшу вони мають подібність із черепами Казанських татар, що є у цьому Музеї, тому що вид їх і розміри майже зовсім однакові. Слід, однак, зауважити, що основа черепів деяких татарських племен доволі близька до черепів фінських племен, тоді як основа черепів інших татарських племен дуже мало різниться від монгольських, наприклад, Ногайців, Киргизів та інших. Із цього можна було б припускати, що прислані черепи належали якому-небудь фінському племені... Тому що в згаданих черепах не помітно зовсім ніяких ознак монгольського походження, і якщо вони й належать татарському племені, то такому, яке змішалося з фінами..." [20, с. 1].

Це був перший випадок дослідження двох конкретних черепів з мерянських курганів. Абсолютно незалежний експерт, російський академік XIX сторіччя в досліджуваних черепах не виявив найменших ознак слов'янського походження. Ще раз нагадую, що головною ознакою належності черепа слов'янському племені є його брахіцефалія (широкоголовість). Тобто поздовжньо-широтний індекс слов'янських племен характеризується переважно цифрою понад 81. У той час як досліджувані академіком К. Бером черепи мали головний покажчик у межах 55—74. І не вище! Черепи були доліхоцефальні (довгоголові).

Другий висновок, що напрошується з досліджень академіка К. М. Бера, — це висновок про подібність і спорідненість мерянського (фінського) і булгарського (татарського) етносів. Дуже цінне й корисне визнання. Тому що зайвий раз засвідчило проживання цих племен (народів) по сусідству багато сотень років. Тобто фінські племена жили поруч із булгарами ще на початку першого тисячоріччя. А можливо, і раніше.

Зовсім випадково під час роботи над цим розділом книги мені до рук потрапила стаття сучасного російського академіка В. В. Сєдова під назвою "Етногенез ранніх сло-

в'ян". Ця праця В. В. Сєдова була заслухана в листопаді 2002 року на засіданні президії РАН. Що цікаво: навіть не бажаючи цього, російський академік своєю працею повністю підтвердив думки свого давнього колеги академіка К. М. Бера — зокрема, і археолога О. С. Уварова — у підсумкових висновках. Хоча зрозуміло, що ціль роботи сучасного московського академіка полягала в іншому. Вони ж і нині, навіть у сні, уявляють себе слов'янами.

До своєї статті академік В. В. Сєдов приклав кілька "малюнків", як він пише, тобто — карт-схем. Нас зацікавив "малюнок 4", що супроводжується наступним підписом: "Розселення слов'ян на початку середніх століть (V—VII ст.)". Ця схема (мал. 4) подається в нашій книзі. Придивіться уважніше до неї. Що цікаво, сучасний російський академік дуже вишукано підводить нас до думки, що в VII столітті в межиріччі Оки і Волги існувала якась ізольована "мерянська археологічна культура". А навколо "мерянської археологічної культури" по всьому периметру жили "фіни і балти". На багато тисяч кілометрів. І, на думку російського академіка, ці таємничі "фіни і балти" абсолютно не мали й не залишили після себе ніякої "археологічної культури". І навіть більше: згідно з В. В. Сєдовим, "мерянська археологічна культура" начебто не мала жодного стосунку до фінської. Сучасний російський академік, як і всі російські "академіки-поденники", пише, не переобтяжуючи себе доказами: "Почалася внутрішньорегіональна взаємодія стороннього населення з аборигенами. Цей процес тривав кілька сторіч і закінчився слов'янізацією балтів і фіномовних жителів" [21, с. 602].

Заява академіка не викликає навіть посмішки. І цього "великороса" зациклило на "московському слов'янстві". Невтямки російському академікові, що вся його "нова теорія" шита старими, гнилими нитками. Тому що його геніальний попередник граф О. С. Уваров знайшов серед тієї "мерянської археологічної культури" монети VII століття. І всі курганні поховання з VII до XVI століття (і далі)

абсолютно тотожні, вони належали одному й тому ж етносу. А, за В. Сєдовим, "мерянська археологічна культура V—VII століть", яку він позначив на своєму малюнку, повинна була би бути покрита "слов'янською археологічною культурою". Або хоча б бути перемішаною "протягом кількох сторіч", починаючи з VIII і до XIII століття. Однак нічого подібного серед "мерянської археологічної культури" археологи другої половини XIX сторіччя не виявили. Новий парадокс від Сєдова! І цей російський академік значно припізнився зі своєю "теорією" слов'янізації. Я вже не кажу про те, що академікові треба все-таки більш шанобливо ставитися до древнього літописця Нестора, який засвідчив факт проживання мері в межиріччі Оки і Волги (без усякої "слов'янізації") на початку XII століття.

Не беріть на себе забагато, добродії!

Знайте міру!

Навіть сучасні російські академіки визнають факт проживання фінських племен від Смоленська і Ладоги до Курська, Орла та Липецька. Щоправда, поки що вони подібне проживання готові визнати, скажімо, до сьомого століття включно. Однак і це дуже цінно. Тому що ви далі побачите, які разючі для "великоросів" висновки зробив у своїх дослідженнях професор А. П. Богданов. Карколомні висновки! І всі вони повністю відповідають "малюнку 4" пана Сєдова. Тільки мова йде про IX—XII століття.

Антропологічними дослідженнями мерянських черепів за дорученням О. С. Уварова займався також професор Ф. П. Ландцерт. Тут треба зауважити, що, направляючи Ф. Ландцертові для досліджень п'ять черепів з мерянських могил, О. Уваров не повідомив професорові район їхньої знахідки. Він бажав свої докази підтвердити антропологічними висновками. Тобто професор Ф. П. Ландцерт, власне кажучи, працював наосліп. Абсолютно незалежно. І ось який висновок зробив ще один російський професор у другій половині XIX століття про черепи мерянських курганів:

"Один череп, як виявляється із порівняння з числами сучасного типу великоруського черепа, цілком тотожний із цим типом. Інші черепи належать зовсім іншому типу — доліхоцефали; це тим паче прикметно, що сучасне населення Київської губернії, за працями Коперницького, є брахіцефалічним" [20, с. 1].

І в цьому випадку не виявлено слов'ян у мерянських курганах.

Однак праці академіка К. М. Бера і професора Ф. П. Ландцерта стали лише першими кроками великої дослідницької роботи антропологів.

Особливо важливу роботу з дослідження мерянських курганів провів професор А. П. Богданов. Він досліджував черепи мерянських могил сотнями. Через це його роботи винятково цінні й містять цілком достовірну інформацію. Його висновки не підлягають подвійному тлумаченню.

На початку праці професор А. Богданов поставив перед собою винятково важливе завдання. Послухайте: "Оскільки щодо Мерян у нас існує порівняно задовільна колекція (черепів — *В. Б.*), то нам, перш ніж користуватися нею (варто визначити. — *В. Б.*): 1) Чи була Меря плем'ям більшменш чистим, тобто чи відповідала вона терміну плем'я в антропологічному розумінні, чи ж становила колективну назву змішаного народонаселення, поєднаного не кревними узами, а побутовими умовами переважно. 2) Якщо Меря була назва змішаного народонаселення, то які елементи антропологічні, тобто які племена входили до складу його, яке можна було вважати на підставі археологічних та інших даних за основне, за корінне, і яке за випадкову або пізнішу домішку. 3) На підставі лінгвістичних і побутових даних, до якого племені найімовірніше віднести основне населення Мері й до яких інші племена" [20, с. 7].

Професор А. П. Богданов повторно проаналізував усі розкопки О. С. Уварова і його колег, переконався сам і переконав читачів, що плем'я меря було корінним і не мало у

своєму складі чужої домішки. Для більш повного аналізу професор підключив наявні філологічні дослідження. Дуже ґрунтовно простудіював відому працю М. М. Журавльова "Путівник по Ярославській губернії". Зрештою, дійшов переконливого висновку, що на всій мерянській землі наявна "єдність або споріднення древньої мови, особливо помітне в іменах складних, з чого прямо виводиться, що корінні мешканці цих місцевостей були одного племені або належали до племен споріднених" [20, с. 7].

Уже на цій стадії професор А. П. Богданов зробив дуже важливі висновки про племінний склад мерян. Що особливо цінне: всі його попередні висновки були підтверджені його ж краніологічними дослідженнями. Тут місця для інсинуацій майбутнім "чистильникам" російської історії немає. Всі міркування вчених типу О. А. Спіцина, В. В. Сєдова і таких, як вони, на тлі цілком конкретних досліджень А. П. Богданова перетворюються на звичайну балаканину.

Послухайте професора А. Богданова: "Спостереження над антропологічною фізіономікою встановило, що у Володимирській і Ярославській губерніях, тобто в землі Мерян, зустрічається найчастіше й у більшій правильності той тип фізіономій, що відомий під назвою великоросійського. Щодо мене, то я тієї думки, що центр утворення великоросійського племені в його антропологічних ознаках лежав саме в губерніях Ярославській, Володимирській і почасти Московській і Тверській, де первісне основне плем'я (мерянське. — *В. Б.*), з якого постали великороси, найменше втратило... свої основні риси" [20, с. 2].

Роблячи свої перші висновки, професор дуже обережно поширював тип "первісного великороса" по території всіх центральних російських губерній. Це цілком зрозуміло. Адже він користувався поки що дуже малою кількістю своїх краніологічних досліджень, спираючись, головним чином, на філологічні, історичні, археологічні тощо матеріали. Наразі йшов процес нагромадження й осмислення такого матеріалу. Висновки — попереду.

Потрібно розуміти: існували історичні факти, які російські фальсифікатори не могли заперечити й проігнорувати. До них належить факт проживання фінських племен у межиріччі Оки і Волги в II—VIII століттях першого тисячоріччя н. е. Тому видумувалися будь-які схеми, щоб пояснити хоч якусь присутність слов'ян у тій місцевості. До однієї з цих схем і вписується так зване "перетікання слов'ян у Ростовсько-Суздальську землю". Стверджувалося, нібито "перетікання" і відбулося саме в IX—XII століттях. Праці ж археолога О. С. Уварова й антрополога А. П. Богданова повністю спростували вигадане "перетікання", бо стосувалися самої серцевини ростовсько-суздальської землі того періоду. Відтак навіть О. С. Уваров та А. П. Богданов у багатьох місцях своїх досліджень проявляли недомовки.

Почитаймо далі А. П. Богданова:

"У мерянській землі граф О. С. Уваров відзначає первинні та вторинні поселення. "До другої епохи належать ті цвинтарі або ті групи курганів, між якими не зустрічаються вже могили з обрядом спалювання. Відсутність такого роду могил і втрата давнього родового звичаю доводять корінну зміну в поглядах самого народу. Понад те, поступовий відступ від другого ще переказу предків — класти разом із покійником у могилу й усі предмети, які йому належать, також доводить важливий перелом у самому житті народу. Цей перелом або перехід Мері до іншого громадського побуту може пояснюватися подвійно: або стороннім впливом, далеким стародавнім звичаям фінських племен, або поступовим упровадженням християнської віри, що повинна була покликати язичницьких Мерян до зовсім нового життя і пробудити в них нові поняття... Розглядаючи карту досліджуваних місцевостей, видно, що Меряни, у другу епоху колонізації, не тримались, як робили колись, водних шляхів, вони тепер віддаляються від берегів рік і заглиблюються всередину країни... Кургани мають той самий спільний

характер, і всі вони лише в найменших подробицях відмінні один від одного" [20, с. 8].

Професор А. П. Богданов, вивчаючи й аналізуючи праці археолога О. С. Уварова, дійшов висновку про проживання мерян (фінського етносу) на території всієї "Мерянської землі" не лише під час "першого періоду поховань", який охоплює VIII—XII століття (по знайдених монетах, до приходу в мерянську землю християнства), а й під час другої епохи поховань, яка охоплює період "утворення племені великоросів", себто — період XII—XVI сторіч.

Професор А. Богданов звертає нашу увагу на той факт, що кургани "першого періоду" мають той самий спільний характер з курганами "другого періоду". Все ті ж — круглі, невисокі (1—3 аршини) кургани. Ще раз нагадую читачам: у слов'ян VIII—XII століть ніде не знайдено подібних курганів.

Характерно, що московському професорові ніхто й ніколи в Російській імперії не дозволив би відкрито спростовувати прийняту на озброєння державну догму "про міграцію слов'ян". Тому, роблячи свої висновки, він мовчки обходив подібні питання "слов'янства", іноді навіть допускав думку можливого наступного "ослов'янювання" фінських племен. Однак його фундаментальні висновки геть-чисто спростували подібну можливість "ослов'янювання". Дослідження повідали зовсім іншу картину. Знову звернімося до професора А. П. Богданова. Це вже висновки його, зроблені на підставі краніологічних вимірів:

"У курганах Ярославських, як і в Південно-Західній частині Московської губернії та у губерніях Тверській і Володимирській, величезну перевагу має одне плем'я — довгоголове, у багатьох місцях збережене майже в чистоті". [20, с. 12].

І далі: "Найбільш чиста доліхоцефальність (довгоголовість — *В. Б.*) зустрічалася при розкопках у Московській і

Тверській губерніях там, де могили були простіші й бідніші" [20, с. 13].

Однак найціннішим висновком стали слова професора про значно більше поширення мерян і споріднених з ними фінських племен, ніж про це припускав, подаючи свою карту "Мерянської землі", О. С. Уваров. Антропологічні дослідження підтвердили, що фінські племена в VII—XIII століттях займали не лише сучасні Московську, Тверську, Ярославську, Володимирську, Івановську і Рязанську області, а й практично всі західні й південні області сучасної Росії, як ось: Смоленську, Брянську, Новгородську, Ленінградську, Тульську, Калузьку, Орловську. Курську, Липецьку тощо. Тобто карта академіка В. В. Сєдова поширюється і на VII—XVI століття. Не було в історичному минулому ніякого "ослов'янювання" фінських племен. *Фінські племена — корінний етнос "великоросів".*

Послухаємо знову професора А. П. Богданова: "Таким чином, Ярославська, Володимирська, Московська, Тверська, Вологодська, Рязанська і Нижегородська губернії — це місцевості з Мерянським населенням, більшим або меншим, зважаючи на віддаленість від центрів Переяславського і Ростовського озер. Ми зупинилися на цьому через те, що, за винятком губерній Вологодської та Рязанської, з яких у нас немає курганних черепів, із усіх інших ми маємо курганні черепи того ж типу, як і найпоширеніші Мерянські. Отже, і краніологія, якщо не дає чіткої вказівки на поширення Мерян, то принаймні підтверджує добуте археологічним і лінгвістичним шляхом. (А далі — найбільш цікава думка. — *В. Б.*) Різниця лише в тому, що краніологічний тип, властивий переважно Мерянському населенню, поширюється на Південь і Південний Захід значно далі — до Чернігівської та Київської губерній, а на Північний Захід і Захід аж до Мінська, Новгорода та Олонецької губернії. По Західній і Південно-Західній межі лінгвістична група не збігається з антропологічною, але й

граф Уваров твердить, що південну межу й західну важко визначити археологічно й лінгвістично, а отже, тут нема, по суті, протиріччя між добутими результатами, а є лише деяка підказка з боку краніології" [20, с. 7].

Ще один осиковий кілок забитий у брехливу московську байку про "слов'янське походження" великоросів. Черепи фінських предків волають до московитів про історичну правду! Висновок антрополога А. П. Богданова, до речі, ставить хрест не лише на московському "слов'янському корінні", а й на вигаданих "в'ятичах-слов'янах", яким немає місця на антропологічній карті. Через що навіть академік О. О. Шахматов, як ми побачимо далі, "перемістив" так званих в'ятичів із "верхів'їв Оки" в "пониззя Дону". Такі великі відкриття супроводжують нас, як тільки ми відриваємося від московської історичної облуди і спираємося на фактологічні джерела.

Ми вже згадували: професор Богданов допускав можливість появи окремих слов'ян, як індивідуумів, серед мері. Ось його слова: "Якщо Слов'янський тип приймати короткоголовим (брахіцефали. — *В. Б.*), то Мерянська земля в курганний період лише зрідка заселялася слов'янами й притім не цілими селищами (тому що не було знайдено ні однієї групи курганів з переважними короткоголовими), а окремими родинами..." [20, с. 13].

По-перше, звертаю увагу: мова йде про весь "курганний період", а це час із VIII до XVI століття. І по-друге, треба пам'ятати й ураховувати роботи професора-фінолога Матіаса Олександра Кастрена, який ще в першій половині XIX століття засвідчив факт існування "західної і східної гілки фінських племен". А "до західної гілки зараховують звичайно Фінів, у питомому сенсі, тобто фінляндців і фінські племена теперішніх губерній: Естляндської, Петербурзької і частково Олонецької та Тверської" [9, с. 30].

А східна гілка фінських племен узагалі поділяється на три підгрупи і включає весь спектр племен (нині народів) Волги, Оки, Ками, Уралу і Сибіру. Тобто серед деяких фінських

племен могли бути й брахіцефали (короткоголові). Це питання не досліджено. Однак точно встановлено, що слов'янські племена були винятково брахіцефалами. Навіть поодиноких представників слов'янських племен потрібно виключити із "курганного племені" Мерянської землі VIII—XIII століть ще й із тієї причини, що вже сучасний московський професор В. Б. Кобрін у своїй книзі "Влада і власність у середньовічній Росії (XV—XVI ст.)" (Москва, 1985), вивчивши родоводи всього дворянства центральної Росії (колишньої ростовсько-суздальської землі), виявив, що всі вони беруть свій початок не раніше другої половини XIII століття, тобто мають уже татаро-монгольське походження. Усе історично пов'язано до дрібних подій і речей.

Не будемо в цьому розділі відволікатися на студії професора В. Б. Кобріна. Поговоримо про це пізніше.

Зараз же пропоную звернутися до ще однієї праці професора А. П. Богданова "Курганне плем'я Московської губернії". Праця написана в 1865 році, тобто до появи книги археолога О. С. Уварова. І природно, А. Богданов у своїй книзі висловив абсолютно не залежні від О. С. Уварова думки. Це дуже цінно, тому що він займався й археологічними розкопками, і антропологічними дослідженнями останків, знайдених при розкопках.

Отже, відкриваємо роботу професора: "Дослідження курганів з антропологічною метою у восьми повітах Московської губернії та чимало розкопок, проведених особисто як мною, так і деякими особами, що побажали сприяти мені, дали нам можливість скласти курганну колекцію Московської губернії зі 133 кістяків, з яких більша частина збереглася вельми задовільно" [18, с. 5].

І далі автор пише:

"Розкопки курганів проведені були в повітах: Московському, Звенигородському, Можайському, Верейському, Подольському, Коломенському і Богородському. Розвідки провадилися також у повітах Серпуховському, Клинсько-

му і Дмитровському...". Нижче є виноска: "Уже по закінченні цієї статті я одержав від І. І. Ільїна 4 черепи з курганів Рузького повіту" [18, с. 6].

Прошу звернути увагу: професор А. П. Богданов працював по всій тодішній Московській губернії. Але особливо цінно те, що він досліджував західну й південно-західну частини губернії і підтвердив їхню цілковиту тотожність із розкопками північної і східної частини.

Звичайно, граф О. С. Уваров знав про проведену А. П. Богдановим роботу. У своїй книзі він навіть згадав про це. Однак дослідження й висновки А. П. Богданова проігнорував. Сподіваюся, читачі розуміють чому. Археолог О. С. Уваров, провівши розкопки 7729 курганів, виявив у них винятково мерян, тобто — фінський етнос. І якби він додав у свою роботу дослідження А. П. Богданова, хоча б археологічні, то не залишив би ні найменшої щілини для можливого "перетікання слов'ян". Він змушений був би відсунути "можливих слов'ян" на багато сотень кілометрів від кордонів Московської губернії. Але, як патріот Московії, цього зробити не міг. Тому на своїй карті, дотримуючись офіційної московської історичної доктрини походження великоросів, розташував на близькому заході "Мерянської землі" вигаданих "в'ятичів, кривичів і словенів".

У той час, коли краніологічні дослідження професора А. П. Богданова відсунули цих вигаданих слов'ян "...на Південь і Південний Захід значно далі — до Чернігівської та Київської губерній, а на Північний Захід і Захід... до Мінська, Новгорода та Олонецької губернії". До речі, зверніть увагу: твердження професора А. П. Богданова, у нашому випадку, повністю базуються на фактологічному матеріалі, а написи графа О. С. Уварова "в'ятичі, кривичі, словени" ніякими доказами не обґрунтовані. Дивуватися не варто: це звичайне правило роботи російського вченого.

Професор А. П. Богданов, вивчаючи мерянські кургани, зробив попутно й ще один дуже цінний висновок: "Кургани, властиво, потрібно розподіляти, як відомо, не по пові-

тах, а по ріках, поблизу яких вони й зустрічаються. "Кому невідомо, твердить Бабст, яку важливу роль відіграють ріки в історичних долях народів. Береги рік — це їхні колиски... Племена, які населяють одну річкову область, з'єднуються її руслами... в одне політичне тіло, розділяють спільні політичні вигоди, терплять ті ж негаразди. Ріки — це головні етнографічні рубежі" [18, с. 7].

Саме подібні висновки, укотре вже, свідчать про наявність великої московської брехні про "перетікання слов'ян у Ростовсько-Суздальську землю".

У слов'янських племен Дніпра і Двіни були свої річкові шляхи, які їх поєднували в єдине "політичне тіло". А колосальні простори їхніх рік дозволяли їм міграцію винятково на Захід і Південь. Не було в VIII—XIII століттях ніяких причин, що змусили б слов'янські племена зрушитися зі своїх рік і піти в глухе, тайгове безземелля. Не будемо забувати, що саме слов'янські племена вже до початку першого тисячоріччя сповідували землеробську культуру. До речі, подібної думки дотримувався не лише професор А. П. Богданов, а й професор-історик Московського університету Іван Кіндратович Бабст (1823—1881).

Археологічні дослідження А. П. Богданова цінні також тим, що вони повністю суголосні з археологічними дослідженнями О. С. Уварова і становлять із ними єдине ціле. Його ж антропологічні дослідження підтвердили, що всі черепи останків мерянських курганів доліхоцефальні (довгоголові), як у центрі "Мерського стану", поблизу озер Неро і Клещино (Переяславське і Ростовське), так і на заході й півдні Московської губернії. І ці останки доліхоцефалів містять усі могили до Київської землі IX—XIII століть. Куди, природно, не входила "Залешанська земля" — майбутня Московія.

Проробивши колосальну роботу з вимірювання курганних черепів, А. П. Богданов писав: "Що ж можемо ми виявити як із дослідження самих лише черепів, так і з ви-

вчення таблиць вимірів для з'ясування фізичної будови курганного племені?..

По-перше. Загальний огляд курганних черепів Московської губернії переконує в єдності курганного племені, тому що майже всі черепи мають виразно виражені відомі ознаки, характерні для цього племені, і видаються надзвичайно подібними. Череп, якщо дивитися на нього зверху і збоку, є доволі довгим і вузьким... Особливо прикметне в курганного племені — виразний розвиток потиличної частини черепа. Ця характерна форма потилиці, вузькість і довжина черепа — головні особливості курганного племені...

По-друге. Аналіз числових величин з таблиці IV і їхніх співвідношень дає нам більш певну відповідь щодо форми черепа...

На підставі сказаного, я гадаю, ми маємо право зробити висновок, що типовий череп нашого курганного племені є субдоліхоцефальний" (в:а) x100 ≤ 75, себто — довгоголовий. — *В. Б.*) [18, с. 16—19].

На всій території Московської губернії "курганне плем'я" належить до єдиного фінського етносу. Ніяких "слов'янських доважків" не виявлено.

На завершення III розділу професор мовби підсумував свої висновки про московитів:

"У VIII—X столітті (принаймні така думка тих археологів, порадами яких я міг користуватися) у Московській губернії жило Курганне плем'я, імовірно займалося скотарством і мисливством. Плем'я жило по Москві-ріці та її притоках і, ймовірно, лише воно володіло всіма угіддями місцевості: якби було кілька племен, то, не кажучи вже про те, що не було б такої єдності у фізичній будові його, були б сварки, війни, і з'явилися б бойові кургани... Між 134 черепами, що є у мене, немає жодного, який би виявляв сліди поранення, сліди битви..." [18, с. 21].

Маємо виразне свідчення російського професора про належність усіх черепів "курганного племені" Московської

губернії єдиному довгоголовому племені. "Курганне плем'я" жило на всіх ріках Московської губернії, було єдинородним і не відчувало тиску далеких йому племен. Однак А. П. Богданов проявив деяку скромність, коли обмежив час проживання "Курганного племені" Московської губернії лише VIII—X століттями. Читачі розуміють, навіщо російський професор опускався до дрібної неправди. Велика Енциклопедія (ще російська), том 13, видана в Санкт-Петербурзі в 1903 році, поправила професора А. П. Богданова і підтвердила факт проживання "Курганного племені" у Московській губернії в X—XII сторіччях. До речі, і розкопки археологів засвідчили (у тому числі й самого А. П. Богданова) саме VIII—XII століття (перший період). Не забудемо, що існував і "другий період" мерянських курганних поховань. Як бачите, все це навіть дуже цікаво. Кожен московський професор "стрибав у кущі", де тільки дозволяла можливість.

Читаємо Велику Енциклопедію:

"Древнє населення Московської губернії ще належить до епох уживання кам'яних знарядь, але про антропологічний тип цього населення не збереглося даних. Набагато більше даних про так зване Курганне плем'я, що жило тут, як гадають, у X—XII століттях і залишило після себе численні могили, кургани із залишками древньої культури, хоча й грубої, але вже знайомої і з бронзою, і з залізом. Це бідне й мирне населення, яке не залишило у своїх могилах ні золота, ні монет, ні зброї (а це вже неправда! — *В. Б.*), найімовірніше... і є та фінська народність, що відома під ім'ям Мері" [7, с. 444].

Навіть у ростовсько-суздальської землі, цій глухомані, територія майбутньої Московії в X—XII століттях була найбільш глухим тайговим закутком. Та частина мерянської землі навіть після завоювання її ханом Батиєм залишалася винятково дикою і неосвоєною.

Будемо пам'ятати, у зв'язку з дослідженнями графа О. С. Уварова, в яких норах-землянках жили майбутні московити на

початку X століття, що засвідчив у 922 році знаменитий Ібн-Фадлан. Пропоную послухати, якою була Москва через більш ніж 400 років після Ібн-Фадлана, у часи Івана Калити:

"Москва була суцільно "любяной", тобто зрубана з деревини, крита соломою, ґонтом, тесом і наполовину з курними хатами, без димарів" [22, т. 29, с. 364].

Очевидно, навіть ця "луб'яна" картина Москви 1330 років значно прикрашена. Тому що, як засвідчив професор О. Д. Корсаков: "...усі наші давні міста (складалися) з трьох частин: рубленого, міста земляного й передмістя [9, с. 197].

При цьому "у рубленій частині" розташовувалися тільки архієрейська та князівські палати (зруби. — *В. Б.*) і соборна церква" [9, с. 198].

Усі інші московити жили в "земляному місті". А яке те "земляне місто" було, засвідчив Ібн-Фадлан.

Ці житла разюче відрізнялися від слов'янських. Не варто забувати про величний Собор Софії та інші, споруджені в Києві на початку XI століття.

А нам кілька сотень років розказували байки "про переміщення політичного й культурного центру з Києва до Москви після 1132 року".

Сумно й смішно водночас чути подібне.

Однак картина Московії була б неповною, якби ми не подали читачам вигляд московита кінця XII — початку XIII сторіччя.

Послухайте все того ж московського професора А. П. Богданова:

"Це... курганне плем'я жило не за таких же умов, за яких живемо ми, тому що фізичні умови Московської губернії були інші... Достаток вод, лісів, боліт, лугів, але разом із тим і клімат доволі вологий і холодний... — ось умови, в яких жило курганне плем'я" [18, с. 21].

"Плем'я було русяве, радше темно-русе, ніж світло-русе, імовірно з блакитнувато-сірими очами й низьким лобом. Можливо, жінки з їхнім ортогнатичним (незначним виступом. — *В. Б.*) обличчям і більш дрібними рисами його

й були симпатичні, але про чоловіків сміло можна сказати, що вони повинні були бути дуже непрезентабельні зі своїми прогнатичними (висунутими вперед. — *В. Б.*) щелепами й зубами" [18, с. 22].

"Зуби в черепів дуже стерті, і якщо прийняти за ймовірну ту обставину, що була запропонована щодо стертих зубів кам'яного віку, то можна стверджувати, що *їжа нашого курганного племені була тверда рослинна*, складалася з коріння і напівзвареного, *а може, й сирого м'яса*" [18, с. 22].

Такий портрет великороса X—XII століть намалював російський професор А. П. Богданов. Саме цю людину, за московською версією, довелося слов'янам "облагородити", щоб одержати спочатку московита, а пізніше — великороса. І за тією ж версією, цей, з висунутими щелепами, тип, починаючи з 1132 року, взявся нас, київських слов'ян, учити життю, культурі. Геть-чисто всьому!

Що цікаво: практично всі наукові дослідження з царини філології, археології, антропології та історичні документи повністю спростовують московську брехню про їхнє "первородство" і "слов'янське коріння". Вони стверджують: московити (великороси) — винятково фінський етнос. Меряни!

8

Раніше ми подавали деякі відомості про московського професора Олександра Петровича Богданова і його видатну роль у становленні російської археології та антропології.

Не менш знаменитим і видатним був український професор Федір Кіндратович Вовк. Лише те, що Ф. К. Вовк вісімнадцять років (1887—1905) працював у найкращих археологічних і антропологічних закладах Парижа, а Париж у ті роки був визнаною столицею антропологічної науки, промовляє багато про що. Саме в Парижі Ф. К. Вовк

захистив докторську дисертацію і написав багато своїх знаменитих робіт.

У 1906 році Ф. К. Вовк зміг повернутися в Російську імперію, яку покинув 1877 року у зв'язку з політичним переслідуванням. Після повернення він обійняв посаду професора Петербурзького університету.

Ми не будемо посилатися на всі видатні праці українського вченого, торкнемося лише його студії "Антропологічні особливості українського народу", виданої в Санкт-Петербурзі 1916 року.

До речі, є підстави припускати, що українського вченого позбавили життя московські більшовики в 1918 році, коли професор Ф. К. Вовк добирався до Києва з Петрограда.

Отже, проведемо антропологічні порівняння двох етносів. Подивимося, чи є бодай найменша подібність між їхніми краніологічними даними.

Звернімося до праці професора А. П. Богданова "Матеріали для антропології Курганного періоду в Московській губернії", виданої "Відомостями Товариства любителів природознавства при Імператорському Московському університеті" в 1867 році.

Цю об'ємну працю А. П. Богданов обіцяв опублікувати згодом, видаючи свої "Попередні замітки" "Курганного племені Московської губернії" 1865 року.

Вважаю за доцільне відстежити антропологічні дані саме московитів — серцевини так званої Великоросії, *щоб ніхто не мав сумнівів у цілковитій самобутності московського мерянського етносу, який не має нічого спільного зі слов'янськими племенами.*

Як уже мовилося вище, для проведення антропологічних досліджень професор А. П. Богданов покрив археологічними розкопками практично всю територію Московської губернії. Але особливо велику увагу приділив археологічним розкопкам у центрі, на заході й південному заході губернії: Московському, Можайському, Подольско-

му, Верейському, Бронницькому та інших повітах. Були проведені також розкопки в Богородському повіті (схід губернії) і Коломенському повіті (південний схід губернії).

Природно, археолог О. С. Уваров був знайомий з дослідженнями А. П. Богданова. Однак повністю їх проігнорував. І зробив це неспроста. Як пам'ятають наші читачі, О. С. Уваров узагалі не міг визначити західну й південно-західну межі мерянської землі.

Не уник подібної долі й професор А. П. Богданов. Як побачимо нижче, і цей професор не забув додати свою лепту вимислу. Про це ми ще поговоримо. Отже, простежимо всі місцевості, на яких професор А. П. Богданов провів курганні розкопки, досліджував виявлені кістяки і відібрав із них черепи для краніологічних вимірів.

І. Московський повіт

"У Московському повіті розкопки провєдені були у двох місцевостях: 1) біля села Сетуні; 2) біля села Черкизово...

Сетунські кургани розташовано біля села Сетуні...

Черкизовські кургани виявлено за 30 верст від Москви, біля сіл Черкизово і Ростокіно. Самі кургани розташовані на правому березі Клязьми, за селом і млином" (с. 24).

Досліджено 9 кістяків із Сетунських курганів. Із них відібрано для вимірів 3 черепи. (с. 24—25).

Досліджено 9 кістяків із Черкизовських курганів, із них відібрано для краніологічних вимірів 7 черепів. (с. 24—25).

ІІ. Верейський повіт

"У Верейському повіті розкопки проведено було тільки в селі Кримському...

Село Кримське лежить на великій Смоленській дорозі за 31 версту від міста Верея і майже на такій же відстані від Можайська... Знайдено 10 чоловічих кістяків і 11 жіночих" (с. 38).

Усі кістяки оглянуто й досліджено. Для краніологічних вимірів узято 9 жіночих і 9 чоловічих черепів. (с. 38—41).

III. Звенигородський повіт

"У Звенигородському повіті розкопки було проведено у двох місцевостях: 1) біля села Ябедино — у 1865 р. мною і М. І. Кулаковським і 2) біля села Павловське — у 1866 р. А. П. Федченком і В. Ф. Ошаніним...

Ябединські кургани розташовані біля річки Істра...

Павловські кургани лежать за 0,25 версти від Істри, за 5 верст на Пд. Сх. від Вознесенська..." (с. 55).

З курганів біля села Ябедино досліджено 11 кістяків і взято до вимірів 10 черепів. (с. 55—66).

З курганів біля села Павловське досліджено 8 кістяків і взято до вимірів 7 черепів. (с. 55—66).

IV. Подольський повіт

"У мене були черепи з п'яти місцевостей Подольського повіту...

Покровські кургани лежать верст за 5 від Подольська біля берега Пахри...

Дубровицькі кургани розташовані біля села Дубровиці на Пахрі і Десні за 4 версти від Подольська.

Заболотьєвські — біля села Заболотьє на Пахрі та за 6 верст від Подольска.

Добрятинські — біля села Добрятино на Пахрі за 1 версту від міста.

Потаповські — біля сільця Потапово" (с. 70).

З курганів біля сільця Потапово досліджено 5 кістяків і взято для вимірів 3 черепи.

З курганів біля села Дубровиці досліджено 4 кістяки й узято для вимірів 3 черепи.

З курганів біля села Добрятино досліджено 7 кістяків і взято для вимірів 5 черепів.

З курганів біля села Заболотье досліджено 2 кістяки й узято для вимірів 2 черепи.

З курганів біля села Покрови досліджено 10 кістяків і взято для вимірів 3 черепи (с. 70—73).

V. Коломенський повіт

"У Коломенському повіті розкопки було зроблено у двох місцях: біля сільця Річки і біля села Нікульське...

А. Річенські кургани лежать ліворуч від Московського шосе на 10 версті від Коломни. Кургани ці розміщаються обабіч сільця Річки...

В. Нікульські кургани лежать за 9 верст від Коломни... праворуч шосе й близько від нього" (с. 85).

Досліджено 4 кістяки із курганів біля сільця Річки й 11 кістяків із курганів біля села Нікульське (с. 85).

З досліджених кістяків узято для краніологічних вимірів:

із курганів біля сільця Річки — 3 черепи;

із курганів біля села Нікульське — 8 черепів (с. 96).

VI. Рузський повіт

"У Рузському повіті кургани розкопувалися переважно у двох місцевостях: біля сіл Новинки і Палашкіно; але, крім того, у мене в колекції є ще...

Черепи із курганів біля самої Рузи... Новинські кургани лежать за 14 верст від м. Рузи і за 13 в. від Можайська біля села Новинки на високому березі річки Пальна...

Палашкінські кургани лежать біля села Палашкіно на березі річки Руза" (с. 100).

Із курганів біля села Новинки досліджено 15 кістяків і відібрано для краніологічних вимірів 10 черепів. (с. 100—103).

Із курганів біля села Палашкіно досліджено 21 кістяк і взято для краніологічних вимірів 19 черепів (с. 100—103).

Узято також для краніологічних вимірів 4 черепи з рузської колекції професора А. П. Богданова (с. 103).

VII. Можайський повіт

"Ми проводили розкопку біля села Борисово, у сільці Власово і біля села Лісовиці.

Власовські кургани розташовані за 13 верст від Можайська на правому березі річки Протва" (с. 117).

Із курганів села Власово досліджено 2 кістяки (курган 1, курган 2). Зроблено краніологічні виміри 2 черепів (с. 116).

VIII. Бронницький повіт

"У Бронницькому повіті розкопки проводили влітку 1866 року, А. П. Федченко і В. Ф. Ошанін.

Головинські кургани лежать за 13 верст від Бронниць, за 150 сажнів від села Головіно на річці Галелута, що впадає в Сіверку...

Авдотьїнські кургани розташовані на лівому високому березі річки Сіверка в чотирьох місцях...

Хом'яновські кургани лежать верст за 8 від села Авдотьїно, біля села Хом'яново і села Головіно" (с. 118).

Досліджено: 2 кістяки із курганів біля села Авдотьїно; 4 кістяки із курганів біля села Головіно; 3 кістяки із курганів біля села Хом'яново. Проведено краніологічні виміри 6 людських черепів: 1 — із курганів біля села Головіно; 2 — із курганів біля села Авдотьїно; 3 — із курганів біля села Хом'яново (с. 119—121).

IX. Богородський повіт

"У Богородському повіті розкопки проводили в чотирьох місцевостях, як особисто мною за сприяння Н. І. Кулаковського і М. Г. Виноградова, так особливо Н. Ф. Петровським, якому я головним чином зобов'язаний повнотою колекції цього повіту...

Обухівські кургани лежать біля села Обухово, поруч із фабрикою Тюляєва, біля Шиловки і за 10 верст від Богородська...

Петро-Павловські кургани лежать біля Обуховських, на річці Шеловка... Кургани лежать на підвищеній місцевості біля річки, доволі численною групою.

Аніскінські кургани розташовані біля села Аніскіно по Остромінській дорозі за 30 верст від Москви (на річці Клязьма).

Осєєвські кургани лежать на тій же ріці, між с. Осєєво і с. Лукіно..." (с. 124).

Із курганів біля села Обухово досліджено 8 кістяків і взято для краніологічних вимірів 6 черепів (с. 128).

Із курганів Петропавловських досліджено 12 кістяків і взято для вимірів 10 черепів.

Із курганів біля села Аніскіно досліджено 3 кістяки й узято для краніологічних вимірів 2 черепи (с. 128).

Із курганів біля села Осєєво досліджено 11 кістяків і взято для вимірів 7 черепів (с. 128).

Отже, ми повністю назвали місцевості Московської губернії, де професор А. П. Богданов провів розкопки й дослідження мерянських курганів у 1864—1865 роках. А його колеги продовжили розкопки в 1866 році. Необхідно звернути увагу на те, що А. П. Богданов провів дослідження останків лише мерянських курганів (за винятком двох). Тобто розкопували й досліджували кургани переважно добатиєвого періоду. Поховання кінця XVI і початку XVII століття, які були указані експедиції місцевим населенням, до уваги не бралися. Серед них було багато могил сторонніх людей (прибульці), і місцевий люд зберіг про це чітку пам'ять навіть після 250—260 років.

Ось як професор А. П. Богданов охарактеризував розкопки:

"Бачені мною (і розкопані. — *В. Б.*) кургани взагалі були доволі невеликі...

У курганах звичайної величини кістяк був на глибині 2—3 аршини від вершини насипу курганів, у більших — від 4—6 аршинів...

Кістяк зазвичай лежить на "материку" [19, с. 13].

І далі:

"У більшості випадків очевидно, що земля для насипу кургану бралася поруч...

У курганах майже завжди лежить один кістяк, але зустрічалися кургани, в яких лежали поруч два й три кістяки. Прикметно, що коли траплялися два кістяки, то один був чоловічий, а інший жіночий, або, що частіше, один жіночий, а інший дитячий...

У більшій частині курганів було вугілля...

У ногах небіжчика знаходили горщики... Черепки від горщиків зустрічалися набагато частіше в насипній землі курганів разом із вугіллям.

Моя курганна колекція містить чимало речей, що дають досить повне уявлення про предмети, які були у вжитку в курганного племені" [19, с. 14].

Не будемо докладно описувати речі, особливо прикраси, знайдені А. П. Богдановим у розкопаних курганах. Вони повністю тотожні речам, знайденим під час розкопок археологом О. С. Уваровим. Обидва вчені розкопували кургани одного племені.

Ми повинні розуміти, що, проводячи свої антропологічні дослідження, професор А. П. Богданов не міг не додати й своєї лепти, тобто "доважку брехні". Він же повинен був залишати своє "антропологічне вікно" для "ослов'янювання" фінського етносу. Що він і вчинив — таки оригінально. Послухаємо професора:

"Аналіз числових величин і їхніх співвідношень дає нам більш певну відповідь щодо форми черепа. Відомо, що професор А. Ретціус розділив черепи дихотомічно на доліхоцефальні (довгоголові) і брахіцефальні (круглоголові)" [19, с. 15].

При цьому А. Ретціус спирався на багато показників черепа, ключовим із яких був — "головний покажчик", тобто відношення поперечного діаметра голови до поздовжнього діаметра, помножене на 100.

Для брахіцефального черепа головний покажчик повинен бути більшим від 81.

Щоб якось скрасити дані таблиці вимірів мерянських черепів, професор А. П. Богданов увів свій особистий розподіл, розділивши людські черепи на 5 груп:

доліхоцефалія (головний покажчик) дорівнює 65—71,
суб-доліхоцефалія — (72—73),
ортоцефалія — (75—76),
суб-брахіцефалія — (77—80),
брахіцефалія — (81—85).

Своїм діям він дав таке пояснення:

"Мені здається, що ці п'ять груп значно різкіше визначають форму черепа й набагато органічніше розмежовують ряд черепів" [19, с. 16].

Природно, і в науці є можливість опиратися на виверти й махінації. Ми вже не раз бачили, як до подібних дій вда-

валися московські вчені мужі. Застосувавши звичайні відсебеньки, професор А. П. Богданов збільшив кількість брахіцефальних черепів за рахунок зниження головного покажчика до 77. Однак навіть подібні відсебеньки професора не рятували загальну картину мерянських досліджень. Тому що в науці подібного розподілу не сприймали ні в XIX, ні у XX століттях.

Для порівняння й аналізу краніологічних вимірів черепів, проведених професорами А. П. Богдановим і Ф. К. Вовком, подамо зведені таблиці головного покажчика, характерні для фінського (московського) і слов'янського (українського) етносів. Звернімо увагу, що Ф. К. Вовк своїми вимірами охопив всю історичну територію проживання українського народу.

Доводжу до відома читачів, що краніологічні дослідження черепів курганного племені Московської губернії А. П. Богданов проводив за 60 показниками. Тобто була проведена колосальна робота з вивчення й виміру кожного черепа. Результати досліджень виявилися приголомшливими. Вони навіки поховали московську історичну вигадку про слов'янське походження Московії та московитів.

Не будемо втомлювати читачів поданням усіх характерних показників черепів московського курганного племені. У цьому немає необхідності, тому що вони відповідають головному покажчикові.

Отже, ось як виглядає зведена таблиця дослідження черепів з поховань Московської губернії, проведеного професором А. П. Богдановим, без запущеного ним "доважку брехні".

Таблиця наведена в скороченому варіанті. (Складена автором)

1. *Доліхоцефалія*: 108 черепів — 77,2%;
   у т. ч. (чоловіків — 61),
   (жінок — 47).
2. *Мезоцефалія*: 28 черепів — 20,0%;
   у т. ч. (чоловіків — 10),
   (жінок — 18).

3. *Брахіцефалія*: 4 черепи — 2,8%;
у т. ч. (чоловіків — 3),
(жінок — 1).

Разом: 140 черепів.

Як видно, кістяків, що належать до брахіцефальної групи, серед останків Московської губернії практично не виявлено. Тому що погрішність досліджень коливається в межах 3—5%, з огляду на випадкові елементи.

Середній антропологічний головний покажчик, згідно з дослідженнями професора А. П. Богданова, по окремих повітах Московської губернії був такий:

Московський повіт — 74,7 (доліхоцефалія);
Верейський повіт — 72,8 (доліхоцефалія);
Звенигородський повіт — 73,4 (доліхоцефалія);
Подольський повіт — 73,3 (доліхоцефалія);
Коломенський повіт — 75,0 (доліхоцефалія);
Рузський повіт — 73,4 (доліхоцефалія);
Бронницький повіт — 72,1 (доліхоцефалія);
Богородський повіт — 74,8 (доліхоцефалія) [19, с. 139; 158—165].

Ми упустили головний покажчик по Можайському повіту, бо із двох досліджених останків один був 1610 року поховання — періоду польської окупації Московії. Однак, що характерно: навіть у цьому випадку середній головний покажчик не виходить за межі доліхоцефалії.

Такі видатні антропологічні дослідження подарував світовій науці професор Московського університету А. П. Богданов. Можна погоджуватися або не погоджуватися з окремими умовиводами вченого, однак проти фактологічного матеріалу досліджень виступати даремно.

Антропологічна наука повністю спростувала московські міфи про слов'янське походження московитів. І в цьому випадку, як то кажуть, нічого не вдієш.

Не будемо повністю наводити матеріали досліджень професора Ф. К. Вовка і його колег (Лебедєва, Кондрашенка, Шульгіна, Руденка, Дібольда, Сахарова, Чикаленка, Крижанівського й інших). Подамо лише середній антропо-

логічний головний покажчик українського (слов'янського) етносу по місцях їхнього концентрованого проживання:

Воронезькі українці	— 83,0	(брахіцефалія);
Харківські українці	— 83,4	-"-
Полтавські українці	— 83,5	-"-
Київські українці	— 84,4	-"-
Волинські українці	— 82,1	-"-
Кубанські українці	— 82,6	-"-
Таврійські українці	— 84,5	-"-
Катеринославські українці	— 83,5	-"-
Херсонські українці	— 83,7	-"-
Подільські українці	— 85,2	-"-
Галицькі українці	— 84,4	-"-
Буковинські українці	— 85,1	-"-
Закарпатські українці	— 85,0	-"-

[23, с. 22—25].

Весь український (слов'янський) народ належить виняткова до брахіцефальної групи етносів. У той час як московити належать до доліхоцефальної групи. І цим фактом сказано все!

Хотілось би душі в рай, та гріхи не пускають.

Так антропологічна наука забила останній осиковий кілок у брехливу ідею про московське слов'янство.

* * *

Наприкінці першої частини книги спробуємо зробити короткі підсумки. Отже, в результаті вивчення великого фактологічного матеріалу про мерян (московитів) достовірно встановлено:

І. Усі стародавні історики, що писали про європейський Північний Схід, засвідчили факт проживання в межиріччі Оки і Волги фінських племен. Уже готський історик Йордан розповів про місця проживання в V—VI століттях мерян, мордви, весі й інших. Матеріал історика не викликає сумнівів і доступний дослідникам.

Про це ж у 922 році писав більш стисло посол Багдадського халіфату до царя Волзької Булгарії Алмуша знаменитий Ібн-Фадлан.

Наш геніальний предок Нестор назвав місця проживання в XI—XII століттях практично всіх фінських племен, "країн північних". Він написав: "А на Білоозері сидить Весь, а на Ростовському озері Меря, на Клещині озері — Меря також". Не будемо подавати назви місць проживання інших фінських племен, згаданих великим Нестором.

Що цікаво: розбіжностей між показаннями давніх істориків не спостерігається.

І нарешті, посол короля Франції до хана Сартака (сина Батия) — Вільгельм де Рубрук у 1253 році визначив назву "країни", яка лежала в глухих лісах на північ від ставки Сартака (північніше сьогоднішніх Липецька і Воронежа). То була — "країна Моксель". Її жителі до 1237 року мали "государя" і розводили свиней.

Принагідно засвідчимо: згадані мандрівники й історики (Йордан, Ібн-Фадлан, Нестор, Вільгельм де Рубрук), як і багато інших, одночасно визначили й місце проживання русичів (скіфів), жодним чином не пов'язуючи фінські племена з русичами. При цьому Вільгельм де Рубрук чітко зафіксував навіть межу між етносами. Нею слугував Танаїд — сучасна ріка Дон.

Таким чином, історична література виразно засвідчила місця проживання фінських племен на території майбутньої Московії упродовж V—XIII сторіч.

II. Кожен етнос, проживаючи багато сотень років на певній місцевості, давав своїм селищам, рікам, озерам, урочищам тощо притаманні лише цьому етносу топоніми й гідроніми (імена й назви). У давні часи племена не послуговувалися чужими топонімами й гідронімами, адже вони були їм далекі й не зрозумілі. Кожна назва ріки чи місцевості, у першу чергу, мала питомо племінне поняття й зміст. Так, фінською мовою Москва — *гнила* (погана) вода. І цим словом (назвою) для фінських племен позначені певні відомості про місцевість.

Цілком природно, що нові племена, які з'являлися на місці колишніх (якщо подібне відбувалося), не могли послуговуватися далекими й не зрозумілими їм топонімами

й гідронімами і завжди міняли їх на свої, рідні. Навіть радянський археолог О. А. Спіцин змушений був визнати: "Етнічні назви... одразу зникають, як тільки місцевість займається суцільним, однорідним іншим плем'ям..." [11, с. 164—165].

Тобто збереження впродовж тисячоріч фінських топонімів і гідронімів на теренах ростовсько-суздальської землі є, в першу чергу, свідченням проживання на тій землі саме фінського етносу, носія багатьох тисяч фінських топонімів і гідронімів. Іншого пояснення цьому явищу не існує.

III. У XIX столітті, в роки становлення російської археологічної науки, російські археологи провели масові розкопки на території походження московитів, так званій ростовсько-суздальської землі. Особливо великий внесок в археологічні дослідження території майбутньої Московської держави вніс, по суті, родоначальник російської археології — археолог Олексій Сергійович Уваров. Упродовж 1851—1854 років його наукова експедиція розкопала й дослідила 7729 курганних поховань у колисці Московії. Дослідження засвідчили проживання фінського племені Мері впродовж багатьох сотень років (VIII—XVI століття) на території тодішніх губерній: Московської, Тверської, Ярославської, Костромської, Калузької, Володимирської, Нижегородської, Івановської, Рязанської, Вологодської. А *навколо Мері* на сотні кілометрів проживали споріднені з нею фінські племена: *марі, мурома, мещера, мордва, весь, морт-комі, уд-морт* і так далі.

Археолог О. С. Уваров констатував: "Проведені дослідження повністю підтвердили достовірність свідчень літописця: "а на Ростовському озері Меря, а на Клещині озері Меря також...", звідки згодом Меряни вийшли, поширюючи свої території. Для зростаючої чисельності народу простір, зайнятий навколо озер, виявився недостатнім" [4, с. 2].

Найціннішим став той факт, що на території зародження московитів ученим О. С. Уваровим і його колегами не виявлено жодного слов'янського поховання. Навіть єдиної

київської монети X—XII століть не виявлено. Тобто ці факти, уже вкотре, свідчать про роздільне проживання й розвиток фінських і слов'янських племен. Перетікання слов'ян упродовж VIII—XVI століть на територію ростовсько-суздальської землі археологія не зафіксувала.

IV. Однак найбільш вагомого удару по так званій теорії московського слов'янства завдала російська антропологія. Вона встановила проживання впродовж VIII—XVI століть на території ростовсько-суздальської землі, цієї колиски московитів, цілком відмінного від київських слов'ян етносу. То були етноси, різні за антропологічними показниками: одні — брахіцефали, інші — доліхоцефали. Отже, *московити були народом іншого, не слов'янського, походження й не мали у своєму корені слов'янського начала.* Але найціннішим стало свідчення московського антрополога професора А. П. Богданова:

"Таким чином, Ярославська, Володимирська, Московська, Тверська, Вологодська, Рязанська, Нижегородська губернії — це місцевості з Мерянським населенням... Отже, і краніологія підтверджує добуте археологічним і лінгвістичним шляхом. Різниця лише в тому, що краніологічний тип, властивий... Мерянському населенню (доліхоцефалія. — *В. Б.*) **триває на Південь і Південний Захід набагато далі — до Чернігівської та Київської губерній, а на П(івнічний) З(ахід) і З(ахід) веде до Мінська, Новгорода та Олонецької губернії"** [20, с. 7].

Як довели антропологічні дослідження професора А. П. Богданова, перетікання слов'янських племен в IX—XIII століттях у межиріччі Оки і Волги не могло відбутися навіть із тієї простої причини, що вже за чернігівською землею проживали фінські племена. І мігрувати на багато сотень кілометрів по чужій території було просто неможливо. Та головне: жодних слідів міграції слов'ян російська антропологія не виявила.

Настав час відкинути російську брехню про "слов'янське походження Московії". Бо московити походження фінського.

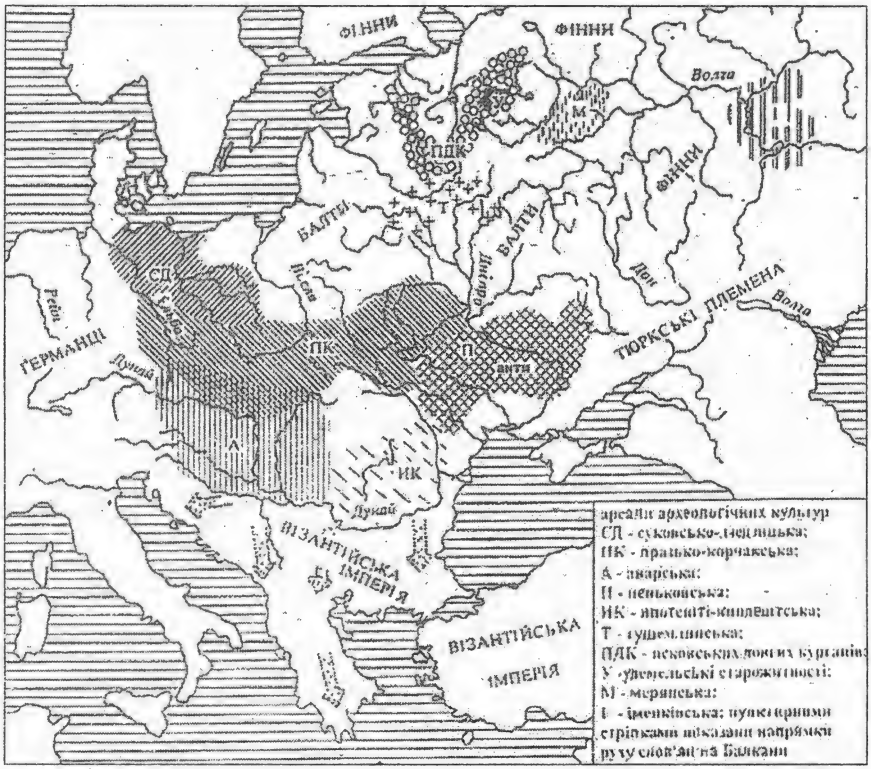

Рис. 4. Розселення слов'ян на початку середньовіччя (V—VII ст.)

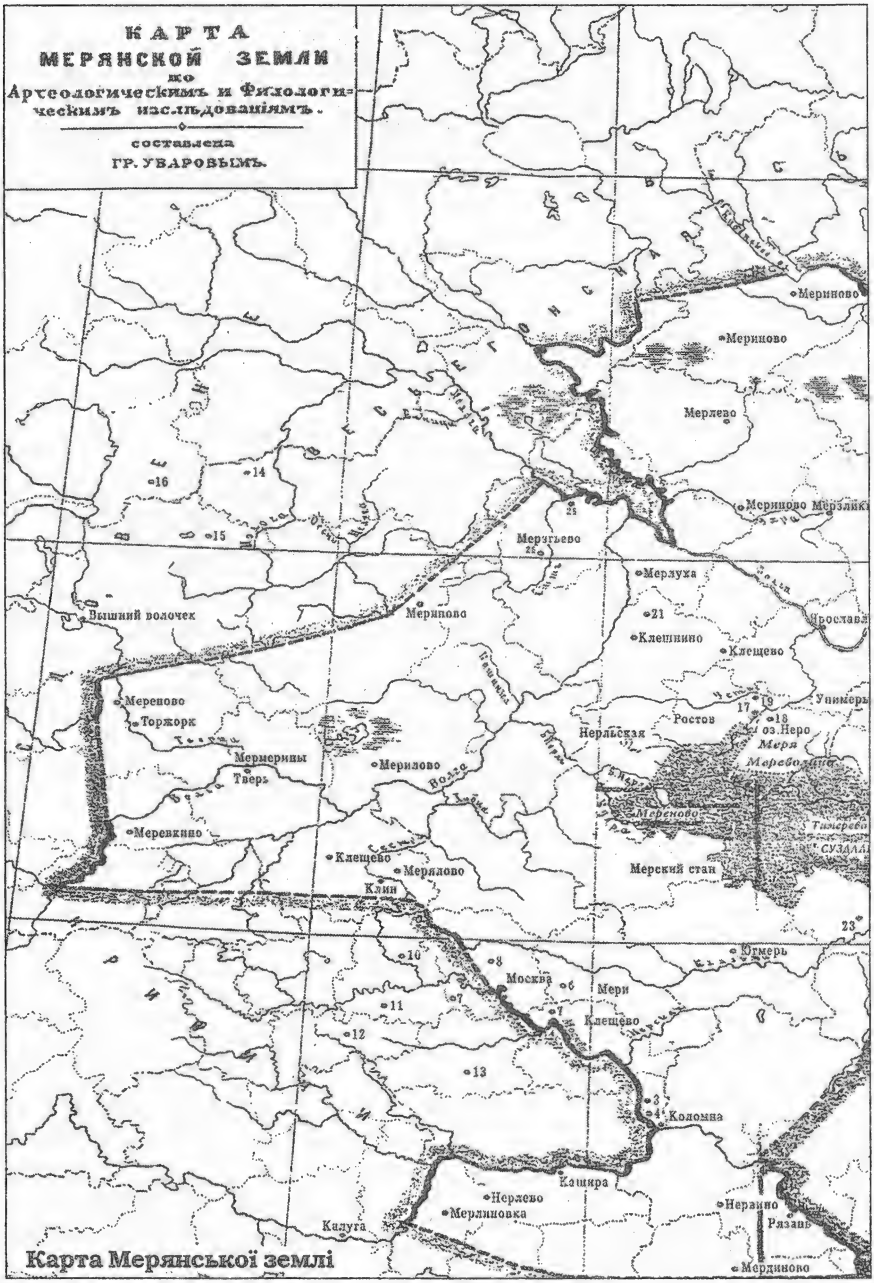
КАРТА
МЕРЯНСКОЙ ЗЕМЛИ
по
Археологическимъ и Филологическимъ изслѣдованіямъ.
составлена
ГР. УВАРОВЫМЪ.
Мериново
Мерлево
Мериново Мерялки
Мерлуха
Клещино
Клещево
Ростов
оз. Неро
Мерея
Переяславль
Нерльская
Мерянский стан
Мерилово
Тверь
Торжок
Вышний волочек
Меренево
Меревкино
Клин
Москва
Коломна
Каширa
Нерлево
Мерляновка
Калуга
Рязань
Мерлиново
Карта Мерянської землі

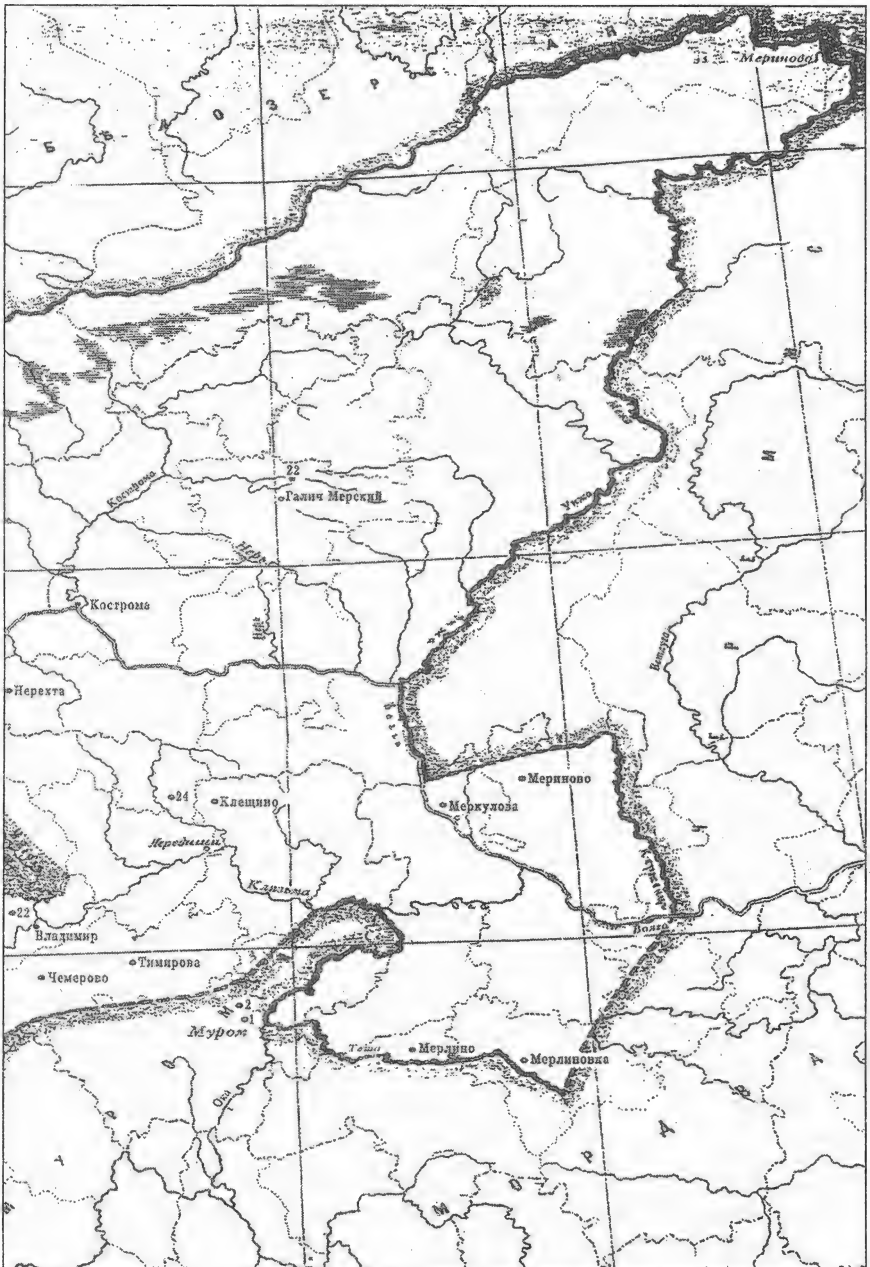
Мериново
Галич Мерский
Кострома
Нерехта
Клещино
Мержулова
Мериново
Владимир
Тимирова
Чемерово
Муром
Мерлино
Мерлиновка

Частина друга

"КАТЕРИНИНСЬКІ НАПРАЦЮВАННЯ"

1

Для аналізу російської історії та осмислення її ідейної спрямованості необхідно знати, хто й коли її писав, з якою метою. Цілком зрозуміло, що саму історію створив народ Московії та його поводирі. А ось хто повідав людству — залишається загадкою дотепер. Написано сотні томів, ведуться розмови про стародавніх літописців, найчастіше вигаданих, але немає жодної праці, де б ґрунтовно, поелементно досліджувалися факти масового видання сотень і тисяч так званих "літописних зводів" та появи їх в російському науковому середовищі. Хто це пророблял, яким чином, на підставі яких матеріалів і документів, навіщо — цілковите мовчання. Не люблять московити з цього приводу просторікувати. Це цілком зрозуміло, тому що саме в другій половині XVIII — початку XIX століття прихований великий секрет появи та засади викладання історії московської держави та її народу.

Пропоную читачам спільно заглянути в московські схованки. Вони зберігають багато свідомо замаскованих таємниць.

Отже, укріпившись в імператорському кріслі, Катерина II згодом стала ґрунтовно цікавитися історією своєї держави. Природно — невигаданою. Вочевидь, те, про що вона довідалася, її дуже вразило і не сподобалося. Бо ж якби в тому історичному минулому все влаштовувало імператрицю, вона б ніколи не приділила "творенню російської історії" стільки років свого життя, з 1783 до 1792 року. Саме 4 грудня 1783 року Катерина II видала указ, яким створила "Комісію для складання записок про давню історію, переважно Росії" під проводом і наглядом графа А. П. Шувалова" [8, с. 564].

Ми, можливо, ніколи й не довідалися б про цю титанічну працю Катерини II та її "Комісії". Але так сталося, що залишилися сліди тієї діяльності. Статс-секретар Катерини II О. В. Храповицький залишив свої щоденники, де описував діяльність государині. І хоча ті щоденники, видані 1862 року, були піддані жорстокій цензурі, все-таки вони багато про що розповіли.

Перш ніж перейдемо до аналізу щоденників статс-секретаря імператриці, хочу стисло подати сам указ Катерини II. Точніше, виклад указу: "Призначити... до 10 людей, які спільними зусиллями склали б корисні записки про давню історію, що переважно стосуються Росії, роблячи короткі виписки із давніх російських літописів та іноземних письменників за відомим (Катерині II. — *В. Б.*)... своєрідним планом. Ці вчені становлять "зібрання", але їх добирає Шувалов... і представляє імператриці. Між членами цього зібрання має бути троє або четверо людей, не обтяжених іншими посадами або досить вільних, щоб працювати з цією дорученою їм справою, одержуючи за цю працю особливу винагороду. Зібрання перебуватиме під найвищим заступництвом. Старший над ним... представляє імператриці праці зібрання, які з її дозволу друкуються у вільній друкарні" [8, с. 564—568].

У такий спосіб були написані так звані загальноруські літописні зводи, які в наш час видаються за стародавні шедеври.

Що ж наштовхнуло російську політичну еліту другої половини XVIII й початку XIX століття на те, щоб виконати цю брудну фальсифікацію?

Мотив був надзвичайно серйозний. Відомо: ще на початку XVIII століття не існувало письмового викладу цілісної історії Московської держави. А після того як Петро I повелів з 1721 року іменувати Московське царство Російською імперією, виникло додаткове завдання: обґрунтувати спадковість назви "російська" від давнього Київського князівства.

Петро І неодноразово звертався до справжніх русичів, тобто українців, які закінчили Києво-Могилянську академію, і просив їх написати історію, тепер уже — Російської імперії. Нагадаю читачам: у Московії в ті часи була поголовна неграмотність. Людина, яка вміла читати, зводилася до рангу мало не вченого.

Не буду втомлювати читачів сотнями історичних доказів, які підтверджують цю істину. Скажу лише: коли Петро І хотів призначити Патріархом Московським русича-українця, до нього прийшли кілька знатних московських людей і архієреїв, благаючи не робити цього. Серед причин головною була: "Не ганьби нас, государю. Малороси — книжники. У них навіть жінки читають". Така глибина відсталості була в Московії на початку XVIII століття.

Московитам нині не подобаються ці істини. Однак слів із пісні не викинеш.

Здійснити намір і написати цілісну історію своєї держави Петру І не вдалося. А після нього, до Катерини II, цим питанням ніхто не займався. Слід зазначити, що Петро І зробив дві винятково корисні справи для написання історії Московської держави.

Перше: він 1720 року видав указ, яким велів вилучити з України всі давні першоджерела та архіви й доставити їх у Москву і Санкт-Петербург. Цим самим він відтинав від українського народу його старовину, його писемну історію. Цар крав минуле України.

Друге: саме він запросив до своєї імперії німецького історика Герарда Фрідріха Міллера, який з'явився в ній 1725 року. Це саме той Міллер, який найбільше зробив для формування ідеологічної основи московської історичної науки, той Міллер, що упродовж 1733—1743 років їздив по Сибіру і вилучав усі стародавні золотоординські архіви й раритети. Саме Г. Ф. Міллер заповів Московії думку, щоб "...застерегти співгромадян наших від читання іноземних книг, про Росію написаних". Ця думка була законом Російської держави майже дві сотні років — до розвалу імперії.

Міллер свого часу неодноразово звертався до імператриці Єлизавети Петрівни з пропозицією щодо "написання російської історії за допомогою спеціального державного органу", але імператриця не зрозуміла витонченої думки академіка. І лише Катерина II оцінила і реалізувала блискучу пропозицію Міллера.

Ця государыня не одразу прийняла пропозицію Міллера. Спочатку вона взялася вивчати московську старовину та наявні письмові джерела. І що далі імператриця заглиблювалася у вивчення історичного минулого своєї держави, тим більше її охоплював звичайний людський жах. Вона побачила, що Олександр, так званий Невський, абсолютно не схожий на святого. Ще більш моторошна правда супроводжувала так званого Дмитра Донського. А початок Московської держави, з великими натяжками, можна віднести лише до 1505 року. Адже до того року московські князі були звичайними ординськими підданими, бо ще дід Івана Грозного — Іван III — "злизував кобиляче молоко з грив татарських коней". Навіть Іван IV (Грозний) був звичайним данником кримських ханів і на їхню вимогу відрікся від титулу Царя Московського, передавши титул справжньому Чингісиду — татаринові, й таке інше.

Будучи освіченою людиною, Катерина II розуміла: історики Європи наступних часів висміють московську облуду про походження Московії від Київського князівства. Тому що те твердження базоване на звичайному московському бажанні та на фальшивій родинній династичній лінії. У ті катеринінські часи Європа вже багато років, приміром, висміювала подібне англійське зазіхання на Францію. У Франції навіть ходили із цього приводу анекдоти.

Цілком обґрунтовано написав історик: "Хоча Московські государі й називають себе великим князем або царем "всея Русі", але право на цей титул у них було таким же, як і право їхніх сучасників — англійських королів, за яким вони приписували собі герб і корону Франції до своєї вітчизни" [24, с. 10].

Зверніть увагу, історик говорить ці слова через 100 років після катеринінських "вправ з російською історією". Як бачимо, титанічна праця Катерини II та "Комісії для складання записок про давню історію, переважно Росії" не допомогла.

Подивимося, чим же займалася Катерина II з 1783 до 1792 року разом зі своєю знаменитою "Комісією".

Хоча О. В. Храповицький почав вести щоденник із 18 січня 1782 року, перші записи майже повністю вилучені з книги, яка вийшла в 1862 році. Навіть важко уявити, про що писав у щоденнику автор, бо той "зачищений" цензурою до одного-двох речень на день. А багато дат "зачищено" вщент, тобто не подано жодного слова. Причому варто мати на увазі, що йдеться про щоденник більш ніж надійної людини, відданої Катерині II і Російській імперії. Але, як побачимо далі, і цензура в багатьох місцях схибила. Відтак перший запис про роботу "Комісії" з'являється в щоденнику О. В. Храповицького лише 31 липня 1786 року:

"Відшукав папери, під час життя в Ермітажі писані про старожитності Слов'ян з вишукуванням первісного народу; тут є записки (графа) Андрія Петровича Шувалова...". Мабуть, цей запис цензура пропустила помилково, тому що внизу сторінки зроблена примітка, де написано, що мова йде про фельдмаршала Шувалова. Але питання в тому, що останнього звали Петром Івановичем. Помер фельдмаршал 1762 року. І, звичайно ж, писати записки імператриці Катерині II не міг.

Можна подати десятки записів Храповицького про те, як імператриця "вправлялися в продовженні писання Історії Російської". Однак у першій книзі ми вже про це вели мову, тому згадаємо лише ті щоденникові записи, які знадобляться надалі.

Отже, 1 грудня 1789 року. "Вправлялися в Законодавстві і в Історії. — "Тепер за закони не можу взятися, але думаю, що можу взятися за Історію" [25, с. 213].

"27 липня 1791 року... Показував я ріку Сіть, в Ярославській губернії. Вона впадає в Мологу, а Молога — у Волгу. На Сіті вбитий Татарами Князь Володимир Юрійович Рязанський. Думали, що він перейшов Волгу набагато нижче, щоб атакувати Татар; але ріка Сіть показує, що Володимир тікав до Твері. Цим відкриттям не дуже задоволені для складання Історії" [25, с. 245].

"25 вересня 1791 року. Покликано, і якийсь час читали мені Російську історію. "Тут є примітка про Татар і їхню силу при навалі на Росію; життя св(ятого) Олександра Невського, без чудес" [25, с. 251].

Велике свідчення! Ми бачимо — існувало інше життя Олександра, так званого Невського. І Катерина II разом із О. В. Храповицьким знала правду про те життя. Однак нам повідали "чудеса". До речі, у своїй роботі: "Міркування про проект історії Росії XVIII століття", написаній власноручно і збереженій в чорновому оригіналі (1785), Катерина II чітко записала: "Святий Олександр Невський (в 1237 році. — *В. Б.*) тоді тільки народився, йому було не більше 5—6 років" [26, с. 133].

Великі й незаперечні свідчення залишила імператриця!

Повернімося все-таки до щоденника О. В. Храповицького, подамо ще дві виписки з нього: "Увійшов з поштою після Пушкіна (мова йде про О. І. Мусіна-Пушкіна. — *В. Б.*). Казали, що Єлагін дивується, звідки зібраний родовід давніх князів Російських, і багато чого у себе в Історії поправив". А внизу йде примітка: "Тут мовиться про родовід великих князів, складений Государинею" [25, с. 286].

Тепер ви, очевидно, зрозуміли, від кого дісталися нам відомості про всіх великих князів, як київських, так і московських. Сумнівів ні в кого не повинно бути в тому, хто є остаточним автором династичного списку великих князів. Катерина II в питанні про російську історію жартів не допускала.

І остання виписка із щоденника О. В. Храповицького:

"29 грудня 1791 року. Виходили... (Катерина II.— *В. Б.*), бралися було за Історію, але знову лягли. Було славлення,

після чого покликали лише Митрополита, його частували; до інших не виходили" [25, с. 258].

На цьому "заняття російською історією" імператриці закінчились. Як відрізало! І "славлення" було проведено неспроста. Катерина II разом із "Комісією" здійснила розпочату справу. Склали й написали історію Московії. І не просто написали, а саме "з'єднали її воєдино" з історією Київської держави. У тому й полягало головне завдання.

А далі в Російській імперії сталося кілька цікавих чудес. Мов із-під землі, почали з'являтися так звані "літописні зводи". Сотнями, навіть тисячами! Однак, що цікаво, перший із них — Львовський — з'явився саме 1792 року. Надрукований у Санкт-Петербурзі. Точнісінько, як в анекдоті. Слухайте:

"Львовський (звод), виданий у С.-Петербурзі 1792 р. в V томах під ім'ям Літописця Руського" [27, т. I, с. 24].

То був лише початок. Далі "літописні зводи" посипалися, як горох із відра. Читаємо:

"Лаврентіївський літопис... у 1792 (році) його придбав О. І. Мусін-Пушкін" [16, т. 14, с. 90].

І нікому невтямки, що в 1792 році вже не існувало "Літописця Руського", і треба більш чітко визначатися з автором; а "Лаврентіївський літопис" — не хлібина, щоб її "купувати" чи то в торговця, чи у звичайній крамниці саме 1792 року. До речі, О. І. Мусін-Пушкін, про якого згадувалося в щоденнику статс-секретаря імператриці, був одним із членів знаменитої катерининської "Комісії". Послухаймо професора В. О. Ключевського: "Складаючи свої записки щодо російської історії, імператриця Катерина користувалася матеріалами... "любителів вітчизняної історії" графа Мусіна-Пушкіна і генерал-майора Болтіна" [8, с. 566].

Тепер стає зрозуміло, чому саме Мусіну-Пушкіну було доручено "знайти і придбати" так званий "Лаврентіївський літописний звод". Він був своєю людиною в середовищі великих фальсифікаторів. Йому можна було довіряти.

Ми надалі будемо детально досліджувати чимало із "літописних зводів", але про так званий "Лаврентіївський" необхідно сказати дещо заздалегідь. Це був один із найголовніших зводів. Тому що він дуже хитро, власне, в катеринінському дусі, "з'єднав" мерянську країну Моксель (Московію) зі слов'янським етносом Київської землі. Читаємо: "Лаврентіївський Л(ітопис) слідом за "Повістю минулих літ" містить опис подій південноруських, а потім — Володимиро-Суздальської Русі... у його основі лежить звод 1177 р. ... Цей звод увійшов до складу більш пізнього Володимирського зводу 1193 р. Володимирські літописці розглядали володимирських князів спадкоємцями київських...

Із 1285 р. у Лаврентіївскому... Л(ітописі) починається низка точно датованих тверських звісток... Простежується в Лаврентіївському Л(ітопису) і Тверський звід 1305 р., що з'єднує матеріал різних областей і тяжіє до того, щоб бути загальноруським" [28, с. 80].

Усе врахувала імператриця: і літописці в неї — київські й волинські, суздальські й ростовські, володимирські й тверські тільки й думали про "загальноросійську ідею". І думали цю тяжку думу протягом сторіч: і в 1070, і 1177, і 1193, і 1285, і 1305, і навіть у 1377 роках, коли, згідно з московською версією, цей звод переписувався востаннє. Саме для подібного "єднання" працювала десять років Катерина II.

Високоосвічена людина свого часу, що читала старі історичні оригінали й бачила поверхневе мислення російської еліти, вона розуміла, що рано чи пізно європейські історики торкнуться московської історичної тематики і геть-чисто спростують московські билини про "велике минуле". Адже всі вони базувалися на елементарних вимислах і бажаннях. Вона знала: навіть Стефан Баторій висміював вигадки і брехню Івана Грозного про його "кесареве походження" від візантійської імператорської родини.

Саме "поєднанням" Московії із давнім Київським князівством, за допомогою "літописних зводів" мріяла імператриця "незаперечно" здійснити зв'язок минулого із сучасністю (XVIII століттям). А вилучивши з імперії та запроторивши в глибокі схованки першоджерела — раритети, Катерина II намагалася назавжди замести сліди вчиненого.

Не повторюватимусь, які давні історичні оригінали мала у своїх руках і була знайома з ними Катерина II. Вона все робила із власне німецькою хитрістю і пунктуальністю. Однак забула, в якій країні жила і ким правила. Адже і в ті часи довкола було безліч дурнів, вони і в тій брудній справі захотіли прославити імператрицю. Почали говорити зайве. Особливо цим грішив М. М. Карамзін.

Між іншим, М. М. Карамзін став одним із авторів "російського чуда". У 1803 році він приступив до написання своєї 12-томної "Історії держави Російської" і до 1811 року написав кілька перших томів. Про це заявив він сам на перших сторінках книги, читаючи їх у тому ж 1811 році імператорові Олександру I, особистому вихованцеві Катерини II. Книга стала "лебединою піснею" М. М. Карамзіна, проспіваною "на славу Москві та її князям" за "збирання землі руської".

Однак із М. М. Карамзіним трапилася велика "трагедія" при написанні книги. Почавши писати "Історію", він раптом виявив, що всі "відкриті й придбані" до нього "літописні зводи" не містили інформації про "появу Москви" у добатиїв час. Простежувався неймовірний конфуз. Виходило так, що М. М. Карамзін співав славу місту, котре з'явилося в Золотій Орді в часи хана Менгу-Тимура. Виходило, що саме золотоординські хани прославили своє князювання. Природно, цих страшних думок Карамзін дуже злякався. Він стрімголов кинувся шукати потрібний йому "літописний звід". І — о диво! — знайшов! Саме те, що шукав!

Послухайте:

"У 1809 році... знайшов я два скарби в одній книзі: літопис Київський, відомий єдино Татіщеву, і Волинський,

раніше нікому не відомий... За кілька місяців дістав я інший список їх: як такий, що належав колись Іпатіївському монастирю, був він захований у бібліотеці С.-Петербурзької Академії Наук між Дефектами" [27, т. І, с. 24].

Захотів — і знайшов! І не де-небудь у зубожілому, глухому монастирі, а в самій Академії наук. Виявляється — і там "ховалися" шедеври. А "дістав" Карамзін не просто який-небудь "літописний звід", а саме — Іпатіївський, тому що в Іпатіївському "літописному зводі" й згадується вперше слово "Москва".

Нагадаю читачеві ті слова: "Прийди до мене, брате, в Москву"

Але головне, М. Карамзін знайшов те, що йому було потрібно, — Москва в тім зводі згадана в 1147 році.

"Чудеса" у Московії в ті часи відбувалися на кожному кроці. Не будемо докопуватися, хто "сотворив" Іпатіївське "чудо" — чи сам М. М. Карамзін, чи Катерина II зі своєю "Комісією".

Однак М. М. Карамзін припустився дивовижної помилки, коли повідомив:

"Катерина Велика, палко люблячи нашу історію, перша наказала друкувати літописи. Витратили чимало грошей, але не зробили найпотрібнішого: справного вченого зводу літописів. Яка потреба друкувати одне у двадцяти книгах" [27, т. І, с. 24—25].

І невтямки було цьому великоросові, що він зазіхав на головне катерининське надбання, на таїнство процесу написання так званих "загальноросійських літописних зводів". Хитрою і розумною була Катерина II для свого часу, але дуже багато дурнів і необережних людей продовжували її справу. Куди лише ткнуться— скрізь нашкодять.

До речі, особисто М. М. Карамзін повідомив нам про існування таких катерининських "літописних списків": Лаврентіївського, Троїцького, Іпатіївського, Хлєбніковського, Кенігсберзького, Ростовського, Воскресенського, Львовського, Архівського й інших.

Що характерно: саме з часів Катерини II назавжди зникли всі стародавні першоджерела. Особливо — українські, ті, які були вивезені з веління Петра I і тої ж Катерини II. Не буду вдруге наводити слова зі щоденника О. В. Храповицького, де він нагадує нащадкам, що оригінал великого Нестора "Повість минулих літ" Катерина II тримала у своїх руках. Повторюю — оригінал! І не будемо забувати, що всі видатні раритети старовини імператриця та її нащадки зберігали у Санкт-Петербурзі, який не був спалений, як Москва, 1812 року.

А далі хочу розповісти читачам про ще одну цікаву історію. Десь у 1692 році в Московській державі була написана книга "Скіфська історія", автором якої був Андрій Іванович Лизлов. Освічена людина, мудрий фахівець, він багато років був на високій державній службі й багато поїздив по європейській частині Московії. Книга майже сто років поширювалася в рукописі, тому що московська влада забороняла її друкувати за "вільнодумство та єресь".

Ця праця написана в докатерининські часи, але вперше була надрукована в повному обсязі 1787 року, саме за правління Катерини II. Частково перший розділ вийшов 1776 року. Відтоді до 1990 року книга в Російській імперії не перевидавалася. Навіть виправлена катерининськими помічниками, вона чомусь лякала московських можновладців та їхніх наукових мужів.

І лише в 1990 році, коли імперія розвалювалася, книга вийшла в Москві — накладом 5000 примірників. Не густо. Послухайте, що написав у 1990 році в післямові російський професор:

"Цікаво відзначити характер виправлень (катерининських часів. — *В. Б.*): вони були не лише технічними, але й за змістом.., більшість виправлень зроблені тим же почерком і в самому тексті: так, замість слів "*цар* і *цариця*" написані "*хан* і *ханша*"; замість слова "*царство*" поставлено "*влада*"; слово "*московському* государеві" замінено на "*російському*".., а текст про "чудеса" вимазано із книги

Лизлова... Важко сказати, у чиїх руках побував цей екземпляр, можливо, у Г. Міллера" [29, с. 347].

Дуже цінні вказівки щодо виправлень. Намагалися відмежуватися від золотоординського минулого, коли в московських церквах славили царів — Батия, Берке, Менгу-Тимура, Тохту, Тохтамиша та інших. Як мовилося в церковних проповідях, то були "послані Богом для московитів Царі". У XVIII столітті цих слів соромились і їх "підчищали". Проголосивши себе "великоросами" і поцупивши в українців-русичів їхню історію, намагалися у всіх стародавніх текстах "*Московію*" іменувати — "Росією", а царів "*московських*" — "*російськими*"! Тепер ми усвідомлюємо, навіщо Катерина II створювала так звані "загальноросійські літописні зводи", де "зводили докупи" нічим не пов'язані волинську і київську землі з ростовською і суздальською.

Про Г. Ф. Міллера не буду повторюватися — читачі вже знають про цього "російського патріота". Слід зазначити: хоча книга А. І. Лизлова була неабияк "підчищена", однак її все-таки повністю переписувати не стали. Це й зберегло для історії найбільшого свідка кінця XVII століття. Тому що "Скіфська історія" містить масу посилань автора на першоджерела, якими він користувався при написанні книги про Московію та її сусідів. Це, по суті, перша історія Московії, хоча дещо попсована цензурою.

Наводжу першоджерела, на які посилався А. І. Лизлов у "Скіфській історії":

1. "Синопсис... — видання Києво-Печерської Лаври", надруковане в її друкарні в 1674, 1678 і двічі в 1680 роках (с. 392).

2. "Хроніка Сарматії Європейської" (Краків, 1611). Під таким заголовком відомий публіцист і перекладач Мартін Пашковський видав польський переклад книги Олександра Гваньїні (1538—1614) (с. 433).

3. "Універсальні реляції Джованні Бутеро (1533—1617), одного із найбільших італійських письменників...", уперше

видані в Римі у 1591—1592 р. Автор "Скіфської історії" спирався на перше видання польського перекладу (Краків, 1609) (с. 434).

4. "Хронограф (Київський)..." — невідомо який", у наш час налічується кілька сотень списків" (с. 398), "Редакція 1512 р. "не ділена на глави", у "Скіфській історії не використана" (с. 399). "Серйозне наукове дослідження редакцій Хронографа з'явилося... через 200 років" (с. 399).

У такий спосіб в імперії фальсифікували стародавні першоджерела.

5. "Засєкин літописець". Російські історики супроводжують цей історичний документ словами: "невідома історична пам'ятка". Незбагненно! А. І. Лизлову наприкінці XVII століття була відома, а після Катерини II — невідома (с. 399— 400).

6. "Історія про великого князя Московського" — А. М. Курбського. "Видана в Литві, ймовірно, у 1573 р." (с. 400).

7. "Історія про Казанське царство...". "Написана в другій половині XVI в. ...Є безліч різних списків" (с. 401).

8. "Степенна книга...". "Один із найбільших руських історичних творів, написаний у 1560—1563 рр... під керівництвом царського духівника Афанасія... До кінця XVII ст. існувала в сотнях списків". До речі, до цієї книги приклав руку особисто Іван IV (Грозний) (с. 397).

9. "Хроніка" Матвія Стрийковського" (1547—1593). "Видний польський політичний діяч, історик... Використано Кенігсберзьке видання 1582 року" (с. 433—434).

10. "Церковні хроніки" Цезаря Баронія (1538—1607). "У 1600—1603 р. відомий польський діяч Петро Скарга завершив переклад з італійської мови на польську... Більш повне друге видання (після 1603 р. — *В. Б.*) включало матеріали з 12 томів "Хронік". Його і використав у своїй праці А. І. Лизлов (с. 434).

11. "Хроніка всього світу" Мартіна Бельського, видана в 1551 р., друге видання датоване 1554 р., третє — 1564 р. Книга видана в 10 томах. Сім книг присвячені історії окремих європейських країн, а також Нового світу (с. 434).

12. "Польська хроніка" Мартіна Кромера. Неодноразово видавалася латинською мовою (1555—1589). "У 1611 р. вийшов її польський переклад у 30 книгах, виконаний Мартіном Блажовським... Він і був використаний Лизловим" (с. 434—435).

13. "Історія греко-перських воєн" Геродота.

14. "Історія Олександра Великого" Квінта Курція, використовувалася в польських перекладах, на що є в А. І. Лизлова посилання (с. 443).

15. "Двір Цесаря турецького та проживання його в Константинограді" Симона Старовольского — увійшов до книги А. І. Лизлова "Скіфська історія" повністю як четверта частина в перекладі з польської на російську мову. Про це Андрій Іванович Лизлов повідомив читачам у своїх посиланнях.

Однак А. І. Лизлов у своїй книзі не послався ні на один так званий "загальноросійський літописний звод". Він не знав про їхнє існування. Тому що на початку XVIII століття їх не існувало! І російський професор у супровідній статті до книги "Скіфська історія" змушений був визнати в 1990 році: "Проведене в ході підготовки до видання "Скіфської історії" А. І. Лизлова повне порівняння її тексту із джерелами дозволяє... заявити: весь використаний автором (Лизловим. — *В. Б.*) фактичний матеріал походить із творів, названих ним у змісті й відображених у примітках. Никонівський, Воскресенський та інші літописи не використовувалися в "Скіфській історії" [29, с. 432].

Отже, праця А. І. Лизлова спиралася на великі європейські першоджерела. Одночасно автор використав доступні в його час київські і московські джерела. Нам відомо, що А. І. Лизлов працював у бібліотеках багатьох монастирів, але головним чином — у сховищі московської Патріаршої ризниці. Однак навіть у патріаршому сховищі у вісімдесятих — дев'яностих роках XVII століття він не зустрів жодного "загальноросійського літописного зводу".

Цей історичний факт завдав нищівного удару по російській фальсифікації.

Ось чому книга А. І. Лизлова впродовж більш як 200 років була в забутті, її не вивчали й не друкували. Та й сьогодні, у сучасній російській імперії, не шанується.

Хоча книга побувала в руках одного із фальсифікаторів російської історії Г. Ф. Міллера, вона все-таки багато про що повідала.

Звертаю увагу читачів на незаперечні факти книги:

— А. І. Лизлов у своїй книзі жодним словом не згадав про Нестора і його "Повість минулих літ", оскільки про те не знав. Як не відали про це наприкінці XVII століття московська влада і московська патріархія. Можна припустити, що праця Нестора на той час (1692 рік) ще зберігалася в Києві. Скоріше за все, у лаврі.

— А. І. Лизлов жодним словом не обмовився також про існування хоча б якогось так званого "загальноросійського літописного зводу", де б поєднувалася історія Київського князівства з Ростово-Суздальським, особливо їхнє літописання. Таких "літописних зводів" наприкінці XVII століття не було ні в монастирях, де працював автор, ні в Патріаршій ризниці. А в Києві їх, зрозуміло, не писали і зберігати не могли.

— Автор книги дуже чітко відрізняв народ Московії — московитів — від народу Київського князівства — русичів. Він так і писав: "Скіфія... є двояка: єдина європейська, у ній же ми живемо, тобто *москва, росіяни, литва, волохи і татари європейські...*" [29, с. 8].

Байки про "великоросів" і "малоросів" — це творіння новітніх часів. На початку XVIII століття московит ще був московитом.

— А. І. Лизлов у "Скіфській історії" зовсім не говорить про Московського князя Івана Калиту. Він, як і його сучасники, не знав такого князя в XIV столітті. Саме час згадати про "родовід великих князів, складений Государинею". Як бачите, всерйоз попрацювала Катерина II.

— А. І. Лизлов стверджував, що Московський улус перебував у складі єдиної татарської держави — Орди — 269 років: з 1237 до 1506 року. Ось як він описав розмову, що відбулася 6988 (1480) року, при нападі на ставку Великого Хана, двох високопоставлених воїнів московського воїнства: "О царю! Безглуздо є велике це Царство (Велику орду. — *В. Б.*) до кінця опустошити, розорити, звідси ж і ти сам вийшов, і ми всі, і це є Вітчизна наша". Краще й не скажеш!

— А. І. Лизлов зафіксував рік повного визволення Великого Київського князівства і його землі від татарських загарбників Золотої Орди. Читаємо: "Літа... від Христа 1333... Литовський князь Ольгерд.., зібравши багато воїнства, іде на поганих... І від того часу всі поля від Путивля до Києва і до устя Дону, по інший бік Дніпра навіть до Очакова від татар звільнилися. І прогнали їх до ріки Волги, інших до Кафи, і до Азова, і в Крим аж за Перекоп" [29, с. 33].

Перенесення року звільнення Київського князівства на 1362 — вимисел московських істориків наступних часів. І ми знаємо, навіщо подібне робилося.

— У "Скіфській історії" зовсім не згадується про антитатарські виступи XIV століття в північних улусах Золотої Орди: Ростові, Твері, Нижньому Новгороді, Суздалі, Переяславлі, Костромі. Про це в XVII столітті ніхто не відав. Була суцільна "симфонія" на території Золотої Орди. Адже до цього закликали в першу чергу московська Церква і її владики. Вигадки про народні повстання — творіння пізніших часів. Згадайте, як Катерина II була "цим незадоволена для складання Історії".

— А. І. Лизлов зовсім по-іншому описав так звану Куликовську битву. Про жоден союз Мамая з Литовсько-Руським князівством навіть мови не йшло. То була звичайна міжусобна бійня в єдиній державі, де Москва відстоювала свої привілеї.

Не буду подавати ще з десяток подібних тверджень А. І. Лизлова. Саме його книга стала великим і незапе-

речним доказом пізнішої фальсифікації російської історії. Вона заперечила основні постулати тієї фальсифікації.

Хочу сказати кілька слів про ще одну книгу з історії Московії, написану десь наприкінці сорокових років XVIII століття. У докатерининські часи Василь Микитович Татіщев написав книгу "Історія Російська з найдавніших часів". Катерина II в ті роки не могла впливати на В. М. Татіщева. Однак і Єлизавета Петрівна вільнодумства в імперії не допускала. Лютували, як звичайно, церковна і державна цензура. Тому В. Татіщеву за життя не вдалося надрукувати свою книгу. Йому прямо заявили, що він проповідує "єресь і вільнодумство", а книга суперечить вказівкам Петра I "про порядок викладу історії держави". Після смерті В. М. Татіщева його рукописи зникли. Російський академік Петро Григорович Бутков у першій половині XIX століття чітко вказав, що "Історія" В. М. Татіщева, частково видана за Катерини II, видрукована не з оригіналу, а сфальсифікована: "Історія Татіщева видана не з оригіналу, що загублений, а з доволі невдалого, скороченого списку... При друкуванні цього списку виключені в ньому судження автора, визнані вільнодумними, і зроблено багато пропусків".

До речі, ще за життя Катерини II один із її протеже, історик І. М. Болтін, обвинувачував В. М. Татіщева (уже покійного — помер у 1750 році) у "використанні неіснуючих джерел".

Виявляється, у сорокових роках XVIII століття джерела існували, а у вісімдесятих роках — їх уже не стало. Прошу звернути увагу на послужний список автора "Історії":

"Татіщев Василь Микитович (19.4.1686 р.—15.7.1750 р.).., російський державний діяч, історик... Брав участь у Північній війні 1700—21 р., виконував різні військово-дипломатичні доручення царя Петра І. У 1720—22 р. і 1734—37 р. керував казенними заводами на Уралі, заснував Катеринбург; у 1741—45 р. Астраханський губернатор" [16, т. 25, с. 297].

В. Н. Татіщев мав прямий вихід на будь-який архів і працював на Уралі та в Астрахані до вилучення із цих міст архівів і стародавніх золотоординських матеріалів. До речі, Катерина II 1768 року відправила експедицію, яку очолив Петро Симон Паллас, у райони Нижнього Поволжя, Середнього і Південного Уралу, Південного Сибіру (Алтай, Байкал, Забайкалля) для вилучення як архівів, так і стародавніх раритетів. Експедиція була комплексною. Займалася питаннями: географічними, геологічними, етнографічними й т. д. Однак ці питання були прикриттям до головної її роботи: вивчення питання освоєння підкорених земель. А ті землі і народи можна було остаточно підкорити тільки за умови вилучення в народів писемної пам'яті... Згадувана "експедиція" проїхала тисячі кілометрів, працювала з 1768 до 1774 року. Подібних груп, загонів були сотні.

Тепер читачі мають розуміти, який грандіозний задум фальсифікації здійснила російська правляча еліта в другій половині XVIII століття, створивши "Комісію для складання записок про давню історію, переважно Росії" і вилучивши у всіх народів імперії їхню писемну пам'ять із найдавніших часів до XVIII століття включно.

Особливо від цих воістину бандитських дій постраждав український народ, тому що в нього вкрали всі праці давніх літописців, історичні хроніки українсько-литовського періоду, всі *синопсиси* і *хронографи* тощо. Усі ці великі святині в наступні часи було перекручено в інтересах московської імперії, частина із них вставками введена у так звані "загальноросійські літописні зводи".

Сумніватися не доводиться. Тому що на нашій пам'яті перший московський президент М. С. Горбачов відкрито брехав перед усім світом, коли заперечував наявність у московських схованках договору і карти про розподіл Європи в 1939 році між Сталіном і Гітлером. Однак документи було знайдено, пред'явлено людству. Ніколи не забувайте про російську імперську облуду.

Нам буде важко знайти приховану в "загальноросійських літописних зводах" московську брехню. Однак пропоную цю місію здійснити. Як звичайно, спиратимемося на російські джерела та російських авторів. Вони дуже наслідили у своїх "історичних творах".

2

Почнемо дослідження, як і годиться, з найдавнішого джерела — "Повісті минулих літ". Поглянемо, який "доважок брехні" запустили в нашу реліквію історики-"великороси". Відстежимо, що принципово не влаштовувало "великоросів" у древньому літописі.

Послухаймо професора Людвіга Шлецера (1735—1800), який у 1761—1767 роках перебував на службі в Російській імперії, мав титул почесного члена Петербурзької Академії наук:

"У 1720 р. Татіщев був відряджений у Сибір... Тут він знайшов в одного розкольника дуже давній список Нестора. Як же він здивувався, коли побачив, що той відмінний від попереднього. Він думав, як і я спочатку, що існує тільки один Нестор і один літопис. Татіщев помалу зібрав десяток списків, із них і повідомлених йому інших варіантів склав одинадцятий".

Такі свідчення надав німецький професор. Але що цікаво — до нас дійшов один-єдиний варіант "Повісті минулих літ". Чи не дивно? Однак, якщо згадати про так звану роботу Катерини II та її "Комісії зі складання записок про давню історію, переважно Росії", то нічого дивного в цьому явищі немає. У руках Катерини II опинилися всі 11 варіантів. В її руках був і сам оригінал давнього літопису. Загляньте в "Записки" О. В. Храповицького, де під 23 червня 1791 року знайдете це свідчення. Катерина II дуже суворо ставилася не лише до самих текстів "Повісті минулих літ", а й навіть до кожного рядка, написаного В. М. Татіщевим. Навіть Г. Ф. Міллеру, якому вона цілком довіряла та який особисто "займався" "Історією" В. М. Татіщева,

вона, зрештою, заборонила показувати кому-небудь хоча б один аркуш оригіналу тієї історії. І це ще до створення знаменитої "Комісії".

А. В. Олсуф'єв від її імені 23 лютого 1783 року "зажадав від Міллера передачі в Кабінет манускрипту, що був у нього, якнайшвидше". Я не мав можливості ознайомитися з листом А. В. Олсуф'єва, однак читав (частково) відповідь Г. Ф. Міллера на цей лист.

Послухайте та гарненько подумайте: "2 березня 1783 року, перепроваджуючи манускрипт, він (Міллер. — *В. Б.*) пише: "Вашого Превосходительства власноручне писання звільняє мене від зобов'язання, за яким жоден аркуш не може без відома Колегії бути повідомлений будь-кому сторонньому [30, с. 799—801].

Такі вказівки давала імператриця Катерина II з питань, які стосувалися джерел російської історії. Сьогодні немає ні найменшої певності, що саме оригінал тексту "Повісті минулих літ" дозволила донести до нас правителька "великоросів". А в тому, що існував такий текст-оригінал давньої української святині, думаю, ніхто не сумнівається.

Не вдаватимуся до пояснень, яким чином могли опинитися в Сибіру виписки з оригіналу Несторового літопису. Імовірно, були й інші київські, чернігівські, волинські літописи. Але вони були цілковито українськими; вони принципово в IX—XIII століттях не могли стосуватися історії країни Моксель. То була земля чужих племен. А починаючи з 70-х років XVII століття, та земля стала ворожою для русичів-українців. Хоча українських священиків і державних діячів уже засилали на Соловки, в Сибір, у Закам'я.

Згадайте хоч би випускника, а пізніше викладача Києво-Могилянської академії — Максимовича, висвяченого 1712 року на Митрополита Сибірського і Тобольського та засланого в Сибір "зросійщувати", або, по-іншому, — "нести християнську віру" підкореним фінським і татарським народам. Там у глухій, тайговій землі він і помер 1715 року.

Великі українські просвітителі, вирушаючи у глухомань, володіли не лише словом Божим, а й також книгами, які несли ті слова і стародавні знання. Адже Московія, навіть через сотню років, була суцільно безграмотною, неосвіченою країною.

І нехай читачі не думають, що мої слова — звичайна вигадка. Подам свідчення французького дипломата Де ла Невіля, який 1689 року п'ять місяців перебував у Московії. Ось цитата із його книги "Записки про Московію":

"Московити, загалом кажучи, справжні варвари, недовірливі, брехливі, жорстокі, розпусні, обжерливі, корисливі... Вони настільки грубі й неосвічені, що без допомоги німців, яких у Москві безліч, не могли б нічого путнього зробити" [31, с. 120]

Така картина московського суспільства на початку XVIII століття. Саме тоді російська еліта вирішила обзавестися писемною історією своєї країни. У глибинці стан культури і науки був значно гірший. Тому, справді, все "путнє" у Московії в XVII—XVIII століттях робилося за допомогою німців. У тому числі й написання історії країни. Втім, це відступ.

Подаючи давній київський літопис Нестора в безлічі так званих "загальноросійських літописних зводів", катеринінська "Комісія" і наступні "продовжувачі її справи" настільки зіпсували первісний текст, що професор О. О. Шахматов у своїй об'ємній роботі "Розвідки про найдавніші російські літописні зводи", виданій у Санкт-Петербурзі 1908 року, змушений був написати (між іншим, — не засуджуючи):

"Я заперечую саму можливість того, що Нестор знав літописне сказання в тому його вигляді, в якому воно дійшло до нас, у складі хоча б Початкового зводу" [32, с. 64].

Учений мовив разючі слова! Однак не думайте, що О. О. Шахматов намагався ними викрити катеринінські фальсифікації. Анітрохи! Він ніколи жодним словом не згадав про свідоме переписування російської історії Ка-

териною II та її "Комісією". Він мовчав, як риба, викинута на берег. Хоча, природно, добре знав про запущену в російську історію брехню. Тому, як і кожен російський історик-"патріот", ішов звичайним, торованим шляхом удосконалення цього "доважку". Він не лише не відкидав, а й виправдував і пояснював очевидний обман. Таке собі вдосконалення брехні.

Російські історики середини XIX століття у своїх посиланнях на первісний текст "Повісті минулих літ" цитували той текст по-іншому, ніж історики кінця XIX і початку XX століття. Порівняймо хоча б тексти, що подаються М. І. Костомаровим і тим же О. О. Шахматовим.

19 березня 1860 року в Санкт-Петербурзі відбувся знаменитий диспут між професором-русофілом Михайлом Петровичем Погодіним і молодим професором-істориком Миколою Івановичем Костомаровим. До речі, сам М. П. Погодін назвав диспут "дуеллю". В результаті тієї "дуелі" було викрито багато російських історичних вигадок, які захищав і проповідував М. П. Погодін. М. І. Костомаров "розгромив" його в усіх напрямках диспуту-"дуелі". Не будемо вдаватися в деталі диспуту, хоча сам по собі він цікавий і повчальний.

Диспут засвідчив, що російську історичну облуду можна спростовувати привселюдно в присутності сотень слухачів: професорів, студентів та й просто всіх зацікавлених. Для диспуту професор М. П. Погодін зачитав, як він особисто заявив, "слова Нестора в оригіналі".

Послухаймо:

"У 862 году идоша за море к Варягам Руси: еще бо ся зваху тыи Варяги Русь, яко друзии зовутся Свое, друзии же Урмяне, Англяне, друзии Гете,тако и си. Реша Руси Чудь, Словени, Кривичи и Вся: Земля наша велика и обильна, а наряда в ней нет, да и поидете княжить да володети нами. И избрашася 3 братья с роды своими, пояша по себе всю Русь и придоша: старейший Рюрик седе в Новыграде, а другой Синеус на Беле Озере, а третий Изборсте Трувор" [34, с. 284].

Перекладу Несторові слова сучасною мовою,оскільки ми зараз не будемо заглиблюватися в саме поняття слова "Русь". Поняття "Русь" віднесене Нестором до Рюрика і його роду. Як побачимо надалі, таке тлумачення має пояснення.

Подаю текст у скороченні (авторська редакція):

"У 862 році пішли за море до Варяг-Русі... Сказали тим варяго-русам — Чудь, Словени, Кривичі і Весь: земля наша велика й багата, а порядку в ній нема, ідіть до нас княжити і правити нами. І зібралися 3 брати зі своїми родами, оголивши свою землю Русь, і прийшли до тих, що запрошували: старший брат Рюрик сів правити в Новгороді, інший, Синеус, — на Білому Озері, а третій, Трувор, — в Ізборську".

Що впадає в око — це невідповідність між кількістю тих, що запрошували, та тих, що прибули. Племен, які запрошували, було чотири, а посадили на князівські столи тільки трьох. Дивний випадок. Однак чи то кривичам, чи чуді князь не дістався. Цей момент одразу насторожує. Варто не забувати, що російські історики зі словом "чудь" проробляли циркові номери. На очах у цивілізованого світу. Уточнимо цей момент.

У знаменитій суперечці М. І. Костомарова з М. П. Погодіним ще в ті часи було розтлумачено розуміння слова "чудь". Зверніть увагу, вся російська історична наукова думка шістдесятих років XIX сторіччя знала й фіксувала поняття слова "чудь" цілком конкретно. Не існувало ніяких різночитань. Слухаємо професора М. І. Костомарова:

"Чуддю звалися фінські народи, які жили біля Чудського озера, і навіть у Лівонії, була ще інша *чудь заволодська*, названа так, напевне, через схожість, як вважали слов'яни, між нею й *чуддю лівонською*; але коли за старих часів мовилося про інші народи того ж племені: *ні корела, ні водь, ні весь, ні мордва, ніде не називаються чуддю*... Під чуддю, яка закликала разом зі слов'янами Русів (Рюрика і його плем'я. — *В. Б.*).., розуміється *лівонська чудська*

країна і, власне, тільки частина її, що прилягала до Чудського озера і Пскова... Ізборськ був її головним містом" [33, с. 22].

Отже, ми маємо повне тлумачення слова "чудь". І, доповнюючи професора, додамо: *ніхто за старих часів не називав "чуддю" ні мерю, ні мурому, ні мещеру, ні марі (черемисів), ні будь-кого іншого.*

Одночасно М. І. Костомаров розтлумачив ситуацію щодо Ізборська. Виявилося, то було головне місто чуді. І саме до чуді був спрямований на князювання Трувор. Ми зараз не ведемо мову про те, наскільки достовірні відомості про Синеуса і Трувора. Про це поговоримо наприкінці розділу. Зараз аналізуємо текст із "загальноросійського літописного зводу", який був зачитаний професором М. П. Погодіним 1860 року.

Дивно, що саме *кривичі* не одержали князя Рюриковича. Хоча до *весі*, розташованої за багато сотень кілометрів, один із Рюриковичів вирушив. Відчуваєте весь комізм і натягнутість подібної ситуації? Але головне інше — якщо кривичі мали споріднену з *новгородськими словенами* мову, то *весь* була фінським племенем і розмовляла чужою слов'янам мовою. А як могли існувати в "єдиній державі", у ті часи, дві далекі одна від одної мови і два народи, ніхто із імперських істориків пояснень не дає.

Можна зрозуміти, хоча й важко, як *лівонська чудь* могла разом зі слов'янськими племенами, *новгородськими словенами* і *кривичами* запросити єдиного правителя. Живучи в безпосередньому сусідстві зі слов'янськими племенами і будучи в меншості порівняно з ними, вона пристосовувалася до обставин. Але зовсім не зрозуміло, як до цього союзу могла примкнути *фінська весь*, що жила в далекій тайговій глухомані. Головне, навіщо весі це знадобилося? Відповідей ми не знайдемо.

Ці анекдоти розуміли й "великороси". Тому згодом вони поширили поняття слова "чудь" на всі фінські племена, що дозволило їм вільно маніпулювати ними ж. *Замість слова*

"чудь" почали підставляти в стародавні літописи будь-яке плем'я — *весь, мерю, мурому, марі* й так далі. Що було потрібно за текстом.

Тому російські наукові мужі наприкінці XIX століття маніпулювали вже зовсім іншим тлумаченням початку Несторового літопису. Послухаймо О. О. Шахматова — як він пояснює початок того ж тексту:

"Так, у розповіді про закликання князів називаються *спочатку три племені, а потім чотири*: спочатку *Словени, Кривичі, Меря*; потім *Словени, Кривичі, Меря* і *Чудь*; у закликанні князів беруть участь чотири племені, а князів на заклик є троє; сідають ці князі не в центрах племен, які їх покликали, а в містах, що не мають начебто прямого стосунку до цих племен; Новгород є винятком — це центр словен, і в ньому сідає Рюрик; але чому Трувор сідає саме в Ізборську, а не у Пскові, Полоцьку або Смоленську, які мають більше прав називатися центрами Кривичів, ніж Ізборськ?" [32, с. 292].

І "*пошла писать губерния*"! Гадаєте, професор О. О. Шахматов не знав, про що писалося в "загальноросійських літописних зводах" або що говорили із цього приводу російські історики 50-ма роками раніше? Знав. Дуже добре знав! Але до його часу були виявлені "прогалини" в писаннях катеринінської "Комісії", і вкотре довелося вносити корективи в раніше "знайдені" "загальноросійські літописні зводи" або взагалі "знаходити" нові. Були випадки простої підміни слів, і це саме наш приклад. *Замінили слово "чудь" — "мерею"*, і ніхто не помітив. А пізніше *замість "весі" — подали "чудь"*. Мовляв, помилявся хтось раніше, а ми — прорекли істину. Слід відзначити, що пізніше радянські історики-поденники, які працювали на замовлення більшовицького московського шовінізму, вносили в імперську історію "уточнення й доповнення", як наказували з Кремля. Тихо і мовчки.

Отже, професор О. О. Шахматов, хотів того чи ні, вніс певну ясність у питання щодо запрошення племенами

князів-варягів. Виявилося, тих племен було три. І, як розуміють читачі, ними були: *чудь, словени і кривичі.* По-перше, їх узагалі було стільки. По-друге, ті племена проживали компактно, поруч, що могло схилити їх до об'єднання. І, по-третє, у ті роки племена були нечисленні й, природно, жили компактною масою, щоб захищатися від звірини та різних прибульців. Так, за літописами, Варяго-Руси займали до відходу вузьку смугу землі (орієнтовно, до 50 кілометрів) уздовж правого рукава річки Німан. Хрестоносці в 1322 році пройшли ту землю за один день. Приблизно такими же територіями володіли: *чудь, словени і кривичі.* Хоча зрозуміло, що їхні мисливські угіддя поширювалися значно далі. Мова йде про обжиту землю, яка мала оранку й поселення. Адже окремі особи, що забиралися в глухі нетрі, ні влади, ні князів не потребували.

У професора О. О. Шахматова відбулася цілком безболісна, природна *заміна племені чудь — плем'ям меря.* Тому що, як я вже говорив, на той час російська наука поширила поняття "чудь" на всі фінські племена. Російському суспільству була прищеплена думка, що ростовсько-суздальська земля із давніх часів варилася в одному "історичному казані" з Великим Київським князівством. І вся ця "історична спільнота" з самого початку звалася "Русь". Через що всякі підміни й підтасування назв племен не сприймалися як грубі перекручування.

До речі, зверніть увагу: у текст Несторового літопису потрібно було внести плем'я меря, тому що саме вона проживала 862 року на майбутній землі Московії. Що засвідчили давні історики. Тому довільне додавання слова "весь" у "загальноросійський літописний звод" принципово нічого не міняло. Земля племені *весь* не була стрижневим елементом московської державності. Отож добряче наслідили російські історики в тексті "Повісті минулих літ". Спочатку в текст додали плем'я *весь.* Потім, виявивши помилку, почали вносити правку за правкою. Навіть поцупили в племені *чудь* їхнє стародавнє місто Ізборськ, приписавши його *кривичам.* Брехали хвацько! І ніхто не зупиняв.

Ось послухайте, що з цього приводу писав О. О. Шахматов: "У XVI столітті укладач Архангелогородського літопису подав нам коментар.., згадавши про Ізборськ, він говорить: "А то нині пригородок Псковський, а тоді було у Кривичах велике місто". Але, звичайно, такий коментар доводить лише те, що навіть у XVI столітті поселення Трувора в Ізборську, а не у великому місті кривичів, викликало здивування книжників" [32, с. 292].

"Ще більш незрозуміло поселення Синеуса на Білоозері, в області не *Мері*, що брала участь у закликанні, а *Весі*, що не брала участі в ньому. Щоправда, укладач "Повісті минулих літ" приєднав *Весь* до племен, що закликали князів, але таке безсумнівно пізніше поширення тексту доводить лише те, що вже на початку XII століття поселення Синеуса на Білоозері, а не в області *Мері* (у Ростові), викликало здивування уважного літописця" [32, с.292].

Привносячи в текст давнього літопису відверту облуду, російські професори самі себе заганяли в безвихідь. І з величезною ретельністю намагалися ту облуду виправдати. За О. О. Шахматовим, великий Нестор лише помилився, коли "забув" посадити Синеуса в Ростові, до *мерян*. У Нестора ця "неточність" навіть викликала "здивування". Однак він не став нічого виправляти, мовляв, нащадки розберуться. І нащадки розібралися — продовжили текст про варягів далі. Отже, читаємо:

"По дву же лету Синеус умре, и брат его Трувор, и прия власть Рюрик, и раздая мужем своим грады: овому Полотск, овому Ростов, а другому Бело Озеро. И по тем городам суть находници Варязи, а первии насельници в Нове городе Словене, Полотьски Кривичи, в Ростове Меря, в Белоозере Весь, в Муроме Мурома, и теми всемими обладаша Рюрик" [33, с.5—6].

Питання володінь вирішені ідеально просто. Одним розчерком пера всіх зігнали в майбутню Російську імперію. І невтямки "упроваджувачам доважку брехні", що ні

мєря, ні *весь*, *ні мурома* — стародавні *фінські племена*, які жили на своїй землі й були в шістдесяті роки IX століття ще дикими, ні про яку "державність" не відали і варязькоруське плем'я до себе в управителі не запрошували. І для того щоб посадити своїх "управителів" у фінське середовище, Рюрику спочатку необхідно було племена завоювати та підкорити, а вже потім — посадити управителів "всіма обладаша". Про військові походи Рюрика у фіно-мордовську землю літописці мовчать.

А щоб не вигадувати нових відсебеньок, літописці навіть Синеуса і Трувора умертвили одразу, щойно ті прийшли. Однак та брехня про "раздая муже своим грады" і "всіма обладаша" помітна ще й з іншої причини.

Якщо повірити "загальноросійському літописному зводу", що Рюрик "обладаша" *мерею, весю і муромою*, то зовсім не зрозуміло, чому *його рід забув про "свої володіння"* до кінця X століття? Адже літописи про ці "володіння" не згадують цілих 126 років. *П'ять поколінь Рюриковичів не знали про свої "володіння"*. Більше ніж дивно!

Пропоную послухати професора О. О. Шахматова, що пояснює, до якого року була доведена "Повість минулих літ" і як вона групувалася своїм змістом у двох напрямках.

"Повістю минулих літ" прийнято називати найдавнішу частину літописних зводів, що дійшла до нас у списках Лаврентіївському, Радзивілловському, Московсько-Академічному, втраченому Троїцькому, Іпатіївському, Хлєбніковському і ще трьох пізніших, які належать до Хлєбніковського списку (Погодінському, Краківському та Єрмолаєвському). У списках Лаврентіївському, Радзивілловському, Московсько-Академічному і втраченому Троїцькому найдавніша частина літописного тексту доведена до 1110 року і обривається на незакінченій статті цього 6618 (1110) року... А в списках Іпатіївському і Хлєбніковському читається закінчення статті 6618 (1110) року, а після неї без помітної перерви випливають статті 6619, 6620, 6621, 6622, 6623, 6624, 6625 і наступних років, причому, однак,

після 6625 року... помітне значне зменшення обсягу літописних статей. У частині до 6618 (1110) року текст Іпатіївського і Хлєбніковського списків подає (особливо починаючи з 6584 року) кілька додаткових відомостей порівняно з Лаврентіївським і подібними до нього списками. Таким чином, ми маємо підставу говорити про дві редакції "Повісті минулих літ": перша, представлена Лаврентіївським і подібними до нього списками, і друга, представлена Іпатіївським (і подібними до нього списками. — *В. Б.*) [32, с.1—2].

Тепер ви розумієте, чому знаменитого М. М. Карамзіна не влаштовували раніше "знайдені" Львовський і Лаврентіївський "літописні зводи" (у 1792 році). Вони не подавали відомостей про 1147 рік. Тому він 1809 року і "знайшов" саме Іпатіївський "літописний звід".

Отакої! Що знадобилося, те й "знайшов"! Але це зауваження попутне. Головне — хочу звернути увагу на той факт, що, згідно із "загальноросійським літописним зводом", літопис "Повість минулих літ" був написаний тільки на початку XII століття. Це дуже важливо! Тому що київський літописець Нестор, який писав свою працю в XII столітті, подавав істини й поняття, слова і події, які існували, були відомі в його час. Професор М. І. Костомаров чітко вказав: "Наш літопис складений у XII столітті, тому, повідомляючи звістки про колишні події, літописець вживає слова та вирази, що панують у його час" [33, с. 279].

Інакше й бути не могло. Саме "Повість минулих літ" повідала, що *навіть у XII столітті меря, весь і мурома* жили на тій землі, *де жили і в IX столітті.* Якщо було б по-іншому, літописець обов'язково відзначив би переміщення їх. І хоча в сам літопис внесено багато "доважку брехні" про роздачу землі, про власників, однак це не заважає виявляти в літописі ті факти й події, які незаперечні, не викликають сумнівів. Стародавній літопис засвідчив: рід Рюрика абсолютно не цікавився землями мері, весі, мурома, мещери і так далі з 862 року до

988 року. Роздавши "мужам своїм гради", Рюрик геть забув про тих "мужів" і ті "гради". Послухаймо історика: "Із часу переходу Олега (882 рік) зі своїми полчищами в Київ до Володимира (Святого) — більше ста років ми не знаємо майже нічого про нашу північ, крім неясної подорожі Ольги (у Новгород. — *В. Б.*) й обрання новгородцями Святославового сина. Збережені звістки (літописів) про ці часи стосуються (виключно) Півдня (Києва)" [33, с.278].

Такий анекдот "володіння"! Навіть відомості про Новгород настільки убогі, що історик мовить про те з жалем. А відомості про "володіння" у ростовсько-суздальській землі в літописах відсутні геть-чисто. Київські князі, починаючи від Олега, зовсім не знали, що володіли *мерею, муромою і вессю*. Дуже дивна "безпам'ятність".

За найменшого доторку до запущеного в історію "доважку брехні" вона, ця брехня, постійно відшаровується і відвалюється.

Катерина II зі своєю "Комісією", щоб прив'язати "Залешанську землю" до роду Рюрика і до Великого Київського князівства, вважала цілком достатнім елементарної словесної вставки в стародавній літопис "Повість минулих літ". Але, як виявилося, ті слова не були пов'язані єдиним змістом із подальшим текстом. Через те що є там сторонніми, їх вільно й безболісно можна пропускати і викидати. Цілісний текст літопису подібних дій не допускає.

Як побачимо надалі, навіть вставки про 988 рік виявляться звичайною облудою. Катеринінська "Комісія" розуміла весь комізм подібного "володіння" і намагалася хоча би зрідка "з'єднувати" київських князів та "Залешанську землю". Тому і ходив Святослав на хазар мимо Оки, а Володимир Великий "садовив" своїх синів у крісло князя не належної йому землі. Однак про це поговоримо в наступному розділі.

А зараз пропоную послухати радянських професорів. Подивимось, що "великороси"-більшовики думали про

"Повість минулих літ". Звернімося до тексту, який дійшов до наших днів, з незвичайно цікавого боку. Адже історики-комуністи, коли було вигідно, говорили такі істини, що аж дух перехоплювало. Однак, навіть роблячи подібні відкриття та заяви, вони не вносили змін у трактування романовської концепції російської історії. Вона їх влаштовувала. Читаємо виписку із ВРЕ (третє видання, рік випуску 1975, т. 22):

"Рюрик-Синеус-Трувор, за російськими літописними переказами, три брати конунги, проводирі варязьких дружин, нібито покликані "через море" новгородськими слов'янами з метою припинення міжусобиць у Новгороді і які заснували Древньоруську державу. Згідно з цією версією, Рюрик сів у Новгороді, Синеус — у Білоозері, Трувор — в Ізборську. Швидка смерть середнього й молодшого братів зробила Рюрика повновладним правителем Новгородської землі. Деякі вчені ототожнюють його з Рериком Датським, що вчиняв на чолі варязької дружини набіги на країни Західної Європи (до 860 року). *Є думка, що Синеуса і Трувора не існувало*, а звістка про них — результат неправильно прочитаного російським літописцем іноземного тексту, який повідомляє, що Рюрик прийшов у землю слов'ян зі своїм *домом ("синехус")* і вірною *дружиною ("тру-воринг")*. Рюрик правив спочатку в Ладозі. Він не був покликаний "через море", а захопив у 862 владу в Новгороді, скориставшись внутрішніми усобицями... Легенда про "покликання" варягів, що склалася в Новгороді або Ладозі в 11 ст., була використана при редагуванні "Повісті минулих літ" на початку 12 ст. для пояснення походження й прославляння правлячої російської князівської династії, засновником якої стали вважати Рюрика. Ця версія лягла в основу антинаукової норманської теорії".

Сполошилися великороси! Виявляється, Катерина II зі своєю "Комісією" "завела не туди". Більшовицькі історики-поденники стали тямущі, як кажуть, по шкоді. Так у Московії діялось завжди. Однак наскільки хитро та

елегантно подають свою версію! Як великі єзуїти середніх віків! Виявляється, Синеуса з Трувором не існувало. *Відбулася звичайна підміна слів у стародавньому тексті.* Але тоді, цілком очевидно, напрошується подальше уточнення в "Повість минулих літ". Необхідно, щоб "існувала думка", що призначення Синеуса і Трувора чи то в землю чуді, чи то в землю весі, чи то в землю мері було теж визнано вигадкою. Однак про це — мовчок. Говорити таке невигідно. У ВРЕ подається узагальнена думка "про великих російських князів" і про "Новгородську землю". Елементарна облуда зводиться до узагальнення. Бо всі розуміють, що поняття "російська князівська династія" — винахід не XII століття й не XIII століття. Воно з'явилося значно пізніше.

Це не єдиний анекдот російської історії, який випливає з невеликої довідки ВРЕ. Нас підштовхують також до думки, що вже в XII столітті відбувалася фальсифікація "літописних зводів" чи з людської дурості, чи через незнання. Адже коли давній літописець вставляв до свого літопису виписки із чужих (датських книг) та коли спотворював ("синехус" на Синеуса, а "тру-воринг" на Трувора) і самовільно саджав їх у чужі землі, щоб видати за свої, — це інакше як фальсифікацією не називається. Великоросиподенники незаслужено оббрехали нашого великого співвітчизника — Нестора. Річ у тім, що подібний натяк несе в собі подвійну брехню. Неможливо повірити, щоб київські літописці на початку XII століття мали у своєму розпорядженні датські літописні матеріали. У ті часи всі літописи були поштучні, існували в одиничних екземплярах. Та й Київська земля не мала серйозних зв'язків з датською. Не зафіксовано. І сам Рюрик прийшов не "через море", а жив "упритул" до Новгорода.

Знаючи, як Катерина II спільно зі своєю "Комісією" "вправлялися в написанні російської історії" та як після їхніх "вправлянь" почали друкувати й "знаходити" сотні так званих "літописних зводів", ми з цілковитою певністю

маємо право стверджувати невинуватість Нестора; "легенду про закликання варягів" додали в стародавній київський літопис не в XII столітті, а значно пізніше — у XVIII столітті. Притім не варто забувати, що саме Катерина II чудово знала всі німецькі, датські й скандинавські стародавні сказання. Вона була на них вихована.

Якби вставки в стародавні літописи були здійснені у XII столітті, то скажіть, будь ласка, навіщо вилучати у всіх народів Російської імперії давні раритети? У цьому нема сенсу. Навпаки, їх необхідно було залишити на місці, щоб вони стали свідками романовської версії історії. Щось же не влаштовувало в тих раритетах російських правителів, якщо вони навіть своїм наближеним погрожували: "Жоден аркуш не може без відома Колегії бути повідомлений будь-кому сторонньому".

Очистивши стародавній літопис від очевидної російської брехні, до речі, за допомогою російських же джерел, маємо право заявити: починаючи з 862 року до князя Володимира Великого київська земля та її племена не мали ніяких зв'язків із країною Моксель, або, по-московськи — з ростовсько-суздальською землею. Не було спільних князів, не існувало спільної держави, немає ні найменших відомостей навіть про вимінну торгівлю між тими землями.

3

Для подальшого аналізу розглянемо конкретні факти періоду становлення і піднесення Київського князівства IX—X століть та вектор напрямку зовнішніх устремлінь перших київських князів.

Вивчивши матеріал радянських істориків і посилаючись на праці М. І. Костомарова та О. О. Шахматова, ми встановили, що в давній київський літопис "Повість минулих літ" внесено багато вставок і спотворень, зокрема, розповідь про закликання Рюрика новгородцями та їхніми сусідами. До речі: абсолютна більшість російських істориків XIX—XX століть

тією чи іншою мірою констатували цей великий феномен компіляції. Тобто ми маємо картину, коли насправді Рюрик не приходив через "Варязьке море", а, будучи сусідом, скористався смутою і в 862 році підкорив собі та своєму родові новгородських словенів, сусідів-кривичів і лівонську чудь. Жодних Синеуса і Трувора не існувало. Ця частина тексту літопису є звичайною вставкою і не більше.

Давній Несторів літопис жодним словом не згадав про захоплення Рюриком далеких тайгових фінських племен: *мері, муроми, марі, мещери, весі.* Зрозуміло, не підкоривши і не захопивши ті землі, Рюрик не міг у них посадити своїх управителів, аби ними "владеша". Ця частина літопису також є фальшивою вставкою. Тому що, як побачимо в цьому розділі, наступні київські князі навіть не знали про "свої ростовсько-суздальські володіння".

Отже, за "загальноросійськими літописними зводами", 882 року майже все плем'я "русів", уже під проводом князя Олега, перебралося до Києва. У результаті боротьби й знищення київських правителів Олег зі своєю дружиною і зі своїм родом сів на київському престолі. Почалося становлення Великого Київського князівства — наймогутнішої держави кінця першого — початку другого тисячоріччя нової ери.

Катеринінська "Комісія", створюючи "загальноросійські літописні зводи", зробила в розповіді про Олега чергову спробу "об'єднати" "Мерянську землю" з Києвом. Вона двічі запустила в "зводи" слово "*меря*". *Меря* згадується під 882 роком — нібито вона брала участь у поході Олега на Київ, і вдруге — у 904—907 роках, де начебто вона брала участь у поході на Константинополь. Зрозуміло, згадка про "мерю" в обох походах — більш ніж дивна. Бо ж ми бачили раніше: рід Рюрика жодного стосунку не мав до фінського племені мері. Цікаво інше. Саме похід Олега на Київ надав московським шовіністам першу можливість показати "силу і міць Північної Русі" наприкінці IX століття. Мовляв, захопив Олег Київ завдяки "мерянам з Північ-

ної Русі". Хоч, як бачимо, "Північна Русь" на той період була фінським етносом.

А на Константинополь "Північна Русь" і поготів повинна була "сходити". Московському шовіністові подібне "ходіння на Константинополь" — бальзам на душу. Понад 300 років мріють про такий похід.

Однак зі словом "меря" катеринінська "Комісія" загралася. Помилка стала черговим провалом. Згадавши на озерах Неро й Клещино *мерю*, "Комісія" підтвердила факт проживання її в межиріччі Оки і Волги на початку X століття. А та "Мерянська земля" уже в ті часи була "колискою великоросів". Похвалившись "перемогами" майбутніх "великоросів" над Києвом і Константинополем, Катерина II зі своєю "Комісією", нарешті, побачили потенційну небезпеку, яка таїлася в тих згадуваннях. На порозі було XI століття — час найбільшого розквіту Київської держави. Якщо далі в "загальноросійські літописні зводи" запускати вигадки про *мерю*, яка нібито бере участь у житті Київського князівства, то як виплутатися з цієї прірви потім? Виходило, що московським етносом ставали виключно фінські племена. А метою московської влади було зазіхання на слов'янську та візантійську спадщини. Фіно-татарське минуле Московії геть-чисто відкидалося.

Ось чому від цього часу фінське плем'я *меря* і навіть *саме поняття "Мерянська земля"* назавжди зникають із "загальноросійських літописних зводів". Начебто плем'я *мерян* випарувалося із земної поверхні, а земля *мері* перестала існувати. Київські князі зі своїми київськими літописцями геть-чисто "забули" на цілих сто років про свої мерянські володіння. Неймовірний історичний парадокс!

Послухаємо російського історика: "На порозі цього періоду, на початку X століття, саме *ім'я Мері*, аборигенів країни, *зникає в сенсі етнографічного терміну* і замінюється через сторіччя, на початку XI століття, іншим терміном "землі Ростовської", а потім у половині... XI сторіччя одержує повну свою назву: "землі Ростовської і Суздальської" [9, с. 63—64].

Ось чому на 100 років зникли із "загальноросійських літописних зводів" згадки про мерю і мерянську землю. Тривала копітка підготовка до запуску нової "загальноросійської облуди". За час правління Олега в Києві, з 882 до 912 року, літописи жодним словом не повідали про життя не лише мерянської землі, а й навіть новгородської.

Князя Олега новгородська земля, яку він покинув, не цікавила. І це цілком закономірно. Олег упокорював (військовою силою) слов'янські племена, які оточували Київ. Тому "Повість минулих літ" розповідає про воєнні дії князя проти древлян, сіверян, радимичів. Він не міг покинути Київ, не підкоривши собі навколишніх племен. Це аксіома! Тільки після цього він спрямував свої військові зусилля на південь. Про північ — забув.

У 912 році князя Олега не стало. Як бачимо, "загальноросійські літописні зводи" жодним словом не згадали про "Олегові володіння" у новгородській і мерянській землях. Тих володінь просто не існувало.

Можливо, катерининська "Комісія" мала бажання вклинити в давній літопис слова про військові походи Олега на мерю і мурому, однак проробити подібне не змогла. Той текст був би шитий білими нитками. Ведучи війну задля об'єднання слов'янських племен навколо Києва, а їх налічувалося більше десятка, не можна було перервати цю місію та піти за тисячі кілометрів у глухі нетрі, щоб невідомо кого підкоряти.

Треба також пам'ятати: у XII столітті прямих доріг, що з'єднували б Київ із межиріччям Оки і Волги, не існувало.

Отже, у 912 році великим Київським князем став Ігор.

ВРЕ подає такий текст про становлення Київського князівства: "Спадкоємець Олега князь Ігор продовжував активну зовнішню політику. У 913 (році) через Ітиль (Волгу) він пройшов усе західне узбережжя Каспію" [16, т. 12, с. 96].

Аналогічні згадки є в "загальноросійських літописних зводах". На підставі цих згадок про похід князя Ігоря 913 року "через Ітиль (Волгу)... на західне узбережжя Каспію" багато російських істориків робили висновок, нібито це якимось чином пов'язане з мерянською землею.

Однак розумній людині очевидно: шлях із Києва на західне узбережжя Каспію ніколи не пролягав через тайгове межиріччя Оки і Волги. Брехливі натяки російських істориків про можливий зв'язок цього походу з колискою великоросів — недоречні. До слова, існують також інші докази, що спростовують подібні натяки.

У 922 році Арабський Халіфат направив до булгарського царя Алмуша велике посольство. Метою його було насадження ісламу серед булгар, про що й просив цар Алмуш. До складу посольства входив Ахмед Ібн-Фадлан, який залишив потомству опис того походу.

Великий караван із сотень верблюдів, мулів і коней пройшов шлях від Бухари до Хорезма, а далі — повз сучасні міста Бейнеу, Кульсари, Гур'єв, Уральськ, Самару — до гирла річки Ками, тобто до впадіння Ками у Волгу. Саме в тому місці 922 року була стоянка царя булгар Алмуша.

Ібн-Фадлан змалював картину життя багатьох племен того часу, з якими мав контакт. Серед них: печеніги, булгари, хазари, огузи і навіть — русичі. Він засвідчив міць Хазарської держави, оскільки цар булгар корився і платив данину хазарському хаканові (царю). Однак Ібн-Фадлан і словом не згадав про похід русів (князя Ігоря) на хазар, хоча той похід, згідно з московською версією, відбувся за кілька років до експедиції арабського халіфа. Про таку значну подію не міг не знати Ібн-Фадлан. Похід князя Ігоря зачіпав інтереси абсолютно всіх племен, з якими входило в контакт посольство, і навіть самого Халіфату, володіння якого були безпосередньо на Каспії.

Ми не говоримо про Хазарський Каганат, який князь Ігор повинен би був розтрощити, і самих волзьких булгар, які цю подію ніколи б не випустили з уваги. Однак про

похід русів на хазар 913 року ні араби, ні булгари, ні огузи, ні печеніги не відали. А хазарський хакан у 922 році був у розквіті сил. Адже навіть дочку Алмуша примусово взяв собі за дружину.

Не знали безпосередні свідки далекого X століття про похід Київського князя Ігоря на "західне узбережжя Каспійського моря".

Як бачимо, і князь Ігор, що правив у Києві до 945 року, ніякого стосунку до мерянської землі не мав. Перед нами великий історичний анекдот: князі забули про свою вотчину! Але це правда лише в тому випадку, якщо виходити з брехливих московських передумов, немовби та земля належала київським князям.

Настав час князювання Ольги, яка через малолітство сина Святослава правила державою з 945 до початку шістдесятих років (десь до 960—962 року). Правила вона в Києві також в періоди військових походів князя Святослава. Ми вже згадували у нашій книзі слова Д. О. Корсакова: "З 913 до 988 року в літописах нічого не згадується про землю Ростовську". Як бачимо, князь Ігор 913 року Мерянську землю не відвідував. І княгиня Ольга не цікавилася тією землею. Однак у період свого правління побувала в новгородській землі. Послухаємо професора Д. О. Корсакова: "Ольга була в Новгородських володіннях... "устави погосты и дани по Мсте... и дань, и оброки по Луге". Про інше "загальноросійські літописні зводи" мовчать. Не цікавили далекі фінські племена: *меря, мурома, мещера, марі* ні князя Ігоря, ні княгиню Ольгу.

Відтак настала черга правління Київського князя Святослава, що княжив з 962 до 972 року. Хочу нагадати: всі політичні й військові зусилля київських князів у X столітті були спрямовані на південь, до південних сусідів. Творячи свої "Записки з історії Росії", які перетворилися на "загальноросійські літописні зводи", катерининська "Комісія" не втрималася від спокуси підкинути в опис походів князя Святослава незначну вставку, аби спрямувати

військові зусилля князя до "колиски великоросів". Вона запустила в текст "Повісті минулих літ" кілька додаткових слів, які спотворили зміст подій. А саме: у тексті про похід князя Святослава зроблено вставку про "завертання на Оку" і "попутне" підкорення в'ятичів. Слід розуміти — ці дії фальсифікаторів були вимушеними. Адже, з огляду на раніше запущену облуду, Рюриковичі вже володіли: *кривичами, лівонською чуддю, новгородськими словенами, мерею, вессю, муромою* та навіть усією київською слов'янською землею. І посередині цього підкореного краю залишався величезний, не захоплений шматок землі. А та "приокська земля" теж була "колискою великоросів".

Тоді Катерина II з поплічниками і "послали попутно" в ту землю Київського князя Святослава: мовляв, пішов Святослав із Києва в пониззя Волги громити хазар, а попутно "зайшов на Оку" і прихопив в'ятичів. Однак роки правління княгині Ольги та князя Святослава дуже незручні для фальшування. Майже всі події того періоду так чи інакше зафіксовані одночасно арабськими і візантійськими істориками. Тому всі вставки катерининської "Комісії" повністю суперечать незалежним джерелам.

Послухаємо професора О. О. Шахматова: "...Ми маємо тут придумані літописні дати, придумані саме для того, щоб утиснути літописну розповідь у хронологічну мережу. Роки ці виявляються й недостовірними: так, розгром Святославом Козар і похід на племена, які мешкали на північній частині Кавказу, за арабським джерелом, відбулися в 358 році мусульманської ери, що відповідає 968—969 рокам християнської і 6476—6477 рокам від (створення світу); початковий звод відніс ці події до 6479 (965) року; поїздка Ольги в Цареград, віднесена літописцем до 6463 року, насправді відбулася в 6466" [35, с. 720].

Як і у всіх своїх роботах, учений О. О. Шахматов списав помилки і відверту брехню на літописців. Визнавши в тексті "Повісті минулих літ" вимисел і вставки, він повинен був давати пояснення. А вказати на прямих фальсифі-

каторів йому, звичайно, ніхто не дозволяв. Тому, визнаючи величезну кількість вставок і відвертої брехні в "загальноросійських літописних зводах", майже всі російські (та й українські) історики бояться говорити правду, коли подібну компіляцію літописів було проведено. Ідуть шляхом найменшого опору: найлегше списати провину на літописців XII—XV століть. При цьому — безіменних. Але ж літописці тих далеких часів безпосередньо не були зацікавлені в подібній компіляції.

Однак повернімося до в'ятичів. Ще раз нагадаю: прямого шляху з Києва до Оки, через Чернігів, не існувало в X столітті. Та й пізніше також. Ми ще поговоримо про це.

Де ж у X столітті жили хазари, на яких ходив війною київський князь Святослав?

"Козари займали простір між Доном і Волгою; їхнє головне місто Ітиль стояло в гирлі Волги, що за містом і сама називалася цим ім'ям; утім, Араби називали її Казарською рікою, а Каспійське море — Казарським морем. Інше місто Козар, узяте Святославом і ним, очевидно, зруйноване, стояло на лівому березі Дону біля Волзько-Донського волока... Таким чином, вказівка на Волгу в повідомленні (у літописі. — *В. Б.*) про похід на Козар цілком доречна" [35, с. 721].

Ми ще раз переконалися, що ходити в пониззя Волги через Оку не було сенсу. Однак саме ця ідейка — пов'язати Волгу з Окою, тим паче, що в людській свідомості ріки асоціюються із чимось єдиним, цільним, — і наштовхнула катеринінську "Комісію" на фальшування. Цією неправдою вона практично пов'язувала всю фінську землю з великим Київським князівством — уже в X столітті.

Думка фальсифікаторів була проста до абсурду. А проте — не пройшла.

І знову звернімося до професора О. О. Шахматова: "У статті 6472 року, де описані успіхи Святослава, і в наступних статтях 6473 і 6474 років знаходимо низку недоречностей. Після слів "и посылаше к странам глаголя: хочу на вы ити",

читаємо під 6472 роком (964 р.): "И иде на Оку реку и на Волгу, и налезе Вятичи". Отже, Святослав у першому ж поході порушує свій звичай попереджати ворога, супроти якого він вирушає. Зовсім випадкова зустріч його з В'ятичами; він і не бореться з ними, а лише довідується від них, що вони дають данину Казарам. Крім того, дивні слова "иде на Оку реку и на Волгу". В'ятичі жили, за свідченнями, що походять із XII століття, на Оці; але навіщо ж було згадувати про Волгу, до якої ніколи не доходили в'ятицькі поселення? Наступне роз'ясняє нам, у чім річ; під 6473 роком читаємо: "Иде Святослав на Козары, слышавше же Козары изыдоша противу". Значить, Святославів похід спрямований проти Козар, і, мабуть, він їх про це попередив ("слышавше же Козары"). Отже, Святослав ішов на Козар, що жили на Болзі, прямим шляхом... Звідси висновок: В'ятичі в часи Святослава... жили в Південно-Східній Росії, десь біля Дону" [32, с. 118—119].

До такого несподіваного висновку прийшов професор, аби тільки не згадувати про роботу катеринінської "Комісії". Однак йому вистачило мужності сказати: "Через це ми рішуче схиляємося до думки, що наявний літописний текст значно зіпсований". І ще учений заявив: "Таку ж вставку років, що порушила первісну цілісність розповіді, бачимо і в повідомленні про походи Святослава" [35, с. 719].

Отже, фальсифікація тексту підтверджена, хоча і в завуальованому, припудреному варіанті. Однак у літописному тексті є й цілком відверта фальсифікація, помітна неозброєним оком. І професор про це говорить. На сторінці 123-й книги О. О. Шахматова "Розвідки" [32] князь Святослав звертається до своєї дружини з такими словами перед битвою із греками: "Да не посрамим земле русские, но ляжем костьми, мертвии бо срама не имам...".

Слова, ясна річ, узяті із "Повісті минулих літ". Ось чому дослідник доходить серйозного висновку: "Мимоволі заро-

джується підозра щодо того, чи не переписані вони (ці слова. — *В. Б.*) з якогось письмового джерела (наступних часів. — *В. Б.*)".

Ми повинні розуміти: подібне політичне словоблудство могло з'явитися в тексті не раніше від появи самої Російської імперії, тобто не раніше XVIII століття. Такі байки і міфи знаходимо в спотвореному катерининською "Комісією" тексті "Повісті минулих літ". Що важливо — навіть російські професори змушені були якимось чином реагувати на подібну облуду.

Отже, князь Святослав, як довів професор О. О. Шахматов, не здійснював походів ні на Оку, ні в землі майбутньої Московії. Тобто на 972 рік, час загибелі князя Святослава, фінські землі *мері, муроми, мещери* й *весі* не були підкорені й не входили до Київської держави. Ситуація настільки очевидна, що не викликає сумнівів.

Той же професор О. О. Шахматов визнав ще один дуже цінний факт, який повсюдно трапляється в так званих "загальноросійських літописних зводах". Читаємо: "Пізніші зводи (після Лаврентіївського. — *В. Б.*) подають нові виправлення досліджуваного тексту. Так, в Єрмолаєвському списку так званого Іпатіївського літопису читаємо під 6472 роком: "И иде на ону реку на Волгу и налезе Вятичи". З кожним наступним "загальноросійським літописним зводом" "удосконалювався" текст, уточнювалися деталі, підчищалася очевидна брехня.

До речі, що особливо цікаво: Єрмолаєвський літописний список так званого Іпатіївського літопису "знайшов" особисто професор О. О. Шахматов на початку XX століття. Маємо звичайний російський (укотре вже!!!) анекдот. Доводиться лише здогадуватися: де історична вірогідність, а де — звичайне московське шулерство. По-іншому-бо й сказати не можна.

Отже, у 972 році на князівський престол у Києві сів старший син Святослава — Ярополк. Князь Ярополк Святославович княжив до 980 року. Свої зусилля спрямовував пере-

важно на збереження великокнязівського престолу, тому що на Київ зазіхали його молодші брати — Олег і Володимир. Між братами точилася постійна боротьба. У 977 році загинув Олег, який правив у древлянській землі. Відтоді древлянська земля увійшла в підпорядкування великого Київського князя. У 980 році Ярополк військовою силою захопив Новгород. Однак молодший брат Володимир його підло вбив. Ще раз звертаю увагу: навіть Новгород ставав київським володінням тільки після підкорення його силою. І тоді, коли правила княгиня Ольга, і тоді, коли княжив князь Ярополк. Добровільне ярмо на шию народ не натягав. Подібна істина не повинна вимагати доказів.

Володимир Святославович, який згодом одержав титул — Великий, князював у Києві з 980 до 1015 року. Тридцять п'ять років! Саме за його правління слов'янські племена Київського князівства прийняли християнство. У Києві з'явився первосвященик. Християнська релігія офіційно й примусово, на чому конче необхідно наголосити — примусово, — почала насаджуватися серед слов'ян. Князь у насадженні релігії був кровно зацікавлений. Адже розрізнені язичницькі племена підпадали під централізовану як церковну, так і князівську владу. Це зовсім інша розмова: яку дещицю свободи зуміли кожне плем'я і кожне поселення (місто) зберегти за собою.

Церква проникала в душу людини й вела облік кожного, хто входив у її лоно.

У літописах збереглися матеріали, як новгородці повставали проти нової релігії та як князівська дружина жорстоко придушувала опір. Так було в кожній землі, з кожним плем'ям. Тут брехливі сказання про добровільне прийняття християнства недоречні. Хоча, природно, були й випадки добровільного прийняття. Але вони були винятком.

Отже, прочитаємо про новгородські події: "992 року за Михайлового наступника митрополита (Київського) Леонтія, єпископ Іоанн, призначений у Новгород, при-

йшовши туди, повинен був ще раз трощити ідолів і розоряти требища... Водохрещення руського світу проходило не так добровільно й розчулено, як можна уявити з Сильвестрового літопису. Разом із мирними пастирями зі словесної череди ходили й зовсім інші проповідники: Добриня, дядько Володимирів, і Путята, Володимирів тисяцький, а з ними була ратна сила. Де не задовольняли пастирські вмовляння, там уживалися більш плотські засоби. У такий спосіб вони хрестили в різних землях слов'яно-руського світу народ, де сотнями, де тисячами — як де трапиться. Невірні люди й журилися, і нарікали, та не було чого робити: не сміли опиратися ратній силі. Первісне військо проповідників було, звичайно, із Києва, але потім у кожній землі вербували в нього новохрещенців, і в такий спосіб збільшувалася сила... Тому проповідники надягали всім хрещеним на шию хрестики. Корилися новгородці — ніде було дітися; обмилися у воді, хрестики надягли, але в душі надовго залишалися принаймні не християнами, якщо не зовсім язичниками. Згадуючи відтак насильне хрещення, довго дорікали новгородцям і з насмішкою говорили їм: "Путята вас хрестив мечем, а Добриня вогнем" [40, с. 33—35].

Я не подав оповідь про те, як випалювали язичників у Новгороді і як відтинали їм голови. Сотнями! У такий спосіб християнство насаджувалося повсюдно.

Може виникнути закономірне запитання: чому автор приділив так багато уваги цьому аспектові?

Відповідь стратегічно важлива. Кожен читач мав би зрозуміти: із прийняттям християнства у Великому Київському князівстві докорінно змінилися дії князя. Якщо раніше князь, ідучи в похід, мав на меті вчинити грабіж у чужій землі або накласти на неї данину, то з прийняттям християнства головним завданням князя стало: залучити переможених до християнської віри і підкорити їх Київській митрополії, тобто — собі. Починаючи з кінця X століття, кожного київського князя в поході супроводжував

священик високого ранґу (єпископ). Це аксіома! І будь-які підкорені селища (або племена) одразу залучалися до християнської релігії.

Ми бачили, з якою жорстокістю насаджувалося християнство в новгородській землі. Тому не варто сумніватися в тому, що не з меншою жорстокістю й ретельністю його мали б насаджувати серед фінських племен.

Від XI століття облуда, запущена катерининською "Комісією" в "загальноросійські літописні зводи", стає помітнішою й відчутнішою. Князь уже не міг, опинившись в язичницькій землі, не займатися релігійними справами.

Якщо в IX столітті Синеуса (словесно) можна було "посадити" на землі *Весі*, то з кінця X століття подібне "призначення" перетворювалося на анекдот. Князь-християнин міг вирушити в язичницьку землю тільки разом із єпископом і з місією поширення християнської релігії серед тубільців. Інакше князь-християнин сам навертався до язичництва.

Навіть експедиція Яна Вишатича в "Мерянську землю" 1071 року мала у своєму складі священика. І неспроста волхви вбили саме священика! Але про це поговоримо згодом.

Починаючи з XI століття, будь-яку появу київського удільного князя в язичницькій землі потрібно розглядати у взаємозв'язку з християнським фактором і з утвердженням на тій землі релігії та Церкви. Своїми діями князь Володимир Великий значно допоміг нашій справі спростування московської брехні про слов'янське походження Московії та входження її до складу Великого Київського князівства.

Отже, розглянемо князювання Володимира Великого після 988 року, тобто після прийняття Великим Київським князівством християнства. У князя Володимира було 12 синів. Однак "загальноросійські літописні зводи" чомусь повідали нам під 988 роком про виділення уділів лише чотирьом. І що цікаво: не за старшинством, а — врозкид.

Читаємо літопис: "...посади убо сего оканьнааго Святополка в княжении Пинске, а Ярослава Новгороде, а Бориса Ростове, а Глеба Моуроме". Про інших синів князя — мовчок: мовляв, знав літописець, де сиділи князі, але не вважав за потрібне говорити про це.

Виникає також запитання: як фінська мова стала рідною київським князям, або якою мовою вони спілкувалися в "Мерянській землі"? Адже літопис писався в ті часи, коли в тій землі жив фінський етнос. І тут хочу нагадати ще кілька парадоксів: навіть ріка Волхов — питомо фінська назва. А Ільмень-озеро в XII столітті йменувалося фінськими словами — Мойско-озеро. І це в землі слов'ян!

На початку XV століття Великий Новгород і Псков відвідав лицар Гільбер де Ланноа, котрий зафіксував, що ріки, на яких розташовувався Псков, навіть у той час мали фінські назви "Моеда і Плеско", а назва "Велика", безсумнівно, є переклад... з фінського або латиського наріччя" [44, с. 1—20].

Тобто сама згадка фінських назв міст — князівських столиць — є цілковитим абсурдом для "князя-слов'янина". Ці вставки могли з'явитися в літописі значно пізніше. А оповідання про вбивство Бориса і Гліба геть сфальсифіковане. У тому проглядається далекосяжна мета.

Пропоную спершу відновити в пам'яті далекі події. Отже, згідно з "літописним сказанням", князь Володимир 988 року нібито направив князювати в Ростов — Бориса, а в Муром — Гліба. В літописі, як не дивно, геть-чисто відсутні пояснення, як племена *меря* і *мурома* опинилися в складі Київського князівства. Але ще більш дивним виглядає відсутність літописних згадок про прийняття християнства тими землями 988 року. Ми ж пам'ятаємо, як насаджувалося християнство в новгородській землі!

У результаті аналізу виходить, що сини князя Володимира — Борис і Гліб — до 1015 року (рік їхньої загибелі) були язичниками. Тому що в так званій ростовсько-суздальській землі, як ми побачимо далі, перші священики з'явилися лише

наприкінці XI століття. Такий анекдот "спливає" від запущеного "доважку брехні".

Згідно з тим же "літописним сказанням", старший брат Бориса і Гліба — Святополк, бажаючи захопити київський престол після вмираючого батька, послав до молодших братів гінців і по дорозі, коли ті добиралися до Києва, убив їх. Весь анекдот великоросійської літописної неправди полягає в тому, що сини Володимира Борис і Гліб не були в роду старшими, а отже, не могли бути претендентами на великокнязівський престол. Відчуваєте весь комізм ситуації — старші брати залишилися живі, а молодших Святополк злякався?!

Секрет цього "убивства" — доволі простий: князі Борис і Гліб — перші, які правили нібито в "колисці великоросів" і котрих "літописне сказання" згадало поіменно. Ось чому знадобилися вимисли: перші князі "великоросів" — перші святі московської землі. Для подібної "величі" брехати доводилося фундаментально. Усе наскрізь шито білими нитками!

Як виявилось, у цьому "літописному сказанні" повністю не погоджено описові й фактологічні дані. Послухаємо:

"Питання, звідки йшов Гліб на виклик свого брата Святополка, де він був при смерті батька? Судячи зі статті 6496 (988) року, Гліб сидів у Муромі... Але навіщо ж Гліб вирушає з Мурома по Волзі на конях?.. Для чого йому було два рази переправлятися через Волгу?.. Отже, доходимо висновку, що й у розповіді про вбивство Гліба в літописному сказанні, котре дійшло до нас, є вставки супроти первісної редакції" [32, с. 80].

Професор О. О. Шахматов ніколи б не досяг вершин у російській історичній науці, якби назвав авторів усіх цих брудних маніпуляцій. Як було заведено у всіх російських істориків, професор подібні дії відносив до гріхів "древніх літописців". Мовляв, це вони, невідомі, переписуючи матеріал, вносили відсебеньки. Найчастіше — дурниці й вигадки.

І щоб повніше розкрити дурниці "князювання Гліба в Муромі", подамо напрочуд цікавий розрахунок, виконаний професором М. В. Шляховим у процесі аналізу путі в Київ, яку нібито здолав князь:

"М. В. Шляхов припускав, що Гліб ішов не з Мурома, а з Ростова (погляньте, як просто: захотів — і припускав. — *В. Б.*)... Цікавий поданий цим дослідником розрахунок, з якого випливає, що протягом 42 днів послам Святополка і Гліба доводилося долати по 46 верст на день (якщо Гліб сидів у Ростові) або по... 60 верст (якщо він сидів у Муромі). Але, крім того, М. В. Шляхов відзначає неясність тієї обставини, навіщо Гліб потрапив в Отмичі (село в гирлі Тьми)... Отмичі розташовані на лівому березі Волги. "Чи не йшов він із Білоозера? Але тоді шлях подовжувався ще на 2677 верст" [32, с. 77].

Починаючи з петровських часів, російська верста становила 1,0668 км. Тобто Гліб і посли Святополка 42 доби скакали по глухій тайзі без підмінних коней по 65 кілометрів на добу (шлях із Мурома). Навіть степовикам хана Батия по гладкому вільному степу, постійно змінюючи на "ямах" коней, важко було досягти подібної швидкості упродовж 42 діб. Але "великороси", виявляється, все могли. Як і сьогодні. Папір усе терпів. Терпить і понині.

Однак іноді й О. О. Шахматов набирався мужності й спростовував очевидну неправду. Послухаємо висновок професора:

"Отже, повідомлення про смерть Володимира, як воно викладене в літописному сказанні, що дійшло до нас, веде нас до рішучого твердження, що перед нами перекручений текст" [32, с. 74].

Чудово! Нарешті професор О. О. Шахматов добився істини. І далі він говорить цілковиту правду:

"Нестор повідомляє, що Гліб був при батькові, але після смерті останнього (1015 рік) утік із Києва, побоюючись Святополка. Літопис говорить, що Борис одержав у долю Ростов, Нестор замість Ростова називає Володимир (нехай

читач не помиляється — йдеться про Володимир-Волинський. — *В. Б.*). Літопис стверджує, що Глібовим уділом був Муром, Нестор подає все це так, що малолітній Гліб зовсім не був посаджений батьком на уділ. Важко припустити, щоб Нестор навмисне зіпсував літописне сказання" [32, с. 64—65].

Отже, професор О. О. Шахматов у властивому йому стилі довів, що й князь Київський Володимир Великий ніякого стосунку до ростовсько-суздальської землі не мав. А вимисли про призначення у фінську землю в 988 році його синів Бориса і Гліба — неправда пізніших часів. Професор узяв під особистий захист великого Нестора, підтвердивши, що давній літописець до фальсифікації літопису не мав жодного стосунку. Він, щоправда, не повідомив, хто й коли вніс зміни до київського літопису. Скоріше за все, подібне говорити не можна було.

Учений установив і подав неспотворений текст про призначення на уділ Бориса в 988 році: "...паче посла и потом отец, и на область Владимер, юже ему дасть, а святого Глеба оу себе остави (як малолітнього. — *В. Б.*)". Такі "загальноросійські літописні зводи" витворила знаменита катеринінська "Комісія".

Цікаво, що переважна більшість російських і українських істориків згодні з наявністю "вставок" у давніх літописах. Однак затято пручаються доказам, що подібна компіляція виконана в XVIII столітті. Зрозуміло — неправда в київські літописи почала проникати значно раніше. Катеринінська ж "Комісія" завершила процес компіляції. І внесла найвідповідальнішу лепту в питання фальсифікації історії Московії. Не будемо зупинятися на деталях.

Ми маємо розуміти: давні автори не могли спотворити текст Несторового літопису. Вони в тому не були зацікавлені й навіть не відали, як і в якому напрямі його спотворювати. Оригінали літописів були достовірні й чисті, як сльоза, через що їх і вилучили з України-Русі, й вони зникли в столицях Російської імперії. Усі до одного!

Отже, настало XI століття, а так звана ростовсько-суздальська земля ще жодного дня не входила до складу Великого Київського князівства. І в цьому випадку, як то кажуть, нічого не вдієш.

Наприкінці розділу розповім напрочуд цікавий, на мій погляд, випадок, що трапився в 1991 році, коли в судомах і в крові валилася російська більшовицька імперія. Якось я був присутній на зустрічі з російським істориком, демократично налаштованою людиною. Не буду вказувати прізвище вченого, адже дотепер живі й здорові багато учасників тієї бесіди, серед них — мої друзі.

Після лекції професора тривала відверта розмова про фальсифікацію російської історії. Учений не заперечував наявності таких фактів. Однак намагався відвести розмову від цієї теми. На мою пропозицію про необхідність проведення незалежної європейської експертизи паперу, чорнила, графіки й т. д. "загальноросійських літописних зводів", щоб переконатися, що вони походять із катерининських часів, професор оторопів.

На початку розмови я заявив йому, що є українцем і твердо впевнений, що Московія поцупила історію України-Русі. Професор особливо не заперечував, заявивши, що подібне у світовій історії трапляється на кожному кроці. Але моя пропозиція про експертизу його шокувала. Відповів він не одразу, однак у стилі, якого я не чекав від демократа:

— Ніколи не розумів, чому наша російська влада так ненавиділа хохлів і завжди засилала їх на Соловки, у Сибір, у Магадан. Тепер, здається, починаю розуміти.

Він посміхався на весь рот.

А мені стало соромно за чергового російського шовініста. Відповів спокійно:

— Ви помиляєтеся, професоре. Російська влада ненавиділа й знищувала — українців! Хохли ж завжди знаходили спільну мову з кацапами.

На тому й розійшлися.

Російський шовінізм ще довго буде труїти душу російському інтелігентові.

4

Нарешті перед нашим зором у всьому своєму розмаїтті постає XI століття. Століття найбільшого розквіту і величі Великого Київського князівства! Однак ми не будемо досліджувати матеріал, який підтверджує концепцію величі давньої Київської держави. Про це подбали сотні істориків (і не лише істориків) різних країн і континентів. Повернімося до дослідження нашої теми: чи входила так звана ростовсько-суздальська земля в XI столітті до складу великої Київської держави, чи був у тій землі князь із роду Рюриковичів і чи й далі проживав фінський етнос на своїй споконвічній землі в межиріччі Оки і Волги в XI столітті?

Із попереднього розділу відомо, що переміщення в XI столітті князя на периферію без супроводу єпископа і без насадження в тій землі християнства не може свідчити про залучення землі до складу Великого Київського князівства. Починаючи з XI століття, процес розширення київських володінь міг відбуватися лише за спільної дії князя і церкви. Цілком зрозуміло, що цю аксіому знали й фальсифікатори російської історії. Тому що практично всі "загальноросійські літописні зводи", починаючи з XI століття, подають відомості про супровід князя у поході священиком.

Пропоную простежити процес початку християнізації "Мерянської землі". Першими самостійними єпископами, що начебто побували в ростовській землі, були згадані греки Феодор та Іларіон, що нібито супроводжували в Ростов і Муром синів Володимира Великого — Бориса і Гліба — у знаменитому 988 році. Завдяки працям професора О. О. Шахматова, ми переконалися, що Борис і Гліб у 988 році й пізніше не князювали в країні Моксель,

або, для читача простіше, — у так званій ростовсько-суздальській землі.

Однак оскільки подібна облуда існує в московській історичній науці, поглянемо на неї більш пильно.

Никонівський "загальноросійський літописний звод" повідомляє, що обидва єпископи, нічого не зробивши в тій землі, з неї втекли: "Феодор и Иларион... избегоша нетерпяще неверия и досаждения людей". Це згадування цінне тим, що засвідчило проживання корінного фінського етносу в межиріччі Оки і Волги в 988 році, тому що "волхвы возмущали чадь". І друге, що засвідчив факт втечі єпископів із мерянської землі: відсутність князівської влади в тій землі. Князь-християнин не дозволив би підданим вигнати зі своїх володінь ним запрошених єпископів.

Маємо черговий прокол у московській історичній науці. Той період (XI століття) "загальноросійських літописних зводів" особливо наповнений очевидними абсурдами. Подам лише два із них, найбільш відвертих. Читачі зможуть переконатися, якому воістину титанічному фальшуванню піддалася московська історія, щоб бути пов'язаною з історією Київського князівства.

Перший абсурд

Вихваляючи Юрія Довгорукого і його зусилля зі створення "Московської держави", відомий історик М. П. Погодін. спираючись на "російські літописи", стверджував у своїх "Дослідженнях, зауваженнях і лекціях": "Юрій (Довгорукий. — *В. Б.*) був у Ростовській (землі)... 1096 року, судячи з листа Мономаха до Олега Святославовича" [9, с. 72].

Як стверджував російський професор, князь не просто відвідав ростовську землю — він "управляв і володів своєю вотчиною". Весь парадокс подібного "володіння" полягає в тому, що Юрію Довгорукому в 1096 році було від 2 до 5 років. Можливо навіть, що до 1096 року він зовсім не народився. Маємо просто-таки кричущий випадок московської історичної халтури. І насаджував подібну московсь-

ку історичну халтуру не звичайний росіянин, а професор російської історії. Тут, як кажуть, далі йти нікуди. Тупик маразму.

Почитаємо ВРЕ (третє видання, т. 30, с. 413): "Юрій Довгорукий (народився) в 90-х роках XI століття — помер 15.5.1157 р.". Точний рік народження Юрія Довгорукого невідомий. Як невідомий точний рік народження Олександра, так званого Невського, і багатьох інших, де московській історії подібні дати знати невигідно. Що цікаво: відсунути рік народження Юрія Довгорукого, скажімо, на 80-ті роки не дозволяє серйозна заковика — рік народження його сина Всеволода Велике Гніздо — 1154-й: "Всеволод Велике Гніздо (народився) 1154 року — помер у 1212 р., великий князь Володимирський, син Юрія Довгорукого" [16, т. 5, с. 442] .

Якщо Юрій Довгорукий народився в 1090—1091 роках, то його син Всеволод народився в 64-літнього старця. Це при тому, що в X—XII століттях тривалість життя чоловіків, як правило, не перевищувала 40 років. Але й указати дату народження Юрія Довгорукого пізніше "90-х років" не дозволяє інше свідчення: рік народження першого сина Юрія — Андрія, так званого Боголюбського — 1111-й. Послухайте: "Андрій Боголюбський (народився) близько 1111 року — помер у 1174 році, князь Володимиро-Суздальський із 1157 р., син Юрія Довгорукого" [16, т. 2, с. 19].

Тобто син Андрій народився в 19—20-літнього Юрія Довгорукого. Хоч сяк, а хоч так — на межі людських можливостей. Куди не кинь — то все клин. Так, на винятках із правил і на домислах, побудувала Московія свою історичну міфологію.

Що ж стосується Юрія Довгорукого, його анекдотичного відвідування "Ростовської (землі) в 1096 році", то, як бачимо, стверджувати подібне — принаймні дивно. Щоб не сказати — нерозумно.

Другий абсурд

Ще більший вимисел подається в інших "загальноросійських літописних зводах". У них ідеться про те, що

нібито Київська митрополія наприкінці XI століття переїхала в ростовсько-суздальську землю. "Під 1096 р. літопис згадує в Суздалі "двір і монастир" митрополичий і "церковь св. Дмитрия, юже бе дал Ефрем митрополит и с селы". І ще: "Ефрем митрополит бе бо прежде в Переславле митрополья" [9, с. 94].

У "літопису" навіть повне ім'я митрополита подається як "Єфрем Переславський". Ось так, шановні читачі, "митрополит Єфрем" ще в 1096 році перемістив митрополію чи то в "Суждаль", чи то в "Переславль". Московське бажання величі ще з далеких часів під час включення "вставок" у "загальноросійські літописні зводи" досягало маразму. Навіть російські історики подібні "свідчення старовини" намагалися замовчувати та обходити їх стороною.

Не будемо вкотре вказувати на культурну відсталість "Мерської землі" того часу, коли "*побут Мері нічим не відрізнявся від стану взагалі дикого племені*".

Через це кожне слово "загальноросійського літописного зводу", кожен факт, ним поданий, повинні бути піддані глибокому аналізу й ретельній перевірці. А всі відвідування Рюриковичами ростовсько-суздальської землі з 1015 до 1137 року є радше вигадками, ніж історичними фактами. Навіть російські професори змушені були, хоча б мимохідь, писати про це. Послухайте:

"Протягом усього цього тривалого часу, від Олега до Юрія Довгорукого, — жоден із князів не живе подовгу в далекій Ростовській області. Всі вони є там гостями, і то нечастими" [9, с. 71].

Тому розглядати кожну вигадану поїздку князя в країну Моксель нема рації. Вони настільки суперечливі за мотивами й діями, за описами і часом, що не піддаються поясненню й звичайній людській логіці. Пропоную подібне зробити молодому незалежному вченому і запевняю його, що, зіставивши всі факти, він не втратить даремно часу, набере багато матеріалу не на одну дисертацію. Адже ця

тема в московській історії була забороненою стежкою для кожної людини.

Я ж, як обіцяв раніше, розгляну процес появи так званого Ростовсько-Суздальського князівства спільними зусиллями Православної Церкви і князів. При цьому простежимо: чи був у період дослідження в тій землі князь і чи існувала там князівська влада взагалі.

Не покладатимемося на вигадану історичну "балаканину". Тому що, як побачимо, до середини XII століття так звана ростовсько-суздальська земля, а вірніше — країна Моксель, не мала жодних державних зв'язків із Великим Київським князівством.

Згідно з дослідженнями Чернігівського архієпископа Філарета, першим історично достовірним єпископом, який відправився в ростовську землю (саме!!!) до мерян, був грек Леонтій, родом із Константинополя. Скоріше за все, єпископ Леонтій, згодом проголошений святим Православної Церкви, був у підпорядкуванні Київської митрополії. Хоча не виключено, що його спрямував у далекі мерянські землі сам Всесвітній Патріарх. А Київській митрополії лише пропонувалося надавати підтримку єпископові у справі збільшення "Божої отари".

Читаємо російського професора Д. О. Корсакова, його книгу "Меря й Ростовське князівство", видану в імперії 1872 року:

"За даними преосв. Філарета Чернігівського, просвітительська діяльність Леонтія в Ростовській землі належить до другої половини XI в. Святий Леонтій застав у своїй віддаленій єпархії язичників затятих і диких. (Ми про це постійно нагадуємо. — *В. Б.*) Князя тоді там не було, і Леонтій мусив боротися з язичництвом тільки моральними засобами. Проповідь його не лише не мала успіху, а й підняла повстання язичників. Вони обсипали Леонтія лайкою, били його й, нарешті, вигнали з Ростова... Поселившись неподалік від міста, біля струмка Брутовщини, у невеликій келії, Леонтій побудував біля неї дерев'яну церкву

й, бачачи затятість до язичництва тубільців, зважився впливати на юне покоління. Він зазивав до себе дітей, годував їх і пестив; діти ходили до нього охоче в келію, а він учив їх християнській вірі та хрестив... Знову обурилися язичники. Юрба їх з кийками і зброєю рушила.., щоб убити або вигнати Леонтія... Християнству ще не час був восторжествувати тут над язичництвом, до якого була дуже прив'язана "заблудшая Чудь", як мовиться в Никонівському літописі. Леонтій помер мученицькою смертю. Преосвященний Філарет гадає, що вбивство св. Леонтія сталося 1073 року" [9, с. 87—88].

Лише в 1073 році, згідно з дослідженням архієпископа Чернігівського Філарета, вперше в ростовській землі з'явився єпископ-грек Леонтій і спробував проповідувати християнство серед фінського етносу. В ростовській землі 1073 року він не знайшов жодного християнина, який би його підтримав. Укотре серед безсумнівних фактів історії знаходимо незаперечні докази:

1. До 1073 року на території мерянської землі не помічено присутності слов'ян. Усі язичники, що повстали проти Леонтія, належали до "заблудлої чуді". Фінський етнос ростовсько-суздальської землі християнську релігію до кінця XI століття не сприймав.

2. До 1073 року на території ростовсько-суздальської землі не було князя Рюриковича. Навіть більше того — на тій землі була відсутня будь-яка князівська адміністрація. Тому що по ста роках християнства в Києві серед Рюриковичів не існувало князів-нехристів.

3. Усе це, та логіка подій 1073 року в мерянській землі приводять до висновку: на період 1073 року так звана ростовсько-суздальська земля не входила — і не могла входити — до складу єдиного Великого Київського князівства. Усі вигадки про входження країни Моксель (ростовсько-суздальської землі) до Київської держави з 882 до 1073 року суперечать елементарній людській логіці і є звичайними російськими вимислами, або, як говорив М. М. Ка-

рамзін, — "доважком брехні, яким так наповнена історія". Особливо — московська. Нагадаю: про боротьбу мерян із першими представниками християнської проповіді говорили й класики російської історії. Ось слова академіка В. Ключевського:

"Сліди цієї релігійної боротьби зустрічаються у двох стародавніх житіях древніх... святих, що належать до другої половини XI ст., єпископа Леонтія та архімандрита Авраамія (Ростовського. — *В. Б.*): із житія першого, ростовці затято протистояли християнству, прогнали двох перших єпископів Феодора та Іларіона й умертвили третього — Леонтія" [8, с. 43].

"Ми вже говорили про всіх трьох. Цікавий життєвий шлях нового героя — Авраамія Ростовського — пояснює процес започаткування прийняття християнства фінським етносом. Зокрема — мерянами. Пізніші "Житія російських святих" змішують Авраамія Ростовського з Авраамієм Чухломським, подвижником XVI ст." [9, с. 92].

Однак плутати не варто. І *меря*, і *мордва*, і *чухлома*, кожне із цих фінських племен у свій час мало свого, по суті, першого носія християнства — Авраамія. Служіння Богу Авраамія Ростовського відбувалося, скоріше за все, у 1080—1120 роках. Цілком імовірно, що він був одним із тих діток-мерян, яких навчав грамоті й хрестив єпископ Леонтій. Тобто, якщо виходити з логіки подій, які відбувалися в мерянській землі в другій половині XI століття, то Авраамій Ростовський народився орієнтовно в 1062—1065 роках. Підтвердження тому — слова професора Д. О. Корсакова: "Авраамій був засновником, призвідником Монастирської колонізації... Святий Авраамій був тубілець, місцевий житель Ростовської області. Він навчений був... грамоті і з юних літ виказував схильність до самоти, до споглядального життя. Залишивши рідний дім, він пішов до лісу і побудував собі біля озера Неро (!) відокремлену хатину... Леонтій заманював до себе дітей язичників ласкою та пригощаннями. Авраамій учить їх

грамоти... Авраамій засновує монастир... Тридцять років проводить Авраамій у своїх апостольських подвигах, піддаючись небезпеці з боку язичників, переслідуваний наклепом і заздрістю" [9, с. 93—94].

"Язичники не раз збиралися пограбувати й спалити монастир Авраамія, але він енергійно йшов своїм апостольським шляхом... Він ревно проповідував Християнство... Святий Авраамій, як і святий Леонтій, намагався насамперед діяти на язичницьких юнаків. Він учив дітей грамоті й хрестив їх. Багато хто з учнів Авраамія постригся в ченці в його монастир..." [9, с. 93].

Саме з мерянина Авраамія починає зароджуватися християнство серед племені *меря*. Сторонні єпископи лише кинули християнську іскру в мерянське середовище, а саму християнську релігію поширили серед фінського етносу не сторонні слов'яни, а саме мерянське населення. Довгою та завзятою працею. Вочевидь, до XII століття серед фінських племен відбувалося розшарування суспільства на бідних і багатих, на сильних і слабких. І звичайно, християнська релігія в першу чергу підбирала слабких духом і бідних, які шукали в новій релігії захисту і порятунку.

Як розповідає збірник "Житія святих Ростовської землі", після вбивства єпископа Леонтія кілька років представників церкви не було. Другим владикою, який з'явився в середовищі мерян, був єпископ Ісайя, що також став святим Російської православної церкви. "Він знайшов у Ростові людей "новохрещених" (єпископом Леонтієм. — *В. Б.*) і ретельно взявся за свій апостольський подвиг, "напоюючи нетвердих у вірі, як новонасаджений виноград, своїм ученням", — мовить його житіє" [9, с. 92].

Найімовірніше, знаменитий мерянин Авраамій Ростовський став тим "новохрещеним", якого серед деяких інших "знайшов" новий єпископ, і був першим учнем єпископа. Саме від Ісайї Авраамій перейняв церковний досвід і релігійні обряди.

Разом вони заклали в лісі монастир, куди заманювали мерянських дітей. Після смерті Ісайї (очевидно, він теж був убитий) у 90-му році на чолі християнського життя мерянської землі залишився архімандрит Авраамій. До речі, зверніть увагу: єпископ Ісайя не міг висвятити Авраамія в сан вище архімандрита. Тому не одержав Авраамій Ростовський єпископського сану. А далі, як уже мовилося, довгих "тридцять років проводить Авраамій у своїх апостольських подвигах".

Що цікаво: ні російська історія, ні "Житія святих Ростовської землі" не знають більше єпископів, які б відвідали ростовсько-суздальську землю з 1090 до 1150 року. Жодного — за довгих 60 років! Понад півстоліття! Лише за Юрія Довгорукого в країні Моксель з'явився єпископ.

Церква, утративши з двома першими єпископами людей, на довгі роки припинила свою місію із залучення фінських племен у християнство. Як видно, результати діяльності єпископів Леонтія та Ісайї не виправдали витрат Церкви, ні матеріальних, ні моральних. Слід розуміти: кожного єпископа, який вирушав у мерянську землю, супроводжувало кілька рядових священиків і обслуга. Всі вони, скоріше за все, розділили долю єпископів.

Подумайте, шановні читачі: якби ростовсько-суздальська земля наприкінці XI століття була частиною єдиної Київської держави з єдиною Київською митрополією, — чи залишили б держава і митрополія частину своєї землі та частину свого народу на довгі 60 років без управління і релігійної опіки? Цілковитий абсурд! Позаяк Київська держава на той час була в зеніті сили і слави.

Подібні абсурди супроводжують московську історію повсюдно. "Доважки брехні" завжди вели до абсурду й облуди.

"Безпосереднього спадкоємця святого Ісайї в Ростові, окремого єпископа цієї землі після нього ми не бачимо... Юрій Довгорукий... У його час Християнство... утверджується в Ростовсько-Суздальській області. Сучасним йому єпископом цієї області є Нестор" [9, с. 94].

Таку справжню картину мерянської землі, піддавши комплексному аналізу безсумнівні факти і події протягом XI століття, спостерігає незалежний експерт.

Пропоную зафіксувати факти, які засвідчили відсутність у мерянській землі князівської влади, починаючи зі знаменитого 988 року до не менш знаменитого 1137 року. Отже:

988 рік. — Під ту пору, згідно із "загальноросійським літописним зводом", у Ростов і Муром нібито направилися князі Борис і Гліб. Як довів професор О. О. Шахматов, це твердження — звичайний вимисел російської історії, "вставка"-фальсифікація наступних часів. Давній київський літописець Нестор стверджував інше: Борис одержав престол від батька Володимира Великого у Володимирі-Волинському, а Гліб залишився при батькові, як малолітній. Вигадка про Бориса і Гліба — фальшивка російської історії в частині, яка стосується князювання в мерянській і муромській землях.

1024 рік. — У ростовській землі того року лютував голод. Князя в тій землі не було, князівської влади — також. Як свідчить Російський Енциклопедичний словник (випуск 1891 року, т. IV-А, с. 898), саме Булгарська держава 1024 року рятувала мерян від голоду. Подібні свідчення є також і в татарських (булгарських) джерелах.

1071 рік. — У ростовсько-суздальській землі того року з невеликою дружиною перебував новгородець Ян Вишатич. Нібито збирав данину для Новгорода. Князівської влади в землі не існувало. Що цікаво: християнської релігії серед фінських племен не помічено. Священика, який був серед дружинників, меряни-язичники вбили. Населення ставилося до прибульців вороже.

1073 рік. — Того року, згідно зі збірником "Житія святих Ростовської області", меряни ("заблукана чудь") убили єпископа Леонтія. Ні князя, ні князівської влади в ростовсько-суздальській землі не було. Християнська релігія місцевим населенням не сприймалася.

1096 рік. — Московські історики стверджують, ніби того року "у своїй вотчині" побував і "покняжив" Юрій Довгорукий. Чергова брехня російської історії: Юрію Довгорукому в 1096 році могло бути максимум 5 років. Можливо, що він на той час навіть ще й не народився.

Докладніше про це ми вели мову вище. Інших князів у 1096 році в межиріччі Оки та Волги (мерянська земля) не було, як і князівської влади.

1107 рік. — "У 1107 році в Ростовській області не було князя...". "Під 1107(6615) роком у Ростовському літописці... читаємо: "приидоша Болгары... на Суждаль и обступиша град, и много зла сотвориша, воююще села и погосты... Сущии же люди в городе не могуще противу их стояти, не сущу князю у них..." [9, с. 72].

Настало XII століття, а князів у ростовсько-суздальській землі "не сущу".

1090—1120 роки. — Протягом цих тридцяти років у ростовсько-суздальській землі не було єпископа. Мерянин "святий Авраамій проводить свої дні в апостольських подвигах". Саме Авраамій Ростовський, за відсутності князівської влади і єпископа, зберігав тридцять років у фінському середовищі іскру християнської релігії, навчав молодих мерянських отроків азам християнства. Так тривало до 1137 року, поки не прибув князь Юрій Довгорукий.

1125—1137 роки. — Як пише професор Д. О. Корсаков, "... у 1125 році бачимо Юрія в Києві на похороні Мономаха... Він залишається на постійне проживання в Городці, недалеко від Києва... у 1137 р. Юрій іде в Ростов" [9, с. 72].

Тобто від 1125 до 1137 року в ростовсько-суздальській землі князівської влади не існувало. Тому що, згідно з так званими "літописними зводами", та земля вже належала Юрію Довгорукому. А він чомусь сидьма сидів під Києвом.

Якщо пошукати в історичних матеріалах імперії, можна знайти ще не одне свідчення, яке підтверджує факт відсутності в мерянській землі князя і князівської влади в

період із 988 до 1137 року. Однак і цих фактів цілком достатньо. Весь "доважок брехні", що був запущений в "загальноросійські літописні зводи" катерининською "Комісією" (і не лише нею), мав головну стратегічну мету: з'єднати воєдино Велике Київське князівство з так званою ростовсько-суздальською землею та її етносом. Щоб дати "великоросам" право зазіхання на київську історичну спадщину. Однак країна Моксель, на відміну від слов'ян, розвивалася та жила в IX—XII століттях за іншими законами і йшла у своєму розвитку окремим шляхом. Фінські племена країни Моксель до приходу князя Юрія Довгорукого в 1137 році в їхні землі зберегли своє історичне місце проживання, а представник племені *меря* Авраамій Ростовський став єдиним надійним фактором просування християнства в тому середовищі з 1090 до 1137 року. Фінське середовище власними зусиллями майже 50 років живило й підтримувало християнську релігію. Тут байки російської історії про "слов'янське минуле" ростовсько-суздальської землі недоречні.

З приходом у ті землі дружини Юрія Довгорукого і нового єпископа Нестора релігія одержала підтримку і повільно, долаючи жорстокий опір, почала поширюватися. Слід гадати, що так званий *Андрій Боголюбський*, народжений від *мерянки в мерянському середовищі*, до християнської релігії ставився прохолодно, радше навіть байдуже. Тому що вигнав зі своєї мерянської землі всіх батькових дружинників — християн — і "сперся на молодих отроків"-мерян. Отже, війська князів у мерянській землі навіть наприкінці XII і на початку XIII століття складалися здебільшого з мерян-язичників. Згадайте Ліпицькі битви в мерянській землі 1177 і 1216 років, коли загиблих язичників ховали "купою".

Повернімося, однак, до Юрія Довгорукого, у 1137 рік. Можна зрозуміти мотив, який відіграв головну роль і, власне, спонукав Юрія рушити в мерянську землю. Адже після смерті батька, Володимира Мономаха, 1125 року, Довгорукий "сидів

під Києвом" 12 років. Це чималий час, зважаючи на те, що тривалість життя князя становила 40—45 років. Покинути рідні місця його змусили лише дуже вагомі причини. На нашу думку, їх було кілька. Визначимо головні. Маємо право припустити, — а київська історія про це свідчить, — що в Юрія Довгорукого була відсутня перспектива одержати значний уділ: Київ, Чернігів, Новгород. Адже навіть у свого батька він був шостим сином. А поруч чекали дядьки зі своїми спадкоємцями. Всі ті роки (12 років !!!) Юрій сидів у "городці під Києвом". То було навіть не князівство. Другою причиною, як нам видається, стали поради церковних владик, яким необхідна була паства. Однак вони пам'ятали про долю своїх попередників. Були й інші причини. Але й перших двох досить, щоб рушити в дорогу.

Жінки в поході Юрія Довгорукого участі не брали. Та й дружина князя складалася зі 100—150 воїнів. Раніше вже згадувалося про ту дружину. Ось так з'явився князь-Рюрикович у фінському середовищі. І цілком зрозуміло, що колонізація пішла двома шляхами: князівсько-військовим і релігійно-монастирським. Про них ми й поговоримо.

Хочу нагадати: російська історична наука перехід Юрія Довгорукого в країну Моксель визначила як повний розпад Великого Київського князівства та період появи нових незалежних князівств-держав. Почитаємо ВРЕ (3-тє вид., т. 12, с. 94):

"Історія Київської Русі ділиться на п'ять етапів:

1-й етап (до 882 р.) — утворення феодальної держави зі столицею в Києві..;

2-й етап (882—911) — захоплення влади в Києві Олегом..;

3-й етап (911—1054) — розквіт ранньофеодальної монархії Київської Русі..;

4-й етап (1054—1093) — поява перших відчутних елементів розпаду..;

5-й етап (1093—1132) — посилення феодальної монархії у зв'язку з натиском половців...

У 1132 р. Київська Русь розпалася, почався період феодальної роздробленості".

Не будемо вдаватися до аналізу поданої класифікації, яку зробили російські радянські академіки. Скажемо лише, що вони продовжували "співати пісень" російської романовської концепції. Такий розподіл із наукового погляду — цілковитий абсурд. Підігнано під "романовську" шовіністичну концепцію "становлення Московської держави". Звернімо увагу: з 1132 року перестала існувати єдина Велика Київська держава. Пробачмо "великоросам" їхнє забігання на п'ять років наперед. Чого не зробиш заради якнайшвидшого настання "величі Московії". Однак російські академіки у ВРЕ підтвердили наш головний висновок: ростовсько-суздальська земля після 1137 (1132) року не входила до складу єдиної Київської держави. А вище ми встановили, що й із 862 року до 1137 року та земля не входила до складу Великого Київського князівства.

Виходячи з вищенаведеного, кожна людина має право поставити найпростіше запитання: в які роки так звана ростовсько-суздальська земля входила до Великого Київського князівства?

І отримає відповідь: історія, що не базується на московських "доважках брехні", про подібне входження нічого не відає. Така історична істина.

5

Наші дослідження підійшли до нового цікавого періоду — періоду створення першого князівства в межиріччі Оки і Волги. З попереднього матеріалу ми зробили висновок про те, що фінське плем'я *меря* до 1137 року продовжувало жити в старих межах своєї землі. Історія також засвідчила, що на той час у *мерян* не було князівської влади Рюриковичів, а загалом — народ *меря* перебував на низькому рівні розвитку. Як підтвердили наші дослідження, меря-

ни до середини XII століття жили в родово-племінному суспільстві, не маючи ні централізованої влади, ні великих міст. Вони проживали в глибоких тайгових лісах, переважно окремими родинами, рідко — цілим родом із трьох-чотирьох родин. Села або селища на одну, дві, три землянки були головними осередками мешкання фінських племен не лише до середини XII століття, а й залишалися такими аж до XVIII століття. Цю думку-аксіому підтвердили не тільки наші дослідження, але також праці таких великих російських істориків, як С. М. Соловйов, В. О. Ключевський, М. І. Костомаров, О. О. Шахматов, Д. О. Корсаков і багато інших.

Цілком імовірно, великих міст як таких у мерян не існувало. Адже професор С. М. Соловйов у середині XIX століття засвідчив, що до приходу військ хана Батия міста так званої ростовсько-суздальської землі були насправді "невеликими селами, обгородженими частоколом". Слід гадати, що навіть ці "міста-села за частоколом" були вже набутком Юрія Довгорукого або його спадкоємців. Не міг же князь зі своєю дружиною підселюватися до нехристів-мерян. Це аксіома.

Навіть Катерина II говорила про це. Послухайте: "Серед князів, найбільш податливий до помилок перед приходом татар, був, безперечно, на мою думку, Георгій (Юрій Довгорукий. — *В. Б.*), син Володимира II: не одержавши Волинь і Галичину в уділ, він не давав ні хвилини спокою всім іншим удільним князям, своїм сучасникам, він налаштовував їх один проти одного, допомагаючи одним розправлятися з іншими... Його відправили (вигнали. — *В. Б.*) на річку Клязьму..; він побудував там кілька міст, яким дав назву тих міст, у яких йому відмовили на Волині, з-поміж інших він назвав Володимиром те місто, в якому він облаштувався, тому що Володимир був столицею Волині... Варто сказати, що є дві версії про Георгія (Юрія Довгорукого. — *В. Б.*), одна на його користь (яку нам підносила Москва. — *В. Б.*), друга — проти нього; я думаю, що одна —

це версія Київських літописців, друга — версія літописців, які писали при нащадках Георгія (Юрія Довгорукого. — *В. Б.*), котрі облаштувалися спочатку навколо Москви, а потім і в самій Москві" [26, с.131—132].

Катерина II цими словами пояснила багато чого. А саме: чому в неї виникла думка про необхідність вилучення древніх київських літописів; чому Юрій Довгорукий втік у чужі землі; чому в землі мері з'явилися "міста-села за частоколом" зі слов'янськими назвами. У своїх "Міркуваннях про проект історії Росії..." вона розповіла й багато про що інше. До речі, цією працею імператриця засвідчила, що саме вона склала "Проект історії Росії..."

На нашу думку, якісь "селища" на місці сучасних Ростова (Великого) і Суздаля до приходу Юрія Довгорукого, скоріш за все, існували. Назви тих міст мали фінське походження: бо десь жили знамениті волхви, десь повинні були перебувати ритуальні "*Керемети з каменем Кардо-сярко*". І, як розуміють читачі, мерянське "ритуальне місто" мусило розташовуватися подалі від великих доріг (рік), у глушині.

Чим же займалися меряни в XII столітті?

Проживаючи в заболоченій, тайговій місцевості, фінські племена на той час не займалися землеробством. Головними їхніми заняттями були полювання, рибальство та дике бджільництво. Злакові продукти, яких споживалося мало, меряни купували в булгар та інших південних народів. Московські байки про забезпечення Новгорода зерном із ростовсько-суздальської землі в XII—XIII століттях — цілковитий абсурд. У ті століття в країні Моксель не було орних земель. Притім ручне землеробство, яке велося окремими родинами, не могло стати товарним. Воно не забезпечувало навіть потреб родини — виробника зерна. Всім зацікавленим нагадаю: навіть волзькі булгари, котрі у X—XIII століттях були значно розвинутіші, ніж фінські племена, за свідченням великого Ібн-Фадлана, у ті часи зі злакових продуктів знали тільки просо. Крім того, потрібно мати на увазі, що Волзька Булгарія в X—XIII сто-

літтях володіла значними степовими землями, де були чудові умови ведення землеробства. До речі, волзькі булгари вважали своїх лісових західних сусідів звичайними дикунами. Такий "парадокс величі" майбутніх "великоросів" у X—XIII століттях!

Слід пам'ятати: московський міф про великий торговельний "волзько-московський водний шлях", який нібито погубив шлях "із варяг у греки", також належить до шовіністичних вигадок російської історії. На північ від Волзької Булгарії з X по XVI століття не існувало ні більш розвинених народів, ні більш розвинених держав. Торговим центром була сама Булгарія. Притім уся територія фінських племен, починаючи з кінця XIII століття, стала ареною битви й різанини, так званого "збирання землі російської". Так тривало більше 400 років. Навіть мандрівники, що відвідували Московію у XV—XVII століттях, говорили про її землю як про "територію постійного місця битви".

Однак повернімося до Юрія Довгорукого. Поглянемо, як історична наука визначила землю, куди 1137 року прибув князь-вигнанець зі своєю ватагою.

"...Пригадуючи плин і напрямок найголовніших приток Волги, які становлять водну мережу Мері, — ми можемо без великої помилки зробити висновок, що ростовсько-суздальська земля за Юрія Довгорукого обмежувалася плином цих рік, тобто що її територія збігалася із землею народця Мері, поширюючись на північ до Білоозера, вгору за течією Мсти, Мологи, Костроми та Унжі, а на півдні обмежувалася Клязьмою і Москвою" [9, с. 95].

Хоч яким би шляхом досліджень ми йшли, обов'язково приходимо в мерянську землю. Не існувало іншої землі в майбутніх московитів у XII—XIII століттях. Та й пізніше. Професор Д. О. Корсаков засвідчив прибуття 1137 року Юрія Довгорукого до "народця Меря". Із пісні слова не викинеш. Якщо ж згадати знамениту "Карту Мерянської

землі, складену графом О. С. Уваровим", видання 1872 року, — сумнівів не повинно виникати взагалі.

А далі професор Д. О. Корсаков продовжив свою думку, розповівши відому аксіому, про яку російська наука зовсім забула: "Кордони ростовсько-суздальської землі усвідомлюються, за справедливою думкою п. Погодіна (професора. — *В. Б.*), в епоху монгольську, хоча, властиво, і тоді неможливо визначити їх точно. Цього точного розмежування не існувало... Невизначеність, неясність у всьому — ось її основна характеристична властивість. Це властивість усякого народу в період його історичного дитинства, у зародкову епоху його культурного розвитку" [9, с. 95].

Юрій Довгорукий прибув "у зародкову епоху ... культурного розвитку... народця Мері". Тут нічого не зробиш, хоч як би московити напружувалися. У світі завжди діяли історичні закони розвитку. Вони (закони) ніколи й ні для кого не робили винятків, у тому числі й для московитів. Тому країна Моксель, за свідченням багатьох учених тих часів, залишилася на сторіччя найбільш відсталою частиною навіть Золотої Орди, не кажучи вже про русичів-українців, ляхів, германців абощо.

Московські вигадки насаджувалися в імперії завдяки грубій силі тоталітарної держави. Сьогодні московська імперська облуда — безсила.

Микола Олександрович Морозов у своїй книзі "Повісті мого життя", виданій у 1916—1918 роках, пояснив ще в ті часи російському суспільству безглуздість твердження про переміщення центру політичного розвитку й культури із древнього Києва в "частокольну Москву" після прибуття в неї Юрія Довгорукого. "Усі ці переселення народів туди-сюди напередодні їхнього вступу в поле зору історії повинні бути зведені лише до переселення їхніх імен або, в кращому разі, — правителів, та й то з більш культурних країн у менш культурні, а не навпаки".

Тобто навіть поцупивши в русичів-українців їхню древню самоназву — Русь, Московія на інше не мала істо-

ричного права. Поцупити чужу самоназву можна, але привласнити собі чуже минуле — цього історія нікому не дозволяє.

Пропоную коротенько розглянути деякі факти перших років становлення Ростовсько-Суздальського князівства. Ми повинні переконатися, що фінський язичницький етнос домінував у межиріччі Оки і Волги (і не лише там) до приходу військ хана Батия і включення його до складу єдиної держави — Золота Орда; що в той період ніякого перетікання слов'ян із Подніпров'я і Новгорода історія не відзначила. Подібні твердження-аксіоми повинні стати домінуючими в історичній науці про IX—XIII століття. Тому що факти свідчать беззаперечно саме про це.

Прибувши 1137 року в землю племені *меря*, Юрій Довгорукий просидів у тій землі до 1155 року, коли, згідно із "загальноросійськими літописними зводами", повернувся до Києва і зайняв великокнязівський престол. Однак сидів на ньому недовго, тому що вже в 1157 році помер. Вірогідно, Юрій Довгорукий не сидів на київському престолі жодного дня, а подібні "записи" є лише "вставками пізніших часів", як говорив професор О. О. Шахматов. Сподіваюся, читачі розуміють, для чого подібні "вставки" "дописували" в так звані "загальноросійські літописні зводи". Саме так: для звеличення Московії та пориднення її з Великим Київським князівством; для пориднення фінських племен зі слов'янами, зрештою, для звичайної плутанини. Все підганялося катерининською "Комісією" під московську романовську ідею.

Однак зовсім не важливо, сидів чи не сидів Юрій Довгорукий два роки на київському великокнязівському престолі. Він-бо не приєднував ростовсько-суздальську землю до Великого Київського князівства. Та й кияни, згідно з тими ж "загальноросійськими літописними зводами", після смерті Юрія Довгорукого або прогнали, або ж повбивали всіх "суздальців".

"...Розрив... позначився кривавою смугою, відчуження між північними переселенцями й покинутою ними південною батьківщиною було готовим фактом.., негайно по смерті Юрія Довгорукого в Київській землі побили приведених ним туди суздальців по містах і селах" [6, с. 109].

Читач, напевно ж, розуміє: сусід-русич не міг убити сусіда-русича або його сина, який повернувся з далекої землі. Питання значно глибше: життєві принципи мерянина, що прийшов з Юрієм Довгоруким у київську землю, різко відрізнялися від принципів слов'янина-полянина. Носій дикої лісової моралі, найчастіше — нехрист, — ось кого не сприймали слов'яни. До речі, ця різка відмінність між московитом і українцем, у першу чергу внутрішня, духовна, помітна й нині, по 850 роках. Мерянин-московит мало змінився за минулі століття, як мало змінився й русич-українець, якщо не брати до уваги рівень культури та знань. Тому що московит і нині, як кажуть, мудрий по шкоді, а його "чоботи — дорогу знають".

Цікаво зауважити: з 1157 року в ростовсько-суздальській землі з'явилася князівська династія, яка базується на мерянському корені. Позаяк син Юрія Довгорукого, так званий Андрій Боголюбський, народився в мерянській землі, в мерянському середовищі, від матері-мерянки. Найвірогідніше, він народився у 1137 (1138) році, хоча московська історія стверджує інше. Однак навіть "загальноросійські літописні зводи" засвідчили, що Андрій Боголюбський від дня свого народження і до середини XII століття ніколи "не залишав свого тайгового закутка". То був "перший великорос" — "князь-залешанин".

У нашому дослідженні ми не маємо можливості — та й нема в цьому необхідності — вивчати весь спектр історичного розвитку ростовсько-суздальської землі в XII—XIII сторіччях. Це надзвичайно обширна тема. Ми торкнемося лише тієї сторони питання, яка стосується нашого дослідження.

Отже, як ми вже говорили, залучення фінських племен в орбіту влади князя йшло двома головними шляхами: за допомогою поширення християнської релігії та безпосереднім князівським примусом до покори. Сприяли цьому торгівля, переміщення князя по землі, поява монастирів і церков, закладка "зачастокольних міст". Так народжувався новий племінний різновид московитів. Власне кажучи, то був звичайний фінський етнос, який прийняв північний різновид християнської релігії, що базувалася на "двовірстві".

В епоху Андрія Боголюбського колонізація фінських племен почала набувати нових рис. Адже й сам Андрій Боголюбський, і більшість його "молодих дружинників" були вже не лише "християнами", а й мали безпосередньо мерянське (фінське) походження. Зрозуміло, досягнувши віку 20—30 років, "молоді отроки" в мерянській землі стали домінуючою силою князівства. Вони несли у своїх поглядах і діях суто північний, лісовий компонент: вседозволеність, безкомпромісність, жорстокість. Виник конфлікт між молодими мерянськими "отроками" на чолі з Андрієм Боголюбським, з одного боку, і сторонніми дружинниками Юрія Довгорукого, які залишилися в мерянській землі, з іншого боку. У протиборство вступили не просто молоді зі стариками, або, по-іншому, нове зі старим. Радше, зіткнулися носії мерянського способу життя й психології — з носіями іншої цивілізації та способу життя. Ось чому Андрій Боголюбський вигнав із мерянської землі всю князівську знать, котра не виявляла у своєму побуті й психології фінського компонента. У цьому випадку боротьба йшла зовсім не за "самовладдя", як нам намагалася тлумачити московська лжеісторія. Ні! Тут "отроки" мерянського племені вигнали зі своєї землі носіїв далеких і чужих для них звичаїв. Тому що, як побачимо далі, у XII столітті в ростовсько-суздальській землі навіть мови не могло бути про "єдиновладдя" і великі землеволодіння. У ті часи в майбутній Московії князь і його дружина існували переважно за рахунок збирання данини.

Послухайте, кого вигнав зі своєї землі Андрій Боголюбський:

"Выгна Андрей епископа Леона из Суждаля и братию свою погна — Мстислава, и Василька, Михалка Юрьевичев и два Ростиславича, сыновца своя, и мужи отца своего передние" [9, с. 110].

Якби мова йшла про вигнання з ростовсько-суздальської землі лише рідні та "мужи отца своего передние", то можна було б робити різні припущення. Але коли одночасно із землі виганяється також і єпископ — маємо зовсім іншу картину. По-перше, Андрій Боголюбський (великий парадокс!!!) зовсім не зважав на християнського владику — він його принизив і вигнав. По-друге, як пише той же літопис, "он... быв одинаково ласкав до... Христианства и до все поганы" [9, с. 111].

Бачите, наскільки все прояснилося. Андрій Боголюбський ще не справжній християнин, релігія йому поки що байдужа. Як мінімум, він ще сповідує "двовірство". Поки що в нього — не християнські критерії моралі.

"Мерянські отроки" першого покоління не могли сприймати християнську релігію в її чистому, первозданному вигляді. Вони її сприймали в "двовірстві", тобто поєднуючи християнство з фінським язичництвом.

Ми пам'ятаємо, що навіть у XVI столітті на землі Московії існувала не одна сотня каменів *Кардо-сярко*, яким, одночасно з поклонінням Богу, поклонялися московити. Можете уявити, що діялося в ростовсько-суздальській землі в XII столітті!

Ось чому був вигнаний єпископ Леон з ростовсько-суздальської землі — він перешкоджав і забороняв поклоніння язичницьким фінським богам. Про єпископа Леона Московія забула. Зате Андрія-нехриста прозвала — Боголюбським. Того, який, за тими ж "загальноросійськими літописними зводами", спалював київські храми. Маємо можливість спостерігати маразм московського мислення. Саме в ньому й приховано основне коріння "московської величі".

Гадаю, Андрій Боголюбський мав виключно мерянське коріння, тобто і батько, і мати його походили з фінського середовища. Після того як Катерина II особисто відредагувала "Родовід князів російських", нам, смертним, робити з ним нема чого. Хоча зупиняти роботу не варто. Знаходить той, хто шукає.

Звертаю увагу: і після князя Андрія Боголюбського ростовсько-суздальська земля продовжувала залишатися землею, заселеною плем'ям *меря*. А то кінець XII століття. Російський професор Д. О. Корсаков пише:

"Ростовське князівство з його уділами: Ярославлем, Углече-Полем і Костромою займало область середнього плину Волги та її північних приток: Мологи, Шексни, Костроми, правого берега Унжі й південної притоки Волги — Которослі, збігаючись більшістю своїх уділів із межами Чудського народцю Мері, який жив на цьому просторі. Тільки Білоозерський уділ виходив за ці межі (там жило фінське плем'я *весь*. — *В. Б.*). Ростовське князівство межувало в XIII—XV ст. на заході й півночі із землями Великого Новгорода, на сході — із князівством Нижегородським, на півдні — з князівствами Суздальським і Переславль-Залеським" [9, с. 194].

Як бачимо, у прикордонній зі слов'янами землі в XIII—XV сторіччях ніяких слов'ян не помітно. То була земля, заселена племенами фінського етносу. Крім того, дуже цінне й друге свідчення професора. Послухайте:

"Раніше за всіх відокремлюється Ростовське князівство, за ним — Переяславське, а потім Суздальське (1216). Володимир Клязьменський, "стольне місто" великого князівства землі Ростовсько-Суздальської, не становив спеціального уділу: це було місто великого князя... Суздальське князівство наприкінці XIII ст. виділяє три уділи: Городецький, Нижегородський і Московський" [9, с. 123— 124].

Напрочуд цінні свідчення! Ми вкотре відкриваємо істину: московський князівський уділ з'явився вперше тільки

наприкінці XIII століття! Тобто в часи Золотої Орди — і саме у її складі. Розмови про Московське удільне князівство, що нібито існувало до 1277 року, не мають підстав. Це шовіністичні "приписки" наступних часів. Навіть селища Москви не існувало до третього перепису населення 1272 року, проведеного Золотою Ордою у своїх улусах.

До середини XIII століття в кожне ледь помітне селище садовили князя. Настільки розмножилися.

Ось на які уділи посадив своїх синів у 1212 році Ростовсько-Суздальський князь Всеволод (Велике Гніздо):

"...разда волости детям своим". Старшому, Констянтину, дав Ростов; другому, Юрію, — Володимир; третьому, Ярославу, — Переяславль; четвертому, Володимиру, — Юр'їв (Польський)... Менших двох синів, Святослава та Іоанна, поручив він Юрію" [9, с. 123].

Більше не було чого ділити. Москви до 1212 року не існувало навіть як дрібного сільця. Як побачимо далі, дрібнішого селища не могло й бути. Такий ще один парадокс московської облуди.

З князювання Андрія Боголюбського в ростовсько-суздальській землі почався страшний розбій і різанина. У першій книзі ми приділили московському розбою і бандитизму достатньо уваги. Повторюватися не будемо.

Задля дослідження теми розглянемо коротенько матеріал про дві так званих "Ліпицькі битви", які відбулися в мерянській землі в 1177 і в 1216 роках.

Згідно із "загальноросійськими літописними зводами", після вбивства Андрія Боголюбського на Ростовсько-Суздальському великокнязівському престолі два роки сидів його брат Михайло (з 1175 до 1177 року). Скоріш за все, і князь Михайло закінчив своє життя у такий же спосіб, як і Андрій. Але історія про це мовчить. Після кончини князя Михайла почався новий розлад. Ростовці запросили на великокнязівський Володимирський (на Клязьмі) стіл Мстислава Ростиславовича із Новгорода, котрий незабаром до них і прибув:

"Мстислав поспішив до Ростова й, нашвидку зібравши військо, пішов до Володимира, бажаючи... попередити обрання іншого князя..." [5, с. 2].

Проти нього ополчилася ростовсько-суздальська земля (за винятком Ростова), бо побажали мати свого князя-мерянина — Всеволода (Велике Гніздо). Після невдалих спроб примирення дружини рушили назустріч одна одній "и сступишася у Юрьева меж Гзы и Липицы" [5, с. 3].

"Загальноросійські літописні зводи" дають мало матеріалу про "перебіг битви". Хоча то була звичайна дрібна сутичка. Послухайте: "Всеволод геть розбив Мстислава, котрий із дружиною (Ростовською. — *В. Б.*) втік до Ростова. Утрати з його боку були вельми незначні, тому що, крім убитих трьох бояр... "Ростовци... все повязаша, а у Всеволодова полку не бысть пакости" [5, с. 4].

Так виглядає перша Ліпицька битва 1177 року, де зіткнулися меряни з мерянами. Загинуло троє новгородських бояр, які прийшли разом із Мстиславом до Ростова.

"Бойовище залишилося за Всеволодом, а тому Володимирці його подбали про поховання вбитих" [5, с. 4].

Так розповідає літопис у викладі археолога О. С. Уварова.

Той же О. С. Уваров і його команда 1852 року розрили всі курганні поховання Ліпицької битви 1177 року. Читачі мають знати, що всі Ліпицькі кургани 1177 року є круглими й повністю тотожні мерянським курганам, розритим О. С. Уваровим. Послухаємо археолога:

"Тут, крім чотирьох курганів, піднімався ще пагорб, котрий був досліджений 15 липня 1852 року. Кургани найрізноманітнішої величини мали від 17 до 142 аршинів в обводі й від 1,5 до 3-х аршинів висоти... У першому кургані відкопані кості тварин, імовірно конячі. У другому... був людський кістяк, що геть зотлів.. У третьому також нічого не знайдено, крім маленького залізного списа. Нарешті. четвертий курган виявився спільною могилою, в яку зарили вбитих після битви... На глибині 3-х аршинів відкопано 29 кістяків. Три з них лежали осібно у трьох

трунах, обернених на схід і зі складеними на грудях руками... Інші 26 кістяків були складені докупи, без усякого порядку і в різних напрямках...

Останній насип, так званий пагорб... досліджений пробними канавами... Таких канав викопано п'ять і всі вони довели, що пагорб був насипаний не над могилою, а насипаний на поверхні землі, над купою вбитих коней і різної розламаної зброї" [5, с. 4, 5].

Розкриті графом О. С. Уваровим поховання Ліпицької битви 1177 року засвідчили, що серед усіх загиблих — тільки три християни, які поховані за християнським звичаєм. Не будемо повторювати, як це виглядало. 26 кістяків, знайдених "у купі", свідчать про поховання мерян-язичників. Священик, який був при похованні, ніколи б не дозволив поховати християн, не зорієнтувавши їх на схід. Та й не становило великих зусиль класти людину на землю, зорієнтованою на схід. Цілком імовірно, і ті, хто ховав, і ті, хто керував похованням, і священик (скоріше за все, сам єпископ) розуміли, що із загиблими язичниками цього робити не потрібно.

Вражають безперечні факти збереження старих мерянських звичаїв при похованні в курганах. Звертаю увагу читачів на поховання й християн, і язичників в єдиному кургані. Що зайвий раз свідчить про його мерянське походження. Мерянський етнос, переважно язичницький, був домінуючий не тільки в селищах, а й також і в дружині князя. Меряни-язичники у складі князівської дружини не почували себе чужорідним, стороннім елементом.

До речі, знайдені на Ліпицькому бойовищі 1177 року два окремих мерянських кургани також свідчать багато про що. По-перше, в них, безперечно, були поховані меряни-язичники; по-друге, то були не прості воїни дружини, а "полководці" (знатні люди); і по-третє, князівська еліта складалася не лише з християн, а й також із язичників-мерян.

Як бачимо, і до 1177 року населення Ростовсько-Суздальського князівства повністю складалося з язичницького фінського етносу. Як то кажуть — додати нічого.

Цікавий опис другої Ліпицької битви, яка відбулася в 1216 році. Зверніть увагу: битва відбулася між військами ростовсько-суздальських князів, з одного боку, і військами князів із Новгорода, Пскова і Смоленська — з іншого, які прибули на допомогу князеві Костянтину. Перші виступали під керівництвом добре відомих Юрія і Ярослава Всеволодовичів.

Зійшлися, по суті, слов'яни з фінськими племенами.

Не будемо описувати хід битви 1216 року, тому що вже її описували в першій книзі. Нагадаю: війська князів Юрія та Ярослава були повністю розгромлені й практично знищені — фізично.

Цікавий склад військ володимирських князів. Послухаємо О. С. Уварова: "За Юрієм ішло велике військо, набране з Муромців, Бродників, Городчан і зі всієї сили Суздальської землі: "бяшет бо погнано и из поселей и до песльца". Із цього видно, що той, у кого не було коня, пішов пішки" [5, с. 7].

А професор С. М. Соловйов написав простіше: "У них були сильні полки, вся сила Суздальської землі, тому що всіх погнали" [46, с. 143].

Такий був склад військ з одного боку.

Війська супротивної сторони очолював князь Мстислав Мстиславович (Удатний), що правив у Новгороді. До речі, зверніть увагу: спільне військо Мстислава Удатного було в кілька разів менше від військ Юрія. Хвалькуватий князь Ярослав Всеволодович (батько так званого Олександра Невського) навіть пишався: "На одного вашого припадає по сто наших". Ми, мовляв, вас шапками закидаємо [46, с. 142].

Це ті "шапкозакидателі" (Ярослав і Юрій), які згодом, у 1237 році, очолили ростовсько-суздальські війська проти хана Батия.

Ці витяги подаємо неспроста. Вони знадобляться.

Отже, Мстислав Удатний зі своїми союзниками (Смоленський князь Володимир, Псковський князь Володимир і Ростовський князь Костянтин) повністю розгромили війська Юрія, Ярослава, їхніх братів і союзників. За літописними зводами, було знищено 9233 людини і лише 60 воїнів було взято в полон. Новгородці втратили п'ять чоловік, а смольняни — одну людину. Вражаючі цифри! Особливо — співвідношення.

До речі, Володимирський князь Юрій Всеволодович втік із бойовища: "...прискакавши (у Володимир. — *В. Б.*) на четвертому коні, а трьох загнав; прискакав він у самій сорочці, без сідла" [46, с. 146].

Як бачите, навіть штани загубив! Ще раніше з бойовища втік Ярослав Всеволодович (батько Олександра Невського). "Ярослав також прибіг сам у Переславль на п'ятому коні, а чотирьох загнав" [46, с. 146].

Такі "великі полководці" землі московської, які нібито протистояли ханові Батию в 1237—1238 роках. Ось чому Вільгельм де Рубрук свідчив 1253 року, що один із цих "государів" пішов у військах хана Батия на захід на посаді командира чи то сотні, чи тисячі, а інший (Ярослав) залишився при ханському баскаку "государити" в ростовсько-суздальській землі.

До речі, у 1253 році та земля називалася — країна Моксель.

Усе взаємопов'язане в нашому світі. Московській історичній брехні місця в ньому немає.

То чим же прикметна для нас Ліпицька битва 1216 року? Про що вона свідчить?

По-перше. На місці знаменитої битви 1216 року був насипаний ритуальний круглий мерянський курган, у якому похований мерянин-язичник. Тобто і в 1216 році у військах ростовсько-суздальської землі серед знаті було багато мерян-язичників, окрім рядових воїнів і жителів землі. Тому й зберігалися мерянські (фінські) ритуальні звичаї. Послухаємо археолога О. С. Уварова:

"Тому необхідно простежити, до якого часу тривав звичай насипання курганів; тут ми маємо докази, що обряд власне язичницький, незважаючи на введення християнства, довго ще зберігався між Мерянами. Таким чином, ми бачимо на полі Ліпицької битви 1216 року курган, насипаний над одним лише трупом... Крім того, наші хронографи XVI й XVII століття містять (не одну розповідь. — *В. Б.*), у якій ще точніше вказується розуміння значення високих могильних курганів: "И со многим плачем ту от невегласов погребен бысть (Волхв) окаянный великою тризною и могилу ссыпаше над ним вельми высоку, яко же обычай есть поганым" [4, с. 73].

І в першій половині XIII століття меряни-язичники становили основу населення ростовсько-суздальської землі. А граф О. С. Уваров навіть засвідчив, спираючись на хронографи, що подібне мало місце в Московії XVI—XVII століть. Така історична правда без "доважку московської брехні".

Не буду наводити на підтвердження прикладів про всі круглі мерянські кургани, які належать до Ліпицької битви 1216 року. Тому що й у них були "знайдені кістяки, які лежать безладно". Християнських курганів серед них не виявлено.

По-друге, Ліпицька битва 1216 року засвідчила винятково низький рівень розвитку ростовсько-суздальської землі — народу й князівства. Можна уявити собі рівень військового мистецтва мерян і їхніх "государів", якщо 3—4-тисячна дружина Мстислава Удатного вщент розгромила 12—15-тисячну, по суті, юрбу, втративши всього 6 воїнів, а знищивши 9233 людини — представників фінського етносу. Перед нами — свідчення страшної сили!!! Тут мова повинна йти про розумовий розвиток населення, про засоби військової техніки (мечі, кольчуги, бойові сокири, шоломи, щити й т. ін.) кожної зі сторін, про військову тактику й стратегію і, нарешті, про звичайну психологічну стійкість. Згідно з літописом, це навіть не битва, а звичайне винищування великої людської череди...

Говорити далі немає потреби.

Нарешті, по-третє. Ми вкотре переконалися, що в першій половині XIII століття, до приходу військ хана Батия, у країні Моксель домінував фінський етнос. А загальне населення країни Моксель (Ростовсько-Суздальське, Рязанське, Муромське й інші князівства) становило біля 150 тисяч. Тому що коли князь Юрій, утікши з бойовища, прискакав до Володимира і попросив жителів захистити місто, то почув у відповідь:

"Князю Юрію! З ким нам боронитися? Брати наші побиті, а інші в полоні, а інші прибігли без зброї, з ким нам стати?..

У Володимирі залишався люд не ратний: попи, ченці, жінки та діти..." [46, с. 146].

І так було по всій ростовсько-суздальській землі в 1216 році. Фінський етнос до приходу військ хана Батия становив базис, на якому утворилася Московія.

Кожна розсудлива людина розуміє: із часу входження країни Моксель (майбутньої Московії) до єдиної татаро-монгольської держави — Золотої Орди — про "перетікання слов'ян" у ті землі говорити не доводиться.

З 1238 року татари і фінські племена отримали єдину батьківщину. До Московії почали масово заселятися представники татар.

6

Не варто перебільшувати ролі князівської династії Рюриковичів у становленні ростовсько-суздальської землі. Версія московських істориків про особливу місію перших князів цієї династії в становленні "московської державності" — безпідставна. Тому що князі не ставили своїм завданням державотворення. Тим паче — слов'янське. Подібні твердження з'явилися значно пізніше, коли московській владі знадобилися "підстави" для пояснення своєї розбійної експансії. Які й виявилися звичайним "доважком брехні".

Перші князі ростовсько-суздальської землі династії Рюриковичів були людьми абсолютно неосвіченими, але головне — клятвопорушниками. Між іншим, іще в першій половині XIX століття російські історики про це говорили не соромлячись. Московська облуда про "велич" перших князів "Залешанської землі" виявилася лише малою часткою тієї великої брехні, за допомогою якої Московія зазіхала на першооснови українського народу, його історії та його святинь.

Глянець і відбілювачі на лик Юрія Довгорукого, Андрія Боголюбського та їхніх спадкоємців почали накладати пізніше, особливо ж — у радянський час, коли московським історикам довелося трішки "поділитися" минулим Київської держави з "братами-українцями" і "братами-білорусами". Отоді й полилася облуда про "велич і шляхетність" перших великоросів — Юрія Довгорукого, Андрія Боголюбського та інших.

Пропоную ознайомитися з тим, як характеризував свого першого правителя граф Михайло Васильович Толстой у книзі "Розповіді з історії російської церкви". Книга видана в 1879 році, пройшла цензуру Московської духовної академії. Саме за цим підручником у духовних семінаріях і академіях до 1917 року (та й пізніше) вивчали "Історію російської церкви".

Послухайте:

"У той час як гідний син Мономаха Мстислав Великий (Київський князь. — *В. Б.*) і благочестиві сини його — Всеволод і Ростислав подавали землі Руській приклад християнських і царствених чеснот.., у землі Суздальській княжив молодший син Мономаха Юрій (Георгій) Володимирович, прозваний Довгоруким. Властолюбний, але безтурботний, він знаменитий в історії громадянським облаштуванням східного краю.., у якому він провів квітучі літа свого життя...

Юрій не мав чеснот великого батька, не прославив себе в літописах жодним подвигом великодушності, жодною

дією щирого добросердя, властивого Мономаховому племені. Він не поважав святості клятв, часто збурював Русь із власного честолюбства. Будучи сином Мономаха, якого любили у всіх кінцях землі Руської, він не вмів заслужити народної любові ні на півночі, ні на півдні, де нарешті вдалося йому, незадовго до смерті, зайняти престол великого князівства. Народ Київський так ненавидів Довгорукого, що, довідавшись про смерть його, поспішив розграбувати палац князівський і не дав поховати тіла його поруч із гробницею Мономаховою: Юрія поховали за містом у Спаському Берестовському монастирі" [47, с. 67—68].

Навіть не віриться, що мова йде про великого Київського князя, якому не знайшлося місця в жодному із сотні київських храмів.

Я твердо впевнений, що ця людина ніколи не сиділа на київському великокнязівському престолі. Нагадаю читачам, що всі так звані "загальноросійські літописні зводи" ні словом не згадали про діяння Юрія Довгорукого до кончини Володимира Мономаха. Він, мовби вискочивши із кущів після смерті батька, якийсь час потинявся під Києвом, потім невідомо чому пішов у країну Моксель. Дивацтв, як у появі, так і зникненні цієї людини, цілком достатньо. Природно, питання появи князя Юрія вимагає особливо пильного вивчення. Ми ніколи не повинні забувати, що остаточний список усіх князів династії Рюриковичів відредагувала особисто Катерина II. А перед нею в династичному князівському роду брудними чоботями наслідив Іван IV (Грозний) разом зі своїми духівниками. Саме цим (забрудненим) списком князів династії Рюриковичів ми сьогодні користуємося.

Не буду вдруге цитувати слова, сказані про Юрія Довгорукого особисто Катериною II. Навіть вона визнавала його хижацтво й клятвопорушення.

Ще більше невтішних слів можна сказати про Андрія Боголюбського. Тому граф Михайло Толстой у своїй книзі дуже хитро й практично блискавично обійшов питання

про Андрія Боголюбського — це один із прикладів уже церковного замовчування московського бандитизму й святотатства.

Покаяння ніколи не було властиве московському істеблішменту — як державному, так і церковному. Тому що покаяння завжди припускало недопущення подібних дій у майбутньому. А Московія ось уже вісімсот років поспіль ходить усе по тому ж порочному колу бандитизму, іменованому — "збирання землі російської".

Ми раніше встановили, що до приходу Юрія Довгорукого в країну Моксель, а це — 1137 рік, мерянський етнос тієї землі ще не прийняв християнську релігію і перебував в язичництві. Християнство тільки почало втягувати у свої ряди окремих представників фінського етносу. Навіть під час Ліпицької битви 1216 року у військах ростовсько-суздальських князів відзначений переважно язичницький контингент. Що значить: і в часи входження країни Моксель до складу Золотої Орди населення краю у своїй масі було язичницьким. І це стало вирішальним фактором підтримки християнської релігії з боку золотоординських ханів. Адже Церква групувала й поєднувала населення в громаду, вела його облік. Це в першу чергу було потрібно ханській владі. Тому з першого дня входження ростовсько-суздальської землі до складу Золотої Орди (січень 1238 року) Церква стала головним інструментом у руках ханів по залученню фінського етносу до складу держави.

Хочу нагадати про ще один принциповий момент. Мова йде про час призначення ханом Батиєм баскаків у ростовсько-суздальській землі. Історики Російської імперії запустили в це принципове питання неабияку порцію "доважку брехні". За їхніми "сказаннями", хан Батий взагалі на багато років забув про своє завоювання країни Моксель. Мовляв, пройшовся вогнем і мечем та пішов собі геть — у пониззя Волги і Дону. Однак подібні твердження — відверта брехня. Цією неправдою московські історики намагалися приховати два принципових питання: перше —

про призначення на посаду великого Володимирського князя Ярослава Всеволодовича, і друге — про проведення першого перепису населення в "Залешанській землі". Саме ці два питання є ключовими, пояснюючи повну залежність місцевих призначенців від центральної влади Орди.

Кожному зрозуміло: хан Батий не для того завойовував ростовсько-суздальську землю, щоб забути про неї на кілька років, не призначивши в ній свого управителя — баскака. А головне — не встановивши постійної (щорічної) данини зі своїх нових володінь.

Твердження про те, що після походу хана Батия ростовсько-суздальська земля була повністю розорена й спустошена, також не мають підстав. Ці твердження — цілковитий вимисел. Знищувалися лише ті, хто піднімав зброю на прибульців, чинив опір. Це аксіома — не вимагає доказів. У російській історії, особливо в церковній, збереглося чимало свідчень про те, як хан Батий пощадив селища й монастирі, що добровільно скорилися йому.

Читаємо московські свідчення: "Ризположенський, жіночий (монастир), у повітовому місті Суздалі; існує з 1207 року... При навалі Батия, у 1238 році, коли Преподобна Єфросинія (черниця. — *В. Б.*) була ще жива, місто Суздаль розорене татарами; обитель же збережена її молитвами й залишилася неушкодженою" [51, с. 41].

Зрозуміло, що не самою лише молитвою був урятований монастир. Черниця Єфросинія скорилася ханській владі (тому що будь-яка влада — від Бога), присягнула на вірність Батию і продовжувала управляти обителлю. Під наглядом ханського баскака. Усе по-житейськи просто й буденно. Однак у таких діяннях і подіях геть-чисто відсутня "московська героїка й патріотика". Чого, власне кажучи, не спостерігалося за давніх часів. А це зовсім не влаштовувало російських шовіністів. Тому й народжувалося безліч "доважків брехні" й героїчної патетики.

Наведу іще більш очевидний приклад: "Богословський, чоловічий (монастир), за 25 верст від Рязані на березі Оки... Він заснований на початку XIII століття... Є переказ, що Батий... наблизився до обителі з наміром її розікрасти; але, вражений раптово жахом, замість руйнування обдарував його скарбами, і до ікони Богослова, що була тоді запрестольною, приклав герб і печатку свою золоту; та й після того мав до обителі повагу, від чого вона й не піддалася загальному нещастю... Рукоятка цього чудотворного образа зберігається досі в ризниці, з написом, що вияснює цю достопам'ятну подію, ... печатка ж Батиєва взята, у половині XVII століття, Архієпископом Рязанським Мисаїлом і — ... нею позолочена водосвятна чаша, що перебуває нині в Успенському Кафедральному Соборі, у Рязані" [51, с. 461].

Цей приклад цінний тим, що показує, наскільки влада ханів у Золотій Орді була потужною й стабільною. Минали віки, але жодна людина в Орді не сміла навіть наблизитися до герба й печатки хана Батия. Вдумайтеся в це історичне свідчення! Відкритим текстом російські автори історії ніколи б подібного не заявили.

А ось свідчення російського професора Л. М. Гумільова:

"...постраждали міста Рязань, Володимир і маленькі Суздаль, Торжок і Козельськ. Інші міста здалися на капітуляцію і були збережені" [52, с. 282].

Навіть ВРЕ (третє видання) змушена була промовчати про знищення Батиєм у 1237—1238 роках таких міст-князівств, як Переславль-Залеський, Ростов (Великий), Галич-Мерський, Муром, Городець, Новгород-Нижній тощо. Всі вони "здалися на капітуляцію" і "були збережені".

Ось чому хан Батий не міг піти із завойованої землі, не затвердивши в кожному "селищі-місті" свого управителя — баскака. Зрозуміло, у помічники баскакам були призначені місцеві порученці-князі. Не міг же татарин-баскак бігати по лісу та збирати мерян-язичників, що порозбігалися. Для цієї мети й потрібен був місцевий чиновник. До речі,

якщо подумки заглибитися в російські джерела, можемо й цьому знайти підтвердження (факти про призначення Батиєм баскаків у 1237—1238 роках).

Послухайте:

"Назва Муром походить від імені фінського племені мурома... у 1088 і 1189 рр. його розоряли болгари й володіли ним кілька років.., терпів він і від князівських міжусобиць (1239 рік)..." [53, с. 533].

Здавалося б, про яку князівську міжусобицю можна вести мову, коли над головою висить меч татарського баскака? Але в тому й полягає брехня російської історичної науки, що в ній розведені між собою причини й наслідки. Вони подаються як незалежні явища. Відповідь про наслідки міжкняжої ворожнечі знаходимо в зовсім іншому місці, хоча й у тому ж Новому Енциклопедичному словнику:

"За Ярослава Юрійовича в 1239 р. татари спалили Муром" [53, т. 27, с. 529].

Як бачимо — не пішли татаро-монголи в 1238 році з ростовсько-суздальської землі. Залишилися! Пішли головні військові сили. Разом із ними пішла й військова дружина країни Моксель, яка 1240 року разом з військами Батия брала участь у штурмі древнього Києва. Згадайте свідчення Вільгельма де Рубрука:

"Їхній государ і більша частина люду були вбиті в Германії (похід Батия в Європу в 1240—1242 роках. — *В. Б.*). Татари вели їх разом із собою до вступу в Германію..." [10, с. 88].

До речі, за наклепом великого Володимирського князя Ярослава Всеволодовича та за вказівкою великого володимирського баскака ті ж татари в 1239 році покарали не лише Муром, а й Городець:

"Городець — одне із найдавніших поселень на Волзі, засноване в 2-й пол(овині) 12 с(толіття)... У 1239 (році) Г(ородець) був спалений військами Батия" [16, т. 7, с. 122].

Подам останнє, уже радянських часів, свідчення безмежної влади ханських баскаків у ростовсько-суздальській землі:

"Залежність від ханів виражалася в тому, що... князь возсідав на своєму престолі "з волі царської", тобто ханської ... Посаджений на престол... князь потрапляв у той же час під контроль ханської влади... Контроль цей здійснювали баскаки" [54, с. 220].

Зафіксував роль баскаків у Московії й великий київський історик XIX сторіччя Микола Михайлович Білозерський. Матеріал зберігається в його архівах: "Баскаки. У Росії, після підкорення її моголами, були Баскаки, а у Володимирі, столиці Великого князя, — Великий Баскак. Вони головні правителі в покорених країнах: мають військо та ін." [55, с. 1—9].

Що цікаво — є свідчення, що Великий Баскак сидів у московському Кремлі навіть у 1477 році, за Івана III. І Кремль належав саме йому, а не Московському князеві.

Незбагненно!

Нижче подамо це історичне свідчення.

Така коротка картина сталого правління в ростовсько-суздальській землі після підкорення її в 1238 році ханом Батиєм і входження її до складу єдиної держави — Золотої Орди.

Цих істин читачі не зможуть знайти в російській історії. Хоча вони беззаперечні.

Однак картина буде неповною, якщо не відзначимо й другий принципово важливий факт, який стався в країні Моксель 1238 року. Мова йде про перший перепис населення ростовсько-суздальської землі. Російська історична наука зробила все можливе, щоб приховати факт першого перепису населення й час його проведення. Найчастіше з цього питання насаджувалися відверті вигадки. Ми ж повинні розуміти, що в переписі населення була зацікавлена навіть колишня князівська влада, щоб хоч якимось чином визначитися з кількістю данини для хана. Адже за збір

данини відповідали в першу чергу місцеві князі, у той час як баскаки вели нагляд за виконанням збору й вершили правосуддя.

Мені довго довелося шукати хоч найменшу зачіпку щодо цього. Зачищення матеріалу було проведено настільки ретельно, що практично не залишилося жодних слідів. Лише вивчаючи книгу авторів радянського періоду Б. Д. Грекова й А. Ю. Якубовського "Золота Орда і її падіння", вдалося знайти підтвердження того давнього першого перепису. До речі, книга видана комісією Академії наук СРСР під особистою редакцією президента Академії С. І. Вавілова. І мова, як бачите, йшла не про розквіт і могутність Золотої Орди, а саме про "її падіння". Такі парадокси "сказання" російської історії!

Читаємо:

"Для першого перепису й збору данини Бату послав баскаків. Про цей перший перепис ми маємо лише натяки" [54, с. 221].

Отже, в ростовсько-суздальській землі за перші роки своєї влади хани Золотої Орди провели три переписи населення:

I перепис: 1237—1238 роки (хан Батий);

II перепис: 1257—1259 роки (хан Берке);

III перепис: 1272 рік (хан Менгу-Тимур).

Читачі, очевидно, звернули увагу, як суттєво суперечать ці факти й діяння ханів Орди цинічним твердженням московитів про дикість і варварство завойовників. Це типове поводження великоросів — вихваляти себе й своє, а принижувати сусіда й супротивника за допомогою звичайної брехні, підтасуванням фактів і вимислів.

Не будемо нагадувати, яким чином на початку 1238 року хан Батий призначив Володимирським князем Ярослава Всеволодовича ("шапкозакидателя"), прийнявши від нього клятву на вірність, а 6-літнього сина Олександра, прозваного Невським, в аманати (заручники). Про це докладно йшлося в першій книзі.

Нагадаю лише: був князь Ярослав з міста, "що здалося на капітуляцію", Переславля-Залеського, який неабияк прислужився ханові Батию.

Отже, по лінії князівської колонізації мерянської землі ми коротко оглянули весь період перебування перших Рюриковичів у ростовсько-суздальському краї, їхні діяння, міжусобиці, середовище перебування, склад населення краю до перших кардинальних рішень хана Батия щодо зміни статусу самої землі й статусу князя.

Князі країни Моксель із 1238 року перетворилися на звичайних слуг хана і його влади, а сама територія ростовсько-суздальської землі разом із фінським етносом стала рядовим улусом Золотої Орди. Законодавчу й виконавчу владу у Володимирському улусі здійснював Великий Баскак, починаючи з 1238 року, з першого дня завоювання. Така правда історії.

7

Паралельно з князівською колонізацією країни Моксель відбувалася і її церковно-монастирська колонізація. При цьому необхідно знати: якщо князівська колонізація практично не мала жодного значення для встановлення "московської державності", то церковна колонізація фінських племен стала одним із головних факторів тієї "державності". Позаяк: "Російський народ одержав дві багатих історичних спадщини — монгольську і візантійську... співвідношення між впливом монгольським і візантійським у російській історії є співвідношення між порядком факту і порядком ідеї.

Монгольська спадщина полегшила російському народові створення плоті... держави.

Візантійська спадщина озброїла російський народ потрібним для створення світової держави ладом ідей" [56, с. 33].

Не більше й не менше!

Саме хани Золотої Орди та привілейована в Орді Православна Церква стали тими головними інструментами, завдяки яким з'явилися Москва, московити і сама Московська держава. Все інше, як то кажуть, додалося. І династія князів Рюриковичів — у тому числі. Хоча зазначимо: ханам Золотої Орди й на гадку не спадало щось подібне. Однак їхні дії та рішення сприяли саме такому перебігу подій.

Розглянемо найбільш характерні дії та епізоди з життя Православної Церкви в ростовсько-суздальській землі, її владик і методи їхніх діянь. Пізнаємо саму суть тієї Церкви й процес її зрощування з державною владою. Установимо, як саме дії Православної Церкви сприяли перетворенню фінських язичницьких племен на "плем'я московитів", а пізніше — на "великоросів". Розглянемо три головних періоди становлення православ'я в ростовсько-суздальській землі. Ось вони:

— період невпевненого просування (1073—1237);
— період відданого служіння Орді (1238—1354);
— період монастирського засилля (1354—1505).

І. Період невпевненого просування Церкви

Ми пам'ятаємо, що так звані "загальноросійські літописні зводи" нав'язували думку про двох єпископів ростовсько-суздальської землі — Феодора та Іларіона, які нібито побували в ній до 1073 року.

Уже на стадії завершення написання другого тому роману-дослідження "Країни Моксель" мені вдалося знайти церковну книгу "Древні Святині Ростова Великого" — твір графа М. Толстого", виданий у Москві 1847 року в Університетській друкарні. Книга, звичайно, пройшла найсуворішу церковну цензуру, про що повідано на її перших сторінках. У III розділі книги: "Історичні відомості про Архієреїв Ростовських" чітко зафіксовано:

"а) Феодор Грек.., та б) Іларіон, так само Грек... існування обох цих Єпископів доволі сумнівне, і низка святителів Ростовських достовірно починається зі Св. Леонтія" [48, с. 68].

Офіційна церковна наука була змушена визнати факт наявності "доважку брехні" у питанні, яке стосується перших святителів країни Моксель, і зуміла відмовитися від відвертого вимислу. Тобто достовірно встановлено, що першим єпископом, який ступив на ростовсько-суздальську землю, став Св. Леонтій. І ступив святитель на ту землю тільки в 1073 році. Він появився в країні "дикій і ворожій" і був убитий мерянами того ж 1073 року. Ми вже писали, як це сталося.

Другим єпископом, який з'явився в країні Моксель, став Святий Ісайя. Він, згідно з книгою графа М. В. Толстого, "преставився (відійшов у інший світ) 1089 року Травня 15" [48, с. 68].

Наступним достовірно встановленим єпископом у ростовсько-суздальській землі був "Нестор, настановлений близько 1150, вигнаний Андрієм Боголюбським у 1156" [48, с. 69].

Однак граф Толстой не зміг обійтися без власного "доважку брехні". Він перед Нестором згадав про нібито чинного в країні Моксель єпископа Єфрема І. Оскільки той Єфрем: "У посланні єп. Симона до блаженного Полікарпа йменується Суздальським" [48, с. 69].

Не будемо вести дискусію щодо вірогідності даних про існування єпископа Єфрема. Хоча зауважимо, що сумнівне одиничне слово "суздальський" не може бути достовірним доказом. Тим паче, що абсолютно нічого не відомо про діяльність Єфрема в ростовсько-суздальській землі. Та й усі історики згодні, що після смерті Ісайї до появи в країні Моксель Юрія Довгорукого єпископа в ній не було. Можливо, він прибув разом із князем 1137 року. Хоча, ще раз нагадую, ніяких відомостей про перебування в Суздалі і Ростові єпископа Єфрема в історії не зафіксовано.

Після вигнання Никона єпископом став Леон. Про нього сказано: "Леон посвячений в 1158 році. Вигнаний із Суздаля в 1159 і з Ростова в 1162, за хабарництво, а згідно з Троїцьким літописом, за єресь. Після нього знову повернувся Нестор і пробув до 1164 р." [48, с. 69].

Єпископи ростовсько-суздальської землі не мали підтримки ні з боку князя, ні з боку населення: їх убивали, виганяли, міняли. Це цілком зрозуміло, якщо взяти до уваги, що й сам князь, і його дружина, і місцеве фінське населення жили в напівдикому стані, були кровно пов'язані з древніми фінськими звичаями й віруваннями. А християнська релігія не сприймалася місцевими фінськими племенами.

Дуже цікавий наступний єпископ країни Моксель Феодор І. Про нього в книзі графа М. В. Толстого сказано: "Феодор, на прізвисько Калугер, посвячений у Константинополі в 1170 році; позбавлений сану в 1172, за нечувані жорстокості, і, за судом Митрополита, покараний відсіканням правої руки, відрізанням язика й осліпленням" [48, с. 69].

Маємо можливість переконатися в страшному розгулі мракобісся та дикості вже в самому православному середовищі ростовсько-суздальської землі кінця XII століття. Але що цікаво: єпископ-грек, прибувши із Константинополя, природно, не міг миритися ні з так званим "двовірством", ні з паралельним поклонінням каменям *Кардо-Сярко*, ні з розбещеністю й бандитизмом самого князя Андрія Боголюбського. Він почав запроваджувати в церковному житті суворі релігійні порядки, за що й поплатився. Саме князь Андрій Боголюбський — "перший великорос", якому "однаково були любі" і християни, і нехристі, — укотре вже став організатором знущання з єпископа.

Константинопольський Патріарх довгих 13 років забороняв висвячувати для ростовсько-суздальської землі нового єпископа. І лише в 1185 році "ігумен Спаського Берестовського монастиря.., як твердить літописець, мовчазний, милостивий до вбогих, ласкавий до кожного, лагідний мовою й ділами", був висвячений в єпископи ростовсько-суздальської землі [48, с. 69].

Підібрали саме такого, котрий був потрібний у тій землі.

Помер єпископ Лука в 1189 році.

Не стану описувати, як висвячувалися і як діяли ще три єпископи першого періоду становлення Православної Церкви в країні Моксель. Подам лише їхні імена: Іоанн І, Пахомій, Кирило І. Зазначу — всі вони, зрештою, складали сан, приймали схиму й віддалялися в монастирі замолювати гріхи.

Страшне свідчення!

Навіть святителі-єпископи початку XIII століття в ростовсько-суздальській землі за період своєї церковної діяльності обростали такою неймовірною кількістю зла й гріхів, що єдиним шляхом до порятунку душі ставало прийняття схими й повне самоусунення від мирського життя.

Вдумайтеся, шановні читачі, у цю страшну істину — і зрозумієте облудність головних постулатів московської історичної дійсності.

Хочу також звернути увагу на той факт, що в перший період становлення православ'я почало приживатися серед фінських племен переважно у Володимирській губернії. Мова йде про племена, що жили на території пізнішої Володимирської губернії XIX століття. Не виявлено жодної церкви, ні єдиного монастиря на території майбутніх губерній — Московської, Костромської, Калузької, Тульської, Пензенської, Курської та інших першого періоду православ'я (1073—1237).

Наводжу читачам перелік монастирів, пустинь та древніх церков першого періоду "невпевненого просування (1073—1237)" в "Залешанській землі" (у розрізі губерній майбутньої Московії). Матеріал подається згідно з дослідженнями Олександра Ратшина "Повне зібрання... про всі діючі в давнину й нині існуючі монастирі й прикметні церкви Росії. Складене з достовірних джерел", 1852 року видання.

Пропоную особливо ретельно дослідити територію Володимирської губернії, тому що саме в тій землі наприкінці XI й на початку XII століття православ'я вперше зробило свої несміливі кроки. На території Володи-

мирської губернії в XIX столітті відомо 12 давніх монастирів і 10 давніх храмів (церков), зведених до 1238 року.

Практично всі вони розташовувалися в "зачастокольних містах-селищах", зведених князями. Зрозуміло, в містах проживали переважно люди, які прийняли християнство, однак допускалися й меряни-язичники: жінки прибульців, меряни-слуги, меряни-раби і т. д.

Цілком очевидно, що й церковні владики, і князі перші християнські храми зводили в "зачастокольних містах", під захистом князівської сили і влади. У той, перший, період православ'я дуже обережно ступало в дрімучі ліси (пустині). Адже язичництво жорстоко оборонялося і, значно переважаючи чисельно, давало відсіч.

Отже, поглянемо на всі відомі стародавні (до 1238 року зведені) монастирі й церкви. Нагадаю: як правило, при монастирі існувала церква. Найчастіше монастирі зводили на базі раніше існуючого храму (церкви). Але автоматично додавати кількість монастирів і окремо зведених церков та говорити про загальну кількість храмів — не можна. Були ж бо монастирі без церков, з маленькими молитовними келіями.

ВОЛОДИМИРСЬКА ГУБЕРНІЯ
(територія другої половини XIX століття)

Місто Володимир

Монастирі:

1. Боголюбів монастир (чоловічий), за 11 верст від міста. "Він заснований у 1154 році... у 1238 році місто й монастир спустошені, скарби викрадені". Монастир не був зруйнований, відновлений у тому ж році [51, с. 29].

2. Княгинин монастир (жіночий), у місті. "...Заснований наприкінці XII століття... Монастир спустошено у 1238 році". Однак не зруйнований і відновив діяльність у тому ж році [51, с. 40].

3. Рождественський монастир (чоловічий), у місті. "Заснований у 1191 році... Тут упродовж 460 років спо-

чивали мощі св. В. К. Олександра Ярославовича Невського і звідси перенесені 1724 з волі Імператора Петра I у С.-Петербург".

Обитель татарами в 1238 році не порушена. "Обитель ця знищена в 1764 році за вказівкою Катерини II" [51, с. 42].

4. Георгіївський монастир (жіночий), у місті. "Він заснований (нібито. — *В. Б.*)... кн. Юрієм Володимировичем Довгоруким... Час знищення обителі невідомий" [51, с. 43].

5. Вознесенський монастир (чоловічий), у місті. "Про час заснування цієї обителі відомостей немає; відомо тільки, що в 1187 році вона вже існувала... Обитель знищена. Час знищення обителі невідомий" [51, с. 43].

6. Спаський монастир (чоловічий), у місті. "У 1238 році, при взятті Володимира Батиєм, монастир цей зруйнують, і Ігумен його Феодосій... страчений" [51, с. 44].

Скоріше за все, монастир після руйнування 1238 року не відновлювався.

7. Успенський монастир (чоловічий), у місті. "У 1238 році геть спустошено... Ігумен Данило загинув" [51, с. 44].

Церкви (храми):

1. Успіння Богородиці. "Храм закладено у 1154 році.., збудовано в 1160" [51, с. 52—53].

У 1238 році церква не зруйнована.

2. Димитрія Солунського. "Собор... споруджений у 1194 році". Храм ханом Батиєм не зруйнований [51, с. 55].

3. Положення Ризи Богородиці. "Храм побудований в 1158 році... і освячений у 1163 році... При навалі Батия, 1238, зруйнований" [51, с. 56].

4. Воздвиження Хреста. "Побудована... у 1218 році" [51, с. 56].

5. Іоакима і Анни. "Закладена...1 травня 1196 року" [51, с. 56].

6. Різдва Богородиці. "Вона спочатку побудована в 1148 році" [51, с. 56].

Більше ні церков, ні монастирів у місті Володимирі та його околицях до 1238 року не існувало. І, як бачать читачі, переважна більшість у 1238 році здалися ханові Батию "на капітуляцію", склали татарському ханові присягу на вірність і продовжили свою діяльність. До речі, названі останніми три церкви в 1238 році також не було зруйновано.

Місто Суздаль

Монастирі:

1. Різположенський монастир (жіночий), у місті. "Існує з 1207 року" [51, с. 41].

Про його існування ми вже згадували, як про монастир, що потрапив до привілейованих за часів Батия.

2. Димитрівський монастир (чоловічий), у місті. "Він заснований (нібито. — *В. Б.*) ще близько 1096 року... Обитель у 1238 році розграбована й спалена; вочевидь, що вона тоді й загинула, тому що про час знищення її ніяких звісток нема" [51, с. 44—45].

3. Кидекшський, або Кидекоцький-Борисоглібський, монастир (чоловічий), за 4 версти від м. Суздаля. "Він був заснований у 1152 році... Коли (обитель. — *В. Б.*) скасована, невідомо" [51, с. 45].

Церкви (храми):

1. Спаська церква. "Побудована в 1152 році" [51, с. 57].

Місто Муром

Монастирі:

1. Преображенський монастир (чоловічий), у місті. "Відомо, що наприкінці XI століття він уже існував" [51, с. 30]. Татарами в 1238 році не порушений.

Церкви (храми):

1. Благовіщення Богородиці. "Побудована близько 1170 року" [51, с. 57]. "На місці церкви XII століття Св. Князем Костянтином Святославичем Муромським побудовано монастир... після 1553 р." [51, с. 30].

Місто Переяславль-Залеський

Монастирі:

1. Нікітський монастир (чоловічий), за 3 версти від міста. "Про існування її (обителі. — *В. Б.*) згадується вперше в другій половині XII століття" [51, с. 32].

Обитель Батиєм у 1238 році не порушена.

Церкви (храми):

1. Спаса Преображення. "Побудована в 1152 році" [51, с. 57].

Місто Юр'єв

Монастирі:

У місті до 1238 року монастирів не існувало.

Архангельський чоловічий монастир був зведений у другій половині XIII століття.

Церкви (храми):

1. Георгія Великомученика. "Собор... побудовано у 1152 році, перебудовано 1234 року" [51, с. 57].

Названо всі монастирі й церкви (храми), зведені на території Володимирської губернії до 1238 року, тобто — до входження ростовсько-суздальської землі до складу держави Золота Орда.

Зовсім не густо. Природно, всі церкви побудовано в "зачастокольних містах", і лише три монастирі розташовані поза межами "міст", однак дуже близько від них.

Для порівняння треба сказати, що в книзі Олександра Ратшина згадується про 83 культові заклади, відомі у Володимирській губернії до другої половини XIX століття. Всі інші монастирі, пустині й значні церкви, а їх 71, зведені після 1238 року.

Ми стикаємося з винятково важливим та цінним матеріалом, і читачам ще належить переконатися, наскільки він важливий, щоб звільнитися від московської історичної химери.

Для продовження аналізу звернімося до сусідніх із Володимирською губерній. Подивимось, як православ'я зуміло "зачепитися" за фінський етнос там.

РЯЗАНСЬКА ГУБЕРНІЯ

Місто Рязань

Монастирі:

1. Богословський монастир (чоловічий), за 25 верст від Рязані на березі Оки. "Він заснований на початку XIII століття" [51, с. 461].

Я вже писав, як підносив цей монастир хан Батий, як сотні років правителі Золотої Орди шанували цю обитель. Подібне, як розуміють читачі, робилося неспроста.

Для подальшої розмови про Рязань необхідно внести ясність. Нинішнє місто розташоване від старого за 50 верст. І містом Рязанню воно почало іменуватися тільки з кінця XIV століття. До того йменувалося Переславлем Рязанським.

Церкви (храми):

1. Бориса і Гліба. "Собор колишній у давній Рязані... згадується (нібито. — *В. Б.*) перший раз у літописах 1094 року... На цьому місці тепер село... віддалене від нинішнього губернського міста Рязані на 50 верст за течією Оки... Церква ця... при навалі Татар, 1237, Грудня 21 геть зруйнована" [51, с. 466].

Місто Зарайськ

Церкви (храми):

1. Миколи Чудотворця. "Собор у повітовому місті Зарайську існує, як здається, ще з XII століття" [51, с. 466]. Церква не зруйнована військами хана Батия.

Іншим до 1238 року Рязанська губернія похвалитися не змогла. Що цілком зрозуміло. Тому що Рязанська губернія лежала за Володимирською на шляху просування православ'я.

ТВЕРСЬКА ГУБЕРНІЯ

Місто Твер

Монастирі:

Про існування у Твері до 1238 року монастирів російська історія не знає. Цілком імовірно, їх до 1238 року не було на території Тверської губернії. Однак про це поговоримо нижче.

Церкви (храми):

1. Преображення Господнього. "Кафедральний собор... У XIII столітті на цьому місці була церква Козьми і Дем'яна, замість якої дружина В. К. Ярослава III... побудувала... церкву в ім'я Спаса Преображення; вона закладена ... в 1285... й освячена 8 листопада 1290 Єпископом Андрієм..." [51, с. 519].

Ця церква "затягнена" мною в "добатиєвий період" трохи штучно. Я зважився це зробити, оскільки в XIII столітті церква вже повинна була супроводжувати князівське поселення. Хоча цілком очевидно, що до 1238 року Твер могла й не мати князя.

Місто Торжок

Монастирі:

Тут пан Олександр Ратшин чи із власного бажання, чи за підказкою церковних московських владик запустив у свою книгу відверту брехню.

Послухайте:

"Борисоглібський (монастир. — *В. Б.*), чоловіч., у повітовому місті Торжку, на березі ріки Тверця... Заснований у 1030 році Преподобним Єфремом, що колись був Боярином і головним Конюшим у св. Князів Бориса і Гліба" [51, с. 510].

Російські професори (О. О. Шахматов) довели, що князі Борис і Гліб ніколи ногою не ступали в ростовсько-суздальську землю. Хоча це й не дивно — московська облуда завжди мирно уживалася з істиною.

Однак іноді й самі "великороси" спростовували своїх брехунів. Читаймо:

"Торжок, місто обласного підпорядкування, центр Торжоцького р-ну Калінінської області РРФСР... Відомий з 1139 (року)" [16, т. 26, с. 105].

Тобто в 1030 році Торжка як поселення не існувало. А забиратися в мерянські ліси ніхто б у ті часи не посмів. Ми пам'ятаємо, як значно пізніше, 1071 року, меряни зустріли Яна Вишатича і його супутників (дружину). Та й де можна було набрати в 1030 році братію для монастиря серед язичників-фінів, якщо в ті роки в землі мері ще не ступала нога священика? Тут можна поставити багато запитань, на які московська історія не має достовірних відповідей. А московської брехні ми наслухалися вдосталь.

На тім і закінчилося просування православ'я до 1238 року в землі Тверської губернії.

ЯРОСЛАВСЬКА ГУБЕРНІЯ

Місто Ростов

Монастирі:

1. Богоявленський монастир (чоловічий), "у місті Ростові, на березі озера Неро... Заснований у 990 році св. Авраамієм, на тім місці, де стояло капище... Цей святий, улаштувавши обитель, був у ній першим Архімандритом. Тут дві камінні церкви" [51, с. 550—551].

І в цьому випадку маємо звичайний московський "доважок брехні". Московському історикові бовкнути брехню все одно, що плюнути. Навіть у Новгороді Великому православ'я (притім — силою) було насаджено тільки в 992 році. А ось у Ростові, виявляється, православ'я зуміло з'явитися без єпископів і пастирів. Своєрідне "повітряне зачаття".

Читачі, сподіваюся, пам'ятають, що Святий Авраамій народився значно пізніше, а почав сповідувати християнство тільки в 1090—1120 роках.

Відверта облуда насаджувалася московитами на кожному кроці — для звеличування минулого. Отже, цей монастир, а точніше — пустинь, міг з'явитися не раніше 1090 року.

Не думаю, що Олександр Ратшин, автор книги, зробив помилку на 100 років випадково. У московській історичній науці нічого випадкового немає.

2. Спаський на піску монастир (чоловічий), біля Ростова. "Засновано цю обитель дуже давно" [51, с. 557—558].

Повіримо О. Ратшину на слово й віднесемо монастир до першого періоду становлення православ'я в ростовсько-суздальській землі.

Церкви (храми):

1. Успіння Богородиці. "Собор, у... місті Ростові... Св. Князь А. Ю. Боголюбський заклав основу... Храму... побудований 1170 року". "У 1204 (році собор. — *В. Б.*) упав, і замість нього закладений нині існуючий" [51, с. 559—561].

Татари цю церкву в 1238 році не зруйнували.

2. Архангела Михаїла.

3. Бориса і Гліба. "Древні церкви в Ростові на Княжому Дворі... Перша освячена 25 листопада 1208 року, а друга закладена в 1215, освячена Єпископом Кирилом 25 Серпня 1218 року. Обидві згоріли в 1227 році" [51, с. 561].

4. Іоанна Предтечі. "Церква в Ростові на Єпископському Дворі... У літописах згадується, що храм цей у 1212 році під час великої Ростовської пожежі згорів дощенту" [51, с. 561].

Місто Ярославль

Монастирі:

1. Преображенський монастир (чоловічий), "у м. Ярославлі, при впаданні ріки Которосль у Волгу... Він заснований... наприкінці XII століття" [51, с. 556].

Татарами не спустошений.

2. Петропавловський монастир (чоловічий), в Ярославлі. "Про час заснування цієї обителі невідомо: уперше згадується про неї в літописах 1186 року" [51, с. 557].

Татарами обитель не спустошена.

Церкви (храми):

1. Успіння Богородиці. "Собор... у місті Ярославлі. Ця церква закладена... у 1215 році" [51, с. 559].

Татарами в 1238 році не спустошена.

Така ситуація зі стародавніми монастирями і церквами, які існували до 1238 року в країні Моксель на території Ярославської губернії. І тут, як бачать читачі, не густо. Тільки два поселення до 1238 року прийняли християнську релігію. Лісове населення мерян на той час перебувало в язичництві. Сумніватися не доводиться.

НИЖЕГОРОДСЬКА ГУБЕРНІЯ

Місто Нижній Новгород

Монастирів у Нижньому Новгороді до 1238 року не існувало. Нагадаю читачам, що цю частину фінської (мордовської) землі почали приєднувати (завойовувати) Рюриковичі перед самим приходом хана Батия. Отже, і церкви тут почали з'являтися лише в двадцятих роках XIII століття.

Церкви (храми):

1. Преображення Господнього. "Собор, у Нижньому Новгороді, у Кремлі, побудований... у 1225 році" [51, с. 366—367].

Церква татарами не пограбована.

2. Архангела Михаїла. "Собор, у Нижньому Новгороді, у Кремлі; побудований... 1222 року".

Татари в 1238 році церкву не чіпали.

Село Городець

Монастирі:

1. Федоровський-Городецький, або Радиловський, монастир (чоловічий), у селі Городці. "Коли заснована ця

обитель, точних відомостей немає; а відомо тільки, що вона існувала... до навали Батия, котрим... у 1238 році спустошена" [51, с. 361—362].

У цьому монастирі нібито прийняв схиму та помер 1263 року так званий Невський, повертаючись зі столиці держави Сарая-Берке.

Ми досить ретельно перелічили всі існуючі до 1238 року монастирі й церкви в так званій ростовсько-суздальській землі (разом із рязанською). І змогли переконатися, що християнська релігія насаджувалася переважно в місцях поселення князів. Вона цілковито відсутня в лісових мерянських (фінських) поселеннях.

Фінський етнос країни Моксель дуже довго не сприймав ні чужого князя, ні релігію, котру той сповідував. Тільки після того як князь і його перші дружинники разом із жінками-мерянками породили сотні "перших фінських великоросів", християнська релігія стала по-справжньому вростати в середовище фінського корінного етносу. Однак до 1175 року (кончина Андрія Боголюбського), як визнавав професор В. О. Ключевський, навіть самі князі в тій землі були більше язичниками, ніж християнами.

Дуже важливо відзначити той факт, що до 1238 року ми практично не бачимо наявності християнських пустинь у мерянській глибинці. Це ще раз підтверджує незначне просування православ'я в середовище місцевого етносу.

Вивчивши всю територію 10 центральних губерній Московії, ми виявили церкви й монастирі лише в 13 поселеннях колишньої країни Моксель, які існували до 1238 року. Ще раз нагадую: жодної церкви, ні одного монастиря в той період не зафіксовано на територіях Московської, Костромської, Калузької, Тульської та Пензенської губерній. Тобто якщо врахувати, що у всій країні Моксель на 1238 рік проживало близько 200 тисяч населення, то християнами з них могли бути тільки 5—6 тисяч. Не більше! Тому що "міськє", до речі фінське, населення, згідно з твердженнями російських істориків, було "незначним".

Які головні висновки маємо право зробити з першого періоду просування православ'я в ростовсько-суздальську землю в 1073—1237 роках?

Ось вони:

1. Першим історично достовірним єпископом, який прибув у ростовсько-суздальську землю, був святий єпископ Леонтій. Він з'явився в країні Моксель 1073 року і був убитий місцевим населенням. Меряни відкинули християнську релігію, а спертися на князівську владу Церква в ті часи не могла. Князівської влади та її представників у 1073 році в ростовсько-суздальській землі не існувало.

2. Першим монастирем (із церквою), що з'явився в ростовсько-суздальській землі, став Богоявленський чоловічий монастир, відкритий 1090 року святим Авраамієм на березі озера Неро. Саме представник фінського етносу Авраамій був висвячений другим ростовським єпископом святим Ісаєю в архімандрити й упродовж багатьох літ (після смерті єпископа Ісайї) проповідував християнську релігію серед фінського етносу.

Релігія змогла прижитися серед частини мерян тільки тому, що зважилася на "двовірство". Вона зберегла місцевому населенню їхні звичаї та їхніх язичницьких богів — камені *Кардо-Сярко*. Все інше, що проповідує московська історична й релігійна міфологія, належить до словесної полови, тобто — до звичайного словоблудства.

3. Головне. Православ'я наприкінці XI сторіччя в ростовсько-суздальській землі почало поширюватися не серед слов'ян, котрі бозна-звідки взялися, а саме в середовищі фінського язичницького етносу. Тому що сторонні люди поселилися б у першу чергу на магістральних ріках — Волзі й Оці. А ми бачили (історія про це свідчить), що християнство перше своє коріння пустило в "Мерському стані" — Ростові, Суздалі, Володимирі. Тобто в споконвічній фінській землі, у глухій мерянській обителі, далекій від магістральних рік. Хоча, як засвідчили археолог граф О. С. Уваров і професор А. П. Богданов, меряни до кінця XI століття вже заволоділи територією всієї мерянської землі.

Такі головні, фундаментальні підсумки періоду невпевненого просування православ'я (1073—1237) в країну Моксель.

Про безліч супутніх підсумків згадувалося вище. Нема рації повторюватися.

8

II. Період відданого служіння Орді

Другий період просування християнства в ростовсько-суздальську землю займає 1238—1354 роки. Ми розуміємо, що подібний розподіл є дещо умовним. Однак наш розподіл часу на періоди ґрунтується на певних принципах.

Так, перший період поширення християнської релігії в ростовсько-суздальській землі (1073—1237), цілком зрозуміло, мав корінну відмінність від наступного — другого — періоду, оскільки православні владики та їхня паства, як і нехристиянське населення землі, починаючи з 1238 року, увійшли до складу нової потужної держави — Золотої Орди. Природно, відбулася докорінна зміна існування самого етносу і його поводирів. Православна Церква, прийнявши клятву на вірність ханові, стала під його захист. Ханська влада в ростовсько-суздальській землі, починаючи з 1238 року, була чудово організованою, чіткою й твердою. Сподіваюся, читачі пам'ятають, як уже в 1239 році за неслухняність і смуту, за доносом Великого Володимирського князя Ярослава Всеволодовича, були покарані жителі "зачастокольних міст" Мурома і Городця.

Треба також мати на увазі, що фінське населення, котре прийняло християнство, мало перевагу перед мерянами-язичниками, оскільки було під захистом законно діючого владики. Цей фактор захисту став вирішальним у третьому періоді становлення християнської релігії в ростовсько-суздальській землі, коли митрополит Алексій, починаючи з 1354 року, фактично став (з дозволу ханів) управителем тієї землі. Митрополит, віддано служачи

ханам, отримав від них повноваження на поголовне залучення язичницького фінського етносу в православ'я. Ханська влада побачила користь у зборі розрізненого лісового населення в підконтрольну релігійну громаду. Тому той період (1354—1505) виокремлений нами і названий "періодом монастирського засилля". Саме в цей час територія майбутньої Московської губернії вкрилася монастирями, що сприяло залученню фінського етносу в православ'я, а головне — виникненню багатьох дрібних поселень і "зачастокольних міст". Це різко зміцнило Московський улус порівняно з іншими улусами Золотої Орди.

Ханська влада й православна релігія, як ми писали вище, стали тими двома головними джерелами, які породили московську державність.

Такі характерні риси кожного із трьох періодів.

Отже, перейдемо до другого періоду становлення православ'я в ростовсько-суздальській землі. Не варто думати, що методи дії Церкви мінялися чітко по роках. Такого бути не могло. Православна Церква завжди була винятково консервативною в питаннях впливу на людину. Увійшовши в підпорядкування до ханських баскаків на місцях, вона й далі, з їхнього дозволу, продовжувала втягувати місцеве фінське населення під свою опіку. Однак справа просувалася надзвичайно важко.

І тут православ'я Золотої Орди започаткувало кілька рішучих, неординарних дій. Навіть не в питанні поширення, а в організаційному. Скоріше, в стратегічному питанні свого закріплення в складі ідеології нової держави — Золотої Орди.

Пропоную детальніше вивчити випадки призначення і дії перших митрополитів Золотої Орди. Напередодні навали Батия на Київ, а це кінець 1240 року, у місто прибув із Константинополя новопризначений Київський митрополит грек Іосиф. Під час штурму Києва митрополит Іосиф загинув. В історії не збереглося про цей факт докладних вісток, або принаймні мені вони не відомі.

Ми вже говорили, що із цього періоду призначення на митрополичу кафедру, як і на єпископат, у Золотій Орді могло відбутися тільки з відома й згоди хана Батия. Цю аксіому далі підтвердимо документально.

Зверніть увагу: з 1241 до кінця 1242 року хан Батий зі своїми військами перебував у Центральній і Південній Європі й, природно, про призначення Київського митрополита в ті роки не могло бути й мови. Тільки в 1243 році за згодою, а скоріше за все, за вказівкою хана Батия, виконуючим обов'язки Київського митрополита став один з ігуменів Києва — Кирило.

Ми пам'ятаємо, що саме в 1243 році хан Батий, після повернення з військового походу, зробив огляд і реорганізацію місцевої влади у всіх своїх володіннях. Він готувався до військового протиборства з угрупованням ханів Гуюка-Бурі. Цілком зрозуміло, що до завершення протиборства святитель Кирило був лише місцеблюстителем митрополичої кафедри.

Протиборство ханів Батия і Менгу, з одного боку, та Гуюка і Бурі — з іншого боку, завершилося тільки 1249 року. Саме в тому році війська хана Батия повернулися зі східного походу, після якого син Батия, Сартак, одержав у володіння землі між Волгою і Доном. А місцеблюститель митрополичої кафедри Кирило в 1250 році був відправлений ханом у Константинополь до патріарха для посвяти в митрополити. І без зайвих заперечень 1250 року був затверджений на митрополію.

До речі, для того щоб проїхати по володіннях хана Батия й одержувати "на ямах" (заїжджих дворах) коней, їжу й бути під захистом хана, необхідний був ханський ярлик і військовий загін супроводу.

Після призначення митрополит Кирило переніс митрополичу кафедру до столиці Золотої Орди — Сарая. Саме в цей час відбувся докорінний злам в організації управління Київською митрополією.

У 1261 році була створена нова, Сарайська, єпархія, яка також містилася у столиці держави Сараї. Сарайська єпархія на довгі роки стала й головним місцем перебування київських митрополитів. Імовірно, це сталося з веління хана, котрий побажав мати митрополита під рукою. Для підтвердження сказаного пропоную звернутися до праць професорів В.О. Ключевського та Г. В. Вернадського.

Практично з того часу (1261 рік) владики земель колишньої Київської держави (Київської, Чернігівської, Волинської, Галицької, Подільської, Брацлавської, Пінської, Новгородської і т. д.) почали контактувати з Константинополем і управлятися ним безпосередньо.

Відкриття Сарайської єпархії стало одним із ключових рішень Православної Церкви в її становленні другого періоду. Із цього часу вплив православ'я в ростовсько-суздальській землі став помітно підвищуватися. Воно набуло "державного статусу". Тепер всі особи, які прибували із залешанських улусів Орди, зобов'язані були відвідати сарайський храм і схилити голову перед Господом Богом і Всемогутнім Ханом, його намісником на землі. Адже навіть невіруючий язичник-мерянин розумів, що за відкрите ігнорування поклоніння Богу й Ханові він може поплатитися головою. А вибір у людини в Сараї був зовсім невеликий — або православна церква, або мусульманська мечеть.

Особисто хан Берке в ті роки сповідував іслам. Нагадаю, що як у церкві, так і в мечеті під час кожної служби звеличували Хана-Царя, посланого єдиним Богом всім сущим на землі. Молебні служилися постійно, у всіх церквах від Володимира, Ростова і Суздаля до столиці — Сарая.

Не забувайте, до XVI століття в церквах Московського улусу всіх ханів Золотої Орди величали царями. Саме від своєї праматері — Орди — Московія й перейняла титул царя.

Відкриттям Сарайської єпархії й перенесенням митрополичої кафедри в столицю держави православ'я продемонструвало ханові Золотої Орди свою цілковиту лояль-

ність і відданість. Одночасно митрополит і церковні владики, завдяки постійній покорі й служінню ханові, одержали можливість певною мірою впливати на ханську владу. І не просто впливати, а й мати пряму вигоду від своєї покори й співробітництва.

Послухайте: "У 1253 (6761) році Кирило, Єпископ Ростовський, їздив в Орду, до Хана Беркая, для клопотання про потреби церковні (тут граф М. В. Толстой дещо наплутав, тому що Берке став ханом тільки в 1257 році. І поїздка єпископа Ростовського Кирила II за викликом хана Берке відбулася, скоріше за все, у тому ж 1257 році. — *В. Б.*). Ласкаво прийнятий Царем (зверніть увагу! — *В. Б.*), красномовний святитель розповів йому, як... навертав язичників Ростовських Св. Єпископ Леонтій... У тому ж році в Хана занедужав син, і Хан, згадавши оповідь Єпископа про зцілення, що трапляються при труні Св. Леонтія, послав у Ростов, вимагаючи, щоб Кирило знову прийшов до нього й зцілив сина його. Святитель скорився... він знову вирушив у дорогу, прибув в Орду й зцілив недужого Царевича молитвою й кропленням святою водою (і в цьому випадку, гадаю, граф М. В. Толстой наплутав. Вочевидь, не "мощі ходили" до царевича, а — навпаки, царевича возили в Ростов, до "мощей". — *В. Б.*). Після того Єпископ, щедро обдарований Ханом, відпущений на батьківщину з ярликом Ханським, згідно з яким щорічна данина князів Ростовських і Ярославських передавалася Ростовській Єпископії "у дім Пречистої Богородиці" [48, с. 48—49].

Зв'язок хана із православними владиками ростовсько-суздальської землі був взаємовигідним. Православна релігія стала ідеологічною зброєю в руках хана. Він цією зброєю користувався сповна, за найменшої непокори. Це ми бачили на прикладах Рязані, Твері, Новгорода, Пскова й т. д., коли їх відлучали від Церкви й піддавали анафемі.

Зі свого боку, хани Золотої Орди надавали Церкві як матеріальну, так і військову підтримку.

Сподіваюся, читачі розуміють, що означало в ті далекі часи відлучити віруючу людину від Церкви. По суті, подібним відлученням людина оголошувалася "поза законом". Без кари Божої і ханської її можна було пограбувати, вбити, спалити тощо.

Так повелася московська Православна Церква, поступивши в служіння до хана Орди.

Для православ'я ростовсько-суздальської землі існувала й друга вигода. Будучи однією з офіційних релігій Золотої Орди, Церква могла вільно поповнювати свої ряди корінним татарським етносом держави. І не лише звичайним рядовим її складом, а й, переважно, представниками самої ханської родини й татаро-монгольської знаті. А це забезпечувало Церкві стабільність і гарантію існування. В історії зафіксовані сотні прикладів, коли золотоординська знать приймала православ'я і, власне кажучи, вливалася потужним потоком до складу московитів — майбутніх великоросів.

Кілька найвідоміших прикладів:

Перший. "Петровський, чоловічий (монастир. — *В. Б.*)... за 3 версти від повітового міста Ростова, на березі озера Неро... Тут у XIII столітті побудована була Св. Петром, Царевичем Ординським, після прийняття ним Християнської віри, церква в ім'я Апостолів Петра і Павла... ним же, Св. Царевичем, заснована, близько 1262 року... чернеча обитель: у ній Св. Петро, у похилих літах, прийняв постриг і помер" [51, с. 553].

А ось як доповнює Олександра Ратшина граф М. В. Толстой у своїй книзі "Древні святині...": "Він (татарський царевич. — *В. Б.*) залишався мирянином і навіть одружився, після переконувань Св. Ігнатія (єпископ Ростовський із 1262 року. — *В. Б.*) і Князя, які побоювалися, щоб він, скучивши в Ростові, не повернувся в Орду. За наречену він обрав собі дочку Ординського вельможі, котрий поселився в Ростові" [48, с. 51].

"Петро прожив у шлюбі багато років, мав дітей, пережив і Князя, і святителя Ігнатія (єпископ помер у 1288 році. — *В. Б.*) і, незадовго до кончини, овдовівши, прийняв чернецтво в заснованій ним обителі. При труні його відбувалося багато чудес і зцілень" [48, с. 52].

Рід Петра-царевича розрісся й володів у Володимирському улусі Орди багатьма тисячами гектарів землі, селами, озерами, лісом і т. д.

Читачі мають розуміти, що всі ці землі, села та озера міг передати у володіння Петрові-царевичу лише особисто хан Золотої Орди. І ніхто інший! Тобто хани Золотої Орди були зацікавлені в поселенні татаро-монгольської знаті й навіть своїх нащадків у ростовсько-суздальських улусах імперії. У ханів Золотої Орди було по кілька дружин, найчастіше більше десяти. А успадковувати владу мали право тільки діти від першої дружини. Цих правил дотримувалися до "великої смути" 1360—1380 років. В імперії було ким поповнювати північні улуси країни.

Другий приклад. "Іпатіївський чоловічий (монастир. — *В. Б.*), біля губернського міста Костроми, на крутому березі ріки Костроми, якраз при впаданні її у Волгу... Монастир цей заснований у 1330 році Татарським князем Четом, родоначальником Бояр Годунових... Св. Петро Митрополит, перебуваючи в Орді, на початку XIV століття хрестив Чета, за його бажанням, і нарік Захарієм. Новий Християнин... прибув із Золотої Орди... уже після кончини Просвітителя свого (св. митрополит Петро вмер 21 грудня 1326 року. — *В. Б.*): на його престолі був Св.Феогност. Захарій (Чет), проїжджаючи в Москву через Костромські краї з дітьми своїми й кількома мурзами, котрі його супроводжували (з Орди в Москву одночасно прибуло кілька сотень хрещених татар. — *В. Б.*), мав привал, або відпочинок, на тім самім місці, де тепер існує Іпатіїв монастир. Тут його раптово спіткала жорстока хвороба і — готуючись уже до смерті — удостоївся він зріти чудесне явлення Пресвятої Богородиці, з майбутнім Апостолом Пилипом і

священномучеником Іпатієм Гонгрським. Явлення сталося, як стверджує переказ, на *озері Мерському*, названому так оддавна через народ *Мерю*, що мешкав на берегах його; воно розташоване біля монастиря й іменується нині святим. Після старанної молитви *Князь Захарій* одержав полегшення й негайно побудував тут кам'яну церкву... Діти й нащадки Захарія особливо любили цей монастир і збагачували його приношеннями" [51, с. 162—163].

Усі свої землі, ліси й села князь Чет і його мурзи одержали у власність особисто від хана, маючи на те ярлики. Яке чудове поповнення майбутніх "великоросів" здобули Церква й Московія з появою нової партії татаро-монгольської знаті!

З масовим заселенням татарською знаттю Московії тривало не лише посилення православ'я як офіційної релігії держави, але одночасно підсилювався й кревний зв'язок населення північних і південних улусів Орди, підвищувався вплив ханської влади на фінський етнос. Достеменно відомо, що навіть у часи найвищого розквіту Золотої Орди за Узбека (1312—1342), хани з неабияким задоволенням поселяли знать і навіть нащадків у своїх північних улусах, дозволяючи їм приймати християнську релігію.

До якої ницості опускалася московська історіографія, коли насаджувала відверту брехню на подібні теми.

Що цікаво: у Іпатіївському монастирі поховані майже всі представники давнього князівського татарського роду Четів, які жили в XIV—XVII століттях, включно з московським царем Борисом Годуновим. А вступаючи на московський престол у 1613 році, династія Романових-Кобиліних присягала на вірність державі саме в Іпатіївському монастирі перед ликом давнього татаро-монгольського князівського роду. Задумайтеся, шановні читачі! У московській історії просто так ніколи нічого не відбувалося. Принагідно згадайте, що історик А. І. Лизлов узагалі не знав про існування Івана Калити (1310—1340 роки). І ви повною мірою зможете усвідомити московську історичну брехню.

Є над чим замислитися.

Третій приклад. "Предтечевський жіночий (монастир. — *В. Б.*) у повітовому місті Великий Устюг на горі Сокольничій. Існує з 1262 року й був колись чоловічим. Обитель ця заснована татарським Баскаком... Бугаєм, що прийняв Християнську віру під ім'ям Іоанна. На цьому місці був двір Іоанна" [51, с. 67—69].

Цим прикладом завершимо підтвердження незаперечної істини зрощення фінського етносу з тюркським (татаро-монгольським) у північних улусах Золотої Орди. Подібне змішання тривало і в наступні століття.

А далі хочу розповісти читачам про одну парадоксальну істину московської історії, про феноменальне явище "великоросійського" етносу, якому московити не можуть дати серйозного пояснення дотепер. Послухайте сучасних московських професорів: "...XIV століття вважає часом формування феодального землеволодіння в районі Радонежа (Московія. — *В. Б.*) С. З. Чернов, який скрупульозно досліджував цей період за даними не лише письмовими, а й за археологічними джерелами. Враження це підсилюється, коли ознайомишся з родовідними книгами XVI ст., в яких зафіксований склад московського боярства. Всі ті роди, в яких зазначені предки, що жили до навали Батия, або князівські, або сторонні. Боярство Московської землі та навіть... Північно-Східної Русі (ростовсько-суздальської землі. — *В. Б.*) до другої половини XIII ст. із цих книг невідоме" [60, с. 39].

Ось таке відкриття!

Вкотре переконуємося у відсутності перетікання слов'ян X—XIII століть до ростовсько-суздальської землі з Київського князівства. Бо саме цей факт і цю істину стверджують московський професор і його колеги.

Боярський стан майбутньої Московії склали зайди другої половини XIII століття (згадайте баскака Бугая, 1262 рік), тобто татаро-монгольські прибульці. Саме від них пішли знамениті князівські, графські й боярські роди Московії: Годунови, Сабурови, Вельямінови, Бугайови, Уварови,

Давидови, Злобіни, Мінчакови, Орешкіни, Урусови і тисячі інших. Не забувайте цієї незаперечної істини!

Не могли фінські племена *меря, мещера, мурома, весь* та інші, живучи до XIII століття в дикості й мешкаючи в земляних, по суті, норах, створити потужну верству хліборобів. Та й серйозне землеробство почалося в Московії тільки наприкінці XIV століття.

Однак ми дещо відхилилися від теми. Іншою винятково важливою подією другого етапу становлення православ'я в ростовсько-суздальській землі стала війна 1269—1271 років між Золотою Ордою і Візантійською імперією, безпосередню участь в якій брала військова дружина з країни Моксель. Читачі не знайдуть у російській історії серйозного аналізу тієї війни. Але ж привід до війни та її підсумки заслуговують на увагу.

Золота Орда за онука Батия, знаменитого хана Менгу-Тимура не мала територіальних претензій до Візантії. Нагадаю читачам, що родова гілка Чингісидів Золотої Орди в ті роки була у військовому конфлікті з іншою гілкою Чингісидів, яка правила на Кавказі, в Ірані, Сирії і т. д., не менш знаменитою династією Хулагу-хана. У ті роки в державі Хулагуїдів правив старший син Хулагу-хана — Абага-хан (1265—1282). Тобто воєнні дії Золотої Орди з Візантією через Кавказ були неможливі. І природно, вони відбулися через території сучасних держав Румунії, Болгарії та України, бо кордон Візантії проходив по Дунаю. У той час, як останні кочовища татар, навіть за Узбека-хана, не переходили на Правобережжя України. Мова йде про кінець XIII—початок XIV століття. Це історично безсумнівні факти, про які розповідають арабські та перські вчені, котрі побували в ті роки в Золотій Орді. Читачі можуть у цьому переконатися, прочитавши збірники В. Г. Тизенгаузена, що вийшли в Російській імперії.

Була єдина причина тієї війни: боротьба Золотої Орди з Візантією за православ'я в межах території Орди. Митрополит Кирило та єпископи переконали хана зажа-

дати від Патріарха Константинопольського передачі права на узгодження (призначення) митрополита та єпископів у своїх володіннях. Інакше ті не могли вважати хана "своїм Царем". Що й виконав хан Менгу-Тимур військовим шляхом. Слід гадати, візантійський Патріарх, живучи в "симфонії"-єдності з імператором Візантії, мирним шляхом подібне питання вирішувати відмовився.

Підтвердження нашої концепції знаходимо в історичних фактах минулого Московії. Так, перші ханські ярлики митрополитові, єпископам та ігуменам монастирів датуються саме часом правління хана Менгу-Тимура.

Після війни 1269—1271 років хан Золотої Орди прибрав до своїх рук право призначення митрополита і єпископів у своїх володіннях. Православ'я ростовсько-суздальської землі стало повністю підконтрольне ханам Золотої Орди. Православна Церква стала невід'ємною частиною державної влади й державного апарату татаро-монгольської імперії.

Іншого бути не могло. Не можна мати в державі привілеї, не служачи цій державі та владі. Московські міфи і байки неприйнятні для серйозної розмови.

А далі розповімо про ще одну надзвичайно цікаву знахідку із російської церковної літератури. Пам'ятаєте першу згадку про Москву? Ми вже пояснювали, чому Москва як поселення з'явилася тільки в 1272 році.

Працюючи над першою книгою "Країни Моксель" у Казахстані, я не мав можливості звертатися до церковної літератури московської імперії, котра стосується тих далеких часів. Визначаючи дату заснування Москви — 1272 рік, доводилося керуватися логікою історичних подій того часу, проведеними в Золотій Орді переписами населення та самим фактом відсутності московського князівства до 1277 року. Природно, відкидалися звичайні московські міфи й відверта брехня про якихось московських князів Хоробритів. Подібна облуда стала напрацюванням катеринінської "Комісії" та її послідовників.

Коли ж автор працював над другою книгою "Країни Моксель" уже в Києві, то мав можливість звернутися безпосередньо до історичної церковної літератури. І ось що з'ясувалося:

1. Церква "Спаса на Бору, Собор, у Москві, в Кремлі... — у той час, коли місце нинішнього Кремля ще було вкрите бором або густим лісом... — син Олександра Невського, Св. Данило (народився в 1261 році. — *В. Б.*), котрий щойно одержав в уділ землі й села... побудував у 1272 році, серед бору, на Боровицькому пагорбі (так урочище це в давнину звалося), на тому самому місці, де жив у самотній хижі пустельник Вукол, дерев'яну церкву Спаса-Преображення... Існував цей дерев'яний храм 56 років" [51, с. 325—326].

Отже, історія засвідчила появу першої дерев'яної будови на території майбутньої Москви в 1272 році. Не можна всерйоз сприймати Вукола і його хижу. Таких "вуколів" по тодішніх тайгових лісах майбутньої Московії шастало тисячі. То були звичайні мешканці лісових нетрів мерянської землі — фінські пустельники. Пробачимо авторові Олександру Ратшину принагідно запущену облуду. Син Олександра, так званого Невського, Данило не міг особисто в 1272 році закласти церкву. Йому того року виповнилося тільки 11 літ. Отож церкву заклали інші.

2. "Новоспаський (монастир. — *В. Б.*), у Москві, за Таганською площею, на високому березі Москви-ріки... Первісна основа цієї обителі закладена в XIII столітті (на тому місці, де нині Данилів монастир) першим Московським князем, Св. Данилом Олександровичем, коли Москва ледь виникала з небуття" [51, с. 199].

3. "Данилів (монастир. — *В. Б.*).., у Москві, на краю міста, між Даниловою і Серпуховською заставами... Він заснований близько 1272 року святим князем Данилом Олександровичем Московським. — У 1330 році В. К. Іоанн Данилович Калита перевів його в Кремль до церкви Спаса на Бору, під ім'ям Спаського. Згодом Данилів Монастир відокремився від Спаського монастиря і мав власних настоятелів" [51, с. 231].

Чому саме в 1272 році відбулося заснування поселення Москва?

Необхідно відстежити події, що сталися в Золотій Орді протягом 1271—1272 років. Отже, у 1271 році, домігшись позитивного результату у війні з Візантією, хан Мангу-Тимур повернув свої війська в Орду. Того ж року повернувся з походу молодший брат Олександра, так званого Невського, — Василь, який командував у тім поході володимирською дружиною. Очевидно, він у поході добре себе проявив.

Середущий брат Олександра Невського, Ярослав, займав у ті роки (1264—1271) престол великого князя Володимирського улусу, тож сидів удома.

Після закінчення війни хан викликав до себе всіх посадових осіб держави й Церкви. Серед них були й сини Олександра Невського — Дмитро, Андрій і одинадцятирічний Данило. Хан залишився незадоволений звітом князя Ярослава Ярославовича. Як відомо, повертаючись із Орди, князь Ярослав Ярославович помер. Скоріше за все, він був отруєний і вмер у самій ставці хана, як і його батько Ярослав Всеволодович і брат Олександр (Невський). Відтак було призначено на володимирський стіл Василя та видано указ про проведення третього перепису в Ростовсько-Суздальському, Новгородському, Псковському і Рязанському улусах. Ішов 1272 рік.

Уперше всі владики й ігумени монастирів одержали ярлики від хана на право користування ханською власністю та наказ про залучення мерян-язичників до християнської релігії. Для підростаючих спадкоємців хан повелів заснувати нові поселення. Що й виконали митрополит Кирило, князь Василь і Великий Баскак для молодшого Олександрового нащадка — Данила, заснувавши 1272 року поселення Москву.

Хан Мангу-Тимур пам'ятав про свою рідню з роду Олександра, так званого Невського. Церковна історична література підтвердила факт появи Москви в 1272 році. Ініціа-

тором закладення поселення став особисто хан Золотої Орди Менгу-Тимур.

Не будемо стомлювати читачів московськими байками про "появу Москви в 1147 році". Бо навіть церковна література змушена була визнати:

"Архангела Михаїла, Собор, у Москві, в Кремлі... Первісну будівлю цієї церкви деякі письменники відносять до початку XIII й навіть до кінця XII століття, коли Москва... існувала й, отже, повинна була мати свій храм, в ім'я Начальника небесних сил, Архангела Михаїла... Інші ж, і з більшою достовірністю, припускають, що він був побудований дерев'яним ще за 20 років до початку князювання св. Данила, першим відомим в історії Московським князем Михайлом Хоробрим, меншим братом Олександра Невського... Утім, жодними історичними фактами не можна підтвердити існування цієї дерев'яної церкви (як і факту існування Михайла Хороброго — "Хоробрита". — *В. Б.*). Справжня й безсумнівна історія цієї Соборної Церкви починається із часів Великого Князя Іоанна Даниловича Калити" [51, с. 302].

Історія не знає про жодну церкву, що з'явилася б на території Москви до 1272 року. І тут нічого не вигадаєш. Перші організовані поселенці й перші дерев'яні будови на території Москви офіційно зафіксовані в 1272 році, під час третього татаро-монгольського перепису населення Золотої Орди.

Хочу звернути увагу на ще одну історичну достовірність. Московська історична й церковна література в захваті повідомляють читачам, як практично з настанням XIV століття київські митрополити відмовилися від Києва та перебралися спочатку у Володимир, а потім — до Москви. Мовляв, Київ так захирів, а Москва настільки піднялася, що митрополитові подітися було нікуди — тільки перебиратися в Москву. Однак подібне твердження — чергова московська облуда. Дуже вже хотілося московитам "величі й прадавнини" з далеких київських часів. І не-

втямки "батькам облуди", що кожен історично безсумнівний факт має свої історично достовірні причини. Московські бажання при цьому ніколи не відігравали вирішальної ролі.

Ми вже писали: ще хан Батий, починаючи з 1250 року, повелів Київському митрополитові перебувати в Сараї — столиці держави. Точнісінько те саме велено було й другому митрополитові Максиму (1283—1305). До речі, зверніть увагу: узгодження кандидатури Максима на митрополичу кафедру тривало аж три роки. І цьому є достовірне пояснення. Хан Менгу-Тимур помер у 1282 році. А новий хан Туда-Менгу ухвалив рішення з цього питання тільки в 1283 році. Митрополит Максим також тримав свою кафедру при ставці хана Золотої Орди. Хоча не варто мати сумніву, що він постійно навідувався до єпархій. Північні єпархії Золотої Орди, звичайно, вимагали від нього більшої уваги, тому що в них більшість населення все ще жила в язичництві й дикості.

Недарма професор Г. В. Вернадський змушений був визнати: "Сарайський єпископ відігравав велику роль у російській церкві, особливо в другій половині XIII століття й першій половині XIV століття" [56, с. 94].

Ще більшу роль відігравав "сарайський митрополит". Тут сумніватися не варто.

Третім митрополитом християн Золотої Орди став святий Петро. І сталось це, без сумніву, за пропозицією хана Тохти. Святий Петро перебував на митрополичій кафедрі з 1309 до 1326 року. Саме при ньому відбулися корінні політичні зміни в Києві та в Київській митрополії. Тут "московські бажання" ніякої ролі не відіграли. Все обумовлено історичними подіями.

Отже, київські й волинські землі звільнилися від Золотої Орди в 1319—1320 роках. Про це свідчать літописи литовські, польські, угорські та інших народів. До речі, українські літописи — також. Саме з 1320 року митрополит Петро став у Києві персоною "нон ґрата" — неба-

жаним! Людина, що служила Золотій Орді, не могла бути прийнятною для Литовсько-Руської держави. Гадаю, у цьому випадку пояснення не потрібні. Не будемо забувати, що київські й волинські землі були відірвані Великим Литовським князем Гедиміном від Золотої Орди.

Не менші неприємності сталися в митрополита Петра і в самій Орді. У 1312 році до влади в Золотій Орді прийшов мусульманин хан Узбек. І хоча Узбек не переслідував у своїй державі християн, "...а ставився цілком прихильно до християнства, причому однаково визнавав і православ'я, і латинство", однак мусульманська релігія стала привілейованою [56, с. 115].

Найімовірніше, митрополитові Петру запропоновано було ханом Золотої Орди переїхати в північні улуси країни.

Хан Узбек не міг допустити піднесення митрополита (за релігійним чином) над мусульманськими муфтіями. Тому й бачимо, як митрополит Петро аж десять років тинявся по різних містах північних улусів Орди. Він шукав найсильнішого, щоб опертися на нього. Ми про це детальніше поговоримо у третій книзі.

Таким чином, святитель Петро, нарешті, опинився в Москві. "Полюбивши Московського князя... Калиту, святитель Петро з 1325 року більшу частину життя проводив у його повіті — у Москві.., схиляючи князя до спорудження Успенського Собору... Невдовзі після того як заклали храм, великий Святитель помер 21 грудня 1326 року й похований у гробниці, котру сам собі приготував" [49, с. 60].

Навіть поховали святителя Петра в недобудованому храмі. Бо ж іншого, свого храму митрополит Петро в північних улусах Орди не мав.

Неприємності очікували і наступного митрополита.

До речі, нагадаю читачам, що однією з дружин хана Узбека була дочка візантійського імператора. Тому новий митрополит Феогност прибув у Золоту Орду таки швидко. Уже в середині 1328 року цей священнослужитель з'явився в Києві. Однак у Києві Феогноста не прийняли. Це

зрозуміло, адже його кандидатура узгоджувалася з ханом Узбеком.

Послухаємо графа М. В. Толстого:

"Святий Феогност митрополит... Родом грек, митрополит... з 1328 року, відвідавши Київ і Володимир, прибув до Москви й оселився у дворі святителя Петра, де відтоді назавжди утвердилася кафедра Московських первосвятителів" [49, с. 61].

Починаючи з 1320 року, митрополити не могли розташовувати свою кафедру ні в Києві, ні в Сараї. Їх там не приймали. Тільки з цієї, головної причини митрополити змушені були перебратися в "зачастокольну", "луб'яну" Москву. А Київ, на вимогу великого Литовсько-Руського князя Ольгерда, одержав від Константинополя власного митрополита: "Патріарх, поступаючись вимозі Ольгерда, князя Литовського, поставив для Литви іншого митрополита" [49, с. 119].

Московський митрополит Феогност віддано служив ханові Золотої Орди — Узбекові.

Із першої нашої книги ми, очевидно, пам'ятаємо, як митрополит Феогност відлучав від Церкви й піддавав анафемі (за вказівкою хана Узбека) не лише окремих князів, а й навіть жителів цілих міст. Згадайте псковитян, відлучених від Церкви Феогностом. Однак після смерті хана Узбека для митрополита почалися інші неприємності. Син хана Узбека — Джанібек, а особливо його знать, бачили колосальні багатства, які накопичувалися в руках православних владик, тому спробували змінити ситуацію. Вони побажали змусити церковних владик, як найбільших власників, платити податки (данину) до скарбниці Золотої Орди. Прибувши 1342 року в столицю Сарай до нового хана Джанібека, митрополит Феогност не зміг вільно одержати ярлик на митрополію. Міністри Золотої Орди, очевидно, з відома самого хана, зажадали від Феогноста добровільної відмови від пільг, отриманих Церквою за старих часів. Але оскільки в ті часи дуже жорстко до-

тримувалися Яси Чингісхана (зведення законів імперії), то скасовувати укази Батия, Берке, Менгу-Тимура та інших ханів Джанібек не міг. Він побажав того домогтися, натиснувши на Феогноста з боку "ханського двору". Послухайте, як цю тему подає церковна література:

"У 1342 році блаж. Феогност змушений був вирушити в Орду до нового хана Джанібека. Там утримали митрополита: фанатики ісламізму настійно вимагали, щоб митрополит платив данину за себе й духівництво. Феогност посилався на ханські ярлики, котрі звільняють Церкву від податей, але магометани, не бажаючи порушити статути монгольського уряду, хотіли довести первосвятителя до того, щоб він сам відмовився від колишніх прав. Із цим наміром вони утримували митрополита та піддавали його різним випробуванням, але блаж. Феогност терпів і повернувся на батьківщину з колишніми правами. Сказання про "страждання преосвященного Феогноста митрополита за дань церковну" опубліковане в "Ступеневій книзі" I, 442—444" [49, с. 61].

Як бачимо, держава Золота Орда, куди майже три сотні років входили ростовсько-суздальська земля і Московський улус, була не диким і відсталим утворенням кочівників, а організованою, централізованою державою, яка діяла за суворими, сотні років дотримуваними законами. Московія в тій державі була невід'ємною, зі столиці Орди Сарая керованою, частиною. Московська вигадка про нібито вільне, не залежне від Орди існування й розвиток абсолютно необґрунтована.

Послухаємо професора Г. В. Вернадського:

"Північно-східна Русь (мова йде про ростовсько-суздальську і рязанську землі. — *В. Б.*) була в безпосередньому підпорядкуванні золотоординських ханів" [56, с. 112].

Митрополит Феогност помер 11 березня 1353 року під час страшної морової чуми, званої "чорною смертю". Із

цією смертю пов'язаний кінець другого періоду православ'я в ростовсько-суздальській землі.

До 1354 року московська Православна Церква повністю відокремилася від Києва. Як побачимо в наступному розділі, саме із цього часу її дії почали набувати абсолютно нових, цілеспрямованих і агресивних рис, скерованих на розширення та збагачення Церкви.

9

III. Період монастирського засилля

Роки першої половини XIV сторіччя стали періодом розквіту Золотої Орди. Саме за ханів Узбека (1312—1342) і Джанібека (1342—1357) імперія Золота Орда користувалася найвищою шаною і повагою серед своїх ближніх і далеких сусідів. У державі на дуже високому рівні розвитку були культура, ремесла й торгівля. Дипломатія Золотої Орди впливала навіть на держави північного узбережжя Африки. Саме в той час, за велінням хана Джанібека, у 1354 році на митрополичу кафедру в Москві був висвячений Алексій.

Послухаємо сучасного московського професора: "Ще за життя Феогноста... були відправлені посли в Константинополь із проханням нікого не призначати спадкоємцем Феогноста, крім Алексія. Посли повернулися вже після смерті Феогноста із пропозицією, щоб Алексій вирушив у Константинополь для хіротонування. Алексій поїхав у Константинополь, де й був висвячений на митрополита" [61, с. 94—95].

Нагадую, що відбути в Константинополь майбутній митрополит міг тільки з дозволу хана, маючи на руках два ярлики: один надавав право саме йому, Алексію, просити митрополичу кафедру, а інший — надавав право пересування по території Золотої Орди й дозволяв одержувати коней і продовольство на "поштових ямах".

Професор І. У. Будовніц у своїй книзі про це говорить: "Зберігся ярлик Тайдули (дружина хана. — *В. Б.*) Алексію (1354 р.), що надає йому змогу вільно пересуватися через її володіння в Константинополь" [61, с. 96].

До речі, ще більш повно наші висновки підтверджені "Довідковим енциклопедичним словником", виданим К. Крайя в царські часи. Читаємо: "У Древн(ій) російськ(ій) вівліоф(іці) разом із ярликом Бердибека (хан Золотої Орди в 1357—1361 рр. — *В. Б.*), даним св. Алексію, надрукований і ярлик Тайдули, даний цією царицею з нагоди подорожі митрополита в Константинополь" [1, т. 10, с. 47—48].

Кожен крок пересування московського князя й митрополита по Золотій Орді суворо контролювався. Він був під постійним наглядом татаро-монгольської виконавчої влади (баскаки, ямські доглядачі й т. д.).

У зв'язку з цим читачі повинні більш наочно уявляти міру зацікавленості московських володарів XVIII століття у вилученні всіх письмових першоджерел у підкорених народів. Тому московити і споряджали експедицію за експедицією по всій імперії, вишукуючи й вимітаючи геть усе. Вони достеменно знали, що загрожувало імперській брехні, тій історичній карикатурі, котру нам подавали як "Історію держави Російської". Тому діяли і справді з державним розмахом і принциповістю.

Однак повернімося до митрополита Алексія. Як видно, митрополит Алексій залишився б одним із рядових служителів московської Церкви, якби ханська воля та збіг обставин не втрутилися в його долю. Ось про що повідав усе той же "Довідковий енциклопедичний словник" К. Крайя: "Тайдула, ординська цариця, дружина хана Чанібека (Джанібека. — *В. Б.*). У 1357 році, страждаючи від тяжкої хвороби й наслухавшись про чесноти св. митрополита Алексія, вона вимагала його допомоги. Хан писав до вел(икого) кн(язя) Іоанна Іоанновича: "Ми чули, що Небо ні в чому не відмовляє молитві головного попа вашого; хай випросить же він здоров'я нашій дружині". Св. Алексій

приїхав в Орду з надією на Бога, і не обманувся: Тайдула видужала. Як вияв своєї подяки св. Алексію, вона випросила в сина свого Бердибека... милість для російської держави й церкви" [1, т. 10, с. 47—48].

Звичайно, не можна всерйоз сприймати слова про "російську державу", тому що її в ті часи не існувало. Йдеться про отримані привілеї для Церкви й Московського улусу Золотої Орди. Хан дозволив митрополитові відкривати в неосвоєній лісовій глушині монастирі й пустині без додаткового запитування дозволів на це. Високий дозвіл хана став переломним моментом для становлення християнства і московської державності. Він дозволив московській митрополії за 150—200 років примусово втягнути в християнство фінські племена, котрі жили в глибоких лісових масивах майбутньої Московії. Тих же, хто опирався, московська Церква або виганяла з обжитого місця, або знищувала. Церква і влада діяли рішуче й жорстоко.

Зацікавленість ханської влади в таких діях цілком очевидна. Таким чином, у руках московського митрополита, а звідси — в руках московського князя, опинилися найбільші земельні й людські ресурси. Що й дало йому можливість надалі прибрати до рук усі інші самостійні сусідні князівства-улуси Золотої Орди.

Митрополит Алексій став організовувати й створювати принципово нові монастирі — монастирі-власники.

Послухаємо І. У. Будовніца — якими були старі монастирі, відкриті в країні Моксель із 1090 до 1354 року:

"Засновувані князями, єпископами, боярами та утримувані на їхні кошти, ці монастирі будувались як "притулок" для великих вкладників, котрі жили в них за келліотським статутом, ніяких господарських завдань перед собою не ставили" [61, с. 73].

Старі монастирі, по суті, не могли накопичувати величезних багатств. Вони їх проїдали. Хоча цілком зрозуміло, що якісь цінності — духовні, культурні та навіть матері-

альні — були і в старих, келліотського укладу життя, монастирях. Притім православні проповідники старих монастирів діяли в середовищі місцевих фінських племен переважно проповіддю. Принагідно допомагали аборигенам порадами, лікуванням найпростіших хвороб, новим насінням тощо. У старому монастирі послушник здійснював спробу порятунку грішної душі. Відмолював свої гріховні помисли й діяння. Ось чому такі монастирі не могли вирішити питання повної християнської колонізації місцевого фінського етносу. Адже язичницькі фінські племена й громади, перебуваючи поза досяжністю влади і використовуючи землю, ліс, пасовища, угіддя тощо, могли існувати незалежно, ігноруючи владу й Православну Церкву. В цьому була їхня перевага.

Чимало церковних діячів ростовсько-суздальської землі бачили своє безсилля й відчували необхідність інших заходів. При цьому вони чітко розуміли, що коли такі заходи із залучення навколишнього населення до православ'я не будуть рішучими, подібну місію здійснять або іслам, або католицизм. Тим паче, що про це постійно нагадував Константинополь.

Ось чому, одержавши дозвіл ("милість") хана, митрополит Алексій змінив напрямок діяльності московського православ'я, тобто Церкви. При цьому слід пам'ятати, що одночасно він сконцентрував у своїх руках і князівські функції. Це підтверджується московською історіографією. Читаємо: "Алексій... митрополит із 1354 (року)... Під час князювання Івана Івановича Красного і малолітства Дмитрія Івановича (прозваного Донським. — *В. Б.*)... був фактичним главою уряду" [16, т. 1, с. 418].

Що ж змінив митрополит Алексій у московському православ'ї?

Відповідь дуже проста: ставлення до земельної власності, — спрямувавши дозволену ханом монастирську колонізацію в русло збагачення Церкви та силового захоплення язичницької землі разом із населенням. Охрещений фін практично ставав при монастирі рабом. Із цих часів

походять московитські "крєстьянє", тобто охрещені в православ'я фінські племена — християни ("крестиане").

Цей факт не заперечувала московська радянська історіографія. Послухаймо: "Ситуація змінюється в другій половині XIV ст., коли один за одним починають виникати монастирі нового типу, які засновуються вже не знатними... можновладцями, а людьми, котрі не володіють земельними наділами, середнього статку, але енергійними, заповзятливими, котрі ставили перед новопостали-ми "обителями" насамперед господарські завдання й перетворювали ці обителі на самостійні феодальні вотчини, які безупинно обростали селами, хуторами, різними земельними угіддями, сіножатями, соляними варницями, рибними ловами із залежною й найманою, але робочою силою, що неухильно закріпачується" [61, с. 74—75].

Ось що цікаво: багато сотень років московські "писаки історії" переконували увесь світ, що якраз Московське князівство було найбільш прогресивним і розвиненим. Воно, мовляв, із першого дня свого існування тільки тим і займалося, що вирішувало "загальнодержавні російські проблеми". Лилася неймовірна дурість: Москва й шляхетна, і прогресивна, і найбільш розвинена, і наділена "загальнодержавним баченням", і таке інше.

Усі подібні вимисли — брехливі. Навіть у середині XIV століття Московський улус у складі Золотої Орди був найбільш відсталим і глухим. Уже за 2—3 версти від Москви починалися глибокі пустища й нетрі. Саме на освоєння московської глушини були спрямовані первісні зусилля й дії митрополита Алексія. Тільки за період митрополичого служіння особисто Алексієм у глухих лісистих нетрях Московії було закладено понад 20 монастирів нового типу. Повторюю — тільки на території майбутньої Московської губернії. Ось деякі з них:

— Чудів монастир (заснований у 1365 р.);

— Симонів монастир (заснований у 1370 р.);

— Савин — Сторожевський монастир (заснований у 1377 р.);

— Спасо-Андроніїв, або Андроників, монастир (заснований у 1360 р.);

— Висоцький-Богородський монастир (заснований у 1373 р.);

— Пешноський — Миколаївський монастир (заснований у 1361 р.);

— Алексіївський монастир (заснований у 1360 р.);

— Владичин монастир (заснований у 1362 р.);

— Рождественський — Старосимонівський монастир (дата заснування — 1370 р.);

— Богоявленський — Троїцький монастир (заснований у ті ж роки).

І десятки інших, заснованих із дозволу й благословення митрополита Алексія.

Практично всі монастирі нового типу відкривалися в глухій тайзі, де згодом стали місцями виникнення нових селищ і міст.

Згадайте таку появу Москви в 1272 році на місці збудованої в дикій мерянській глибинці церкви.

За приблизними підрахунками, за час перебування святого Алексія на митрополичій кафедрі в системі Московської митрополії, уже відокремленої від Києва, було засновано більше 60 монастирів-власників. Однак головне навіть не кількість, головне — була задіяна система примусового залучення фінського язичницького етносу до православ'я і нагромадження в руках Церкви колосальних матеріальних та людських ресурсів, що особливо хочеться відзначити: абсолютно не порушуючи існуючих золотоординських законів. Тільки завдяки ханським "милостям".

Цей "монастирський хід" московської Церкви тайговими нетрями ординської Півночі тривав у XV і XVI століттях. Саме завдяки жорстокій монастирській колонізації було підкорено ханській владі, а надалі — московській князівській, фінський язичницький етнос північних улусів імперії.

Ніякого слов'янського "начала" і "присутності" не спостерігалося. Оскільки, приймаючи християнську релігію, слов'янські племена Подніпров'я і Новгорода залишалися вільними людьми. У той час як у московській інтерпретації християнської релігії практично все фінське населення, котре приймало християнство, ставало власністю (рабами) або монастирів, або чужорідних власників: князів, баскаків, бояр, ханів.

Подивіться, якими колосальними багатствами володіли монастирі північних улусів імперії Чингісидів. Хоча у нашому розпорядженні дані середини XVIII століття, читачі мають розуміти, що нагромадження матеріальних багатств і людського потенціалу в монастирях відбувалося протягом декількох століть.

1. "Троїцько-Сергієва Лавра, ...чоловічий монастир у Дмитровському повіті за 60 верст від Москви, біля річок Кончура і Глинниця, недалеко від давнього містечка Радонежа... Від нього залежало близько 30 монастирів і пустинь, а в маєтках, що належали до нього до 1764 року, налічувалося понад 106000 душ селян" [51, с. 180].

Такий ось — "божий дім"!

2. "Чудів (монастир), у Москві... Заснований у 1365 році св. Алексієм Митрополитом... У 1764 році до обителі належало, крім інших угідь, близько 18600 душ селян із різних губерній" [51, с. 192—199].

3. "Симонів чоловічий, у Москві, на краю міста... Монастир цей заснований був спочатку в 1370 році Преподобн(им) Сергієм Радонезьким, із благословення св. Митрополита Алексія...

До установлення духовних штатів належало до цієї обителі безліч сіл і селищ, в яких було понад 12000 душ селян" [51, с. 206].

Московська православна Церква своїми діями, починаючи з XIV століття, сприяла насадженню жорстокого рабства (кріпацтва) у північних улусах Орди, котрі пізніше виділилися в Московську державу. Що цікаво: Церква стала не лише носієм ідеї рабства, а й сама стала основним

рабовласником. Тому не варто дивуватися тій жорстокості й варварству, які існували у відносинах між селянином (християнином)-фіном і його хазяїном: баскаком, боярином, князем, єпископом і так далі. То були звичайні стосунки раба й рабовласника в умовах Московії.

Не варто лицемірити московським історикам: мовляв, зіпсувалася християнська вдача після переходу слов'янина з Русі на далеку Північ. Слов'янських племен у ростовсько-суздальській землі, а отже, у Московії, ніколи не спостерігалося. Цю аксіому московському істеблішменту настав час засвоїти.

Не будемо наводити десятки моторошних прикладів московського церковного рабовласництва. Коли читаєш подібні свідчення, стає моторошно від самого поняття — "Московська Православна Церква". Що характерно: і в наш час московське православ'я є одним із головних деструктивних елементів московської шовіністичної політики. Згадайте так звані "хресні ходи" московської Церкви київськими вулицями під час обрання Президента України в 2004 році.

Які злі й ворожі були обличчя в тих людей! Які страшні помисли!

Хочемо ми того чи ні, по ходу викладу теми доводиться відволікатися на принагідні питання, давньої московської дійсності. Не маємо права залишити їх без уваги, тому що кожен наново відкритий факт і явище для того й ховалися в глибинах словесної полови, щоб сховати або спотворити його заради "романовської концепції" московської історії.

Вивчаючи діяльність митрополита Алексія, серед маси хвалебних словес зверніть увагу на такий факт. Послухайте:

"Чудів чоловіч(ий) (монастир)... у Кремлі... Заснований у 1365 році св. Алексієм Митрополитом... Колись на цьому місці був Ханський хлів. Святитель Алексій, запрошений Ханом Джанібеком для лікування від очної хвороби Ханші Тайдули, їздив в Орду і, зцілivши страженну.., одержав від неї в подарунок кремлівський хлів; а від Хана, крім

коштовних дарів, пільгову грамоту на користь Російської (як їм хочеться вже з тих далеких часів бути російською. — *В. Б.*) церкви. Після повернення до Москви св. Алексій на місці Ханського хліва побудував... гуртожитську обитель із дерев'яною церквою, в ім'я чуда Архістратига Михаїла, з боковим вівтарем Благовіщення Богородиці" [51, с. 192].

Вкотре викрита російська брехня про нібито повну належність московському князеві Кремля від дня його заснування. Як бачимо, це лише чергова "качка" катерининських істориків, їхня велика вигадка та неймовірне бажання.

Всі будови на території Кремля (навіть конюшня) разом із землею належали ханові Золотої Орди і його сімейству. Так було не лише на території московського Кремля, а й по всій ростовсько-суздальській землі. Зверніть увагу: йдеться про 1365 рік! До речі, митрополит Алексій не руйнував ханських стаєнь на території Кремля. Він на те не мав права. Він лише пристосував татарську конюшню під гуртожиток ченців. Правда, як блискучий діамант, "вистромила носа" з московської історії.

Пробачимо російським історикам і церковним діячам плутанину в роках. Це їхня давня "хвороба".

Аби читачі не думали, що це виняток із правил, нагадаю: влада в Московському улусі, як і власність, включаючи землю, за всіх часів входження Московії до складу Золотої Орди належала особисто ханам і на місцях управлялася їхніми представниками — баскаками. Московські князі (як і інші) були ханськими васалами під керуванням і наглядом баскаків. Тому й ханські палаци, і ханські стайні, і палаци баскаків завжди розташовувалися на території московського Кремля. За всіх часів! Навіть у 1477 році справжнім власником його був не хто інший, як хан великої Орди! А на місці, в Кремлі, сидів його Великий Баскак.

Неймовірно! Однак це — правда історії.

Послухайте московського історика XIX століття: "Храм Миколи Чудотворця, Гастунського, колишній собор, у Москві, у Кремлі між Іваном Великим і Спаськими воротами, проти Миколаївського палацу, де нині плац-палац. На цьому місці було в давнину подвір'я Ханських Баскаків, або збирачів податей, котрі водночас і наглядали за Великими князями. Дружина В. К. Іоанна III, Грецька Царівна Софія, не хотіла терпіти цих небезпечних вивідачів поблизу свого Палацу й близько 1477 (року) переконала дружину Ханську, за допомогою дарунків і одкровення в сонному баченні, віддати це подвір'я їй; на що Ханша погодилася... Тут побудували "обиднем" (за один день) дерев'яну обітну церкву Миколи Линялого, а по інших звістках Єльняного" [51, с. 331].

Чудове свідчення! Навіть у 1477 році в московському Кремлі сидів ханський баскак, "наглядаючи" за московським князем. Сподіваюся, читачі розуміють — у цьому випадку нічого пояснювати не треба.

Скільки відвертої брехні містить історіографія "великоросів"! І що особливо сумно: московська історична брехня понині ллється ріками, спотворюючи минуле ростовсько-суздальської землі, названої в XIII столітті країною Моксель!

Однак повернімося в XIV століття.

Не станемо описувати князівську діяльність Алексія. Як не будемо деталізувати і його митрополичі справи. Відзначимо лише: митрополит Алексій був одним із найбільш відданих і слухняних діячів ханської влади. Саме йому, одному з небагатьох в імперії, була видана ханом найвища за довірою так звана *Тарханна грамота.* Тарханними грамотами в Золотій Орді були наділені найбільш наближені до хана люди. Людина, яка володіла цією грамотою, підкорялася ханові. І тільки за фіксовані порушення могла бути покарана у певному місці.

Тому митрополит Алексій навіть у період найвищої смути в Золотій Орді проводив монастирську колонізацію

фінських племен безоглядно. Його дії поширювалися на північні улуси Орди — від Тули до Біломор'я.

Хочу довести до відома читачів, що *місто Тула* було засноване ханом Золотої Орди саме в ті часи і назване на честь дружини — знаменитої *Тайдули.* Послухайте російське джерело:

"...Місто *Тула*, назване ім'ям цариці *Тайдули*, дружини Чанібекової (Джанібека. — *В. Б.*), і колись кероване її баскаками" [1, т. 10, с. 48].

Значно пізніше для Тули була "винайдена" інша версія її "заснування".

Як бачимо, паралельно з монастирською колонізацією відбувалася посилена татаро-монгольська колонізація ростовсько-суздальської землі. Одна опиралася на іншу. Про це не варто забувати. Московське православ'я було ударним тараном у руках ханів Орди в справі освоєння і колонізації татаро-монгольською владою північних улусів імперії.

Митрополит Алексій "помер 12 лютого 1378 року й похований у побудованій ним Чудівській церкві" [49, с. 62].

Ми вже відзначали: через обставини, що склалися, він став митрополитом, котрий дав поштовх появі нового типу монастирів-власників. До речі, з його веління й старі, раніше існуючі монастирі, почали посилено обзаводитися власністю.

Ще за життя Алексія до Києва, 1375 року, прибув митрополит Кіпріан. Він був висвячений у Константинополі, за узгодженням з Литовсько-Руським князем Ольгердом, на Київську митрополію, оскільки князь Ольгерд, розгромивши війська Золотої Орди в 1362 році, почав диктувати свої умови Константинопольському Патріархові.

Не викликає сумніву, що Кіпріан прибув до Києва і зайняв кафедру митрополита з дозволу князя Ольгерда. Тим паче, що й раніше, на вимогу цього князя, Київська митрополія мала окремого митрополита (про що ми згадували вище).

Історія Московії періоду 1300—1410 років перекручена до повного абсурду. Не будемо ворушити всю історичну облуду Московії того періоду. Звернімося лише до тих фактів, якими будемо оперувати.

Отже, митрополит Кіпріан був висвячений для Києва. Цілком природно, що, прибувши в Київ, він представився великому Литовсько-Руському князеві Ольгерду та знаті держави. Був посвячений у взаємини Литовсько-Руського князівства із Золотою Ордою, які на той період були винятково напруженими. І оскільки це були часи найбільшої смути в Золотій Орді, а смуту сіяв темник Мамай, який практично управляв Ордою, то цілком зрозуміло, що саме стосунки Ольгерда з Мамаєм визначали відносини між сусідніми державами.

Після смерті митрополита Алексія Кіпріан у середині літа 1378 року, найімовірніше, за вказівкою Константинопольського Патріарха й за згодою Литовсько-Руського князя, вирушив до Москви.

А далі московська історіографія спотворила всі події, пов'язані з Кіпріаном, до повного абсурду. Начебто московський князь Димитрій, майбутній Донський, не дозволив Кіпріану зайняти митрополичу кафедру і посадив його під арешт. Але пізніше випустив і вигнав назад у Київ. Мовляв, дивіться: повновладний господар Московії, що хоче, те й робить. Звісно, подібна писанина виглядає сумнівно, тому що російська історія завжди щось приховувала. У нашому випадку вона промовчала про кілька конкретних фактів.

Перший: рішення про допуск на митрополичу кафедру приймав хан Золотої Орди після доповіді головного баскака. А оскільки депеша великого баскака з Москви в столицю Сарай і відповідь хана були в дорозі кілька місяців, то, природно, Кіпріан весь цей час займався управлінням Московською митрополією: знайомився з єпископами, висвячував у сан священиків, відвідував монастирі, проводив у храмах богослужіння та інше. Що

цікаво: митрополит Кіпріан таки правив митрополією. Отож очевидна московська вигадка про вчинки Димитрія, так званого Донського.

Але російські історики замовчували ще більш достовірний факт: відлучення Димитрія Донського від Церкви, піддання його анафемі й прокльону. Ви ніде в популярній літературі (крім спеціальної) не знайдете повідомлення про цей вчинок митрополита, здійснений глибокої осені 1378 року. Митрополит Кіпріан відлучив Димитрія від Церкви і піддав прокльону привселюдно в церкві, у присутності єпископів і священиків. Після чого виїхав до Києва.

Що ж приховується за цим дивним церковним прокльоном Димитрія Донського?

Не можна всерйоз сприймати російські вимисли про "заборону князя". Ми вже бачили, що в московському Кремлі навіть через століття, у 1477 році, князь був "під ковпаком" Великого Баскака. Доведеться згадати історичні події того часу.

Отже, 1373 року Литовсько-Руський князь Ольгерд "увійшов з Боярами Литовськими в Кремль, ударив списом об стіну на пам'ять Москві й вручив червоне яйце Димитрію". Так московський князь став залежним від Литовсько-Руського князя Ольгерда. Хоч скільки я шукав в історичній літературі, крім російського словесного лушпиння, мені нічого більше на цю тему поки що відшукати не вдалося. "Чистильники" спрацювали на совість. Однак сліди московської залежності від великого Ольгерда збереглися.

Так, у 1373 році в "загальноросійських літописних зводах" знаходимо: "А князю... Димитрию Московскому бышеть розмирие с Тотары и с Мамаем".

Уже в 1377 році Димитрій посилає свої дружини на ріку П'яна проти татарських військ і зазнає цілковитого розгрому. Але в 1378 році на ріці Вожа його дружини разом із дружинами Литовсько-Руського князя Андрія Полоцького розбили війська підручного Мамая — Бегича. Зверніть увагу:

перемогу святкували в 1378 році разом із військами сина Ольгерда Андрія Полоцького.

Спільні дії московського князя Димитрія із сином Ольгерда більш ніж дивні, якщо керуватися московськими "сказаннями" про дружбу Ягайла (також сина Ольгерда) з Мамаєм. Ягайло став великим Литовсько-Руським князем після смерті Ольгерда в 1377 році. Немає ні найменшої підстави стверджувати, що він укладав якийсь союз із Мамаєм проти Московії. Це суперечить звичайній логіці: володар ніколи не укладав договорів зі слугами в ті часи. Московська історіографія цією брехнею прикриває доволі серйозний факт, котрий московити побажали піддати забуттю.

Навіщо ж Литовсько-Руський князь Ягайло в 1378 році направив митрополита Кіпріана до Москви?

На це запитання є лише одна логічно достовірна відповідь: він зажадав від московського князя Димитрія приєднатися до Литви для відсторонення Мамая від влади і відновлення в Золотій Орді законного правління великої династії Чингісидів. Швидше за все, Димитрій, прозваний Донським, повстав проти цієї вимоги. За що й був відлучений від Церкви та підданий анафемі митрополитом. Будучи під прокльоном, Димитрій не мав іншого виходу, як приєднатися до походу литовсько-руського війська проти Мамая 1380 року. Зверніть увагу: саме московські дружини Димитрія приєдналися в Коломні до військ литовсько-руських князів Андрія Полоцького, Дмитра Брянського і Боброка-Волинського (Дмитра Каріатовича). Свідченням саме цієї історичної правди є той безсумнівний факт, що після вступу на ханський престол Золотої Орди в 1380 році Тохтамиш підписав союзницький договір з великим Литовсько-Руським князем Ягайлом. Цей договір діяв упродовж 20 років. Результатом договору стала знаменита битва 1399 року на ріці Ворсклі, коли Вітовт пішов війною проти ворогів Тохтамиша.

І саме в тій битві загинули три великих русичі (не плутати з московитами) — князі: Андрій Полоцький,

Дмитро Брянський, Дмитро Каріатович (Боброк-Волинський).

Тому московська брехня — мовляв, усі три литовсько-руські князі вірно служили Димитрію Московському, не має сенсу: не міг волелюбний князь-русич піти в услужіння до золотоординського раба-васала.

Не можна принижувати великих предків.

Така історична правда про відлучення Димитрія Московського від Церкви, про піддання його митрополитом Кіпріаном анафемі та про Куликовську битву.

Спотворили московити історію ґрунтовно!

Однак повернімося до митрополита Кіпріана. Тільки в 1390 році, за згодою великого Литовсько-Руського князя Вітовта і хана Тохтамиша, митрополит Кіпріан переїхав до Москви. Він прибув у Москву по двох роках після смерті Димитрія Донського.

Митрополит Кіпріан продовжив зусилля Православної Церкви із залучення фінських племен до християнської релігії за допомогою насадження монастирів-власників у північних улусах Золотої Орди. Ця цілеспрямована політика стала домінуючою догмою московського православ'я на багато сотень років. Мінялися методи дій — принципи залишалися незмінними.

Помер святий митрополит Кіпріан 16 вересня 1406 року. Похований у підмосковному селі Голеніщево. Поховання митрополита в підмосковному селі закономірне, адже Москва в ті роки лежала в руїнах. Після повного знищення в 1382 році ханом Тохтамишем вона багато десятиліть перебувала в запустінні та забутті. Тим паче, що в 1407 році була повторно повністю спалена новим великим ханом Золотої Орди Тимур-Кутлуком. Точніше, його полководцем Едигеєм.

Згадайте знамените послання Едигея до князя Василя, сина Димитрія, так званого Донського: "...а нині тікаєш, як раб!.. Помисли і навчися!".

Зрозуміло, новий митрополит зміг з'явитися в північних улусах Золотої Орди тільки по деякому часі після цих страшних подій. Так і було!

Новий московський митрополит Фотій після довгих процедур узгодження із Золотою Ордою прибув із Константинополя тільки в 1409 році. І займав митрополичу кафедру до 1431 року. "Ханське благословення" для Московської митрополії продовжувало зберігати силу всі ці роки. Монастирі й далі процвітали, збагачувалися й розширювалися, поглинаючи фінські племена. У монастирях, як і у всіх церквах північних улусів Орди, і далі вихваляли єдиного, посланого Богом для московитів, Царя (Хана), святителі й далі піддавали анафемі й відлучали від Церкви князів, котрі провинилися перед ханом і його баскаками.

Монастирі під час покарання Москви в 1382 і 1407 роках не були зруйновані й спустошені ханськими військами. Любов, повага і довіра володарів Золотої Орди і святителів (митрополита і єпископів) московського православ'я були взаємними. Російські байки про незалежних князів ростовсько-суздальської землі з 1238 до 1505 року — безпідставні. Навіть взаємини хана Золотої Орди і московського православ'я спростовують подібні безпідставні твердження.

Принагідно: Київ у ті роки, після переїзду Кіпріана в північні улуси Орди, або мав свого власного митрополита, або його єпархії безпосередньо підпорядковувалися Константинопольському Патріархові. Ніякого підпорядкування київських єпархій московським митрополитам не було. Цю аксіому слід пам'ятати. Бо коли в 1358 році митрополит Алексій самовільно прибув до Києва, то був арештований за наказом великого князя Ольгерда і майже два роки просидів у в'язниці. Його випустили в Московію тільки в 1360 році.

Після смерті Московського митрополита святого Фотія 1431 року північні улуси Орди не мали митрополита шість

літ — до 1437 року. Причиною стала нова веремія у Великій Орді й, природно, у Московії. Тривала велика різанина в Орді між спадкоємцями Тохтамиша і Тимур-Кутлука. А Москва копіювала події у Великій Орді власною різаниною, так званою "шемякінською смутою".

Не будемо повторювати розповідь про події тих далеких часів. Вони страшні й драматичні. Тільки в 1437 році Константинопольський Патріарх Іосиф висвятив для північних улусів Орди нового митрополита — знаменитого Ісидора. Московська Церква не любить вести мову про цього святителя. Замовчує його ім'я. Начебто митрополита й не було.

Саме Московський митрополит Ісидор брав участь від московської Православної Церкви в знаменитому Флорентійському соборі (1439 рік) Католицької Церкви, де було ухвалено рішення про об'єднання церков і підпорядкування православ'я Римському Папі.

Зрозуміло, що хан Великої Орди допустити такого не міг. Іслам у ті роки перебував у жорстокому протистоянні з католицизмом. Мова йде про країни, що сповідували мусульманську і католицьку релігію. Тому після повернення в Орду митрополит Ісидор був посаджений під арешт (1441 рік). Пізніше, в результаті настійних звертань патріарха до хана виселений з Великої Орди в Константинополь.

Однак після цього Константинопольський Патріарх навідріз відмовився висвячувати нового московського митрополита. Назавжди!

Простежимо події того періоду й мотиви поведінки обох сторін: хана і патріарха. Отже, мотиви хана: природно, хан Орди не міг погодитися з ситуацією, коли без його згоди могли призначатися головні ідеологи держави. При цьому не варто забувати, що своє право хани Орди здобули в результаті військового походу 1269—1271 років на Константинополь. У хана Орди в ті роки не було ні найменшої причини ставити під сумнів своє право. Москов-

ський улус, як і всі улуси держави, був під твердим контролем ханської влади. Цьому є чудовий, витончений доказ. У 1433 році, при суперечці за право на Московський улус, головним доказом для Василія II (Темного) стали слова його підданого, сказані в палаці хана: "Юрій шукає Великого князювання за давніми правилами.., а наш (Василь. — *В. Б.*) — по твоїй милості, відаючи, що воно (Московське князівство. — *В. Б.*) є твій Улус: віддаси його, кому хочеш. Один вимагає, інший молить" [27, том V, с. 136].

Оце й уся розповідь про московську незалежність від Орди в середині XV століття!

З іншого боку, Константинопольський Патріарх і Візантія загалом шукали підтримки в християнських державах Європи від страшної загрози — турецьких Османів. Не варто забувати, що Візантія припинила своє існування після падіння в 1453 році Константинополя під ударами турків. Це стало початком тріумфу турецьких Османів над християнським світом Європи.

Таке історичне тло, на якому розгорталися події навколо Московського митрополита Ісидора.

Саме з веління хана Орди в 1448 році московська Православна Церква, порушивши існуючі в ті часи церковні канони й статути, обрала собі незалежного від Константинопольської патріархії митрополита Іону. Так учинила Церква, котра сьогодні "страшно турбується" неканонічністю дій Української Православної Церкви Київського Патріархату. Чи не смішно?

Із 1448 року саме московська Православна Церква стала неканонічною. Самопроголошеною! Відтоді вона почала розвиватися у відриві від християнського світу. У самоізоляції. Через що одразу ж перетворилася на жорстокий і слухняний придаток спочатку ханської, а пізніше — князівської влади. Хоча вона й раніше була слухняним знаряддям золотоординських ханів. Однак митрополити, що прибували з Константинополя (греки, болгари, київські русичі), хоч якось привносили свіжий струмінь у

московитське середовище. Після 1448 року це віконце виявилося закритим для Московії. Настала довга, 250-літня ера московської самоізоляції й падіння у страшну прірву відсталості.

Це падіння збільшилося в результаті загибелі Великої Орди, що сталося 1502 року. Саме в тому знаменитому році великий Кримський хан Менглі-Гірей надіслав Московському князеві Івану III лист, де писав: "Улуси лиходія нашого в руці моїй, а ти, брате люб'язний, чуючи настільки добрі звістки, радій і тішся!" [27, т. VI, с. 381].

І ми вдруге (перший раз — у нашій першій книзі) замкнули історичне коло походження і становлення Московії.

Завдяки ханським привілеям московські митрополити зібрали в руках Православної Церкви величезні людські й матеріальні ресурси фіно-татарського етносу. Що й допомогло московському князеві прибрати до рук своїх сусідів.

Саме два уламки колись найбільшої імперії Чингісидів — Кримська Орда і Московія — піднялися до кінця XV— початку XVI століття. Відтоді Московія отримала право самостійно визначатися зі своїм князем. Першим став Василій III. І, як писав професор В. О. Ключевський, саме з цього періоду до кінця XVII століття відбулося формування московитів (великоросів) як нації. У повній самоізоляції, на базі виключно фінського населення давньої країни Моксель.

Період же "монастирського ходу" тривав аж до XVIII століття. Бо ж разом із ногою московського загарбника всюди прямувала нога московського православного священика. Вогнем і кров'ю збирали страшну імперію. Страшну у своїй неприборканій жорстокості та презирстві до моралі та релігії підкорених народів.

ПІСЛЯМОВА, або СВІДЧЕННЯ ВІЛЬГЕЛЬМА ДЕ РУБРУКА, РАШИД-АД-ДІНА, ДЖУВЕЙНІ ТА ІНШИХ

1

На закінчення другої книги спробуємо підійти до теми фальшування російської історії з дещо іншого боку. Пояснимо читачам, чому книга має таку незвичну назву — Країна Моксель.

Ця назва московитів і їхньої землі в давні часи була історично узаконена і вкотре свідчила про існування в X—XVI сторіччях абсолютно різних етносів на сучасних землях Русі-України і Моксель-Московії.

Із XIII сторіччя до нас дійшла чудова книга "Подорож у Східні країни" Вільгельма де Рубрука року Благості 1253". У 1253—1255 роках велику імперію Чингісидів відвідав посол короля Франції Людовика IX — Вільгельм де Рубрук. Він доставив ханові Сартаку, старшому синові Батия, лист короля Франції. На той час у Європу проникла чутка, що старший син хана Батия — Сартак — сповідує християнську релігію. Почувши цю звістку, європейські монархи спробували встановити контакт із майбутнім правителем Золотої Орди. Одночасно попробували одержати дозвіл на поширення католицької віри серед населення.

Мусульманська релігія в ті роки (1253 рік) ще не зуміла закріпитися в імперії. Відтак Рубрука у вищих ешелонах влади зустрічали доволі прихильно.

Однак із 1250 року в імперії вже був християнський митрополит Кирило, висвячений у сан із дозволу хана Батия, тому Рубрук не отримав права на проповідь католицької віри. До речі, Рубрук не приховував цього факту в своїй книзі. Водночас він виразно засвідчив, що в 1253 ро-

ці лише брат хана Батия — Берке — сповідував іслам. А вся імперія і влада стояли перед вибором релігії.

Вільгельм де Рубрук був винятково розумною й спостережливою людиною. Ті достовірні й незаперечні факти, які він доніс до нас, є безцінним історичним скарбом.

Недарма Катерина II, видаючи в 1795 році книгу Плано Карпіні "Історія Монгалів", навідріз відмовилася видати книгу Рубрука. Хоча книга Рубрука в ті роки була відома і досить популярна в Європі. Її навіть цитує М. М. Карамзін у своїй "Історії", свідомо перебріхуючи.

Знала імператриця, що робила. І нащадкам своїм заборонила видавати книгу Рубрука.

Лише 1911 року в Російській імперії видавець А. С. Суворін уперше опублікував книгу Вільгельма де Рубрука "Подорож у Східні країни". Ясна річ, у 1911 році перебрехати книгу Рубрука, як це зробила Катерина II з книгою Плано Карпіні, вже було неможливо. Тому до нас дійшли великі, незаперечні свідчення. Скористаємося ними.

Ось виписка з книги посла короля Франції, яка стосується далекого українського буття: "На півночі цієї області (Криму. — *В. Б.*) є багато великих озер, на берегах яких є соляні джерела; як тільки вода їхня потрапляє в озеро, утворюється сіль, тверда, як лід; із цих солончаків Батий і Сартак мають великі доходи, тому що з усієї Русі їздять туди по сіль, і з кожного навантаженого воза дають два шматки тканини, які коштують пів-іперпера" [10, с. 68—69].

Написано — мов сфотографовано! Маємо незаперечне свідчення господарських зв'язків русичів-українців XIII століття з Кримом. Про що це може говорити?

По-перше: про відновлені до 1253 року господарські й торговельні зв'язки у землях колишньої Київської держави. Вочевидь, втрати від військ хана Батия були не настільки великі, як нам намагалася нав'язати московська історіографія. Тому що їздили в Крим по сіль "з усієї Русі". Тобто в 1253 році "вся Русь" жила, працювала і вільно їздила в Крим.

По-друге: налагодження за короткий час, після військового розгрому, торговельних зв'язків із Кримом свідчить про існування їх і до приходу в Київ військ Батия. Тобто господарські й торговельні зв'язки між Руссю і Кримом були тільки відновлені. Бо свідчення про доставку солі з Криму у Велике Київське князівство зустрічаємо і в стародавніх літописах. Нічого дивного констатацією самого факту торгівлі сіллю Рубрук не відкрив. Він уразив нас свідченням масштабності цієї торгівлі — "з усієї Русі". Тобто торгівля між Руссю і Кримом мала не епізодичний характер, а постійну основу. Адже Батий і Сартак із цієї торгівлі мали "великі доходи".

Навіщо я розвиваю свідчення Вільгельма де Рубрука?

Тому, що російська імперія дотепер втовкмачує світовому співтовариству, нібито саме російські мужики (з Тамбова і Рязані), починаючи з XVIII століття, почали обживати й облаштовувати землі так званої "Новоросії". Хоча в XII—XIII століттях українські чумаки вже вільно себе почували в степах Причорномор'я і Приазов'я. Вони не лише їздили по сіль, а одночасно будували там житло, розводили худобу, обробляли землю, вирощуючи просо.

Рухаючись по землі Русі лише в одному напрямку, Вільгельм де Рубрук зустрічав на своєму шляху багато селищ русичів, котрі здійснювали перевіз через ріки за наказом хана Батия. Про це він написав у книзі. Ось така правда відносно "тамбовської Новоросії".

Однак нехай ні в кого не виникає спокуса поширити слово "Русь" на московитів XIII століття. Великий мандрівник дав чітке позначення землі Русі та її кордонів. Послухайте: "На північ від цієї області (Перекопу. — *В. Б.*) лежить Русь, що має всюди ліси; вона тягнеться від Польщі та Угорщини до Танаїду (Дону. — *В. Б.*)" [10, с. 85].

І далі не менш чітко: "...досягли великої ріки Танаїду... Ця ріка слугує східним кордоном Русі" [10, с. 87].

Хоч як би вивертали московити свої вигадки, але за Доном в 1253 році не існувало іншої "Русі". Тим паче її не могло

бути в межиріччі Оки і Волги, у знаменитому "Мерському стані". Там проживав зовсім інший народ, який до приходу хана Батия мав свого "государя" і, природно, свою "державу". І Вільгельм де Рубрук ще розповість нам про це.

Хочу порадити українським історикам більш виважено підходити до московської брехні "про появу українського чумацтва в XVI столітті". Не вірте відвертій облуді! Адже корінь чумацтва, праці та волі варто шукати в XI—XII століттях нашої історії. Уже в ті далекі роки русичі-українці обживали й облаштовували степи Причорномор'я.

Отже, Рубрук почав свій шлях 7 травня 1253 року із Константинополя й прибув у Солдайю, сучасний Судак, 21 травня. Відтак із Солдайї — до кримського Перекопу, а далі — до ставки хана Сартака — він із людьми, котрі супроводжували його, рухався на возах і був у дорозі з 1 червня до 31 липня. Швидкість руху на возах у ті часи не перевищувала 30—35 кілометрів на день. Воли мали потребу в їжі й відпочинку, тоді як пересування на конях дозволяло подолати на добу близько 100 кілометрів.

Послухаймо мандрівника, оскільки далі, від ставки Сартака до Каракорума, він рухався на конях.

"...Майже кожен день, наскільки я міг обчислити, долали таку відстань, як від Парижа до Орлеана" [10, с. 102].

Відкривши карту Франції, неважко визначити, що відстань становить близько 100 кілометрів. Запам'ятаємо це свідчення Рубрука, воно знадобиться.

Необхідно дуже старанно використовувати свідчення, не допускаючи ні найменшого проникнення "доважку брехні" й відволікаючих маневрів московських істориків. Будемо користуватися словами мандрівника, без жодних попутних московських "уточнень і пояснень". Тому що там завжди є "доважок брехні". Так, додаючи до книги "Карту шляху Іоанна де Плано Карпіні і Вільгельма де Рубрука", видавці самовільно змістили місце ставки хана Сартака в межиріччі Волги і Дону, куди прибув Рубрук 31 липня 1253 року, майже на 200 кілометрів на південний схід. І,

як побачимо надалі, це було зроблено свідомо. Бо місце стоянки ставки Сартака визначене абсолютно точно.

Послухаємо посла короля Франції: "Таким чином, значить, ми вирушили до Батия (від Сартака. — *В. Б.*) прямо на схід і на третій день дісталися до Етилії (Волги. — *В. Б.*)" [10, с. 92].

Так визначено відстань від ставки Сартака до Волги за маршрутом "прямо на схід" — 300 кілометрів. Дуже просто. А ось уточнення посла короля Франції щодо місця переправи через Волгу під час поїздки до хана Батия:

"Отже, у тому місці, де ми зупинилися на березі Етилії (Волги. — *В. Б.*), є нове селище, яке Татари облаштували упереміш із Русичів і Сарацинів (мусульман. — *В. Б.*), що перевозять послів, котрі їдуть до двору Батия або ж повертаються звідти, бо ж Батий перебуває на іншому березі, в східному напрямку, і він не проходить через це місце, де ми зупинилися, коли піднімається влітку (на північ. — *В. Б.*)... і від цього місця до міст Великої Булгарії (гирло ріки Ками. — *В. Б.*) на півночі вважається п'ять днів шляху (на конях. — *В. Б.*)" [10, с. 96].

Відмірявши п'ятсот кілометрів від гирла ріки Ками на південь, потрапимо на саратовський закрут ріки Волги (Етилії). Саме там у 1253 році було селище, куди прибув Рубрук: на волзькому закруті, на місці сучасного міста Саратова.

До речі, на це місце вказують європейські й арабські карти, що дійшли до нас, та інші свідчення. Є і додатковий, побічний доказ у словах Вільгельма де Рубрука. Уважні читачі мали би звернути увагу на закрут ріки Волги. Кочуючи з величезними табунами худоби, Батий не міг заходити у "мішок" закруту. Тому й кочував подалі від Волги та волзького селища. Фронт пересування Батиєвих табунів із випасом становив більше 100 кілометрів.

То було величне видовище. Авторові цих рядків доводилося бачити з гелікоптера подібну картину перегону худоби з Монголії в Казахстан. І хоча кількість худоби була

незрівнянна з табунами хана Батия, але враження від руху величезної живої маси залишилося на все життя.

Рубрук за час своєї подорожі дізнався правду не лише про русичів-українців, а й також про московитів того часу, оскільки перебував в імперії Чингісидів більше двох років, мав багато зустрічей із ханами імперії, у тому числі з Верховним ханом Менгу, ханом Золотої Орди Батиєм і десятками інших. Він зустрічався в Орді з царями, візирами, послами, священиками різних релігій, з майстровими людьми багатьох країн і народів; вів з ними тривалі диспути й багатогодинні розмови. Поза всяким сумнівом, зустрічався як із русичами з Русі, так і з фінами (мерянами) ростовсько-суздальської землі. Ось що він засвідчив про московитів XIII століття:

"Про країну Сартаха та про її народи.

Ця країна за Танаїдом (Доном. — *В. Б.*) дуже гарна і має ріки й ліси. На півночі (від ставки Сартака, розташованої в районі селища Тернівка Воронезької області. — *В. Б.*) є величезні ліси, в яких живуть два роди людей, а саме: Моксель, котрі не мають ніякого закону, чисті язичники. Міст у них нема, а живуть вони в маленьких хижах у лісах. Їхній государ і значна частина люду були вбиті в Германії. Саме Татари вели їх разом із собою до вступу в Германію, тому Моксель дуже прихильні до Германців, сподіваючись, що за їхнього посередництва вони ще звільняться від рабства Татар... Удосталь є в них свиней, меду і воску, дорогоцінного хутра й соколів. Позад них (на схід. — *В. Б.*) живуть інші, іменовані Мердас, яких Латини називають Мерциніс, і вони — Сарацини (мусульмани. — *В. Б.*). За ними (на схід. — *В. Б.*) Етилія (Волга. — *В. Б.*)" [10, с. 88].

Мабуть, кожна розсудлива людина розуміє: подібні свідчення могла залишити тільки людина, котра серйозно вивчила ситуацію і стан справ на місці. Вести мову про звільнення "від рабства Татар за допомогою Германців" можна було, лише почувши думку від самих громадян "країни

Москель". А якщо згадати, що, згідно з російською історіографією, на північ від сучасного міста Воронежа, між Доном і Волгою, інших "держав" на чолі з "государями", крім Рязанського і Володимирського князівств, не існувало, стане очевидно, про якого "государя" йде мова. Саме вони, Володимирське і Рязанське князівства, у XIII столітті були країною Моксель!

У 1253 році при дворі хана Сартака, якому хан Батий 1250 року передав у володіння землі між Доном і Волгою, Вільгельм де Рубрук зустрів не одну сотню людей серед знаті й воїнів, котрі покорили в 1237 році країну Моксель. Через 16 років вони ще чудово пам'ятали ті часи, а багато хто навіть обіймав посади баскаків, сокольничих, ям'ямів та інші у тодішньому Ростовсько-Суздальському улусі.

Землі між Доном і Волгою цінувалися ханами Золотої Орди. Вони мали соковиті трави, безліч невеликих рік, що давало змогу випасати худобу з ранньої весни до пізньої осені. Недарма хан Орди Джанібек заснував селище Тулу на честь своєї дружини Тайдули за більш ніж 400 кілометрів на північний захід від сучасного міста Воронежа. Хани Орди зі своїми табунами й там кочували, полювали, відпочивали. Така правда часу.

Сподіваюся, читачі звернули увагу — Рубрук розділив фінські племена, які жили на північ від ставки Сартака, чітко за релігійною ознакою: "Моксель і Мерциніс". Одні вирощували свиней і, природно, їли свинину, інші були — "сарацини", тобто мусульмани, і свинини не вживали. У цьому розподілі немає нічого протиприродного. Тому що "Мерциніс" сусідила з Волзькою Булгарією, і, як засвідчив посол короля Франції: "І я дивуюся, який диявол заніс сюди закон Магомета... ці Булгари — найлютіші Сарацини, котрі міцніше тримаються закону Магометового, ніж хто-небудь інший" [10, с. 96].

Пробачимо послові-католикові нелюбов до віри пророка Мухамеда, хоча подібна нетерпимість — вада. Не забудьмо: Рубрук перебував у католицькому ордені міноритів, був палким віруючим іншої релігії.

Булгари прийняли іслам у 922 році "за царя Алмуша, сина Силки". І природно, за більш ніж 300 років зуміли поширити свою релігію на частину мордви ("Мерджиніс"). Не будемо забувати: Волзька Булгарія в XIII столітті була розвиненою, культурною державою. Уже в ті роки мала навчальні заклади, карбувала монети, арабські архітектори зводили в її містах величні будинки й мечеті. Тобто поширенню впливу булгар на частину мордви дивуватися нічого.

Також не варто дивуватися язичницькому становищу народу "Моксель". Бо ж, як ми пам'ятаємо, навіть у другій половині XII століття Андрій, так званий Боголюбський, "...быв одинаково ласкав до... Христианства и до все поганы" [9, с. 111].

Слід гадати, що язичники у країні Моксель у 1253 році переважали. І, звичайно, мали "государя". А те, що мова йде не про якесь дрібне фінське плем'я *моксель*, а про доволі помітну "державу" того періоду, розповів усе той же Вільгельм де Рубрук. Послухаємо: "Про одіяння й плаття їх знайте, що із Китаю та інших східних країн, а також із Персії та інших південних країн їм доставляють шовкові й золоті матерії, а також тканини з бавовни, які вони одягають влітку. Із Русі, з Мокселю, з Великої Булгарії та Паскатиру, тобто Великої Венгрії, з Керкису (всі ці країни розташовані на півночі й повні лісів) і з багатьох інших країн із північної сторони, які їм коряться, їм привозять дорогі хутра різного роду, яких я ніколи не бачив у наших краях і в які вони одягаються взимку" [10, с. 76].

Цими словами Рубрук цілковито прояснив поняття *країна Моксель*. Справді, йдеться про велику країну. Вона поставлена в один ряд із Русією, Булгарією, Башкирією (Паскатир). Тобто *країна Моксель порівнянна* за розмірами і можливостями з *Китаєм, Персією, Русією, Булгарією*. І ще одна деталь: Вільгельм де Рубрук іменує північні країни, що коряться Батиєві, у певній послідовності, перелічуючи їх із заходу на схід, як вони розташовувалися географічно: Русь, Моксель, Булгарія, Паскатир (Башкирія), Керкис (Сибір).

Якщо згадати, що землі Русі тяглися від Польщі та Угорщини до ріки Танаїду (Дону), а Волзька Булгарія лежала за Етилією (Волгою), то цілком очевидно, що саме країна Моксель розміщувалася між ними.

До речі, у 1957 році книга Рубрука була повторно перевидана в Російській (більшовицькій) імперії Академією наук. У новому виданні, на сторінці 260 (примітка), чітко зазначено: *Моксель (Moxel) — країна.* Щоправда, московські академіки, визнавши існування країни Моксель, чомусь забули пояснити, про яку країну йде мова. Створили таку собі нову таємницю. Засунули свої академічні голови, мов страуси, у пісок.

Таким чином, ми підійшли до розгадки таємниці назви *країна Моксель.* Моксель — князівства Рюриковичів у "Залешанській землі", давня фінська вітчизна московитів. Саме так московити та їхня країна величалися в XII—XIV століттях. Секрету із цього робити не варто.

Ми досліджували свідчення Вільгельма де Рубрука, якщо можна так сказати, — по західному маршруту. Піднялися від ставки хана Сартака *на північ — у країну Моксель,* від неї на схід лежала мордва (Мердас), а за Волгою були міста Волзької Булгарії.

Однак у країну Моксель можна потрапити, використовуючи свідчення Рубрука, і по так званому східному шляху. Від ставки Сартака вирушимо *прямо на схід на 300 кілометрів, далі 500 кілометрів* (*"п'ять днів шляху"*) — *на північ* уздовж Волги. Потрапимо у Волзьку Булгарію. Якщо тепер від саратовського меридіана відміряти *прямо на захід 300 кілометрів* — опинимося в знаменитій *Мерянській землі,* у районі нинішньої *Володимирської* області. Саме ця місцевість у 1253 році лежала "північніше від ставки хана Сартаха". Визначено з математичною точністю: *країна Моксель — Мерянська земля!* Виявляється, і математика з географією можуть серйозно підсобити при спростуванні московської історичної брехні.

2

Працюючи багато років над книгою "Країна Моксель", мені довелося вивчити не одне давнє першоджерело. Однак скільки працював над матеріалами, тривалий час підтвердити великі свідчення Вільгельма де Рубрука не вдавалося.

Після 1911 року російська історіографія почала поводитися зі словом *моксель* більш обережно й обачно. А починаючи з тридцятих років XX століття в російській науці щосили залютували цензура й однодумність.

Однак парадокс у тому, що чим більше лютують цензура і всілякі обмеження, тим більше трапляється помилок. На один із таких "провалів" московської історіографії мені й вдалося вийти.

Щоб зв'язати ланцюг історичних свідчень фальшування російської історії, авторові довелося звернутися до істориків Близького Сходу і Середньої Азії XIII—XIV століть. Учені Азійського континенту могли поставити остаточні крапки в питаннях установлення істини. Адже коріння московської державності — саме там.

Читачі мали би розуміти, чому з такою старанністю й послідовністю в московській імперії вилучалися архіви й історичні праці давніх часів. До речі, їх ніколи не дозволяли вивчати й досліджувати незалежним експертам. А чимало їх і сьогодні недоступні. Не буду подавати тут той довжелезний перелік. Можливо, ми ще звернемося до цієї теми...

У моїх руках опинилися свідчення історика й державного діяча імперії Чингісидів Рашид-ад-діна під назвою "Збірник літописів" і не менш знаменитого історика й державного діяча Ала-ад-діна Ата-мелік Джувейні під назвою "Історія завойовника світу". Обидві книги — в "усіченому" варіанті, особливо друга. Про це поговоримо нижче.

Аби мати чіткіше уявлення про автора "Збірника літописів" і його книгу, подам коротку довідку:

У "Джамі ат-таваріх" (перська назва книги. — *В. Б.*) мовиться, що "з... [1256 р. н. е.] дід і батько Рашид-ад-діна, як і він сам, весь час перебували на службі в монгольських ільханів" [72, с. 17].

Там же написано: "Нам відомо, що Рашид-ад-дін Фазлуллах ібн Абу-Л-Хейр Алі Хамадані народився в м. Хамадан у 1247 р." [72, с. 17].

У 1298 році Рашид-ад-дін був призначений візиром (керівником уряду) Газан-ханом, що правив імперією Хулагуїдів з 1295 до 1304 року.

Хулагу-хан (онук Чингісхана) став засновником династії держави Хулагуїдів: "У 1256 прибув на чолі монг(ольских) військ на Бл(изький) Схід і завершив завоювання монголами Ірану, Іраку та сусідніх країн" [16, т. 28, с. 421— 422].

"Рашид-ад-дін... пішов у відставку (1317 р.), потім був обвинувачений своїми особистими ворогами в отруєнні Ольджайту-хана... і страчений... [18 липня 1318 р. н. е.], проживши 71 рік... У 1327 р. після опали і страти еміра Чобана... пам'ять про нього була реабілітована" [72, с. 22].

Рашид-ад-дін працював над книгою більше 10 років: з 1300 до 1310 року. Хочу звернути увагу читачів, що *книга складалася з трьох томів* і містила багатий матеріал. Звертаю увагу на цей факт тому, що російські "штатні історики" дуже багато каламуті внесли навіть у це, здавалось би, не принципове питання.

Фактично управляючи справами держави, Рашид-ад-дін мав можливість залучити до написання книги всі найкращі уми імперії Чингісидів. Так він і зробив. Не буду подавати перелік усіх видатних людей, залучених до написання й складання "Збірника літописів". Та й не всі вони відомі історії. Про багатьох можна лише здогадуватися.

Слухаємо Рашид-ад-діна: "Ця благословенна книга, названа "Збірник літописів", викладена **у трьох томах.**

Перший том той, котрий тепер ісламський цар царів, Улджейту-султан, — хай продовжить Аллах навічно його правління! — ухвалив закінчити в ім'я його брата, щасливого государя, Газан-хана, — хай опромінить Аллах його гробницю! Цей том складається із двох розділів...

Другий том, що... складається із двох розділів...

Перший розділ містить у скороченому викладі історію всіх пророків, емірів, государів та інших груп і розрядів людей від часу Адама, — хай буде йому мир! — до цього часу, який (датується) місяцем... 704 року хіджри (з 4 серпня 1304 р. до 23 липня 1305 р. — *В. Б.*).

Другий розділ подає в докладному викладі історію кожного народу із тих (народів), які мешкають у заселеній частині світу, згідно з їхніми станами і класами... Досі попередні государі й історики цієї країни такої історії не мали й не знали про подібні справи. У цю ж найяснішу епоху, згідно зі вказівками государя ісламу, витягши (відповідну) користь із усіх книг кожного народу й залучивши вчених кожної народності, у міру можливості піддавши перевірці отримані цим шляхом відомості, — так була написана (ця книга)...

Третій том присвячений картині (або зображенню) (усіх) поясів світу, шляхів у (різні) держави та (їхнім) відстаням, у міру можливості перевіреним і уточненим. Те, що перед цим знали про ці держави (і країни), (які) подробиці занесені (про них) у (різні) сувої, що знайшли (про них) у своїх книгах мудреці й учені, люди Індії, Південного й Північного Китаю, франки й інші, — все це після перевірки виклали й занесли в цей третій том, як коротенько, так і в подробицях" [72, с. 53—56].

Я коротенько виклав зміст усіх трьох томів книги "Збірник літописів", без найменування розділів і описової частини їхнього змісту. Зроблено це свідомо, щоб читачі звернули увагу на зміст другого й третього томів книги Рашид-ад-діна. Тому що, як виявилося, вони не мають "наукової цінності для російської історіографії" й не видані дотепер. Більше ніж дивно. Однак — правда.

Академія наук СРСР, під чиїм контролем і редакцією видавався "Збірник літописів", приступила до підготовки видання в 1936 році. Уже до 1941 року книга була готова до випуску. Ось як оцінював значення праці Рашид-ад-діна перший редактор російського тексту книги професор А. А. Ромаскевич: "Минуло вже більше ста років відтоді, як уперше (у Росії. — *В. Б.*) було звернено цілком заслужену увага на "Збірник літописів" Рашид-ад-діна.., одну із найважливіших пам'яток іранської історичної літератури, єдину таку не лише в іранській, а й у світовій літературі. Це величезна історична енциклопедія, якої в середні віки не було у жодного народу ні в Азії, ні в Європі" [71, с. 7].

Російські вчені уми усвідомлювали, до якого безцінного джерела доторкнулися. Сто років ходили навколо нього, доки зважилися видати.

Однак дивацтва почали супроводжувати радянський "Збірник літописів" із самого початку. Чомусь вирішили видати лише перший том книги Рашид-ад-діна. Як писали вже інші професори: "...у найбільш зручному для читання і близькому до оригіналу форматі".

Московська Академія наук з 1936 до 1960 року зуміла випустити лише *перший том книги Рашид-ад-діна "Збірник літописів"*, однак — *чотирма книгами*. Настільки великим виявився матеріал. І чомусь почали друкувати з кінця: спочатку видали третю книгу, потім — інші. Постійно змінювалися перекладачі, редактори, цензори. Складається враження, що московські партійні "бонзи" постійно були незадоволені матеріалом.

Завдання щодо опрацювання другого й третього томів книги Рашид-ад-діна московськими істориками не ставилося й не ставиться. Сподіваюся, читачі розуміють, у чому причина.

Для повноти картини необхідно сказати кілька слів про іншого видатного історика того часу — Ала-ад-діна Атамелік Джувейні, який народився в 1226 р. і з молодих літ перебував на службі в татаро-монгольських правителів

Хорасану. Він не раз відвідував Монголію, Уйгурію, Мавераннахр (сучасні Узбекистан, Киргизія, південь Казахстану). Тобто неодноразово бував і в Джучі-улусі.

"З 654 (=1256) р. перебував на службі в Хулагу-хана, який призначив його в 657 (=1259) р. губернатором Багдада, Іраку і Хузистану; на цій посаді він був і за Абаку-хана до 680 (=1282) р. Помер Джувейні 4 зу-л-Хиджа 681 (=5.III.1283) р. Його твір "Історія завойовника світу" — "Таріх-і-джехангуша" — розпочатий у 650 або 651 (=1252—1253) р. і завершений у 658 (=1260) р." [63, с. 20].

Я подав довідку про Джувейні, аби читачі переконалися, що обидва історики — Рашид-ад-дін і Джувейні — служили в одній державі, безпосередньо знали один одного і, ясна річ, писали про одні й ті ж події, використовуючи ті самі першоджерела. При цьому Джувейні, безсумнівно, зустрічався з багатьма учасниками походу як у Булгарію, так і в країну Моксель. Не буду пояснювати, чому є така впевненість. Потрібно тільки згадати, як збиралося військо для Хулагу-хана. Про ці події знав Вільгельм де Рубрук і дещо торкнувся їх опису. Адже бачив початок самого походу.

Чудова наука — історія. Як багато в ній переплелося! Можливо, великі свідки минулого — Джувейні і Рубрук — сиділи в 1253—1255 роках в одному палаці й вели мирну бесіду. Це більш ніж імовірно.

У Російській імперії праця Джувейні, одного із найголовніших свідків становлення імперії Чингісидів, повністю ніколи не публікувалася. У 1880 році російський учений В. Г. Тізенгаузен був відряджений у Європу "спеціально для витягу з рукописних зібрань відомостей про Золоту Орду. Результатом цієї подорожі й робіт над рукописами його зібрань став "Збірник матеріалів, що належать до історії Золотої Орди, т. I, витяги з творів арабських" (Спб., 1884). Тоді ж В. Г. Тізенгаузен зробив виписки з творів перською мовою, які він опрацьовував протягом наступних років, але так і не встиг видати" [63, с. 6].

Між іншим, саме перською мовою була написана праця Джувейні.

І ще одне напрочуд цінне свідчення: "Величезна праця зі збирання східних відомостей про Золоту Орду — ...була розрахована на 4 томи" [63, с. 6].

Усі матеріали після смерті В. Г. Тізенгаузена (1902 р.) "були передані його дочкою Ю. В. Тізенгаузен в Азійський музей Академії наук" [63, с. 6].

Однак тривалий час вони нікого не цікавили. Лише за завданням Сталіна в 1936 році Інститут сходознавства АН СРСР приступив до вивчення матеріалів В. Г. Тізенгаузена. Ось що особливо цікаво повідомити читачам: одним із редакторів видання II тому книги В. Г. Тізенгаузена став усе той же професор А. А. Ромаскевич (разом із С. Л. Воліним). Отже, професор А. А. Ромаскевич у ті ж роки готував до друку роботу Рашид-ад-діна "Збірник літописів" і роботу Джувейні "Історія завойовника світу".

Другий том книги В. Г. Тізенгаузена під назвою "Збірник матеріалів, що належать до історії Золотої Орди, т. II, витяги з перських творів", був випущений "Видавництвом Академії наук СРСР" у 1941 році. З об'ємної праці Джувейні в збірник В. Г. Тізенгаузена включено лише п'ять сторінок. І крапка.

А тепер увага: за твердженням казахського вченого Калібека Каірбайовича Даніярова, "...оригінал (роботи В. Г. Тізенгаузена. — *В. Б.*) за особистим наказом Сталіна був спалений" [76, с. 141].

Гадаю, що казахський історик К. К. Даніяров користувався цілком достовірними джерелами.

Однак навіть п'ять сторінок із книги Джувейні, відредаговані В. Г. Тізенгаузеном і А. А. Ромаскевичем, донесли до нас велику істину про існування країни Моксель у XIII ст. Послухаємо Джувейні:

"Коли каан (Угетай) сів на престол (монгольського) царства, він (Бату) підкорив суцільно всі ті краї, які були по су-

сідству його: іншу частину (землі) кипчаків, аланів, асів, русів та інші країни, як ось: Булкар, "М.к.с." та інші" [63, с. 21].

При виданні в 1911 році книги Вільгельма де Рубрука російські професори й видавці поіменували країну, яка примикала до Булгарії, безпосередньою її назвою — *Моксель*! У 1941 році вже побоювались і написали: "*М.к.с.*". Мовляв, як не намагалися, перебравши сотні тисяч перських слів, та ось одне перекласти не зуміли. Що цілком зрозуміло: найменувавши вдруге країну *Моксель* її безпосередньою назвою, треба було вказати й саму країну. Такого дозволити собі ніхто не міг. Через це навіть у передмові до другого тому книги В. Г. Тізенгаузена видавці поскаржилися: "Особливі труднощі при передачі тюркських і монгольських імен, написаних арабським алфавітом, створюються тим, що в арабській писемності: 1) надзвичайно легко змішуються зовсім різні приголосні... 2) не відрізняються зовсім голосні.., а найчастіше голосні не виражаються зовсім..." [63, с. 9].

Поспівчуваємо великій невдачі московських істориків, котрі не зуміли перекласти одне-єдине слово: "*М.к.с.*" у книзі з 308 сторінок. Буває й така "невдача".

Довелося усувати великий московський пробіл. Незалежні фахівці, до яких я звернувся, а серед них були й професори, зробили переклад невідомого московитам слова: *моксель*! Звісно — ніхто з них не знав, що мова йшла про велику московську брехню. Це — до слова.

Професорові А. А. Ромаскевичу, який загинув у 1941 році, московські цензори не дозволили назвати Московію її безпосереднім іменем — країна Моксель. Однак, будучи великим ученим, він не відійшов від істини і назвав країну літерами самого слова: "*М.к.с.*". Наступні радянські редактори "Збірника літописів" писали те, що їм веліли: Машку, Мокша та інше. Хоча арабська в'язь іранської писемності чітко фіксувала слово —"Моксель".

Правду про найменування ростовсько-суздальської і рязанської земель країною *Моксель* повідали нам історики

XIII й XIV століть, безпосередні свідки того періоду: Вільгельм де Рубрук, Рашид-ад-дін, Джувейні. Що, гадаю, підтвердять і нові відкриття на історичній ниві.

Цілком очевидно, що той самий народ не міг одночасно мати два різних імені: *русичі* й *моксель*. Великі історики минулого засвідчили існування двох нічим не пов'язаних держав: Русі та країни Моксель. Народи тих країн мали в XIII столітті різних "государів" і перебували на різних щаблях розвитку.

Хоч як би хотіли московити приписати своєму минулому "слов'янський корінь", проробити подібний кульбіт їм не вдалося в минулому, не вдасться і в майбутньому. Запорука цього — великі свідки історії.

Література

1. Справочный энциклопедический словарь. — Изд. К. Крайя, 1848. — Т. 10,

2. Большая Энциклопедия / Под ред. С. Н. Южакова. — Санкт-Петербург. — Т. 18.

3. Энциклопедический словарь / Под ред. Брокгауза и Эфрона. — Санкт-Петербург, 1902. — Т. 34.

4. *Уваров А. С.* Меряне и их быт по курганным раскопкам. — Москва: Синодальная типография, 1872.

5. *Уваров А. С.* Две битвы 1177 и 1216 годов по летописям (По археологическим изысканиям). — Москва: Синодальная типография на Никольской улице, 1870.

6. *Ключевский В. О.* О русской истории. — Москва: Просвещение, 1993.

7. Большая Энциклопедия / Под ред. С. Н. Южакова. — Санкт-Петербург, 1903. — Т. 13.

8. *Ключевский В. О.* Исторические портреты. — Москва: Правда, 1990.

9. *Корсаков Д. А.* Меря и Ростовское княжество. — Казань: Университетская типография, 1872.

10. *Иоанн де Плано Карпини.* История Монгалов; *Вильгельм де Рубрук.* Путешествие в Восточные страны. — Санкт-Петербург: изд. А. С. Суворина, 1911.

11. *Спицын А. А.* Владимирские курганы // Известия императорской археологической комиссии. — Санкт-Петербург, 1905. — Вып. 15.

12. Большая Советская Энциклопедия. — 2-е изд.

13. *Спицын А. А.* К истории заселения Верхнего Поволжья русскими. — Тверь: Типография губернскаго правления, 1905.

14. История отечества. Очерки истории России IX — нач. XX вв. — Москва: Изд-во полит. лит-ры, 1991.

15. *Спицын А. А.* Расселение древнерусских племен (По археологическим данным). — Санкт-Петербург: Типография "В. С. Балашов и К°", 1899.

16. Большая Советская Энциклопедия. — 3-е изд. — Москва, 1969—1978.

17. Большая Медицинская Энциклопедия. — 3-е изд. — Москва, 1974—1988.

18. *Богданов А. П.* Курганное племя Московской губернии: (Из Московских Университетских известий). — Москва, 1865. — № 3.

19. *Богданов А. П.* Материалы для антропологии курганнаго периода в Московской губернии // Известия Общества любителей естествознания, состоящаго при Императорском Московском Университете. — Москва, 1867.

20. *Богданов А. П.* Меряне в антропологическом отношении: (Из протоколов антропологической выставки). — Москва, 1879.

21. *Седов В. В.* Этногенез ранних славян. — Москва: Вестн. Российской Академии наук. — Т. 73. — № 7.

22. Энциклопедический словарь. — Санкт-Петербург, Товарищество "Бр. А. и И. Гранат".

23. *Вовк Ф. К.* Студії з української етнографії та антропології. — К.: Мистецтво, 1995.

24. *Валишевский К.* Иван Грозный. — Москва: Икпа, 1989. — (Репринтное воспроизведение изд. 1912 г.)

25. *Храповицкий А. В.* Памятные записки А. В. Храповицкого статс-секретаря Императрицы Екатерины Второй. — Москва, В/о Союзтеатр СТД СССР, — 1990. (Репринтное воспроизведение изд. 1862 г.)

26. *Екатерина II.* Размышления о проекте истории России XVIII в. Изданы А. Ф. Бычковым: (Письма и бумаги Императрицы Екатерины II). — Санкт-Петербург, 1873.

27. *Карамзин Н. М.* История государства Российского: В 12 т. — Москва: Моск. раб., Слог, 1993—1994.

28. Литература и культура Древней Руси: Словарь-справочник. — Москва, Высш. шк., 1994.

29. *Лызлов А. И.* Скифская история. — Москва, 1990.

30. *Попов Н. А.* В. Н. Татищев и его время. — Москва, 1861.

31. *Січинський В.* Чужинці про Україну. — К.: Довіра, 1992.

32. *Шахматов А. А.* Разыскания о древнейших русских летописных сводах. — Санкт-Петербург, 1908.

33. *Костомаров Н. И.* Начало Руси. — Санкт-Петербург, 1860.

34. *Костомаров Н. И.* Заметки на возражения о происхождении Руси // Современник.

35. *Шахматов А. А.* Южные поселения вятичей. — Санкт-Петербург, 1907.

36. *Шахматов А. А.* К вопросу об образовании русских наречий. — Варшава, 1894.

37. *Шахматов А. А.* О начальном Киевском летописном своде // Исследования А. А. Шахматова. — Санкт-Петербург, 1897.

38. *Шахматов А. А.* Заметки о составлении Радзивилловского (Кенигсбергского) списка летописи. — Москва, 1913.

39. *Шахматов А. А.* Киевопечерский патерик и Печерская летопись. — Санкт-Петербург, 1897.

40. *Костомаров Н. И.* Севернорусския народоправства во времена удельно-вечевого уклада. — Санкт-Петербург, 1904.

41. *Костомаров Н. И.* Собрание сочинений: Исторические монографии и исследования: В 21 т. — Санкт-Петербург, 1903—1906.

42. *Костомаров Н. И.* История Новгорода, Пскова и Вятки во время удельно-вечевого уклада. — Санкт-Петербург, 1868.

43. *Костомаров Н. И.* Две русские народности. — К., 1991. (Переиздание 1863 г.)

44. Путешествие в При-Балтийския страны, Великий Новгород и Псков, совершеннаго рыцарем Гильбертом де Ланноа в 1412—1414 гг.. — Санкт-Петербург.: Изд-ние П. С. Савельева, 1850.

45. *Морозов Н. А.* Повести моей жизни: В 4 т. — Москва, 1916—1918.

46. *Соловьев С. М.* Чтения и рассказы по истории России. — Москва, 1989.

47. *Толстой М. В.* Разсказы из истории Русской Церкви. — Москва, 1865. — Кн. 1; 1879. — Кн. 1—5.

48. *Толстой М. В.* Древние святыни Ростова Великого // Сочинения гр. М.Толстого. — Москва, 1847.

49. *Толстой М. В.* Книга глаголемая описание о российских святых где и в каком граде, или области, или монастыре, или пустыне пожеве и чудеса сотвори всякого чина святых... — Москва, 1888.

50. *Толстой М. В.* Патерик Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, или Происхождение северо-восточного русскаго иночества. — Москва, 1893.

51. *Ратшин А.* Полное собрание исторических сведений о всех бывших в древности и ныне существующих монастырях и примечательных церквах России. — Москва, 1852.

52. *Гумилев Л. Н.* В поисках вымышленного царства. — Санкт-Петербург, 1994.

53. Новый Энциклопедический словарь. — Санкт-Петербург, — Т. 27.

54. *Греков Б. Д., Якубовский А. Ю.* Золотая Орда и ее падение. — Москва, 1950.

55. *Белозерский Н. М.* Монгольский период // Фонд (ф. 204). № 19, (Киев).

56. *Вернадский Г. В.* Начертание русской истории. — Санкт-Петербург, 2000.

57. *Вернадский Г. В.* Монголы и Русь. — Тверь, 1996.

58. *Вернадский Г. В.* Против солнца: Распространение русского государства к востоку. — Москва, 1914.

59. *Вернадский Г. В.* Русское масонство в царствование Екатерины II. — Петроград, 1917.

60. *Кобрин В. Б.* Власть и собственность в Средневековой России (XV—XVI вв.). — Москва, 1985.

61. *Будовниц И. У.* Монастыри на Руси и борьба с ними крестьян в XIV—XVI вв. — Москва, 1966.

62. *Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов относящихся к Золотой Орде: (Извлечение из сочинений арабских). — Санкт-Петербург, 1884. — Т. 1.

63. *Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов относящихся к Золотой Орде: (Извлечение из персидских сочинений). — Москва — Ленинград, 1941. — Т. 2.

64. *Григорьев В. В.* Жизнь и труды П. С. Савельева преимущественно по воспоминаниям и переписке с ним. — Санкт-Петербург, 1861.

65. *Савельев П. С.* Мухаммеданская нумизматика в отношении к русской истории. — Санкт-Петербург, 1847.

66. *Уваров С. С.* Продвигается ли вперед историческая достоверность? — Москва: Современник, 1850.

67. Полное собрание русских летописей. — Санкт-Петербург, 1841—1904.

68. Английские путешественники в Московском государстве в XVI в. — Москва, 1937.

69. *Введенский А. А.* Фальсификация документов в Московском государстве в XVI—XVII вв.: (Проблемы источниковедения). — Москва — Ленинград, 1933.

70. *Зимин А. А.* К изучению фальсификации актовых материалов в Русском государстве XVI—XVII вв. // Труды МГИАИ. — Москва, 1963. — т. 17.

71. *Рашид-ад-дин.* Сборник летописей / АН СССР. — Москва — Ленинград, 1946. — Т. 3.

72. *Рашид-ад-дин.* Сборник летописей / АН СССР. — Москва — Ленинград, 1952. — Т. 1., кн. 1.

73. *Рашид-ад-дин.* Сборник летописей / АН СССР. — Москва — Ленинград, 1952. — Т. 1, кн. 2.

74. *Рашид-ад-дин.* Сборник летописей / АН СССР. — Москва — Ленинград, 1960. — Т. 2.

75. Русский биографический словарь: (От А до Я). — Санкт-Петербург.

76. *Данияров К. К.* Альтернативная история Улыса Жошы — Золотой Орды. — Алматы: Изд. дом "Жибек Жолы", 1999.

77. *Данияров К. К.* История Чингисхана. — Алматы, 2001.

ЗМІСТ

Передмова.....3

Частина перша. Моксель: меря — мордва — московити.....8
Частина друга. "Катерининські напрацювання".....156
Післямова, або Свідчення Вільгельма де Рубрука, Рашид-ад-діна, Джувейні та інших.....297
Література.....314

Науково-популярне видання

Білінський Володимир Броніславович

КРАЇНА МОКСЕЛЬ, або МОСКОВІЯ

Історичне дослідження

Книга друга

4-те видання

Редагування і коректура *Н. Адамчук*

Обкладинка *В. Ялового*

Книги можна придбати
у відділі реалізації видавництва
тел.: 288-81-59
e-mail: otp@ukr.net
адреса: вул. Мазепи, 6

Підписано до друку 25.11.2010. Формат 60x84 1/16. Гарнітура BookmanC. Папір офсетний. Друк офсетний. Умов. друк. арк. 18.6. Обл. вид. арк. 20,67. Наклад 2000 прим.

Видавництво імені Олени Теліги
Реєстраційне свідоцтво №21638468, видане 15.02.1995 р.
01010, м. Київ-10, вул. Івана Мазепи. 6.

Незабаром у Видавництві імені Олени Теліги вийде друком книга Михайла Лукінюка

«Обережно: міфи!»

Широко використовуючи роботи як відомих учених минулих століть, так і сучасних дослідників, а також документи й архівні матеріали, автор дослідження показує справжню суть і пропагандистську спрямованість імперських історичних міфів, які докорінно перекручують історію України.

Для українознавців, істориків, викладачів вузів, аспірантів, студентів, учнів старших класів — усіх, хто цікавиться історією України.

Видавництво імені Олени Теліги

Адреса: вул. І. Мазепи, 6
Тел.: 288-81-59
E-mail: otp@ukr.net
Інтернет-крамниця: www.teliga-knigi.com.ua

Народився 18 травня 1936 року на Поділлі. У 1959 році закінчив факультет «Мости і тунелі» Дніпропетровського інституту інженерів залізничного транспорту. За розподілом поїхав працювати до Казахстану. З 1959 до 1986 року жив і працював у Караганді, де пройшов шлях від майстра до заступника начальника Главку. Будував мости на Казахстанській магнітці, на каналі Іртиш — Караганда, на шахтах Карагандинського вугільного басейну, на всіх автомагістралях і залізницях Центрального Казахстану. Під його керівництвом зведено мости в Караганді, Павлодарі, Кокчетаві, Темір-Тау, Джезкагані, Балхаші, Екібастузі, Шахтинську та інших містах. З 1982 року працював у системі Мінважбуду Казахстану на посадах заступника начальника Главку та начальника Главку. Був членом Колегії Держбуду Казахстану. У 1999 році повернувся в Україну. Проживає в Києві.

Видав книги: «Страна Моксель» (2002), «Открытие Великороссии» (2004), «Страна Моксель, или открытие Великороссии» (2006).

Друкувався в газетах: «Літературна Україна», «Українське слово», «Столиця», «Нація та держава».

У 2011 році Державний комітет телебачення і радіомовлення України нагородив автора книги «Країна Моксель, або Московія» Володимира Білінського премією імені Івана Франка у номінації «За кращу наукову роботу в інформаційній сфері».